

Mikes International

Magyar szellemi fórum

Hungarian Periodical for Art, Literature and Science

Alapítási év / Founded: 2001.

Internet: www.federatio.org/mikes_int.html

Email: mikes_int@federatio.org

P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

VIII. évfolyam, 2. szám

Volume VIII., Issue 2.

2008. április – június / April – June 2008

ISSN 1570-0070

Kiadó

'Stichting MIKES INTERNATIONAL' alapítvány, Hága, Hollandia.

Számlaszám: Postbank rek.nr. 7528240

Cégbejegyzés: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Terjesztés

A lap a következő Internet-címről tölthető le: http://www.federatio.org/mikes_per.html

Aki az email-levelezési listánkon kíván szerepelni, a következő címen iratkozhat fel:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

A kiadó nem rendelkezik anyagi forrásokkal. Többek áldozatos munkájából és adományaiból tartja fenn magát. Adományokat szívesen fogadunk.

Cím

A szerkesztőség, illetve a kiadó elérhető a következő címeken:

Email: mikes_int@federatio.org

Levelezési cím: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Hollandia

Minden cikkért szerzője felel.

Publisher

Foundation 'Stichting MIKES INTERNATIONAL', established in The Hague, Holland.

Account: Postbank rek.nr. 7528240

Registered: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Distribution

The periodical can be downloaded from the following Internet-address: http://www.federatio.org/mikes_per.html

If you wish to subscribe to the email mailing list, you can do it by sending an email to the following address:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

The publisher has no financial sources. It is supported by many in the form of voluntary work and gifts. We kindly appreciate your gifts.

Address

The Editors and the Publisher can be contacted at the following addresses:

Email: mikes_int@federatio.org

Postal address: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

Individual authors are responsible for facts included and views expressed in their articles.

ISSN 1570-0070

© Mikes International, 2001-2008, All Rights Reserved

TARTALOM

CONTENTS

Kedves Olvasó!	5
Dear Reader,.....	6
Szerzőink / Our authors.....	7
Szerkesztőség / Editors	12
BÖHM—BARTÓK DÍJ 2008.	13
SEGESVÁRY, Viktor : Válasz Deák István professzornak.....	15
<i>LISZKAY, István : Versek</i>	16
<i>PHILOSOPHIA PERENNIS</i>	17
ANGI, István : Az erdélyi magyar filozófia esztétikatörténeti vonulata máig	17
DEMETER M., Attila : Tíz éves a kolozsvári Pro Philosophia Alapítvány.....	32
LACZKÓ, Sándor : A Böhm-Bartók Társaság.....	35
TONK, Márton : A nemzeti filozófia és annak „erdélyi feladatai” (?)	39
PHILOSOPHIA PERENNIS.....	43
<i>HUNGAROLOGIA</i>	44
HORVÁTH, Izabella : Körösi Csoma Sándor eredeti úticélja: Ta'er és Labrang kolostorok a sárga ujgurok földjén	44
MARÁCZ, László : A magyar nyelv helyzete Közép Európában: lesz-e a magyar nyelv a Kárpát- medencében “lingua franca”?	54
OBRUSÁNSZKY, Borbála : A déli hunok kulturális öröksége.....	63
SZENTKATOLNAI BÁLINT, Gábor : Minő fajúak a japánok (nipponiak)?	75
TÓTH, Alfréd : Toward a relative chronology of Hungarian, Tibetan and Chinese	79
TÓTH, Alfréd : On the reconstruction of Urheimat.....	89
<i>CIVILIZÁCIÓS KITEKINTŐ</i>	93
OBRUSÁNSZKY, Borbála : Az Iráni Nagy Fal.....	93
CIVILIZATIONAL OUTLOOK	93
<i>MAGYAR ÉLET ÉS KULTÚRA WORLD-WIDE</i>	94
HAYNALNÉ KESSERŰ, Zsuzsánna : Jelentkezés Dél-Amerikából.....	94
OBRUSÁNSZKY, Borbála : Szobrot kap a kolozsvári professzor	102
PILLERNÉ TIRCKA, Éva : Brazíliai magyar kolónia	103
HUNGARIAN LIFE AND CULTURE WORLD-WIDE	104
<i>ÉLŐ TÖRTÉNELEM</i>	105
ARDAY, Géza : Lénard Sándor völgye a világ végén	105
SEGESVÁRY, Viktor : Politika, technikai asszisztencia és tragikus sorsok.....	106
LIVING HISTORY	109

KÖNYVAJÁNLÓ.....	110
CZEGLÉDI, Katalin : Nyelvészeti vélemény Ucsiraltu tanulmányaihoz	110
OBRUSÁNSZKY, Borbála : Szentkatolnai Bálint Gábor újraértékelése	121
BOOK REVIEW	123
GEOSTRATÉGIAI & VILÁGGAZDASÁGI KÖNYVSZEMLE.....	124
SEGESVÁRY, Viktor : Nacionalizmus az új Európában	124
GEOSTRATEGICAL & WORLD ECONOMIC BOOK REVIEW	126
ÍGY ÍRTUNK MI.....	127
ILLYÉS, Elemér : Magyar kultúrproblémák Romániában	127
ILLYÉS, Elemér : A romániai magyarság permanens nevelésének problémái.....	132
ILLYÉS, Elemér : A gondolat szabadsága	135
ILLYÉS, Elemér : A romániai magyarság népesedési problémái.....	142
HIGHLIGHTS FROM THE 20 th CENTURY HUNGARIAN PRESS IN THE WEST.....	152

KEDVES OLVASÓ!

2006. március 15-én a Mikes International Alapítvány díjat alapított az egyetemes magyar filozófiai kultúra előmozdítása érdekében. A díj névadói a Kolozsvári Filozófiai Iskola két kiemelkedő alakja: Böhm Károly, a magyar filozófia megalapítója és málnási Bartók György. A **Böhm-Bartók Díjat** pályamunkával lehet elnyerni. Az idei, 2008. évi pályakiírást — *málnási Bartók György bölcséleti rendszerének kritikai elemzése* — számunkban is közöljük. A Díj honlapja a következő: http://www.federatio.org/mikes_bbd.html

Az elmúlt negyedévben a Bibliotheca Mikes International keretében a következő könyveket jelentettük meg:

1. **Böhm Károly:** Logika
2. **Kissné Novák Éva:** Böhm Károly értékelméletének és ez értékelmélet történeti hatásának kritikai tárgyalása
3. **Obrusánszky Borbála** (szerk.): A magyarság eredetének nyelvészeti kérdései
4. **Marác László:** Magyar újjászületés — Politikai elmélkedések Közép-Európáról

Könyveink a következő címről tölthetők le: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

A Szerkesztőség

Hága, 2008. április 5.

DEAR READER,

On March 2008 15, the Foundation Mikes International announced its new theme for the *Böhm-Bartók Prize* for the year 2008. The details can be found on the following address: http://www.federatio.org/mikes_bbd.html

During the past quarter we published the following volumes:

1. **BÖHM, Károly:** LOGIC (in Hungarian)
2. **KISSNÉ NOVÁK, Éva:** A CRITICAL ANALYSIS OF KÁROLY BÖHM'S VALUE THEORY AND OF ITS HISTORIC IMPACT (in Hungarian)
3. **OBRUSÁNSZKY, Borbála** (ed.): LINGUISTIC ISSUES OF THE ORIGIN OF HUNGARIANS (in Hungarian)
4. **MARÁCZ, László:** HUNGARIAN REVIVAL — Political Reflections on Central Europe (in Hungarian)

The publications of Bibliotheca Mikes International can be downloaded from: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

The Editors

The Hague, April 5, 2008

SZERZŐINK / OUR AUTHORS

ANGI, István

Végzettsége: zenetanár, filozófus; foglalkozása: esztéta. Zenei tanulmányait a kolozsvári (akkori nevén) "Gh. Dima" Zeneművészeti Főiskola Pedagógia szakán 1953-1958 között, filozófiai tanulmányait, mint aspiráns, a moszkvai "M.V. Lomonoszov" Egyetemen 1963-1965 között végezte. *Zene és affektivitás* c. értekezésével megszerzi a filozófia doktora címet. 1958-tól a kolozsvári "Gh. Dima Zeneművészeti Főiskola, mai nevén a "Gh. Dima" Zeneakadémia tantestületének tagja, 1979-től mint egyetemi tanár. Főbb művei: *Zene és esztétika, Az esztétikum zeneisége, Zenei szépség modelljei; Zeneesztétikai előadások I., II, Értéktől jelentésig.*

Music master, philosopher, aesthete. He completed his music education at the Gh. Dima Music College at Kolozsvár between 1953 and 1958. Then he continued his studies in Moscow at the Lomonosov University in philosophy (1963-1965). With his thesis *Music and affinity* he earns his Ph.D. degree. Since 1958 he is member of the faculty of the Gh. Dima Music Academy, since 1979 as university professor. Mr. Angi is author of many books and articles.

ARDAY, Géza

1973-ban született Budapesten. Tanár, irodalomtörténész, minisztériumi tanácsos. A Károli Gáspár Református Egyetemen szerezte meg tanári diplomáját. A Környezetvédelmi Minisztérium tanácsosaként szemléletformálással foglalkozott. Emellett a tanári pályán tevékenykedett éveken keresztül. Számos irodalomtörténeti tanulmány szerzője, több kötete látott napvilágot.

Born in 1973 in Budapest. Teacher, literary historian, ministerial counselor. Received his degree at the Károli Gáspár Reformed University. He was with the Ministry of Environment as a counselor. Next to that he has several years of experience in teaching. Mr. Arday published numerous papers and several books in the field of literary history.

CZEGLÉDI, Katalin

A Szegedi Tudományegyetemen magyar-orsz-altajisztika szakon végzett, majd altajisztikából doktorált (Ph.D.). Kutatási területe: nyelvészeti őstörténet, földrajzi nevek vizsgálata, valamint a magyar nyelv kapcsolatai más nyelvekkel. A földrajzi nevek vizsgálatán keresztül arra a megállapításra jutott, hogy a magyar nyelv gyökerei a szkíta-hun nyelvhez vezetnek minket.

Graduated from the Szeged University in the field of Hungarian, Russian and Altayistic. From the latter she earned a Ph.D. degree. Her areas of research include: linguistic prehistory, analysis of geographical names, and the linkages of the Hungarian language to other languages. Through her research of geographical names she arrived to the conclusion that the roots of the Hungarian language lead to the Scythian-Hunnic language.

DEMETER M., Attila

A Babeş-Bolyai Tudományegyetem adjunktusa; kutatási területe a politikai filozófia. 1990 és 1992 között a Kolozsvári Politechnikai Intézet Gépészmérnöki Szakán folytat tanulmányokat. Ezt követően a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Filozófia Szakán végez (1992-1997) majd ugyanott szerzi meg Ph.D. fokozatát (2001). Elnöke a kolozsvári Pro Philosophia Alapítványnak, alapítója és szerkesztőbizottsági tagja a *Kellék* című filozófiai folyóiratnak. Könyvei: *A jó államtól a demokratikus államig* (2001), *Írástudók forradalma* (2004), *Republikanizmus, nacionalizmus, nemzeti kisebbségek* (2005).

Professor at the Babeş-Bolyai University in Kolozsvár; his area of research: political philosophy. He commenced his academic studies at the Polytechnic Faculty (Mechanics) in Kolozsvár, which was then followed with a BA then MA studies at the Babeş-Bolyai University in Philosophy (1992-1997). Mr. Demeter earned his Ph.D. degree from the same university in philosophy in 2001. He is chairman of the Pro Philosophia Foundation, founder and member of the editorial board of the philosophy periodical *Kellék*. Author of several books and articles.

HAYNALNÉ KESSERŰ, Zsuzsánna

Szüleivel együtt 1944 decemberében Nyugatra menekül. Az általános iskolát előbb Németországban és Svájcban, majd Argentínában végzi. 1954-ben az Alliance Française Buenos Aires-i tanintézetében francia nyelvből felsőfokú diplomát szerez. 1956-ban spanyol nyelven érettségizik. 1963-ban Svájcban szinkrontolmács diplomát szerez, szakmáját öt nyelven műveli. Több nemzetközi tolmácsszervezetben kívül tagja a Szabad Magyar Újságírók Szövetségének (Baltimore), az Árpád Akadémiának (Cleveland), a Buenos Aires-i Hungária Magyar Egyesületnek, választmányi tagja

az EMESE Kulturális és Ifjúságfenntartó Egyesületnek, alapító tagja az Ars Hungarica Civil Szervezetnek. 1976-ban megalapítja a Hungária Könyvbarátok Köre Kölcsonkönyv- és Levéltárát. 2000-2005 között a HungArgenNews elektronikus, kétnyelvű havi hírlevél szerkesztője. 2005 márciusában megalapítja az Argentínai Magyar Hírlap című havilapot.

Together with her parents fled from Hungary to the West in 1944. Completed her primary schools in Germany, Switzerland then in Argentina. In 1954 she earns the highest degree in the French language at the Alliance Française in Buenos Aires. She graduates in 1956 in Spanish. In 1963 Ms. Haynálné Kesserű becomes a synch interpreter in Switzerland, and following her graduation she is working as a synch interpreter in 5 languages. She is member of several professional bodies and also of many Hungarian cultural societies in the West. She is currently the editor-in-chief of the *Hungarian News of Argentina* (Argentínai Magyar Hírlap), a monthly periodical she established in March 2005.

HORVÁTH, Izabella

Orientalista-néprajzos. Az illinois-i egyetemen antropológiából és középkori művészettörténelemből szerzett oklevelet, és 1979-ben mesteri fokú posztgraduális képzést végzett nyelvészetből. 1989 óta nemzetközi tudományos fórumokon tart előadást, az Egyesült Államokban, Magyarországon, Ausztriában, és Németországban, valamint Kínában. Több mint 40 tudományos cikke jelent meg magyar, angol, török, kínai, orosz, és ujjur nyelvű tudományos folyóiratokban, illetve lexikon kötetekben. Két kötet szerzője: *A griffek útja Belső-Ázsiától a Kárpát-medencéig* (kétnyelvű, magyar-angol, 1992) és *A hunok legkorábbi története* (kétnyelvű, magyar-kínai, 2000) amit férjével, Du Yaxiong kínai népzene-kutatóval együtt fordítottak kínaiából. Nyolcadik éve él és kutat Kínában, ahol több egyetemen tart előadást kutatási eredményeiről. Tagja a Harvard University égisze alatt működő Central Eurasian Studies Society (CESS)-nek.

Holds two Bachelor degrees — anthropology, and medieval art history — and a Master degree — linguistics, from the University of Illinois. She has been a presenter at international scholarly forums since 1989 in the United States, Hungary, Austria, Germany and China. She has contributed over 40 articles in Hungarian, English Turkish, Chinese, Russian, and Uyghur scholarly journals, and lexicon volumes. Ms. Horváth is the author of two books: *The Journey of the Griffins from Inner Asia to the Carpathian Basin* (bilingual, Hungarian-English, 1992) and *The earliest history of the Huns* (bilingual, Hungarian-Chinese, 2000) which was coauthored with her husband, Yaxiong Du, a Chinese ethnomusicologist. This is her 8th year in China where she does field work and gives lectures at various Chinese universities on the results of her research. She is the member of the Central Eurasian Studies Society based in Harvard University.

ILLYÉS, Elemér (1919-1989)

Történész. A kolozsvári Tudományegyetem jogi karán doktori diplomát szerzett. Kiegészítő tanulmányokat a római és heidelbergi egyetemen végzett. 1942 óta Nyugaton élt. 1945-ben kivándorolt Brazíliába. Később áttelepedett Portugáliába, ahonnan a hetvenes évek közepén Nyugat-Németországba költözött. Élete utolsó éveit a Garda tó partján lévő Pieve di Tremosineben töltötte. Kutatásai és publikációi középpontjában Erdély múltja és jelene, valamint a nemzetiségi kérdés állott. írásai az *Új látóhatárban*, a *Katolikus Szemlében* és az *Irodalmi Újságban* jelentek meg. 1981-ben hasonló kiadásban megjelentette Orbán Balázs „A Székelyföld leírása” című hatkötetes művét. Főbb művei: *Erdély változása*, München 1975, 1976, németül: *Nationale Minderheiten in Rumänien, Siebenbürgen im Wandel*, Wien 1981, angolul: *National Minorities in Romania. Change in Transylvania*, Boulder CO 1982; *Ethnic Continuity in the Carpatho-Danubian Area*, New York 1988.

Historian. Received his academic degree from the University of Kolozsvár (Faculty of Law). He complemented his studies at the University of Rome and that of Heidelberg. Lives in the West since 1942. In 1945 he immigrated to Brazil. Later he moved to Portugal, and then in the '70s he settled in West-Germany. He spent his last years of his life in Pieve di Tremosine, on the shores of Lake Garda. The main focus of his research and publications is the past and present of Transylvania, and the national question. His writings appeared in the *New Horizon* (Új Látóhatár), *Catholic-Review* (Katolikus Szemle), and the *Literary Journal* (Irodalmi Újság). In 1981 he published in facsimile the monumental six-volume large work of Balázs Orbán 'Description of the Szekler Land'. His own works, several books, were published in Hungarian, German, and in English. The two main volumes in English are: *National Minorities in Romania, Change in Transylvania*, Boulder CO 1982; *Ethnic Continuity in the Carpatho-Danubian Area*, New York 1988.

LACZKÓ, Sándor

A Szegedi Tudományegyetem Társadalomelméleti Gyűjteményének vezetője, a Magyar Filozófiai Társaság főtítkára, az SZTE BTK Filozófia Tanszékének oktatója, egyetemi doktor. Kutatási területei: a magyar filozófiai gondolkodás története, illetve a klasszikus és kortárs etikai gondolkodás. Számos publikáció és könyv szerzője, illetve szerkesztője.

Mr. Laczkó leads the Collection of Social Studies at the University of Szeged and is the secretary of the Hungarian Philosophy Society. Next to that he is professor at the department of Philosophy, University of Szeged. His areas of research include: history of the Hungarian philosophy and classical and modern ethics. He is the author and editor of numerous publications and books.

LISZKAY, István

Költő. Több évtizede él Nyugat-Európában.

Poet. Living in Western-Europe for several decades.

MARÁCZ, László

1960-ban született Utrechtben, Hollandiában. A Groningeni Egyetem Bölcsészkarán szerez diplomát. 1984-1990 között egyetemi docens a Groningeni Egyetem Általános Nyelvészeti Intézetében. 1990-1992 között Niels Stensen-ösztöndíjas, vendégkutató az MTI-n, az MTA-n és a CNRS-nél. 1992 óta az Amszterdami Egyetem Kelet-Európai Intézet docense. Kutatási területe az általános mondat, magyar grammatika, a magyarság és Nyugat viszonya. Számos tudományos cikk és kötet szerzője.

Born in 1960 in Utrecht, the Netherlands. Receives his degree from the University of Groningen. Between 1984 and 1990 he is with the University of Groningen as assistant professor. Between 1990 and 1992 as a Niels Stensen scholar he is with MTI, MTA and CNRS as a guest researcher. Since 1992 Mr. Marác is professor of the East-European Institute of the University of Amsterdam. His areas of research cover general syntax, Hungarian grammar, the relationship of Hungarians and the West. Author of numerous scientific publications and books.

OBRUSÁNSZKY, Borbála

Történész-orientalista. 1992-1997 között az ELTE-n történelem-mongol szakon végez, majd 1997 és 1999 között a Mongol Állami Egyetemen végez posztgraduális képzést, és 1999 decemberében megvédi a doktori címét. 2000-2002 között a Pécsi Tudományegyetemen alakuló Ázsia Központ külső szakértője volt, majd a Shambala Tibet Központ mongol programjait szervezte. Közben több tanulmányutat tett Mongóliába és Kínába. 2005-től a Körösi Csoma Sándor Egyetem előadója, 2006-tól tart előadást az ELTE Jogi Karán is. Ezen kívül több magyar tudományos egyesület tagja, alapító tagja: Magyar Őstörténeti Munkaközösség, Magyar Történelmi Társulat, László Gyula Történelmi és Kulturális Egyesület. Számos könyv és tanulmány szerzője.

Historian, orientalist. She completed her studies at the University Eötvös Loránd in Budapest between 1992 and 1997 in history and Mongol civilization. This is followed by a postgradual study at the Mongol State University, where she is awarded a Ph.D. degree in 1999. Between 2000 and 2002 she is external consultant of the Asia Center at the University of Pécs. Next to that she organizes the Mongol programs of the Shambala Tibet Center. During this period she participated in several expeditions in Mongolia and China. Since 2006 she lectures at the University Eötvös Loránd in Budapest. Ms. Obrusánszky is member and/or founder of several Hungarian scientific associations and she is author of numerous books and articles.

PILLERNÉ TIRCKA, Éva

Budapesten született 1932-ben. Elemit a Városmajor utcai iskolában, a gimnázium 1. és 2. évét az Angolkisasszonyok zuglói intézetében végezte. 1944 Nagypénteken hagyta el Magyarországot szülei és testvérei. A bajorországi Gernben végzett további két iskolaévet, németül, majd a niederaudorfi Magyar Leánykollégiumban 2 gimnáziumi évet magyarul. Ezután a család Párizsba ment tovább és végül 1949 novemberében kivándorolt Rio de Janeiro, Brazília. Férjhezmenetel és 3 gyerek születése után, már Sao Paulóban, elvégezte a 4 alsó és 4 felső gimnáziumot felnőttek számára létesített, rövidített iskolaévekben. Az emigrációban a Külföldi Magyar Cserkészszövetség keretében találta meg fő feladatát. 1947 óta, megszakítás nélkül szolgálja ezt az Intézményt, különböző vezetői munkakörben. Két Leánycserkész könyvet szerkesztett (1962, 1997) és kidolgozta a

vezetőképzéshez kötelező magyarságismereti anyaghoz a magyar történelmet. A Rio de Janeiro-i és Sao Paulo-i magyar közösségekben különböző önkéntes munkát végzett/végez: a Könyves Kálmán Szabadegyetem dékánja, a Magyar Ház igazgatója majd elnöke volt. A Magyar Ház Könyvtárnak és a Bartók Béla vegyes kórusnak alapítója és az ökumenikus Bibliakör alapító tagja.

Born is Budapest in 1932 where she completed her primary education and parts of the secondary one. During the war, on the Good Friday of 1944 she left Hungary together with her parents and brothers. The family took refuge in Bavaria, then in Paris and in 1949 they migrated to Rio de Janeiro, Brazil. She settled down in Sao Paulo. In the Diaspora she found her main mission in the Hungarian Scout Association in Exeter. She is serving this Institution since 1947, without interruption, in several functions. Edited two books for that organization and worked out the Hungarian history material for the leader development. As volunteer she was/is heavily involved in the life and work of several Hungarian communities in both Rio de Janeiro and Sao Paulo. This includes: Dean of the Könyves Kálmán Free University, director of the Hungarian House, founder of the Library and Choir of the Hungarian House, and founder of the ecumenical Bible-circle.

SEGESVÁRY, Viktor

A budapesti Református Theológiai Akadémián nyert lelkészi oklevelet 1953-ban. A genfi egyetemen doktorált politikai tudományokból, majd református teológiából. 1971 és 1994 között az Egyesült Nemzetek egyes gazdasági fejlesztési programjainak igazgatója — Algéria, Afganisztán, Mali, — majd, korai nyugalomba vonulása után, mint konzultáns, az ENSZ Fejlesztési Programjának főtanácsadója afrikai és ázsiai országokban. 1994 óta a civilizációk közötti viszony és elkerülhetetlen dialógusuk feltételeit, valamint a globalizáció problematikáját tanulmányozza.

Born in Hungary, he left his homeland after the 1956 Revolution, and worked during 25 years with the United Nations in the field of economics and social development. His experiences in Asia and Africa familiarized him with the existence of different human worlds and taught him the necessity of understanding and tolerance in human relations. He obtained a Ph.D. in Political Science and International Relations from the Graduate School for International Studies and a D.D. from the Faculty of Protestant Theology, both at the University of Geneva (Switzerland).

SZENTKATOLNAI BÁLINT, Gábor (1844-1913)

Nyelvész, orientalista. 30 nyelvet beszélő kiváló nyelvzseni volt, aki a magyarság keleti kapcsolatait kutatta. Tudott török nyelveket, beszélt finnül, mongolul, mandzsul, japánul. Olyan nyelveket oktatott Magyarországon, melyek még a nyugati egyetemeken is ritkának számítottak. 1870-es években több évet töltött a Kaszpi-tenger körül, majd eljutott Mongóliába. Dél-Indiába, és a Zichy expedícióval pedig a Kaukázusba. Az általa készített tatár és kabard, cserkesz szótárak máig a legjobb szótári anyagnak számítanak. Páratlan tehetsége csak későn kamatozódott, mivel a magyar közéletben zajló ugor-török háborúban egyik félnek sem adott igazat. Szerinte ugyanis a magyar nyelv a turáni nyelvcsalád tagja. 1875-től rövid ideig a budapesti Egyetemen, majd 1879-től 1892-ig önkéntes száműzetésben élt az oszmán birodalom területén. Az 1880-as években már az Athéni Egyetemen arab nyelvet oktatott, onnan küldte el tanulmányait az Erdélyi Múzeum számára. Az 1890-es évektől Kolozsvárott kapott katedrát, és élete végéig ott tanított. Számos könyve jelent meg a kincses városban. Sajnos, halála után, főleg a trianoni békediktátum után a tudományos életben elfelejtődött neve, emlékéét jelenleg az erdélyi tudós körök, köztük a kolozsvári egyetem ápolja.

Linguist, orientalist. He was a language genius; spoke some 30 tongues, among others Turkic languages, Finnish, Mongolian, Mandsurian, Japanese. His main topic of research was the Oriental linkages of the Hungarians. He taught several languages in Hungary that were rarely taught at Western universities. During the 1870s he spent several years in the Caspian Sea region, and then reached Mongolia, Southern India. With the Zichy expedition he reached the Caucasus. The Tatar, Kabard, Cherkas dictionaries he created are still considered among the best available. His brilliant talent was somewhat sidelined for a period because he did not support either of the parties in the Ugric-Turkic dispute. According to him the Hungarian language is a member of the Turanian language family. For a short period he taught at the Budapest University, and then he went from 1879 till 1892 into voluntary exile to the Ottoman Empire. In the 1880s he taught Arabic at the University of Athens, he sent his treatises to the journal *Transylvanian Museum* (Erdélyi Múzeum) from there. From the 1890s till the end of his life he was professor at the University of Kolozsvár. He published in that city many books. After his death, especially after the Trianon Peace Dictate his oeuvre went into oblivion. At present his life work is in the process of rediscovery.

TÓTH, Alfréd

1965-ben született St. Gallenben (Svájc), anyanyelve magyar. Két Ph.D.-fokozattal rendelkezik (1989 matematika, Zürichi Egyetem; 1992 filozófia, Stuttgarteri Egyetem) s egy masters fokozattal (Általános és Összehasonlító nyelvészet, Finn-Ugrisztika és Romanisztika, Zürichi Egyetem 1991). 2001 és 2007 között a matematika professzora Tucsonban (Arizona). Számos matematikai, szemiotikai, kibernetikai és nyelvészeti társaságnak, valamint nyolc nemzetközi tudományos lap szerkesztői bizottságának tagja. Zürichben és Szombathelyen lakik, ahonnan családja származik.

Born in 1965 in St. Gallen (Switzerland), his native tongue is Hungarian. Received two PhD's (1989 Mathematics, University of Zurich; 1992 Philosophy, University of Stuttgart) and an MA (General and Comparative Linguistics, Finno-Ugristics and Romanistics, University of Zurich 1991). Mr. Tóth was between 2001 and 2007 Professor of Mathematics (Algebraic Topology) in Tucson, Arizona. He is member of many mathematical, semiotic, cybernetic and linguistic societies and scientific board member of eight international journals. Lives in Zurich and Szombathely where his family comes from.

TONK, Márton

A Sapientia-Erdélyi Magyar Tudományegyetem docense, 2006-tól a kolozsvári Természettudományi és Művészeti Kar dékánja. A kolozsvári Pro Philosophia Alapítvány igazgatója, a Kellék filozófiai folyóirat szerkesztője. Kutatási területe az újkori filozófia története, a magyar filozófia története, illetve politikai eszmétörténet. Ph.D. fokozattal rendelkezik, doktori disszertációját Tavaszy Sándor filozófiájáról írta. A konferencia témájában megjelent könyve: *Idealizmus és egzisztenciafilozófia Tavaszy Sándor gondolkodásában*. Kolozsvár-Szeged: Pro Philosophia, 2002, ugyanakkor számos magyar filozófiatörténeti tanulmány szerzője.

Professor of the Sapientia-Transylvanian Hungarian University. Since 2006 he is the Dean of the Faculty of Natural Sciences and Arts in Kolozsvár. Next to that he is the Director of the Pro Philosophia Foundation, also in Kolozsvár and the editor of the journal of philosophy *Kellék*. His main areas of research include: history of philosophy in modern times, history of the Hungarian philosophy, political philosophy. Mr. Tonk earned his Ph.D. degree with a thesis written about Sándor Tavaszy. He also published a book in this topic. Author of numerous articles.

SZERKESZTŐSÉG / EDITORS

FARKAS, Flórián	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland
KIBÉDI VARGA, Áron	Freiburg i.B., Németország	/	Freiburg i.B., Germany
TÓTH, Miklós	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland

Titkár / Secretary

CSANÁDY, Ágnes	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland
-----------------------	-----------------	---	--------------------

~ ~ ~ ~ ~ ~

BÖHM — BARTÓK DÍJ

A Mikes International Alapítvány 2006-ban díjat alapított az egyetemes magyar filozófiai kultúra előmozdítása érdekében. A díj névadói a Kolozsvári Filozófiai Iskola két kiemelkedő alakja: Böhm Károly, a magyar filozófia megalapítója és málnási Bartók György.

A díjalapítás időpontja a következő évfordulókhoz kapcsolódott:

2006-ban ünnepeltük Böhm Károly születésének 160. évfordulóját s korszakalkotó műve — *Az Ember és Világa III. — Axiologia vagy értéktan* — megjelenésének 100. évfordulóját; 2007-ben pedig málnási Bartók György születésének 125. évfordulóját ünnepeltük.

A Böhm—Bartók Díjat pályamunkával lehet elnyerni.

Mikes International Alapítvány vezetősége

Hága, 2008. március 15.

A 2008. évi pályakérdés a következő:

málnási Bartók György bölcséleti rendszerének kritikai elemzése

Feltételek:

1. Pályázó:

- Mindenki pályázhat, bárhol is éljen a világon.
- A pályázat jelíges. A pályamunkát és a jeligét a következő módon kérjük az Alapítvány postacímére elküldeni:
 1. A pályamunkát CD-ROM-on kérjük egy borítékban eljuttatni. A CD-ROM-on tüntesse fel a jeligét (gépelve).
 2. A pályázó nevét, lakcímét és email címét egy külön lezárt borítékban mellékelje a CD-ROM-hoz; ezen a borítékon csak a jeligét (gépelve) tüntesse fel.
 3. Postacím:
Stichting Mikes International
Suezkade 74
2517 BX Den Haag
Hollandia

2. A pályamű feltételei:

- A pályamű nyelve: magyar.
- A pályamű eddig sehol nem jelent meg, más pályázaton nem szerepelt.
- A pályamű formátuma: Microsoft Word (PC-verzió).

3. A pályamű beküldésének határideje: **2009. március 15.**

4. Pályadíj: **2.500 €**

5. A pályamű elbírálásának irányelvei: a Díj csak akkor kerül kiosztásra, ha a beküldött pályamű(vek) megüt(nek) egy általunk abszolút értelemben vett akadémiai szintet. Irányadóul felhívjuk a figyelmet Bartók György '*KANT ETIKÁJA ÉS A NÉMET IDEALIZMUS ERKÖLCSBÖLCSELETE*' című művére, amellyel a szerző 1918-ban elnyerte a Magyar Tudományos Akadémia Gorove-pályázatának díját. A mű a pályázat bírálatával együtt (bírálok: Pauler Ákos és Alexander Bernát) elektronikusan elérhető a Mikes International könyvkiadási honlapján: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

6. Eredményhirdetés: **2009. augusztus 3.** Csak a díjat elnyert pályaműhöz tartozó jelíges boríték kerül felbontásra.

7. A pályamű közzétele: a Mikes International Alapítvány fenntartja a jogot arra, hogy a díjat nyert pályamunká(ka)t elsőként publikálja.

Mikes International Alapítvány vezetősége

Hága, 2008. március 15.

SEGESVÁRY, VIKTOR : VÁLASZ DEÁK ISTVÁN PROFESSZORNAK**Búcsú a nemzeti egység mítosza című cikkével kapcsolatban**

Deák István a new yorki Columbia egyetem emeritus történelem professzora a Népszabadság Online 2008. február 10-i számában közölt egy cikket *Búcsú a nemzeti egység mítoszáról* címmel. Meglepő módon, a cikket másfél-két órán belül eltüntették ebből a kiadásból.

Deák professzor cikkében azt óhajtja bizonyítani, hogy a „teljes nemzeti egység feltételezése, bárhol és bármelyik korszakban, nemcsak történelmietlen, hanem káros is, mert a közvéleményt vágyálmokba ringatja... Érdemes a nemzeti egységnek a manapság divatos és hamis definíciója helyett szembenézni a tényekkel." Deák professzor tétele szerint — a magyar történelem minden nagy fordulópontját áttekintve Moháctól 1956-os Forradalmunkig, — soha nem volt nemzeti egység ezeknek a nagy eseményeknek a folyamán. Érvelését igyekszik más európai példákkal is alátámasztani, mint például Jeanne d'Arc esetével vagy a szerb Koszovóra vonatkozó hagyománnyal. Ami a legszomorúbb, hogy az 1956-os Forradalommal kapcsolatban is, melynek Deák professzor nem volt tanúja, olyan véleményeknek ad hangot (mint ahogy ezt már tette régebben is), amelyek azok szemében, akik végig élték nemzetünk történetének ezt az utolsó, nagy fellobbbanását, mint e sorok írója is, szemében alaptalanok és kizárólag csak ideológiai meggyőződéseket tükröznek.

Ezért tartottam szükségesnek e cikkre egy, az alábbiakban közölt, választ írni:

„Professzor Úr!

Nagy megdöbbenéssel olvastam a Népszabadságban megjelent cikkét, mely egy újabb támadást jelent a magyar nép hagyományait és kultúráját szemben. Különösképpen meglepett ez egy történész részéről, s csak az Ön ideológiai és politikai motiváltságával tudom az indító okokat megmagyarázni. Ezért válaszat is erre a tere fogom összpontosítani:

1. A nemzeti egység mítoszáat Ön teljesen félremagyarázza. Ahogy Lipták Béla már jelezte válaszában, a nemzeti egység nem egy 100 százalékos egyetértésben nyilvánul meg, ilyen soha, semmikor a történelem folyamán nem valósulhatott meg egy népnél sem, mert minden korban, minden nép körében voltak hazaárulók, opportunisták, gyilkosok, külső vagy belső hatalmak bérencei, akik lehetetlenné tették a teljes egységet. A nemzeti egység elsősorban különleges alkalmakkor nyilvánul meg, amikor a nemzet túlnyomó része eggyé válik a saját fennmaradásáért folytatott harcban, létének és kultúrájának védelmében, vagy a nemzeti lét egyes magasztos pillanataiban. Ilyen pillanat volt az 1956-os magyar Forradalom, s ezt csak az tudja értékelni, aki ott volt, aki átélté azoknak az egyszerre dicsőséges és tragikus napoknak a hangulatát. Ez sem nem érzelmi, sem nem racionális tapasztalat volt, hanem egy egzisztenciális élmény.

2. Ön a modernitásnak a felvilágosodástól örökölt tévedésére alapozza érvelését, az abszolút individualizmus elméletére, mely objektíven semmiképpen sem védelmezhető. Eszerint minden egyén autonóm, legfeljebb az jellemzi, hogy melyik állam polgára, s a társadalom nem más, mint ezeknek az atomszerű lényeknek az összessége, akiknek egymáshoz semmi közük nincsen. Ez a nézet egy alapvető tévedésen alapul, és csak a nyugati civilizációban uralkodik, ahol rettenetes következményekkel járt a totalitáriánus rendszerek pusztításai következtében. Egy egyén nem lehet autonóm, hanem minden korban és minden kultúrában egy közösségnek a tagja, s annak hagyományaitól meríti gondolatvilágát és erkölcsi magatartásának jellemzőit. Egy egyén tehát egy közösség tagjaként lesz valóságos emberré, és a maga gondolataival és tevékenységével hozzájárul a közösségnek és hagyományainak a kiteljesedéséhez. Így a nemzet végeredményben egy népcsoport vagy népcsoportok kulturális és morális mivoltának öntudatosodása által jön létre, s ez történt a magyar nemzet esetében is az elmúlt évszázadok folyamán. Ezért a nemzet fogalma önmagában is tükrözi a nemzet keretében élők egységét.

3. Köztudomású, hogy a magyar nemzet történelme folyamán különféle etnikai, vallási vagy más közösségek is a nemzet tagjai voltak, mert annak kulturális és morális egységébe olvadtak, mint a magyar királyság alattvalói. Így a magyar nemzet tagja volt Hunyadi János, Zrínyi, vagy Petőfi és Damjanich, akik nem a magyar etnikumból származtak, s ugyanúgy az erdélyi zsidó kisebbség, melyet azért üldöztek a románok, mert teljesen része lett a magyar nemzet egységének. Történelmünk megcáfolhatatlan bizonyítékkal szolgál tehát a magyar nemzet egységére vonatkozóan az elmúlt századok folyamán."

Segesváry Viktor

A politikai tudományok és a református teológia doktora

Az Egyesült Nemzetek fejlesztési programjainak volt igazgatója

Az 1956-os Forradalom alatt megalakult Keresztény Ifjúsági Szövetség társelnöke

LISZKAY, István : Versek

[4]

Permetező szerelemben fénylik a mennyei tested
A Lélek kitöltetik, benned a szent üzenet

Pünkösöd

[7]

Reggeli harmat ködbe borultán hozza a képed
Álmodó mély szerelem rejti a játszi csodát
Messze a tested, ámde a lelked itt a karomban
Összeszerelmesedünk, lélek a lelket eszi
Most a jelenben semmi a múltban, íme az űrben
Árad a mennyei fény, íge az isteni csók

Unio mystica

[10]

Fennsíkon haladunk, hol emberi mérték eloszlott.
Látjuk, minden nyitott, végtelen bennünk a tér.
Holdutasok lettünk látnok kutatóként az űrben.
Újan csendül a hang, újan a szívdobogás.
Magunkba rejtekezünk révülvén mély ígészésben.
Múlt és jelen, jövő, íme otthon vagyunk.

[6]

Álomba ringatlak én bármerre vessen az élet
Benned reng a szívem, benned a lelkem szava
Tested a testembe nő, hajad a mellemre omlik
Hangodban hallgat a csend, szemedben áll az idő

[8]

Lélek a lepled, benne a tested átlényegülten
Titkok foglalata, szíved rejtjelezi
Bőröd a fátyol, melyben – burokban – láthatatlan
vagy
Képzelet nyitja fel azt, nincs benne más csak a csók.
Csók, csók, csók magadon, csók csók, csókkal lepve a
tested,
Lelked a csók maga is, csók, csók, csókok ege.
Zendül a csókok lassú zenéje, lendül a lepled,
Gyorsul a csók kacaja. Ritmus a véred ura.
Hosszu galoppban, vágta a fűben, ímhol a cél már,
Újjong tompa sikoly, csók csak a mennyei éj

[18]

Benned a lelkem bűvő patakja zengedezően csengve
csurog,
Bőröd a testem, tested a bőröm bőrödbe dörzsöl
magv-szavakat.
Ajkad a nyelvem, nyelvem az ajkam, nyelvem a
nyelvem ajktalanul

PHILOSOPHIA PERENNIS

ANGI, ISTVÁN :

AZ ERDÉLYI MAGYAR FILOZÓFIA ESZTÉTIKATÖRTÉNETI VONULATA MÁIG¹

Adalékok egy lehetséges visszatekintéshez

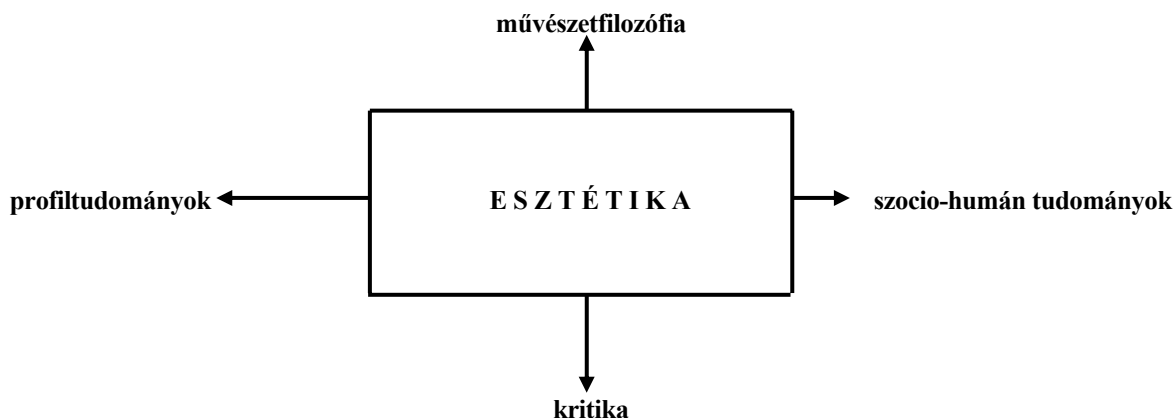
Elöljáróban

Az erdélyi magyar esztétika története hasonló képet mutat általában az európai kultúrák múltbeli és jelenkori fejlődésével. Végig követi a művelődés több évszázados útját, ráláttat a mindenkori állapotok sorskérdéseire irodalmi, művészeti területeken egyaránt.

Belső szerkezete állandósítja a filozófiával, az irodalmi, művészeti szaktudományokkal, a többi humán tudománnyal s nem utolsósorban az irodalmi, művészeti kritikával kialakított kapcsolatrendszerét. Ezért az erdélyi magyar esztétika is *interdiszciplináris* tudomány, és mint ilyen *intradiszciplináris* is, hiszen javarészt önmagából gyöngyözi ki az újabb és újabb feltételeket még újabb és újabb tudományágak befogadására. Gyakorlata pedig a hasonlónak formálás művészetközpontú gyakorlata, amelyben maga is vállalja a művészetté magasodás ódiáját. Mert a kritika, az elfogadás-visszautasítás alternatíváiban, mindig is két partot mos: vagy az adott alkotás alteregója, vagy pedig annak a mássága. Végül, ám korántsem utolsósorban fenntartja kapcsolatát összülőjével, a filozófiával, amely Gaya, a Földanya, módjára vigyázza létét, s ha mégis elszakad tőle, bizony könnyen Antheusz sorsára juthat.

Szerkezete dinamikus-diakronikus szerkezet, amely időről időre változtat kapcsolatrendszerén, hol az egyik, hol a másik tényezőt helyezi előnybe.

Mátrixa:

További vizsgálódásaink éppen ezeket a belső történelmi szerkezetváltozásokat elemzik, kicsit paradoxul, az esztétikatörténet történetét.

Osztályozó koordináták

Szakaszaira bontva beszélhetünk esztétikatörténetünk kezdeteiről, mondjuk, az első világháborúig, folytathatjuk a két világháború közötti periódussal, majd utána, a rendszerváltásig. Innen tovább már a jelenkor megélése következik, amelynek történetét, minden bizonnyal a következő nemzedékek mérik majd fel, bízunk benne, számunkra irgalmasan.

Térbélieg a vonzatok központiségének változó hasonlóságairól és különbségeiről beszélhetünk.

Az első világháborúig a vonzó központ Budapest. Nehézkés, talán fölösleges is a szétválasztás erdélyi és tulajdonképpeni magyar esztétikatörténetre. Kolozsvár, például, épp oly „pestfüggő” ekkor, mint amilyen „bécsfüggő” volt Pest a

¹ Elhangzott a Mikes International — Böhm-Bartók Társaság szervezésében megrendezett 2007. évi, 1. Mikes International Philosophiai Symposiumon. („TEENDŐINK A MAGYAR FILOZÓFIA ÜGYÉBEN.”; 2007. szeptember 26-27., Elspeet, Hollandia.).

Monarchiában. Ugyanakkor senkit sem zavart, sem Kolozsváron, sem Pesten az, hogy egy olyan országos tekintélyű szakfolyóirat, mint a *Magyar Zenei Szemle* Temesváron született és ott is székelte egészen a Trianoni békeszerződésig.

A két világháború között, jóllehet Bukarest a főváros, Kolozsvár többnyire fenntartotta központi szerepét erdélyi művelődésünk számára. Gondolunk itt Koós Károly sokoldalú művészetére és művészetpártolására, vagy Kuncz Aladár irodalmi, esszéista és kritikai munkásságára, — történelmi jelentőségű folyóiratainkról nem is beszélve.

A második világháború után a pártpolitika és -ideológia kanonizációs mindenhatósága a központi vonzat vektorát Bukarest felé irányította.

Persze bátor és következetes kiállások egész sorára tragikusan emlékezve büszkélkedhetik ma az utókor, olyan kiállításokra, amelyek a központosított doktriner esztétika szerepét megkérdőjelezték olyan teológiai-oktatói írások mint Tamási Áron püspöké² és a ferences prédikátor Páter Asztriké³, avagy a drámaíró Sütő Andrásé⁴ és a filozófus-esszéista Bretter Györgyé⁵.

A filozófiai kezdetek

Az első esztétikatörténeti összefoglalók Magyarországon, mint például a Radnaié, végig irodalomtörténeti-kritikai írások ismertetésére szorítkoznak, amelyek szorosabb kapcsolatot tartanak fenn a szaktudományokkal — irodalomelmélet, stilisztika, retorika — mint magával a korabeli (avagy mindenkori) filozófiával. Erdélyben viszont a századelőn olyan filozófiai megalapozással rendelkezik az esztétika, mint Apácai Csere János⁶, Sipos Pál⁷, majd Böhm Károly⁸ írásai, valamint az utódoké — Málnási Bartók György⁹, Makkai Sándor¹⁰ — amelyek egyfelől a kanti hagyományok folytatását, másfelől a hiteles művészi értékek művelését bízták az erdélyi vonatra. Sipos Pál 1816-ban Kazinczy számára írott hat kis dolgozata Fichtéről az irodalomelmélet filozófiai megítélését célozta. Az *Ember és világa* böhmi életmű nemcsak külön kötetet szentel az esztétika művelésének, de egészében az értékek filozófiai elemzése is művészi-esztétikai távlatokkal jelentkezik

² Márton Áron (Csíkszentdomokos, 1896. aug. 28. – 1980. szept. 29. Gyulafehérvár) – hitszónok, egyházi és neveléstudományi író, Erdély római katolikus püspöke. Lásd: *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon I-IV*, Főszerkesztő: Dávid Gyula [Magyar Elektronikus könyvtár - Mek - 03628] Az elektronikus kiadás a Kriterion Könyvkiadó (Bukarest) és az Erdélyi Múzeum-Egyesület (Kolozsvár) 1981., 1991., 1994. és 2002. évi kiadásai alapján készült az OSZK Magyar Elektronikus Könyvtára és az Erdélyi Múzeum-Egyesület közreműködésében az ISZT támogatásával 2006-ban, ISBN 963 200 508 2 (a továbbiakban: **RMILE**); Vö. idevágó címszavát (*B. E. – K. K.*) *szignókkal*.

Művei: *Világnézet és nevelés, Az elnémult harangok üzenete, "A nagy időkhöz nagy nemzedék kell"*; idézi: Domokos Pál Péter *Rendületlenül, Eötvös kiadó - Szent Gellért Kiadó, Budapest, 1989*

³ Vö. **P. Pap Asztrik**, *A Jézus-hágon*, verses kötet, Szt. Bonaventura, Új sorozat I. Kolozsvár 1944 (Toth István méltatásával)...

⁴ **Sütő András** (1927 - 2006), a kiváló esszéista és drámaíró életét és munkásságát kiterjedt könyvészet elemzi-ismerteti; ezúttal a neki szentelt oldalt említjük meg a *Kortás Irodalmi Adattár*ból (KIA): <http://www.kontextus.hu/kia/kia.php?ID=121&action=full>

⁵ Lásd egyebek között: Egyed Péter, *Bretter György filozófiája*, Pro Philosophia, Kolozsvár 2007 (sajtó alatt)

⁶ **Apácai Csere János emlékezete** – a barcasági származású, Gyulafehérvárt és Kolozsvárt tanító és nevelő Apácai Csere János (1625-59) filozófiai és pedagógiai író, tanár személyében az erdélyi magyar szellemi művelődés úttörőjét tiszteljük; az anyanyelven történő általános népoktatás és akadémiai tudományművelés, a filozófiai és reálművelődési szókincsgazdagítás megalapítóját és hirdetőjét, aki személyi példájának tragikus sorsképevel a hősi helytállás szimbóluma lett.

Balog Edgár írja, többek között: „Apácai romániai utóéletének méltó nyitánya volt születésének 300. évfordulóján Tavasz Sándor munkája (*Apácai Csere János személyisége és világnézete*, Kv. 1925). Az évfordulóra az Ellenzék Apácai-emlékszámot adott ki 1925. ápr. 27-én. Az Apácai-idézés egyetemes jellegére jellemző, hogy egymással szemben álló szellemi irányzatok is találkoznak benne. Így Apácaival zászlain ütközött meg az Erdélyi Helikon és a Korunk: Kuncz Aladár *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában c. tanulmánya* (az ESZC kalendáriumában, Kv. 1928) Apácaira mint az erdélyi gondolat nagy reprezentánsára hivatkozott, Gaál Gábor viszont *Az "erdélyi gondolat" tartalma és terjedelme* (Korunk 1928/12) c. replikájában leszögezi, hogy éppen a Kuncz-tanulmányban elhallgatott Korunk él "ennek az Apácai Csere-féle funkcionának a valóra váltásából, amikor... az idő világító tornyait nézi s a kor Descartes-jait szólaltatja meg – magyar nyelven itt azokkal, akik erre az Apácai Csere János korában is hálátlan feladatra vállalkoznak". Művei: *Magyar logikácska, Magyar Encyclopaedia RMILE*.

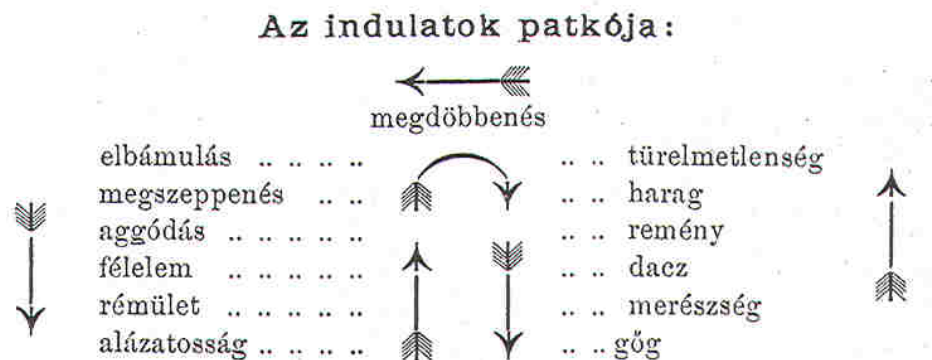
⁷ **Sipos Pál** (Nagyenyed, 1759. okt. 16. – Szászváros, 1816. szept. 15.): ref. pap, tanár, matematikus, filozófiai író. 1775-től Nagyenyeden tanult. 1783-tól ak.-i rektor volt a szászvárosi ref. isk.-ban, 1787-től nevelő Szirákon gróf Teleki Józsefnél. 1791-től 1797-ig Odera-Frankfurtban, Göttingenben, Bécsben tanult. 1798-tól ig.-tanár a szászvárosi ref. isk.-ban. 1805-től matematikatanár a sárospataki ref. kollégiumban. ... *Mint filozófus Kant és Fichte követője. Magyar életrajzi lexikon 1000 - 1990*, Javított, átdolgozott kiadás, Főszerkesztő: Kenyeres Ágnes [Magyar elektronikus könyvtár - MEK - 00355], HTML változat, Hugarológiai Alapkönyvtár (a továbbiakban: **MÉLe**)

⁸ **Böhm Károly** (Besztercebánya, 1846. szept. 17. – Kolozsvár, 1911. máj. 19.): filozófus, egyetemi tanár, az MTA tagja; Művei *Az ember és világa* (1883-1906; 1911-ben az MTA nagyjutalmát kapta érte); *Kriticismus és pozitivizmus* (1884); *A pozitivista filozófia rendszere* (1885); *A fil. propedeutika magyar gymnasiumaiban* (1889-90); *Az értékelmélet feladata s alapproblémái* (Bp., 1900; akadémiai székfoglaló); *Logika* (1901); *Tapasztalati lélektan* (1904); *A megértés mint a megismerés középponti mozzanata* (Bp., 1910.; akadémiai r. tagsági székfoglaló); *B. K. összegyűjtött művei* (1913). –**MÉLe**

⁹ **Bartók György**, Málnási (Nagyenyed, 1882. aug. 3. – 1970. nov. 26., Budapest) Főbb művei: *Kant* (Torda 1925); *Böhm Károly* (Kv. 1928); *Kant etikája és a német idealista erkölcsbölcsélet* (Bp. 1930); *A "szellem" filozófiai vizsgálata* (Bp. 1934); *Ember és élet* (Bp. 1939); *Faj, Nép, Nemzet* (a fajelmélet bírálat, Kv. 1940).**ROMILE**

¹⁰ Makkairól lásd: Veress Károly, *Egy létparadoxon színe és visszaja*, Pro Philosophia, Kolozsvár, 2003.

benne. Elég, ha csak az esztétikai értékeket kísérő érzelmek dinamikájára, viszony-jelentésére vonatkozó elemzéseit említjük *A szellem élete* c. kötetéből, mint például az ún. *indulati patkó* belső relációi, amelyeket, a *vágy* szerkezetével együtt, az ellentétek kölcsönös feltételezettségére építi. Ez írja a patkóba foglalt indulatok őstípus jellegéről: „Méltó tárgya a kutatásnak volna azon kérdés: vajon hány gramm ész jár egyik vagy másik indulat primátusával; hanem úgys kiáradó fejtegetésünket illő medrében kell megtartanunk.

Az őszindulatok ezen felsorolt alakzatokkal ki vannak merítve; lesznek még alfajok és változatok találhatók, hanem őszformatiók azokat nem lehet tekinteni¹¹. A vágy szerkezeti relációit az egymásba átcsapó ellentétek kioltódásában elemzi. Vizsgálódásain áttűnnek az erények artistotelészi analízisei az un. erkölcsi középpel kapcsolatosan: „És mégis az érzésben úgy, mint az indulatban, van egy elem, mely a vágyat kikölti. Az öröm és élv ugyan nem mutatja, mert ennek nyugalma éppen az én elmerülésében bírja alapját; hanem annál erősebben mutatja a kin és az indulatok mindenike. Az én ugyanis, mint az 58. §-ban láttuk, véglegesen soha le nem köthető, mert ez megsemmisülését jelentené, ez pedig a létre nézve értelmetlen gondolat. És azért az indulat bármely alakjában az ellenkező indulat csirája is rejlik, csak hogy megfordított erőviszonyban; ha ezen ellensíra kifejlík, akkor az uralkodó indulat megsemmisül vagy leszorul, a mennyiben ellentétes indulatpárok egymást teljesen paralyzálják, mint a mellékelt áttekintésből láthatni:

elbámulás + türelmetlenség	= 0
megszeppenés + harag	= 0
aggódás + remény	= 0
félelem + vitézség	= 0
szégyenkezés + gőg	= 0
kétségbeesés + vakmerőség	= 0
lemondás + ölés	= 0
gyűlölet + szeretet	= 0

A mikor ennél fogva az indulat az egyik phasisban áll, akkor a megfelelő ellentétes phasis minimalis fokai még mindig fennállanak. A türelmetlenségben van kis fogékonyság az elbámulásra, a haragban a megszeppenésre, a gőgben a szégyenkezésre, az ölési szándékban a lemondásra.¹² Az indulatnak és a vágnak éppen ezek az ellentétező relációi magyarázzák az esztétikai értékek párokba rendeződését a szép-rúttól, a fenséges-alantastól a tragikus komikusig, illetve groteszk abszurdig.¹³

Hasonlóan meghatározó Málnási Bartók György Kant-elemzésében is az esztétika jelentősége. Elsők között szemlélteti magyarul az *Ítéloerő bírálatának* egész fogalomrendszerét. A diszkurszivitás és elemző stílus, amellyel az *Ítéloerő kritikáját* a kantí rendszerben bemutatja, bármely mai egyetemi előadás díszére válna¹⁴. Ugyanakkor az esztétikai reflektáló ítéloerő

¹¹ Dr. Böhm Károly, *Az ember és világa, II. Rész: A szellem élete*, Mikes International, Hága, Hollandia, 2004, 137 old.

¹² Uo. 148-189

¹³ Angi István, *Zeneesztétikai előadások I, II*, Scientia, Kolozsvár, 2003, 2005.

¹⁴ „A Tiszta Ész Kritikája egyenesen vezet át a Gyakorlati Ész Kritikájára. A két terület együttvéve képez egységet; ez az egység azonban kifejezésre nem jut sem a theoretikus bölcsleletben, sem a praktikusban; nincs közöttük egy oly látható kapocs, amely a kettőnek synthesisét mintegy szemünk előtt létesítse. Kellott a kettő közt egy harmadik területnek lennie, amelyen úgy a theoretikus, mint a praktikus ész alapelvei találkoznak s megszűnik ez által az a dualismus, amely a két terület között látszólag fennáll s amely ezen harmadik terület felfedezése nélkül

bemutatása kvázi rendszerelméleti alapokon történik: „Az ítélőerő, amelynek alapelveit az *Ítélőerő kritikája* elemzi és állapítja meg, a mi ismerő képességeink rendjében a harmadik helyet foglalja el s összekötő kapocs az értelem és az ész között. Kant ui. a hagyományos lélektan felosztását követve megkülönbözteti a léleknek három tehetségét: az ismerő tehetséget, a kívánság tehetségét, azaz az érzést, amely tulajdonképpen közvetítő tag az ismerés és kívánság között. Az ismerő tehetségre nézve törvényadó az értelem; az akaró, illetve kívánó tehetségre nézve törvényadó az ész; az érzésre nézve végül törvényadó az ítélőerő. «Az ítélőerő — úgy mond Kant — az a képesség, amely a különöst, mint benne lévő, az általános alatt gondolja. Ha az általános (szabály, elv, törvény) adva van, akkor az ítélőerő, amely a különöst alája utalja, *meghatározó*». Ha azonban csak a különös van adva, a melyhez az ítélőerőnek az általánost hogy kell keresnie, akkor az ítélőerő *reflektáló*». Van tehát Kant szerint meghatározó és reflektáló ítélőerő, amelyről a maga egészében már eleve sejthető, hogy ha nem is bír önálló, saját törvényadással, de van egy saját a priori elve, amely által a törvényeket feltalálja. Ez az elv azonban pusztán *szubjektív* a priori”¹⁵.

Már ekkor, két korszak határán Málnási Bartók György, megfogalmazza az egyetemes és a különös ingajaratában az európai és a magyar esztétika kölcsönös feltételezettségének igényét. Az említett Sipos-elemzések kései kiadását előszavazva egyebek között ezt írja: 1944-ben „Magyar, de különösen erdélyi könyvtárainkban sok olyan kiadatlan kézirat hever, amelynek közzététele a magyar gondolkodás és szellem története szempontjából óhajtható. Még mindig nem látjuk tisztán azt a hatást, amelyet az ún. európai műveltség a magyar lélek kialakulására gyakorolt s nem látjuk azt sem, hogy a magyar lélek ezekre a hatásokra miképpen hatott vissza. Pedig éppen ebben a visszahatásban nyilvánul meg a magyar lélek sajátos alkata. Ezeknek az elbujt kéziratoknak kiadása tehát a magyar lélek ismerete szempontjából is elengedhetetlen”¹⁶.

Irodalomesztétikák

A két világháború között a modern művészetelméletek és programjaik, ars poeticáik között alakult ki a korszak esztétikája is. Az irányzatok - áramlatok sokfélesége, különbözősége nemcsak hazai, de egészében véve európai jelenségnek számított. Mint máshol, erdélyi viszonylatban is ezt az eszmei sokféleséget a folyóiratok változatos ellentétező program-tevékenysége valósította meg. A Dienes László alapította *Korunk* már kezdeti eklekticismusában is jellegzetesen radikális baloldali lapnak számított, amit a továbbiakban a vezetését átvevő marxista Gaál Gábor tendenciózusan tovább élezett. Platformjának mai értékelését egyfelől a vele való azonosulás¹⁷, másfelől a teljes elmarasztalás¹⁸ jellemzi. Tényközlő időrendi felsorolásaival, amelyek során szembesíti „az illegalitás éveitől kezdve vállalt és marxista gondolkodóként vallott nézeteit a «valóra vált» eszme korrumpálódásával” a naplóírás alanyi elvonatkoztatásai jegyében nyújt átfogó képmozaikot a korról Gáll Ernő *Naplója*.¹⁹

Akkor a Gaál álláspontjával állandó vitát folytató *Erdélyi Helikon*, Kós Károly és Bánffy Miklós szerkesztésében mint a *Helikon munkaközösség* folyóirata működött amely Kuncz Aladár jellemzése szerint „a szellemi csoportosulások között talán egész Európában a legösszefogóbb és legegységesebb kisebbségi alakulat, amely egyszer hivatva lesz arra, hogy a kisebbségi irodalmak tisztán művészi, pacifista eszméit bevigye az európai köztudatba”.²⁰ A *Periszkop* a romániai magyar avantgárd első magyar irodalmi és művészeti szemléje volt²¹, és mint ilyen átfogta Magyarországon innen és túl a peremvidék nonkonformista esztétikai törekvéseit Aradon Szántó György szerkesztésében, vele párhuzamosan Budapesten Szélpál Árpád, Csehszlovákiában Fábry Zoltán voltak a társszerkesztők, Párizsból pedig Tihanyi Lajos gyűjtötte a *Periszkóp* számára a kéziratokat.²² Ugyanakkor a *Pásztortűz*, amelynek kezdeti radikális konzervativizmusát a címadó Id. Grandpierre Emil és közössége fogalmazta meg, kimondja: „Azt akartuk, hogy ez a cím már magában kész program legyen. Szabatos kifejezője célunknak. Célunk [...] a magyar hagyományok megőrzése, továbbfejlesztése a magyar érzésnek, a magyar gondolatnak, a

csakugyan fenn is állana. Ezt a harmadik területet fedezi fel és teszi kutatás tárgyává Kant 3-ik kritikái főműve, az *Ítélőerő Kritikája*, amely Kant kritikai transcendentalizmusát betetőzi, egy Egészé teszi, végső következményeit levonja és elveit, módszerét alkalmazza a műalkotás s az organikus természet megértése terén. Ez a mű a maga tartalmának, szempontjainak, vonatkozásának gazdagságával az egység végső szálait fonja bele Kant egész bölcséletébe, amelyre sok fény és világosság esik az *Ítélőerő kritikájának* fejtegetéséből. Nem csoda, hogy Kant művei közül ez gyakorolt a legnagyobb hatást a német idealizmus képviselőire”. In: Kant írta: Bartók György, „Az út” kiadása, Kolozsvár, 1925, 81-82

¹⁵ Uo. 82

¹⁶ Előszó a Sipos Pál, *Természet és szabadság* c. kötetéhez, Kolozsvár, 1944

¹⁷ Tóth Sándor, *Tanulmányok Gaál Gáborról, a Korunk szerkesztőjéről*, Kriterion, Bukarest, 1971, és szintén Tóth Sándor, *Dicsőséges kudaraink a diktatúra korszakából. Gaál Gábor Sorsa és utóélete Romániában. 1946-1986*, Balassi, Budapest, 1997,

¹⁸ Tapodi Zsuzsa, *Irodalom a politika szolgálatában. Gaál Gábor munkássága pályája utolsó szakaszában (1946-1954)* Nemzetközi Hungarológiai központ, Budapest, 2001

¹⁹ Gáll Ernő, *Napló I* (1977-1990), *Napló II* (1990-2000)

²⁰ Kuncz Aladár *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában*, 1929. idézi RMIL

²¹ *Periszkop 1925/1926. Antológia*, Kriterion, Bukarest, 1979

²² Vö. *Periszkop* in: RMIL, U. J. – Á. I szignóval.

magyar hagyományok alapján, és harc, ha kell, minden olyan érzés, minden olyan gondolat ellen, amely ezektől idegen”²³. Később ezt a programot Boros György unitárius püspök és Szabolcska Mihály mellett Makkai Sándor, Tamási Áron józan hangja „az erdélyi magyar irodalom hivatásáról” jelentősen megszéli.²⁴

A sarkalatos körképek előjelei

A körkép összetevőit az erdélyi magyar esztétika történetében is a különböző elméletekkel, világnézetekkel feltöltődő áramlatok, tendenciák és az egyéni stílusok sokasága alakította. Az áramlatok szelidebb, a tendenciák kiélezettebb, sokszor támadó programjaik alapján hatottak a művészi tevékenységre. A stílusok éppen e tevékenység konkrét-személyes hordozói voltak. Kettős létforma jellemezte őket: vagy közvetetten az áramlatok-tendenciák alárendeltségében jelentek meg, vagy közvetlenül a körképet szolgáltató ábrázoló mód jóval függetlenebb képviselői voltak. Utóbbi esetben többnyire mentesültek a korszellem kanonizációtól,²⁵ az áramlatok ideológiáik, napi parancsaitól.²⁶ Úgy tűnik tehát, hogy az erdélyi fejlődésben is egy adott korszak annál sarkalatosabbá válhatott egységességében, mennél több stílus és mennél kevesebb áramlat előfordulása jellemezte. Ám az integritás magában még nem minősíti sem pozitíve, sem negatíve az adott körkép előjelét. Mert a kezdetekben az értékvédő esztétikák filozófiai égisze alatt a számos ágazati művészetek, műfajok és műformák gazdag változatossága valóban pozitív előjelű volt. Ám korántsem volt az a második világháború utáni megparancsolt integritás körképe, amelyet az állam- és pártpolitika totalitárius rendszere erőltetett rá a művészi-alkotó tevékenységre.

Műfajok függőségében

Az esztétika belső tagozódását műfaji szintekre nálunk, a sokat vitatott irodalomközpontúság mellett, az ágazati művészetek gazdagsága egységesen megkövetelte. Így az irodalomesztétikák és poeticák párhuzamában ott találjuk a képzőművészeteket, a zene s nem utolsósorban a népművészet esztétikáját is. Ez a belső tagozódás termékenyen fejlődött különösen a két világháború közötti szakaszban, s néhány évig még utána is. Az osztódást nem annyira az *esztétika - filozófia* korabeli relációi alakították, mint inkább az a viszonyrend, amelyet az adott ágazat, vagy műfaj belső törvényei révén feltételezett. Ám ez a kapcsolatrend elvárta a szoros együttműködést az ágazati művészetek elméletével, megkívánta területeik kölcsönös ismeretét az általános és különös ingajaratában.

Persze a különösök jelenléte volt itt igazán a mérvadó. Az irodalomesztétikák, ars poeticák műalkotás-elemzéseit elsősorban *nyelvhez kötöttségük* jellemezte. Kifejező eszközeik, az irodalmi, költői szóképek gazdag változatosságában, e változatosság „nyelvében élt”, s esztétikumát az anyanyelv és a költői nyelv szinkretizmusa határozta meg - anyagtól eszközíg és fordítva. A beszélt anyanyelv *eszközei*, a szavak, primer *anyagát* jelentették a költői beszéd kifejező eszközeinek, *a metaforáknak, szimbólumoknak, hiperboláknak és típusoknak* egyaránt, emezek pedig szervesen épültek be az elméleti kritika nyelvbe.

Szépen-csendesen jelzi ennek a kapcsolatnak az erdélyi elidegeníthetlenségét Sütő András krisztusi parafrázisa, „engedjétek hozzám jönni a szavakat”²⁷.

Benedek Marcell feledhetetlen elemzése, amelyek esztétikai létükben éppúgy megőrzik a nyelvhez kötöttséget, mint maguk az elemzett paradigmák, mélységesen igazolják az irodalomesztétika nyelvi, pontosabban anyanyelvi létezésének jogosultságát. És ahogy létezik erdélyi magyar irodalom és költészet, éppúgy létezik ennek erdélyi *magyaresztétikája* is. Ez az *esztétika* több annál, amit a *magyar nyelvű esztétika*-terminus lefedni képes. Tárgyával azonosulva maga is magyar esztétikává nemesül. Az adott esztétikai elemzés átvitelése idegen nyelvre éppoly nemes és művészi igényű feladat, mint az éppen elemzett költői-irodalmi alkotásnak a műfordítása. Mert mindkettő nyelvében él, pontosabban anyanyelvét éli-beszéli.

Íme, részlet Benedek Marcell elemzéséből. A stílus egyéni jelentéstartalmának értelmezése során Tamási Áron *A legényfa kivirágzik* című novellájából idéz, majd az idézett részletet elemzi:

„Kerek órája is van, hogy mosdik, keféli csizmáját, fésüli fejét s babrálja magát kicsi Móka. Közben fészkelődik: itt leül, ott lefekszik ablakba kihajol, legyeket riaszt, majd szabadlevegőre megy. de helyét sehogyan sem leli. A gondolatok csokorban teremnek buksi fejében, villognak, futkorásznak, s ha meg akarja fogni őket, akkor elrebbennek, mint a társkereső kicsi madár.

– Így se járák ! – békétlenkedik a szoba közepén, majd a karjait hátraveti, ahogy töprengő papok szokták és sétára fogja a dolgot.

²³ Lásd **RMILe** idevágó címszavát K. P. – D. Gy. szignókkal

²⁴ Idem

²⁵ A kanonizáció és önkanonizáció kényszerhatalmára figyelmeztet Szegedy-Maszák Mihály nagyon is találó meghatározása, amely szerint a „A kánon a képzelet terméke, de értelmezés nem lehet nélküle.” In: uő: *Minta a szőnyegen*. Budapest, 1995. 76. o. Idézi: Páll Zita- *Transzközép - irányzatosság és/vagy pozíciókeresés* c. tanulmányában; in: *Határon*, (szerk. Ármean Otília – Odorics Ferenc) Pompeji, Kolozsvár – Szeged 2002

²⁶ Tapodi, *Id. mű*, 65. old.

²⁷ Sütő András, *Engedjétek hozzám jönni a szavakat*, Kriterion, Bukarest, 1977

Az édesanyja félszemmel lesi és titkon mosolyog. Alig kétszer fürdeti meg szemében kicsi fiát, már tudja, hogy a férfitermészet ütött ki azon. Kicsit elidőzik, nézven vergődését, majd egy hunyorítással így rebbenti fel:

- Mikor töltöd a tizenhatot. Móka?
- Én-e ? – fontoskodik a gyermek, megtúrvén szörtelen álla alatt a bőrt és kivágja a pontos időt:
- Aprószentek napján.
- Ma István kiráj van.²⁸

A legényke nem feleli meg a szót, csak izeg-mozog ismét és berzenkedik belsejében, mintha selyem fűszállal birizgálnák a vérért.

A lámpa szelíden ég. Fénye elfolyik a falon, mint a tej.»

Mennyi meleg humor, megértés, szeretet van ezekben az egyszerű, nem népieskedő és mégis a székely nép lelkéből lelkeztet mondatokban! — írja Benedek Marcell. — Hogy él már első szavaiban, mozdulataiban anya és fia s körülöttük a szoba, a lámpa!... A szereplők és az író mondataiban egyformán benne énekel a székely hanghordozás. Nincs ebben a néhány sorban egyetlen különös szó vagy szókapcsolás — és mégis félreismerhetetlenül: Tamási.²⁹

Művészet- és esztétikatörténet kölcsönös feltételezettsége

Művészettörténet

Művészettörténet és -kritika szolgáltatta a képzőművészet esztétikájának nemcsak a tényanyagot és jószerivel annak rendszerezését is, de kérdésfelvető, elemző módszerével az interdiszciplinaritás jegyében az esztétikai különös meghatározó oldalává vált.

Az irodalom és költészet elvárásaihoz hasonló és mégis más feltételekkel fordul a képzőművészet saját esztétikája felé. Itt a kifejező eszközök beállítódását nemcsak nyelvi törvények irányítják, hanem a festői ábrázolások társadalmi struktúrájának erdélyi különössége. Persze a nyelviség meghatározó szerepe itt is érvényesül. Nagy Imre tájkép kompozíciói, Szervatius Jenő *Emré bá balladája* szoborba faragva, és arckép-grafikáik mind a székely ember lelkivilágának szószólói a képzőművészet nyelvén.

A nagy előd Orbán Balázs, a tudós, néprajzi és földrajzi író (1829-1890) elsők között járult hozzá történelmi kutatásaival, nagy értékű fényképgyűjteményével az erdélyi képzőművészet esztétikai toposzához a kialakításához. Munkái, a hatkötetes *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból* (1868-73) vagy a szintén hatkötetes *Utazás Keleten* (1861) ritkán került le a könyvespolcokról. Orbán Balázs, aki szűkebb pátriáját mindig egyetemes magyar szemmel, sőt a nagyvilághoz mérve szemlélte, mindinkább helyi, udvarhelyi hagyományává vált.

Tompa László 1929-ben verssel köszöntötte születésének centenáriumát. „S tekintsük: mint élt! Külföldet jár, / Hogy benn tanítsa, amit künn tanult! / Majd fénylő múltból szól borús jelennek, / Oh, biztatónk már sokszor volt a múlt! / Holt regéi sok völgyünknek, hegyünknek / Az ő szaván át megelevenülnek” — így szól a vers, a kisebbségivé vált erdélyi magyarság életérzését fejezve ki. A megtartó történelmi emlékezet idézéséhez a romantikus alkatú, a népszolgálatot minden egyéb elé rendelő Orbán Balázs alkalmas szövetségesnek bizonyult az élők számára³⁰.

Kelemen Lajos (Marosvásárhely, 1877. szept. 30. – 1963. júl. 29. Kolozsvár) — Erdély múltjának e századbeli legjobb ismerője volt, „gazdag ismeretanyagát azonban mégsem sűrítette átfogó, összefoglaló műbe. A részletekbe mélyedt, eldugott falusi emlékek, a gótika, reneszánsz és barokk helyi műhelyei, számos telivér népi művészeti ág alkotásai, ismert, de főleg ismeretlen művészi értékek elevenedtek meg vizsgálódásai nyomán”.³¹

Hegel megállapítását a zene meghatározatlan tárgyiasságáról³² tovább gondolhatjuk a képzőművészetekre vonatkozólag is az erdélyi magyarság esztétikájában. Mert ugyan ezen az alapon beszélhetünk a festészet fogalmi meghatározatlanságáról, kissé metaforikus kifejezéssel, „festői szavakba” öntésének meghatározatlanságáról is.

²⁸ Persze élni tudni kell a kalendárium ígét. A székely az egyházi naptárhoz igazítja az idő múlását. Számára *István király* augusztus 20-át jelentette, aprószentek pedig december 28-át. Tehát Mókának volt még mit várnia: többet mint harmadéved, hogy betöltse a 16 évet, az akkoron számított nagykorúság korát.

²⁹ Benedek Marcell, *Az irodalmi műveltség könyve*, Kolozsvár, Józsa Béla Atheneum, 344-355 o.

³⁰ Az 1989. decemberi politikai fordulat után Orbán Balázs emlékeztében is új fejezet kezdődik. Már az első évben elindítja *A Székelyföld leírása* füzetes kiadását a sepsiszentgyörgyi Európai Idő (ez a sorozat 1996-ban, a 26. füzetrel zárul). Megjelenik a *Sztambulról a Székelyig* c. válogatás írásából (1995), s ugyancsak 1995-ben (febr. 4.) sor kerül Hunyadi László marosvásárhelyi művész pályázatnyertes Orbán Balázs-szobrának ünnepélyes leleplezésére Székelyudvarhelyen. (E kezdeményezés előzménye, hogy Hargita Nándor székelyudvarhelyi agyag- és faipari iskolai tanár már 1900-ban elkészít egy szobortervet, amelyet Székelykeresztúron szándékoztak felállítani.) **RMILE**, (B. Gy. szignó)

³¹ Csetri Elek, in: **RMILE**

³² „Ez a tárgy nélküli bensőség mind a tartalom, mind a kifejezőmód tekintetében a zene *formális jellege*. A zenének is van ugyan tartalma, de sem a képzőművészetek, sem a költészet értelmében; mert ami hiányzik belőle, az éppen az objektív kifomálódás, akár valóságos külső

Az erdélyi képzőművész-esztéták, műtörténészek és kritikusok különösen a két világháború közötti korszakba s rögtön utána a nyelviség és tárgyiasság e kettősségében határozták meg feladataikat és elemzésük jelentéskörét.

Persze elemzéseiket maguk a művészek determinálták vallomásaikban és témaválasztásaikban egyaránt.

Nagy Imre a szögödi tájak festője első autótúrájának élményét a táj felgyorsult szemléletében sem választotta el ember és világa féltve őrzött relációjától. Utazására így emlékszik vissza: „Szenttamástól nem messze van Szentdomokos. Ha tavasszal vagy ősszel kocsival vagy autóval mentünk az egyik községből át a másikba, megteltünk a szép vidék látványával. A domboldalon felfelé menő csíkok úgy forogtak mint a székely szoknya a leány ringó testén. Csak azzal a különbséggel, hogy tavasszal a fekete szántás melletti csík zöld az új vetés ígéréstével, ősszel pedig az érett gabona barnájától a vörösig tüzelnek a beteljesülés színei. Biztosan innen, környezetétől vette a nép mintáit.”³³

A couleur locale-től a transzilvanizmusig

Az út Erdély szerte is az egyetemes és a különös általánosítás ingajaratán át vezet. A „helyi” zónák, színek, szokások következetes megörökítése itt sem zárta ki az egyetemes témák megragadását. Ilyenkor az általános bár az adott különös nyelvén beszélt, szólni azonban az egyetemes mondanivalójáról szólt. Nemcsak irodalomban, de képzőművészetben is. Gy. Szabó Béla *Divina Commedia*-illusztrációiban Dante nyelvét beszéli magyarul, valahogy úgy ahogy az Ószövetség nyelvét idézi németül Thomas Mann *József és testvérei* c. trilógiájában. És a falusi kislány arcképét Tonița románul, anyanyelvén festi meg *Cap de fetiță* (Kislány arcképe) c. portréjában. Viszont Mohi Sándor *Kislány falvon* c. egyalakos kompozíciójából, amit különben unokájáról festett, igazán nehéz lenne esztétikailag kifürkészni a nemzeti hovatartozást.

A vegyes lakosságú táj színeinek, formáinak birtokbavételi közösségét fedezte fel és művészi megművelésében nagy szerepet játszott a Nagybányai festői iskola. Eszmei irányító testülete *Nagybányai Festők Társasága* (NFT) volt, amely életre hívásától (1911) a kolónia megszűnéséig (1944) a festőközösség érdekeit szolgálta³⁴. Művelői, Thorma János³⁵, Ziffer Sándor³⁶, Krizsán János³⁷ kialakították az iskola sajátos stílusát, fontos szerepet játszottak a román festészet kialakulásában,

jelenségek formáivá, akár szellemi személetek és képzetek objektivitásává”. Hegel, *Esztétikai előadások III.* Akadémiai, Budapest 1965, 106 o.

³³ Nagy Imre: Feljegyzések, Kriterion, Bukarest, 1979, 124–126 old.

³⁴ A megszerkesztett és nyomtatásban is megjelent alapszabályokat mind a magyar állam, mind a román törvényhozás (1924) jóváhagyta.

Az NFT utóélete és vége: Mint kisebbségi magyar intézmény ellen a 30-as évek elején a Vaszgárda fellépésétől kezdve sorozatos támadás indult. Ezek hatására 1935 őszén Nagybánya városi tanácsa saját kezelésébe vette a művésztelep szabadiskoláját, s a műtermek magyar bérlőit sorra kilakoltatták. Bár a polgári pert a ~ a várossal szemben megnyerte, a régi festőiskola és a ~ átmenetileg megszűnt. Az erdélyi szellemi élet és a sajtó mindvégig figyelemmel kísérte a művésztelep sorsát, s az 1935-ös törvénytelen kisajátítás ellen az egész magyar társadalom tiltakozott. A Magyar Kisebbség c. folyóirat a nacionalista indulatból fakadt döntést mint kirívó nemzetiségi jogsérelmet tárta a közvélemény elé.

A NFT és a Mikola és Krizsán vezette szabadiskola csak 1940-ben alakulhatott újra, majd a II. világháborús frontátvonulás küszöbén, 1944-ben végleg megszűnt. RMILe, M.J. szignó

³⁵ Thorma János (Kiskunhalas, 1870. ápr. 24. – Nagybánya, 1937. dec. 5.): festő. A Mintarajzisk.-ban Székely Bertalan növendékeként megkezdett tanulmányait ...A húszas évektől a jellegzetes nagybányai stílus képviselője. A nagybányai művésztelep egyik alapítója (1896), majd 1902-től a festőisk. tanáraként nagy szolgálatot tett a művészeti nevelés ügyének is. 1919 után a telep vezetője volt, lelkes munkássága akadályozta meg a háború után a művésztelep teljes széthullását

Hollósy Simonnál, majd Párizsban a Julian Ak.-n folytatta. 1891-ben festette első nagyobb képét, a zolai naturalizmus hatása alatt álló Szenvedőket (MNG), ezt rövidesen az Ébredés c. kompozíció követte. 1896-ban fejezte be egyik legjelentősebb alkotását, a legnagyobb méretű m. történelmi képek egyikét, az *Aradi vértanúkat*, amely tárgya miatt rendkívüli népszerűsége ellenére sem kerülhetett a millenniumi kiállítás művészeti csarnokába. Külön kiállításon történt bemutatása után végre 1931-ben a Történeti Képcsarnokba került, majd a kiskunhalasi múz.-ba. 1899-ben (...) Művészetének stílusa eléggé összetett. A francia naturalizmus követőjeként indult, majd hatott rá Munkácsy romantikus realizmusa, egyeztetni próbálta a romantika és naturalizmus elveit. A húszas évektől a jellegzetes nagybányai stílus képviselője. (...) MÉLe

³⁶ Ziffer Sándor, Cziffer (Eger, 1880. máj. 5. – Baia Mare, Románia, 1962. szept.) festő, érdemes művész 1906-tól Nagybanán dolgozott. (...) 1918-ban végérvényesen letelepedett Nagybanán, ahol 1935-től 1945-ig tanított. Fontos szerepe volt a modern román festészet kialakításában. (1957). A bp.-i Iparművészeti Isk.-ban, majd 1900-ban a müncheni ak.-n Rauppnál tanult. 1904-ben Hollósy Simon tanítványa lett. 1906-tól Nagybanán dolgozott. Párizsban, Berlinben megismerkedett az expresszionizmussal. Európa több nagyvárosában (München, Hamburg, Párizs, Berlin) voltak kiállításai. 1918-ban végérvényesen letelepedett Nagybanán, ahol 1935-től 1945-ig tanított. Fontos szerepe volt a modern román festészet kialakításában. 1957-ben Nagybanán gyűjteményes kiállítást rendeztek műveiből. Festészetén kezdetben Hollósy hatása érezhető, majd a posztimpresszionizmus képviselője. Stílusát dekorativitás vastag kontúrok, erőteljes színek jellemzik. MÉLe

³⁷ Krizsán János (Kapnikbánya, 1886. jan. 27. – Nagybánya, 1948. ápr.): festő. 1902-től négy éven át Nagybanán Réti István és Iványi-Grünwald Béla növendéke volt. 1926-ban a nagybányai Szabad Festőisk. tanára lett, s haláláig itt dolgozott mint a nagybányai ún. „második nemzedék” egyik legjellegzetesebb képviselője. Képein e táj festői szépségét örökítette meg gondos elmélyüléssel, az „első nemzedék” elképzelései szellemében. –

Irod. Borghida I.: K. J. (Bukarest, 1959.) MEL; a RMIL k-lón nem emlékezik meg róla

képeiken első sorba a nagybányai táj szépségét örökítették meg. A transzilvanizmus kialakulásának előfutárai voltak. Maga a mozgalom mint esztétika áramlat a későbbiekben is elsősorban irodalmi és képzőművészeti síkon alakult ki. „A trianon utáni Romániában léte új értelmét kereső magyar szellemiség ideológiájaként született meg”³⁸.

Létrejöttében nagy szerepet játszott Kós Károly³⁹ író, költő, szerkesztő, grafikus. Transzilvanizmusának forrása elsődlegesen művészi élményből táplálkozik. „Az erdélyi magyar, román, szász népművészettel való megismerkedés — írja Benkő Samu — indítja el benne azt a gondolatcsírákat, melynek későbbi kifejelete »transzilvanizmus« néven vált ismertté”⁴⁰.

Ez a transzilvanizmus Láng Gusztáv szerint „az erdélyi magyarság kultúrónállóságának a történelmi lehetőségét bizonyítja [...], az (eszményített) erdélyi tolerancia idézésével pedig a különböző világnézetű, pártállású értelmiségiek összefogását szorgalmazta a kisebbségi feladatok megoldása érdekében” (1971). A monográfus Varró János az építőművész látásmódjára vezeti vissza a szépíró írásművészetének sajátosságait. Szerinte „Kós a dolgokat mindig környezetükbe szervesen beleágyazva látja és ábrázolja, minek következtében írásai jól megkomponált, zárt művészi képek sorának benyomását keltik” (1973)⁴¹.

A román-magyar-szász testvériséget hirdető „karizmás ember” holta után került a vádlottak padjára, s tiszteletreméltó emlékét dühös üldöztetés gyalázta meg⁴².

Túl a nemzeti éthosz specifikus hullámhosszán a nemzetiségek közösségi létében ugyan az a szűzsé - természeti táj, városrészlet, arcok, sorsok - birtokbavételi sajátja is közös. Gondoljunk például a nagybányai festők művészetére, amelyet a reflektálásra váró tárgy közössége – tájképeken az a bizonyos nagybányai kék ég, csendéleteken kerámiákon pedig a kibányászott ércek zöld-fekete kontrasztjai – határoztak meg elsősorban. Népi szöttesek mintáit a vidék hegyein-völgyein húzódó szántások-vetések pásztái ihlették. Erre Vida Géza, a nagybányai szobrászművész figyelmeztetett egyik beszélgetésünk alkalmával amikor az általam dicsért abrosz közepét két ujjával felemelve két dimenziós síkságát háromdimenzióssá varázsolta vissza. A szöttek minta kigondolása, éppen fordítva, a felszántott földek, a sárgálló kukorica táblák, a zöldellő vetések dimbesdombos pásztáit simította el a kelme színén-fonákján.

Vida Géza a közösségi lét jellegzetes megtestesítője volt. Egy alkalommal rákérdeztek nemzetiségi hovatartozására. Azt válaszolta, ő máramarosi, és mindég azon a nyelven szólalt meg, amelyen társai kérdezték-faggatták.

Szimptomatikus tény, hogy az utókor nemzetenként sajátítja ki magának. Erről vallanak a lexikonok rávonatkozó címszavai. „Főleg szülővárosa környékének paraszti életét és népballadákat megörökítő faszobrokat készít”- olvashatjuk a Budapesten kiadott *Művészeti lexikonban*⁴³. Éthosszána hovatartozását Constantin Prut Bukarestben kiadott szótára a szobrász témáinak felsorolásával erősíti meg, amelyeket Vida maga román nyelven fogalmazott épp úgy mitikus szűzséiben – *Omul apelor*, *Omul nopții*, *Omul pădurii*, *Solomonarul*, *Válva minei*, *Priculiciul minei*, – mint a reáliák világában – *Buciumașul*, *Odihma*, *Dans din Oaș*, *Horitoarea*, *Carnavalul*⁴⁴. Ugyanakkor a román forrás nem adja meg a tanuló évek adatait - előbb Ziffer János tanítványa Nagybányán, majd egy ideig a budapesti Képzőművészeti Főiskolán tanult - a magyar Lexikon pedig nem konkretizálja művei programcímét...

³⁸ A mozgalom eszméletörténeti szerepéről és történelmi szerkezetváltozásairól lásd részletesebben Cs. Gyimesi Éva tanulmányát: *Gyöngy és homok*, Kriterion, Bukarest 1992. A fenti idézet a kötet fülszövegéből való.

³⁹ **Kós Károly**, (Temesvár, 1883. dec. 16. – 1977. aug. 24. Kolozsvár) 1918-ban a budapesti Iparművészeti Főiskola építészeti tanszékére nevezték ki tanárnak, de lemondó levelében megírta: „...hiszem, hogy Erdélyben nagyobb szükség lesz reám” – s sztánai otthonában maradt, sokoldalú szerepet vállalva a Romániába került magyarság gazdasági, politikai és kulturális életének fellendítésében.

Közgyűjteményi mondandója hovatovább csak a *transzilvanizmus* irodalmi és művészeti, építészeti megfogalmazásaiban juthatott kifejezésre, **RMILE**, B.E. szignó

⁴⁰ (*Életrajz*. 1991, 243. old).

⁴¹ Vö. Kós Károly címsz., **RMILE**

⁴² Raul Șorban román művészettörténész, aki a bécsi döntés után éppen az ő ajánlásával került a Ferenc József Tudományegyetemen Felvinczi Takács Zoltán mellé tanársegédnek, halála után, épp születésének 100. évfordulója előtt nacionalizmussal vádolta meg egy feljelentésében, mire valóságos hadjárat indult Kós Károly emléke ellen: írásait leragasztották a tankönyvekben, nevét és könyveit kitiltották a sajtóból és könyvtárakból, mellszobrát eltávolították a sepsiszentgyörgyi múzeum előcsarnokából, sőt sírját is meggyalázták a Házsongárdi temetőben... Hiába volt az írók tiltakozása, a centenáriumi sem lehetett megünnepegni. **RMILE**, uo. a címszót Balogh Edgár szignálja.

Kötetei: *Régi Kalotaszeg* (építészeti tanulmány, Bp. 1911); *Sztambul* (Várostörténet és architektúra. Bp. – Konstantinápoly 1918); *Erdély kövei* (31 linometszet kísérő szövegekkel, saját nyomdai előállítás, Sztána 1922); *Átila Királról Ének* (Ballada. Saját nyomdai előállítás linometszetekkel, Sztána 1923, Bp. 1989. Reprint); *Varjú-nemzetség* (regény, Kv. 1925, 1930, Buk. 1955, Bp. 1935, 1956); *A lakóház művészete* (tanulmány, Kv. 1928); *Erdély* (Kultúrtörténeti vázlat. 60 linometszettel, Kv. 1929, Bp. 1933); *A Gálók* (kisregény és három novella, Kv. 1930); *Kalotaszeg* (Egy néprajzi táj története és jellemzése. Kv. 1932, Bp. 1938); *Az országépítő* (regény, Kv. 1934 ESZC); *Budai Nagy Antal* (színjáték, Kv. 1936, 1947, Buk. 1957); *A székely nép építészete* (Bp. 1944); *Erdély népi gazdasági építészete* (Kv. 1944); *Budai Nagy Antal* (kisregény, Kv. 1945, Buk. 1955); *Falusai építészeti* (népszerű szakkönyv, Kv. 1946); *Mezőgazdasági építészeti* (szakkönyv, 1957); *Hármaskönyv* (Szépírási, publicisztika, grafika. Írásgyűjtemény Balogh Edgár előszavával, 1969); *Kalotaszegi krónika* (kisregények, emlékezés, színjáték. Írásgyűjtemény Varró János bevezető tanulmányával, 1973); *Életrajz* (Közzéteszi Benkő Samu, 1991). *Idem*

⁴³ *Művészeti lexikon. IV*, Akadémiai, Budapest, 1968, 683 old.

⁴⁴ Constantin Prut, *Dicționar de artă modernă și contemporană*, Univers Enciclopedic, București, 2002, 517 old.

Végül is a helyi színektől a transzilvanizmusig vezető út elméletét-gyakorlatát egyaránt az *egyetemes rálátástól a rálátás egyetemességéig* chiazmusa határozza meg. Ennek a retorikának egyik legszebb példáját Szervátiusz Jenő művészi krédója hordozza. A témaválasztás arspoeticává lép elő fafaragásain. Például az *Emré bá* kompozícióban. A legenda egyik változatában Emré bá, a székely falvak bangó balladahőse szoros ölelésben kebelén óvja egyetlen báránkját a hidegtől és minden rossztól akkor is, amikor már régen megfagyott báránkjával együtt. Mert neki talán még életénél is fontosabb volt kicsinykén élő vagyónkaja. A ballada ennek a *Legfontosabbnak* a megörökítésére vállalkozott: értéket mentett, pontosabban az értéket átmentette alkotássá, művészetté. Emré bá' görcsös ragaszkodása a szeretet metaforájává enyhült a képen. Az eszelős vonzódás valósága művészi értékke csiszolódott, amely ránk sugározza-kötelezi a felelősség felismerésének örömeit-bántát. Azt a fájón boldogító tudást, amit a róka párbeszédében a Kisherceggel a megszelídítés felelősségének nevezett...⁴⁵ A legenda retorikája a hiánymetafora tipikus példáját tárja fel: a semmi elosztását oly módon, hogy aki ezt a semmit kapja, saját senkiségét leplezi le vele. Banner Zoltán írja Szervátiusz-monográfiájában: „Groteszk, kis méretűvé zsugorított monumentalitásával az Emré bá még a bányai és a radnai száanalom figurák családjába illeszkedik, expresszív faragása megrendítő egyedi sorsot tár fel az alig félméter nyírfatönkből. Az arckifejezés elrévült fájdalommassága azonban már új hang Szervátiusz művészetében, mert ennek a fájdalommasságnak környezetfelidéző ereje van, dimenzióiban az Idő eleme is beleszövődik, s az egyedülmaradottság, a kifosztottság irtózatához önmagából merített.”⁴⁶

Az önmagából merítés bevallását és vállalását jelképezi a téma és eszme oly módon történő feldolgozása, amelyben a narráció a narrátor jelenlétével erősödik fel: a szerző, jóval több, mint egyszerű aláíróként, részvevőként önmagát is belekomponálja alkotásába. Ezt vehetjük észre a karakter-analógiák sorában képről-képre, *A kékszakállú hercegben* (1966) 42. B.) és *A csodálatos mandarinban* (1965) 39.B.). Ezekben a művekben a hős alakját mintha önmagából faragná ki, avagy témájával azonosulna önmagát faragja bele... Az Emré bá metaforája akkor válik szubjektíve is jelképpé amikor a Hegyek-völgyek mögött állók 2.B.) vallomás-kompozícióban a faragott és színezett asztallapon saját alakja mellett, a felidézett balladamotívumok körében, éppen a félnótás pottyandi parasztnak jut a központi hely: szoborkompozícióját ölébe tartva úgy tűnik, mintha magát Emré bát babusgatná. Ebben a vetületben az Emré bá elsősorban balladisztikus metafora, pontosabban annak domborművi paradigmája. Épp úgy szintetizál és tömörít, akár az irodalmi fogantatású ballada, amelyben, mint már Gregus Ákos kimutatta „a költészet mindhárom ága csodálatosan egyesül: a ballada epikai, mert elbeszél valamit; lírai, mert dal, drámai, mert cselekményt ad elő s ennek részeseit lelki mozgalmok, szabad működési gyors folyamába állítja elénk s érzéseiket velők magokkal mondatja el. Ha még ehhez hozzávesszük, hogy a ballada rendszerint gyászos eseményről zeng, azt kellő rövidegességgel így határozhatnók meg: tragédia dalban elbeszélve. A tragédia jelöli a ballada drámai, a dal lírai, az elbeszélés epikai jellemét.”⁴⁷

Zene

Az esztétikatörténet egyik legrégebbi erdélyi vonulatát a zene mondhatja magáénak.

A kezdet ezúttal is filozófiai indíttatású. A két Bolyai⁴⁸ nevéhez és munkásságához fűződik. Benkő András zenetörténészünknek köszönhetjük, hogy *A Bolyaiak zeneelmélete* c. munkájával (1975-ben Farkas születésének 200. évfordulóján), pirkadóvá tette reneszánszukat, mégis esztétikánk történeti vonulatában idevágó írásait az elfelejtett esztétikák körébe sorolhatjuk.

Az apa, Bolyai Farkas, matematika-filozófiai irányultsága nemcsak a fiú, Bolyai János, hasonló szellemű érdeklődését keltette fel, de mindkettőjük zeneesztétikai foglalatosságát is meghatározta. Még akkor is, ha ez a foglalatosság apától fiúig merőben ellentétes irányú volt.

Elmélet és gyakorlat keresztútjában az apa Leibnizt idézve a zenét „az aritmetika titkos gyakorlatának”⁴⁹ tekinti. Vele szemben János, a gyakorlat partizánja, „a mennyei szép muzsika szentségtörésének” ítéli az elmélet javára történő „eltávolodást a legélesebb füleinket kielégítő harmóniától”, „az isteni természetből.”⁵⁰ Farkas *Zenészeti dolgozata* a zenét a

⁴⁵ Angi István, *Értéktől jelentésig*, Pro philosophia, Kolozsvár, 2004, 17. old.

⁴⁶ Banner Zoltán, *Szervátiusz Jenő* Kriterion, Bukarest 1976, 36 old.

⁴⁷ Gregus Ágoston: *A balladáról és egyéb tanulmányok*, Budapest, Franklin, 1886, 189 old.

⁴⁸ **Bolyai Farkas** (Bolya, 1775. febr. 9. – Marosvásárhely, 1856. nov. 20.): kollégiumi tanár, a fiát, ~ Jánost megelőző időszak legkiválóbb magyar matematikusa, az MTA I. tagja (1832). 1781-től a nagyenyedi ref. kollégiumban nevelkedett, 12 éves korában a 8 éves br. Kemény Simon mentora Vécsen. 1790-től a két fiú öt évet a kolozsvári ref. kollégiumban töltött. 1796. ápr.-ban ~ tanítványával együtt Jénában, 1796 okt.-étől a göttingeni egy.-en folytatta tanulmányait.

Bolyai János (Kolozsvár, 1802. dec. 15. – Marosvásárhely, 1860. jan. 27.): minden idők egyik legeredetibb gondolkodású matematikusa, ~ Farkas fia. Tanulmányait kezdetben kizárólag apja irányította. Rendkívüli képességei már gyermekkorában megmutatkoztak. 12 éves korában lett a marosvásárhelyi kollégium tanulója, 15 éves korában befejezte kollégiumi tanulmányait. 1818-ban apja birtokos barátainak támogatásával beiratkozott a bécsi hadmérnöki ak.-ra, ahol feltűnt matematikai és zenei tehetségével. **MÉLe**

⁴⁹ Bolyai Farkas, *Zenészeti dolgozata* in: Benkő András, *id. mű*, 102 old.

⁵⁰ Bolyai Farkas, *Zenészeti dolgozata* in: Benkő András, *id. mű*, 102 old.

matematika törvényei alá rendeli; János *Muzsika-tana* felszabadítja, sőt, a matematikai törvények kútfejének tekinti a zene világát. Máig elemzésre váró feladatok fehér foltjai uralják a két nagy matematikus zenei jelentőségének esztétikai felmérését.

A másik oldalt, a kritikai gyakorlati esztétika kezdeteit Temesvár korai szak sajtója és könyvkiadása tükrözi. A kezdetek dokumentációs gazdagsága becsületére válhatott volna a korabeli Európa nemcsak környező, de még a távolabbi, régebbi komoly zenei múlttal rendelkező esztétikai-kritikai mozgalmainak. Járóssy Dezső⁵¹ nevéhez fűződik az 1908-ban létrejött *Egyházi Zeneközlöny* és ugyancsak ő alapítja meg 1917-ben és szerkesztette haláláig a *Zenei Szemlét*, korának egyik legkitűnőbb magyar zenei szaklapját. Kiadásában és szerkesztésében jelent meg 1921 és 1929 között megszakításokkal és változott címen az *Egyházi Zeneművészet*, *Musica Ecclesiastica*, *Musikalische Rundschau*, 1929-től a *Banater Musikzeitung* is. Mint zeneesztéta, Járóssy hangsúlyozza a hagyomány szerepét a zenei fejlődésben, s felismeri a népi zene alapvető jelentőségét a modern nemzeti iskolák kibontakozásában. A legválságosabb időben állt Bartók Béla és Kodály Zoltán mellé; a két nagy zeneszerző nem egy műve a *Zenei Szemle* hasábjain látott először napvilágot. A legnagyobb elismerés hangján írt Bartók és Enescu temesvári hangversenyeiről, nagyra értékelte Richard Wagnernek a zenetörténelemben új, korszaknyitó muzsikáját. Tevékenysége, művészeti világképe az egyetemes és a nemzeti zene értékeinek következetes művelését és védelmét tűzte ki célul, amelyet a két világháború közötti korszakban is tovább szorgalmazott. A zenei anyanyelv ápolásáért írott mellett - *A zeneesztétikai szép a zenetörténelemben*, (Bp. 1909), *Forradalom és zeneművészet* (Tv. 1920); és egyház zeneesztétikai tevékenysége is kiemelkedő. *A hagyományos gregorián korális esztétikai méltatása* (Temesvár, 1906); *A zeneesztétikai szép a zenetörténelemben* (Bp., 1909); *Az eukarisztia zenéje* (Temesvár, 1910); *Az egyházi zene liturgikájának tankönyve* (Temesvár, 1914). Zeneesztétikájában első között eleveníti fel a máig érvényes éthosz-elmélet jelképtárát. Kellő árnyalatokban elemzi az egyházzenei hangnemek és az esztétikai érték kategóriák bensőséges kapcsolatát a gregorián korális elméletében-gyakorlatában egyaránt.

A képzőművészeti esztétikák történetéhez hasonlóan az erdélyi zeneesztétika fejlődésében is jelentős szerepet játszottak az elődök történelmi munkái. Miként Orbán Balázs, aki megalkotta figuratív művészetünk történelmi toposzát zenetörténezeink-folkloristáink is, – Seprődi János⁵², Farkas Ödön⁵³, Lakatos István⁵⁴ – lényegében járultak hozzá a zeneesztétikai reflexiók kialakításához.

Ugyanakkor Domokos Pál Péter, Bartók és Kodály munkásságának lelkes híve, népszerűsítője, népdalgyűjtő tevékenységük egyik folytatója, „valóságos vándorapostol módjára járta be a moldvai falvakat és gyűjtötte az ottan élő magyarságra vonatkozó társadalmi és néprajzi anyagot” — írja róla Szabó T. A zenei anyanyelv ápolására feldolgozta a régi énekeskönyveket, ilyen a *Zemlénny János kéziratos énekeskönyve (XVII. század)* c. munkája (1939), elemi iskolai énekeskönyvet adott ki, s *Mert akkor az idő napkeletre fordul* (1940) c. munkájában 50 csángó népdalt közölt.

A csángó egyházzene tragikus történetének végig követésére az ő úttörő tevékenysége inspirálta a későbbi gyűjtéseket is. Ennek a történetnek fájdalmasan szép példáját mutatja be Dobszay László szerkesztésében a *Gregorián énekek és balladák a csángóknál* című, 1997-ben megjelent CD lemez. Gyönyörű anyagot szolgált meg a moldvai csángók latin nyelvű egyházi énekéből.

A példa, mint mondtuk, fájdalmasan szép. Hiszen majdnem egészen már a múlté. Kihalásának hosszú története van. S szervesen kapcsolódik egyházi zenénk anyanyelvi kettőségéhez. A zárt egységben élő csángók identitás-védelmének egyik utolsó mentsvára volt a latin nyelven való éneklés. Anyanyelvük kiszorult közösségeikből és mindinkább lehatárolódott a család legbelsőbb életformáira. (Szomorú emlékek sorát idézhetnők arról, ahogy a népdalgyűjtőnek a távoli kukoricásban félve, szinte suttogva végül is mikrofonba mondták-énekelték feledésbe merülő egyházi népénekeiket.) Maradt hát a latin,

⁵¹ **Járóssy Dezső** (Csatád, 1882. dec. 7. – 1932. szept. 13. Eger) – zeneesztéta, kritikus, orgonaművész, zeneszerző.

⁵² **Seprődi János** (Kibéd, 1874. aug. 15. – Kolozsvár, 1923. márc. 6.): zenetörténész, folklorista. Tanári oklevelet szerzett Kolozsvárott. 1904-től haláláig a kolozsvári ref. kollégium tanára. A régi m. zene történetének kutatója s jelentős népdalgyűjtő volt. Vikár Béla, Bartók Béla és Kodály Zoltán mellett egyik felfedezője és népszerűsítője az eredeti m. dallamoknak. A ref. egyházi éneklést is eredeti szépségeiben igyekezett visszaállítani. – F. m. *A reformátusok próbaénekeskönyvének bírálata* (Bp., 1904); *Emlékirat a magyar zene ügyében* (Bp., 1906); *A magyar népdal zenei fejlődése* (Kolozsvár, 1908); *Kájoni-kódex irodalom- s zenetörténeti adalékai* (Irod. tud. Közl. 1909); *Eredeti székely dalok* (kórusművek férfikarra, Kolozsvár, 1914). – Irod. Illyés Géza: S. J. (Református Szle., 1933 – 1934.) **MÉLe**

⁵³ **Farkas Ödön** (Jászmonostor, 1851. jan. 27. – Kolozsvár, 1912. szept. 11.): zeneszerző. Ábrányi Kornél és Nikolics Sándor tanítványa. 1879-től haláláig Kolozsvárott működött, a konzervatórium ig.-ja, 1882–83-ban a kolozsvári színház karnagya. Mint zeneszerző operáival tűnt fel, melyek a maguk idejében népszerűek voltak. Neves énektanár is volt, tanítványai közt volt Sándor Erzsébet és Székelyhidyi Ferenc. Filharmonikus társulatával sokat tett a kolozsvári zeneélet fejlesztéséért. **MÉLe**

⁵⁴ **Lakatos István**, Munkái: *Magyaros elemek Brahms zenéjében* (1935); *Az új magyar műzene* (1936); *A román zene fejlődéstörténete* (1938); *A muzsikás Ruzitskák Erdélyben* (1939); *A román népdal és irodalma* (1939); *Egy erdélyi muzsikás vallomása. Ruzitska György emlékezése [az] 1856. évből* (1940, 1944); *Brassai Sámuel és a muzsika* (1941); *Bibliográfia az 1919-1940 között erdélyi szerzőktől önállóan megjelent magyar zenei vonatkozású munkákról* (1943); *Zenetörténeti írások* (1971); *Kolozsvári magyar muzsikások emlékvilága. Szemelvények a XIX. század zenei írásából* (1973); *A kolozsvári magyar zenés színpad. Adatok az erdélyi magyar nyelvű zenés színház történetéhez* (1977). In: **RMILe**, B. a szignó. Lásd még: Benkő András, *A romániai magyar zeneírás három évtizede* (1949-1974). Művelődés 1974/8

amelyben továbbra is magukra találhattak. Hiszen a latin deklamáció és a magyar intonáció metaforikus átviteleiben ott neszegett továbbra is az, ami addig is közös volt: a szakrális esztétikai élmény bizonyossága. „E gyakorlatnak halálos dőfés volt a *II. Vatikáni Zsinat* reformja: az 1970-es évek elejétől megszűnt a latin nyelvű misézés, az előadók azóta nem hallották, nem is énekelték a latin nyelvű énekeket, a iasi püspök előírta a kizárólagos román nyelvű éneklést” — írja Dobszay László a lemez kísérő szövegében. Húsz évvel később nyomokban még megtalálták ezt a hagyományt. Persze nem tömeges előadásban s kissé már megkopottan. „Akármilyen szomorú, ez az emlékezet most már néhány éven belül véglegesen ki fog hullani. Európa elveszt valamit, ami visszahozhatatlanul nagyszerű” — olvashatjuk ugyanott.

A lemez tanúságtétel arról, hogy elveszíthető, az első után, a második anyanyelv is. Kiegészítésül moldvai balladák szólnak meg a lemezen, azt bizonyítandó, hogy nem csak magyar és latin nyelvű énekeik, de világi és szakrális zenekultúrájuk is a lélek mélyéből eredő közös forrásból fakad. A lemezen egybe között a *II. gregorián mise Kyriejét* énekli egy 79 éves bogdánfalvi paraszt saját harmóniumkíséretével. „Ifjú korában kántor volt - írja Dobszay - bár a kottát nem ismeri. A felvételen egy öreg, rossz tüdejű ember énekét és játékát halljuk, sokak számára talán riasztó és esztétikailag élvezhetetlen előadást. De népzenei füllel hallgatva, mintha egy közel keleti vagy rituális éneket hallanánk, meggyőző hittel, megindító buzgósággal és a külső gyengeségen is átütő belső intenzitással. Nem volt szívünk elhagyni a lemeztől: ha másnak nem, tekintsük egy elpusztított kultúra utolsó üzenetének...”

A korabeli, Bartók és Kodály művészetét támadó uralkodó ideológia és pártpolitika megpecsételte az erdélyi modern magyar zenei mozgalom sorsát is. A hegedűművész és karmester Nagy István, aki egyben a kórusművészet esztétikájában is érdemben tette le voksát, Kamarakórusa tragikus végéről így nyilatkozott 1981-ben: „Ma már nagyon különösnek és szinte hihetetlennek tűnik, hogy Bartókot is formalizmussal vádolták. Idézek: «Erdély magyar zeneszerzői sokáig éltek és élnek ma is Bartók — minden konstruktív népi gyökerei mellett — sok formalista, néha anarchisztikus vagy népiségével éles ellentétben levő, túlzott individualisztikus vonásokat mutató, valamint Kodály túlnyomólag jobbágyi, részint klerikális kultúrkörbe tartozó művészetének hatása alatt.» Bartóknak persze a post mortem ítélet nem ártott. Annál többet nekem, mert egyre nagyobb akadályok gördültek utamba. Íme néhány: A Diákház nagytermében nem tarthattam hangversenyt. Ok: az énekkar felkarcolja a pódium parkettjét. (...) Nem sokára egy hét-nyolc tagú bizottság előtt kellett védekezni a vád ellen, hogy formalista művészetet terjeszték. Kérdésemre, hogy melyek ezek a művek, csak egyet tudtak felhozni: Bartók *II. vonósnygyesét*. Erre a minden esztétikai elemzést nélkülöző egyéni véleményre csak azt felelhettem, hogy én nem tartom annak. És ezzel már a Bartók-hangversenyeknek is befellegzett, de még tíz évig volt erőm megbirkózni a homályból fel-felbukkanó nehézségekkel. Hangversenyeket rendeztem, és továbbra is énekeltettem Bartók műveit, legalább egyik kitűzött célokat elértem: néhány kivétellel megszólaltathattam Bartók összes kórusművét. Azonban a sok küzdelem nagyon kifárasztott, le kellett mondanom további hangversenyekről, és 1958-ban búcsút vettem énekkaromtól”.⁵⁵

Elfelejtett esztétikák

A fővárosok vonzásai és taszításai történetében gyakran feledésbe merültek olyan esztétikai munkák, amelyeknek a tudományos hitelessége máig megőrizte időszerűségét. Mindenekelőtt Brassai Sámuelnek, Erdély kiváló polihisztorának az esztétikájára gondolunk. Mikó Imre könyvén kívül⁵⁶ az utókor elég mostohán kezeli ez irányú munkásságát. Esztétikai írásaira még az erdélyi lexikális kutatás sem tér ki bővebben⁵⁷ A MEL sem újította fel a Brassai szócikket, a róla szóló szakirodalmat is csak 1957-ig ismeri.⁵⁸ Pedig a *Logika lélektani alapon fejtegetve* (Pest, 1858); a *Magyar vagy cigány zene* (Kolozsvár, 1860); c. munkáin kívül esztétikai főművéről, *A gyönyörűségről, amelyet a szépművek szemlélése vagy hallása okoz bennünk*,

⁵⁵ Nagy István (Csíkszereda, 1907. júl. 5. – 1983. jan. 5. Kolozsvár) – karmester, hegedűművész, zenetanár. A magyar zenei anyanyelv, az eredeti népi dalkultúra jelentős művelője. Már marosvásárhelyi tanárként megszervezi iskolájának fiú vegyeskarát, amellyel a reneszánsz és a modern magyar kórusművészet tolmácsolójává válik. Ezt a munkát magasabb szinten folytatja a kolozsvári tanítóképzősök országos hírűvé emelt vegyeskarával, valamint a nevét viselő énekkarral. Az Énekszó, Erdélyi Iskola, Ifjú Erdély, Néptanítók Lapja, Művelődési Útmutató – Művelődés, Igaz Szó, Korunk, Lucrări de Muzicologie, Utunk hasábjain s a *Zenetudományi írások* c. kötetben közzölt írásai a zenei anyanyelv, a zenepedagógia és az énekkari kultúra kérdéseivel foglalkoztak (*Három írás – A felfedezés öröme; Harminc év múltán is; Bartók felé* – in: *Zenetudományi írások* szerk. Benkő András, Kriterion, Bukarest, 1983). Vö. RMIL. B.A. szignó

⁵⁶ Mikó Imre, *Az utolsó erdélyi polihisztor*, Kriterion, Bukarest 1971

⁵⁷ „1971-ben jelent meg és rövidesen két kiadást ért meg Mikó Imre könyve, *Az utolsó erdélyi polihisztor* (Száz dokumentum és történet Brassai Sámuelről), ez a Brassai-breviárium és mozaikkövekből összerakott Brassai-portré. Munkásságát pozitívan értékeli több román nyelvű akadémiai kiadvány, részletesebben Kovács Józsefnek Mikó Imre könyve kapcsán írt dolgozata (Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Kv. 1972. 479-82.). A polihisztorok korát lezáró Brassai tudományos polémiáival, nevelői példájával, nyelvművelő szenvedélyével mint néplapalapító és mint világlapszerkesztő van jelen nemzetiségi közéletünkben” olvashatjuk a szerző önjellemzésében. Lásd: RMILe Brassai Sámuel emlékezete címszót, M.I. szignóval)

⁵⁸ Az idevágó címszó vége: Irod. Fitz József: B. 5. (Bp., 1911); Gál Kelemen: B. 5. (Kolozsvár, 1926); Boros György: Dr. B. S. élete (Kolozsvár, 1927); Mikó Imre: B. S., az utolsó erdélyi polihisztor (Korunk, 1957).

ő maga vallja: „tizenkét évi indukció gyümölcse volt”, amellyel „elég indokot adék fel egy esztétikai patens kiszolgálására”⁵⁹. Mátrai László, egyenesen korszakalkotónak fogja fel esztétikai munkásságát.⁶⁰

Különösen a felmérések, a történelmi összefoglalások a hagyomány, a korabeli elméletek értékelések tovatűnése a történelem sülyesztőjében jelentett veszteséget. Hiszen a felülbíráásokat, a kritikai átvételeket lehetetlenítette el. Például, **Jánosi Béla** esztétikatörténeti munkásságára borult ilyenfajta homály. A lexikográfia ugyan megemlíti, sommásan elismerik munkásságát, ám *Az aesthetika története* c. főműve és Knight esztétikatörténetének fordítása, amit *A magyar esztétika története* fejezettel ő maga egészít ki, korántsem tükröződnek a mai kutatásokban. Különösen erdélyi vonatkozású írásait fedi homály, pedig az „erdélyi polihisztor” esztétikájáról szóló tanulmánya — *Brassai Sámuel a művészi hatás okairól* — joggal kellene szerepeljen tudománytörténeti elemzéseinkben.⁶¹

Az értékkereséstől és -védelemtől az axiológiai esztétikáig

Az erdélyi magyar esztétika művelése átfogta kutatási területének minden fontosabb ágazatát. Története majd minden jelentősebb szakaszában ott találjuk az *ízlésnevelés*, az *esztétikai ítélet* kialakításának mind intézményesített, mind a rejtőzködő hagyományokból felidézett szorgalmazását. Előbbi iskolai kézikönyveink, utóbbit főleg a teológiai írók, mint Áron Püspök, László Dezső⁶² vagy P. Lukács Manszvét⁶³ művei fémjelzik.

Kiterjedt zónát birtokolt a közönség nevelését célirányzó kritikai esztétika is, amely koronként váltakozó hatékonysággal az olvasó tábor, a koncertközönség avagy a múzeumlátogatás befogadói színvonalát igyekezett minél igényesebbé tenni.

Hasonló jelentőségű volt a *műalkotás-esztétikák* gazdag irodalma. Kiterjedt minden jelentősebb ágazati művészet elemző értékelésére, irodalomtól költészetig építészetig, urbanisztikáig. Itt a művészetelméletekkel egybehangzó dokumentumok szerzőire gondolunk, irodalom, költészet terén Ligeti Ernőtől⁶⁴, Szabédi Lászlótól⁶⁵ Földes Lászlóig⁶⁶, művészetelméletben László Gyulától⁶⁷ Borgida Istvánig⁶⁸ a zene világában Brassai Sámuelről, a két Bolyaitól Járóssy Dezsőig.

⁵⁹ lásd Mikó Ervin, *Id.mű*

⁶⁰ „Azzal, hogy Brassai az esztétikai műélvezetet az asszociációkból vezette le, megelőzte az egész századvégi esztétikát - írja Mátrai László *A kolozsvári egyetem és az európai tudományosság* c. tanulmányában. Idézi Mikó, *Uo.* 332 old.

⁶¹ **Jánosi Béla** (Brassó, 1857. okt. 26. – Bp., 1921. szept. 13.): esztétikus, az MTA tagja (l. 1902, r. 1915). A kolozsvári egy.-en tanult, ahol 1880-ban tanári és bölcsészdoktori diplomát szerzett. 1880-tól aradi, 1893-tól bp.-i középisk. tanár. 1921-től a Kisfaludy Társ. tagja. Munkásságában Kant filozófiai nézetei vezérelték. Az ókori esztétikáról írt pályaművét (1891) az MTA Gorove-díjjal jutalmazta. – F. m. *Az aesthetika története* (I–III. Bp., 1901–02); Szerdahelyi György esztétikája (Bp., 1914); Schedius Lajos esztétikai elmélete (Bp., 1916). – Irod. Kéky Lajos: J. B. emlékezete (Bpesti Szle, 1935). **MÉLe**

⁶² **László Dezső** (Sepsiszentgyörgy, 1904. júl. 12. – 1973. nov. 15. Kolozsvár) – társadalomtudományi és egyházi író, szerkesztő. Önálló kötetei: *Bethlen Gábor keresztyén élete* (1929); *Az Erdélyi Református Egyház története* (1929); *Értelem, erő, akarat* (1931); *Akarom: tisztán lássatok* (Széchenyi István és a magyar jelen. 1931); *Amíg a diákból tanár lett* (Tanári székfoglaló beszéd. 1934); *Két tűz között* (A modern magyar irodalom és a református egyház. 1935); *Mit cselekedjem?* (a lelkeszi szolgálat vezérfonala, 1935); *A siető ember* (Tanulmányok a magyar múltból. 1935); *Az anyaszentegyház élete és szolgálata* (1938); *Reményik és Ady* (1941); *Ige-hit-egyház* (1943); *Magyar önismeret* (Cikkek, tanulmányok, előadások. 1944); *Kegyelemből a hit által* (Vásárhelyi Jánossal, 1947); *Őt hallgassátok* (Borbáth Dániellel és Tökés Istvánnal, 1975); *A magyar református lelképíztör a történelemben*. XVI. sz. (1992). **RMILe**, Cs.P. szignóval

⁶³ *A Katolikus világ. Ferences havilap*, Kolozsvár 1935-ös évfolyama közli P. Lukács Manszvét fontosabb esztétikai-nevelői írásait, a *Kövess engem* jellege fényében...

⁶⁴ **Ligeti Ernő** (Kolozsvár, 1891. febr. 19. – 1945. jan. 11. Budapest) – író, publicista, szerkesztő. Főbb művei: *Magányosan ezer tavasz közt* (versek, 1913); *Asszony* (novellák, 1920); *Belvedere* (regény, 1921); *Erdély vallatása* (politikai portrék 1922); *Én jót akartam* (versek, 1924); *Az ifjító szűz* (regény, 1925); *Föl a bakra* (regény, 1925); *A páneurópai mozgalom* (tanulmány, 1926.); *A kék barlang* (regény, 1927); *Vonósnégyes* (elbeszélések, 1928); *A kuruzsló* (regény, 1929); *Az ő kis katonája* (regény, 1931); *A két Böszörményi* (regény I-II. 1931); *Az idegen csillag* (regény, 1932); *Jakob az angyallal* (kisregény, 1940); *Rózsaszüret* ("A Balkán regénye", 1941); *Súly alatt a pálma* ("Egy nemzedék szellemi élete." Emlékirat, Kv. 1941) Vö. **RMILe** B.E. szignó

⁶⁵ **Szabédi László**, Székely (Sáromberke, 1907. máj. 7. – Kolozsvár, 1959. ápr. 18.): romániai magyar költő, irodalomtörténész. Unit. teológiai és bölcsészeti tanulmányokat hallgatott Kolozsvárt, Bp.-en, Strassburgban. 1931-től az Ellenzék c. kolozsvári napilap belső munkatársa. 1940-től Baré községben (Kolozs m.) tanító. 1941-től a kolozsvári Nemzeti Színház dramaturgja. 1942-től a kolozsvári Termés c. folyóirat egyik szerk.-je. 1944-ben szervezője a Magyar Népi Szövetségnek. 1945-től a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múz. ig.-ja és a Székely Mikó Kollégium tanára. 1947-től haláláig a kolozsvári Bolyai Egy. tanára. Öngyilkos lett. A romániai m. irodalom jelentős alakja volt. A román irodalomból több művet lefordított. Román népköltészeti termékeket gyűjtött és fordított. Válogatott versei románul is megjelentek. – Főbb művei: *Délia* (drámai költemény, 1936); *Alkotó szegénység* (versek, 1939); *Veér Anna alszik* (elbeszélések, 1941); *Ész és bűbáj* (tanulmányok, 1943); *Telehold* (versek, 1944); *Zöld levél* (román népdalok fordítása, 1945); *Válogatott versek* (1955); *A magyar ritmus formái* (1955); *Nyelv és irodalom* (tanulmányok, 1956); *Versuri alese* (válogatott versei románul, 1956); **MÉLe**

⁶⁶ **Földes László** (Arad, 1922. jún. 26. – 1973. jan. 10., Kolozsvár) – irodalomkritikus, szerkesztő. Mint kritikus a „szellemi reflexek”-ben éli ki magát. Eredeti gondolatai irodalomról, színházról, képzőművészetről nem rendeződnek szilárd rendszerbe, tanári előadásai, szerkesztői kezdeményezései (főként a könyvkiadói munkában és az Utunk-szerkesztés éveiben), írásban rögzített vagy szóbeli vitákban elhangzó érvei viszont közvéleményformáló erejük voltak, jelentős tényezők a fiatal művésznemzedék szemléletének alakulásában.

Egyetemes meghatározója mindezeknek a különösekbe fogant esztétikáknak a művészi-művelődési értékek felfedezése, méltatása és megőrzése volt. Akár az ízlésnevelés vagy értékítélet alakítása, akár a műalkotásba fogant üzenet feltárása indította eme kutatásokat, és még akkor is, ha előtérbe az esztétikum szórakoztató szerepe került, a végső eredőt az értékek védelme jelentette. *És ebben rejlik az erdélyi magyar esztétikatörténet filozófiai meghatározottsága.*

A filozófia égisztől az elideologizálás uralmáig

Igen is van filozófiai eredete az erdélyi magyar esztétikának. Ez derült ki filozófiai irodalmunk alapkérdéseinek a felvetéséből Apáczai Csere Jánostól Böhm Károlyig és a Kolozsvári iskoláig⁶⁹ egyaránt. Ám az egyetemesen vallott axiológiai igény nem jelentette, és nem jelentethette az esztétika számára a központosítás kényszerét. Filozófiájában az értékteremtés-értékkutatás aktusa mindig is az adott gondolkodó alkotó szabadságában vált azzá ami: bölcséleti érték⁷⁰. És ezt az értéket az adott esztétikai kutatás is a maga korántsem centralizált szabadságában avatta esztétikaivá.

Amikor azonban a filozófia teremő égiszt felváltotta az ideológia szorító kényszere, bekövetkezett a központosítás értékfosztó uralma. Ez különösen jellemző tünetté vált a szocialista hatalom egypártrendszerű eszmei szerkezetében.

Mert a központúság illetve a központosítás az előretolt ideológia álcázása, főleg ha irodalmi szinten érvényesítik. Ugyanis az irodalomközpontúság előjoga a figuratív és non-figuratív művészetekkel szemben pusztá látszat: a szavakba foglalható többlet mennyiségbe rejtőzködik, és, különösen az említett totalitárius eszmerendszerekben, ön-jelölve ideológiai primátusát a beleilleszthető világnézet kánonját ráviheti a többi művészet esztétikájára is. És megjelennek a festészeti pártikonográfiák, zenében a tömegdalok, hogy a szintetikus művészetek, film, színház, szolgasorsba kényszerüléséről ne is beszéljünk. Híven vallanak erről a korabeli sajtó krónikái, kritikái egyaránt, még akkor is, ha dicsőítő tartalmukat korántsem vallomásnak szánták. Lásd például a *Ceaușescu Omagiu* kötet, úgymond, költői-művészi tartalmát⁷¹.

Polidetermináltság szorítójában az ágazati esztétikák

Merőben más meghatározottságú a művészi ágazatok és műfajok sajátosságait reflektáló esztétikák jelenléte. Különösségük paradoxona, *a sokféleség meghatározhatósága*, éppen szaktudományi mivoltukban rejlik. Hiszen megidéző, stilisztikai, retorikai, lélektani stb. létformájuk, a filozófiai determináltsághoz hasonlóan, ez úttal is egyetemes fogantatású, és különössé csupán megjelenésükben válnak, amikor elemző energiájukat ráillesztik az adott ágazat ilyen vagy olyan művészi kérdéskörére. Nálunk különösen a stilisztikai és a művészettörténelmi kérdésfeltevéseket jellemezték az ilyen különösek irodalomban⁷², képzőművészetben⁷³, zenében⁷⁴ egyaránt.

Kötetben kevés anyagot hagyott maga után. Tóth Sándorral sajtó alá rendezte Gaál Gábor filozófiai, társadalomtudományi és a marxizmust összefoglaló egyetemi jegyzeteit (Kv. 1947); kritikusai életművének jelentős része ma is csak a korabeli lapokban szétszórva található, s önmagával szembeni szigorúságát tanúsítja, hogy a romániai magyar novella első évtizedének átfogó elemzését tartalmazó könyve kéziratát éppúgy félretette, mint ahogy egyetlen, életében megjelent tanulmánykötetéből (*A lehetetlen ostroma*, 1968) kizárta az 50-es évek derekáig írott összes tanulmányait. Egy második tanulmánykötetének befejezésében halála akadályozta meg.

Nekrológiájában így jellemzi Deák Tamás: „Szenvedélyes volt az elvontságban is. Szerette az elvontságot, a szellemi tornát, a filozófiai tréfát, a mutatót, a bravúrt. Ha majd a bírálatairól írunk, nem szabad megfeledkeznünk Földesnek erről a mondhatni élveteg örömről az absztrakcióban, mert talán ebben volt a »legmodernebb«, ő, a nagyon modern ember.” **RMILE**, K.L. szignó

⁶⁷ **László Gyula** (Kőhalom, 1910 március 14 - 1998, dec.13 Nagyvárad.) – régész, történetkutató, művészettörténész, képzőművész. (Kőhalom, 1910. márc. 14.) Erdélyben megjelent munkáiban Erdély településtörténetének a nyers táj átalakítására gyakorolt hatását vizsgálta; a bánási Mokrin mellett feltárt avar sír leletanyagából a keleti lovasnépek ősvallásának eddig ismeretlen vonatkozásaira következtetett. Kolozsvárt folytatja a pogány magyarok 1914 előtt elkezdett Zápolya utcai sírkertjének feltárását, s ugyanebben az időben jelenteti meg kötetét is *A honfoglaló magyar nép élete* címmel. Vö. **RMILE**, B.E. szignó

⁶⁸ **Borghida István** (Szatmár, 1918. márc. 8. – Kolozsvár) – művészettörténész, műkritikus. Gimnáziumi tanulmányait magánúton végezte, a kolozsvári egyetemen műtörténeti, esztétikai és lélektani képesítést, a bukaresti egyetemen művészettörténeti doktorátust szerzett. 1948-tól az Igazság művelődési rovatát szerkesztette, 1949-től a kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Intézet művészettörténeti előadójaként. Gyűjteményes tárlatokat, vándorkiállításokat szervezett, s számos összefoglaló cikkben, tanulmányban foglalkozott az újabbi egyetemes művészet több kiemelkedő egyéniségével (Daumier, Toulouse-Lautrec, Van Gogh, Käthe Kollwitz, Meštrović, Monet, Chagall), valamint a jelenkori román és hazai magyar képzőművészet jeleivel. A nagybányai festőiskola művészetét, Weisz István fotópoetikáját, Kós András szobrait, Jakobovits Miklós képeit ismertette a Korunkban, az Utunk művészeti munkatársa, írásai több bel- és külföldi folyóiratban jelennek meg. **RMIL** sz. nélkül

⁶⁹ Vö. *Böhm Károly és a "kolozsvári iskola"*. A kolozsvári Böhm Károly nemzetközi konferencia előadásai, Pro Philosophia, Kolozsvár-Szeged 2000,

⁷⁰ Lásd Ungvári Zrínyi Imre elemzését: *Öntételezés és értékstudat Böhm Károly filozófiájában*, Pro Philosophia, Kolozsvár-Szeged 2002

⁷¹ *Omagiu Ceaușescu*, Editura Politică, București 1973, 1978, 1988

⁷² Szabó Zoltán, *Kis magyar stilisztikatörténet* Kriterion, Bukarest 1970

⁷³ **Kós Károly** (Sztána, 1919. aug. 31.) – néprajzkutató, tanulmányíró. Idősebb Kós Károly fia. Munkái: *Mihez kezdjünk a természetben* (1968, 1985); *A vargasi festett bútort* (1971); *Népélet és néphagyomány* (1972); *Kászoni székely népművészet* (Szentimrei Judittal, Nagy Jenővel 1972); *Szilágysági magyar népművészet* (Szentimrei Judittal, Nagy Jenővel, 1974); *Tájak, falvak, hagyományok* (1976); *Kis-Küküllő vidéki*

A magyar attribútum esztétikatörténelmi ambivalenciája.

Magyar nyelvű vagy *magyar esztétika* szintagmái jellemzik esztétikatörténetünket Erdélyben? Metonimikus vagy metaforikus a retorikája e szókapcsolatnak? Részeshatározó avagy birtokos eset vonzata érvényesül benne inkább?

Mert az értelmezés mindig a birtokló irányába tekint. Anyanyelvünkön éppen anyanyelviségében tekint arra: a magyar nem értelmezi, hanem magyarázza a dolgokat, pontosabban magyarul értelmez. Nyelviségében megragadva a művészetek és a művelődés birtokba vétele is magyarul magyarázott.

A rész és az egész metonimikus illetve a jelentő átvitelének metaforikus alternatívájában az utóbbi mellett érvel Cl. Lévi-Strauss is, amikor főművét *La pensée sauvage-nak*⁷⁵ (*A vad gondolkodás*) és nem *La pensée du sauvage-nak* (*A vadak gondolkodása*) nevezi meg. Hiszen a vadgondolkodás az eszmefejlődés egyik történelmi szerkezete, amely megszakítottságában bármikor, bárki részéről visszagondolható, sőt, megértéséért feltételezi a benne való jártasság megidézett gyakorlatát. Ha bárki anyanyelvén kívül más nyelvet is kellőképpen birtokol, akkor gondolatait is, ha éppen azt a nyelvet beszéli, azon a nyelven is gondolja. A magyar irodalmat magyarul gondolva írják s a magyar irodalmi alkotás fordítását is e nyelv szellemében teszik, ha meg akarják védeni fordítói művészetüket a ferdítés ódiumától.

Persze könnyebb a viszonyulás e fenti dilemmához a beszélt nyelv szavaihoz kötött irodalom illetve költészet impériumában, mint a zene vagy a képzőművészetek meghatározatlan tárgyi (Hegel) illetve fogalom nélküli általános (Kant) kifejező eszköztárában. És mégis, az alkotás itt is éppoly *Éthosz*hoz kötött⁷⁶, mint a művészi alkotás bármely területén. Legfeljebb itt a magyarázásuk, megértésük lehet többé-kevésbé bonyolultabb. Hiszen a megfestett alak gesztusaiban, öltözkéiben, és a táj szemléletéhez való kötődésben épp úgy *éthoszunk* nyomán gondoljuk bele magunkat, mint a népdalaink hangvételében, zenei anyanyelvünkön megkomponált énekes vagy hangszeres alkotásokba.

Ám az esztétikai reflektáló *versus* meghatározó ítélő erő (Kant) a képi-fogalmi alkotás ingajaratában a fogalmiságot képiséggé⁷⁷, a képiséget fogalmisággá változtathatja. A metaforák metonimiákba, illetve, a metonimiák metaforákba lépnek át az *Éthosz* különös (nemzeti) vagy egyetemes reflektáltságában.

És itt találunk rá az árnyalati különökre. Mert költői-irodalmi alkotásainkat (mindig kissé megkésetten⁷⁸) kapja kézhez a nem-magyar olvasótábor, festészetünket viszont fordítás kényszere nélkül és mégis egyetemesen birtokolhatja bárki, ha a színek, gesztusok, formák *couleur locale*-jét megértőn el-befogadja. És hamarabb érti-éli át a népi táncokat, mint szavakra íródott népdalokat.

Fordítva, a zeneművészet egyetemes értékei, a már emlegetett meghatározatlan tárgyiasságukban is közvetlenül jutnak el mihozzánk ha vesszük azt az esztétikai (kellemes) fáradságot, hogy például a román zene egyetemes értékeit román eredetiségében éljük át, hogy G. Enescut, az ő zenei anyanyelvén vegyük birtokba. Zenei előadóművészetünk is csak akkor válhat egyetemessé, ha Beethoven igazából „beethovenül”, Chopint „chopinül” adjuk elő.

Végül is, a *zeneesztétika* vagy a *zene esztétikája* alternatíva megküzd itt a *magyar zeneesztétika* és/vagy a *magyar zene esztétikája* partikuláris szintjeivel.

A tulajdonképpeni ambivalencia tehát a megértés-horizont általánosító erőinek hasonlóságával és különbségével interpretálható.

Ha filozófiai szinten magyar filozófia és magyar nyelvű filozófia szintagmáinak összevetésében az utóbbi mellett döntöttünk⁷⁹, esztétikai szinten az alternatíva a kanti tézisek-antitézisek⁸⁰ feszültségét idézve hadd maradjon meg kettősségében és őrizze meg partikularitásukat és egyetemességüket egyaránt. Tehát erdélyi magyar esztétikatörténet *versus* erdélyi magyar esztétika története; különös szinteken pedig erdélyi magyar esztétika *versus* erdélyi magyar nyelvű esztétika.

magyar népművészet (Szentimrei Judittal, Nagy Jenővel, 1978); *Eszköz, munka, néphagyomány* (1979); *Moldvai csángó népművészet* (Szentimrei Judittal, Nagy Jenővel, 1981); *A vas ízei* (válogatás előszóval, fényképezte Szabó Tamás, 1988). *Erdély népi építésze* (Bp. 1989). **RMILe**, B.E. szignóval

⁷⁴ Lakatos István, Vö. 50. sz. lábjegyzet

⁷⁵ Cl. Lévi-Strauss, *La pensée sauvage* (*A vad gondolkodás*), 1962

⁷⁶ *Ethosz*on, a görög esztétikát idézve az etikai törvények (nomosz) rendszerének művészi reflektálását értjük (Görög jelentése, *εθος* = szokás; latin, *ethos* = jellem)

⁷⁷ Jó szó a *képiség* (és nem pusztán *képség*), mert sugallja a művészi alkotás általánosított lényegét, a megértés auditív illetve vizuális reflektáltságát.

⁷⁸ Az elidegenedés egyetemesen európai *Ethosza* és az egzisztencialista különösökbé kicsapódó affectusainak viszonyrendjei minden bizonnyal változatosabb irodalmi képet mutattak volna ha Németh László *Iszony* című regényének (1947) francia fordítása nem késik majd húsz esztendő (1964) és Sartre *Undor* c. regényének (1938), magyar változata harmincat (1968). Valószínűnek tűnik, hogy nemcsak a magyar irodalom kapcsolatai erősödtek volna fel a kezdeti egzisztencialista életérzés európai jentkezésével, hanem maga az európai *Ethosz* inhereens világa is színesebbé vált volna. Ime, a paradigma a világnyelveken és nem-világnyelveken írott irodalmak magányosságának a közösségére.

⁷⁹ Lásd a *Pro Philosophia* ide vágó kiadásainak sorozatcímét: *A magyar nyelvű filozófiai irodalom forrásai*

⁸⁰ Vö. Kant analitikáit a szépről: Kant, *Az ítélő erő kritikája*, Akadémiai, Budapest 1966. 169-210

Polihisztortól a modern esszé írásáig

A művelődés történetében, általános igények és különös megvalósításai között, gyakran támad feszültség, amelyet gondolkodás-történeti epizstemék szerkezetváltozásai kísérnek. Megoldódásaik pedig — álomtól a felfedezésig⁸¹, mint Selye János mondja — elodázkodnak. Vagy megrekednek az igény primátumában, vagy a valóra váltás különösét vélik mindenhatósnak. Ilyen alternatívákat sejtetnek az ezermester versus szakember, a polihisztor avagy tudós különbségtételei. Az áthidalás ódiáját pedig a *man probiert* igazsága vállalja fel. Az esztétikák történetében nálunk az esszé műfaja jelentett ilyen irányú próbálkozást. Ingázásában rendszerint az általános és különös közötti mezsgyén állapodott meg, hogy újabb nyitásokat követeljen ki vagy a filozófia, vagy esztétika felé. Sorsa szerint így is, úgy is a mindenek kálváriáját⁸² járja. Az angol esszé és a mi líránk hasonlóságait-különbségeit elemezve Bretter írja: „Az angol esszé közvetlenül vállalja azt a szerepet, amit nálunk többnyire a líra vállalt szellemi múltunkban: gondolkodik az emberek helyett, felfokozza azt a közösségi igényt, amit elvont módon még nem fogalmazott meg a tudomány, persze mindenek előtt a társadalomtudomány. Ahogyan ezt a közösségi vonást megvalósítja, abban már lényegesen különbözik lírai hagyományainktól. A mi líránk fővonala váteszi szerepet vállal – profétál”⁸³. És ez a váteszi szerep teszi alkalmassá arra, hogy esztétikatörténetünk meghaladja a történelem – költészet arisztotelészi alternatíváját⁸⁴, és azt is elmondva, ami megtörténhetik filozofikussá válik, Vörösmartytól, József Attilától Szilágyi Domokosig és tovább, máig. Ám a filozófia – filozófia, a líra – líra. És az esszére, a *filozófia - líra* mezsgyéjét, a senki földjét művelő esszére, gyakran a megrekedés átka vár, akár bölcselkedő esszévé magasodik, akár filozofikus lírát szolgál. Bretter így folytatja: „A mi bölcselkedő esszénknek (itt nem érintjük az irodalombírálat és esztétika felé hajló, gazdag hagyományú vonalat) más történelmi sors jutott osztályrészül: nálunk magát a filozófiát helyettesíti, s ezért spekulatív, gyakran végletesen az. A filozofikus líra – lírai filozófiát igényelt, esszét, amely nem az elvont fogalmak végsőkéig logikus rendszere felé mutat, hanem helyettesíti a filozófiai rendszert. Az esszétől a nagy metafizikai problémákat kérjük számon, de úgy, hogy formában a költészet minden eredményét is felhasználja elvontságának megfogalmazására. Poétikus és egyben filozófiai esszét akarunk, költőt és intellektuálist. S ha valóban költői — akkor esztétizálásnak minősítjük; ha pedig valóban filozofikus — akkor üres spekulációnak”⁸⁵.

Az erdélyi magyar esztétikatörténet műfaji meghatározottságában gyakran az esszéírás csábítón veszélyes sorsára jutott, filozófiai indíttatását lírai befejezetlenség távlata követte, ám éppen köztességében „gazdag hagyományú vonalat” képviselt. A jövőbeni elvárások feladatköre, úgy tűnik, a hermeneutika irányába mozdul el az *esztétizálás és megértés*, a *spekuláció és narratívák* törésvonalain.⁸⁶

⁸¹ H. Selye, *Álomtól a felfedezésig*, Akadémiai, Budapest, 1974.

⁸² Bretter, *A mindenek kálváriája*. In: Itt és mást, Kriterion, Bukarest, 1979.

⁸³ Bretter György, *Milyen is az angol esszé?* in: *Vágyak, emberek, istenek*, Kriterion, Bukarest 1970, 266 old.

⁸⁴ „A történetíró és a költőt ugyanis nem az különbözteti meg, hogy versben vagy prózában beszél-e (mert Hérodotosz művét versbe lehetne foglalni, versmértékben is történetírás maradna, mint versmérték nélkül is), hanem az, hogy az egyik megtörtént eseményeket mond el, a másik pedig olyanokat, amelyek megtörténhetnének. Ezért filozofikusabb és mélyebb a költészet a történetírásnál; mert a költészet inkább az általánost, a történelem pedig az egyedi eseteket mondja el.” Arisztotelész, *Poétika* Magyar Helikon, Budapest, 1974, 22 old.

⁸⁵ Bretter, Uo. 269 old.

⁸⁶ A legnagyobb elismerés hangján szólhatok a **RMile** dokumentációs anyagáról, amely a fenti munka elkészítésében meghatározó szerepet játszott. Egyben neki köszönhetem az inspirációt is a hiányzó címszavak - **esztétika**, **esztétikatörténet** - létjogosultságának a bizonygatására.

DEMETER M., ATTILA : TÍZ ÉVES A KOLOZSVÁRI PRO PHILOSOPHIA ALAPÍTVÁNY

A pártállami diktatúrák nem szenvedhették a filozófiát.

Az ún. „polgári filozófiát” a filozófiatörténet tanszékekre száműzték, mint a burzsoá érdekek alantas képviselőjét, amelynek a proletáralom feltételei között maximum történeti értéke lehet. A „munkásosztály” hivatalos ideológiája a marxizmus-leninizmus, a dialektikus és történelmi materializmus stb. volt, s ezek valamilyen helyi adaptációja számított Kelet-Európa minden egykori csatlósállamában bevett ideológiának.

Mivel azonban a régi rendszer, természetét tekintve alapvetően ideologikus volt, s mert a totalitarizmus az ideológia totális uralmát is jelentette (a kommunizmus volt az első olyan uralmi forma a világtörténelemben, amely belülről, gondolatilag is uralni akarta az embereket), a polgári filozófia mégis valami olyasmiként tűnt fel, amitől félni kellett, hiszen alternatív világszemléletet (pontosabban: szemléleteket) képviselt. Így aztán a Román Szocialista Köztársaságban polgári filozófiát a nyolcvanas évek második felétől egyetemen nem is tanítottak — sem magyarul, sem románul.

Kétségtelen viszont, hogy a filozófia, éppen az üldöztetés miatt, olyan rangot és jelentőséget kapott Kelet-Európában, amilyenről a nyugati, polgári demokráciában nem is álmodhatott. A polgári, vagyis liberális demokráciában nem az ideológia, hanem a pluralizmus számít alapértéknek, így ez a rendszer mindenféle ideológiával, mindenféle világszemlélettel békésen összefér: tiltani esetleg az antidemokratikus/totalitárius ideológiákat, s az ezek alapján szervezett politikai mozgalmakat szokták, a filozófiát vagy filozófiákat azonban nem. Ennek azonban ára van: a filozófiára arrafelé nem úgy tekintenek, mint a történelmi szükségszerűség ismeretében megalkotott egyetlen hiteles ideológiára, hanem mint szimpla véleményre, amely a liberális demokráciát sem igazolni, sem cáfolni nem tudja. A szabadság látható módon fontosabb demokratikus érték az igazságnál.

Volt oka tehát annak, hogy a kilencvenes évek elején, rögtön a fordulat után, olyan nagy, mondhatni szokatlan érdeklődés volt Kelet-Európában (Magyarországon, Romániában) a filozófia iránt. A térség lakosait, magyarokat, románokat egyaránt, akut ideológiai inség jellemezte, a filozófiai könyvek nagy példányszámban fogytak, az egyetemeken százak hallgattak filozófiát. A régi rendszer azt a beidegződést alakította ki bennünk, hogy a problémáink ideológiai természetűek, s az ideológia adhat rájuk végső választ.

Ez volt az a korszak, amikor Romániában is újraindul a filozófia egyetemi oktatása, először román, aztán magyar nyelven — utóbbi természetesen a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen.

1994-et írtunk, s ugyanilyen, kiállhatatlan téli idő volt, amikor négyen, másod- és harmadéves filozófia szakos hallgatókként decemberben megjelentettük a *Kellék* című filozófiai folyóirat első számát — mai szemmel nézve egészen elképesztő tipográfiai minőségben. Szándékunk az volt (legalábbis ezt mondogattuk egymásnak), hogy a filozófiát úgymond popularizáljuk, a tiltás éveit után egyfajta fórumot teremtsünk számára.

Nyilván, ifjú emberekként több volt bennünk fiatalos hévből, mint számításból és megfontolásból. Nem számoltunk, és nem is számolhattunk azzal, hogy a demokrácia fokozatos kiépülése tájainkon is a filozófia politikai jelentőségét óhatatlanul erodálni fogja. Azzal sem igen törődtünk, hogy maga az európai, kontinentális filozófia időközben egyfajta bölcsészettudománnyá alakult, antikvárius foglalatossággá, ami leginkább saját történetével van elfoglalva, így éppen azt az ideológiai tartalmat nem közvetíti immár, ami a „laikus” számára érdekessé tehetné volna.

S végezetül nem számoltunk azzal sem (mert egyszerűen akkor még nem volt tudomásunk róla), hogy a filozófia művelésének történeti hagyományai magyar nyelvterületen eléggé szakaszosak, a filozófia jelenléte ebben a kultúrában pedig eseti és jelentéktelen. Ez utóbbi tényállás, miként másutt már leírtam, azt eredményezi, hogy a filozófia sajátos, kultúrkritikai szemléletmódja máig sem szervesült ebben a kultúrában, hogy a kulturális öndefinícióknak máig sem része a filozófia, s hogy kulturális önértelmezésünknek ma is inkább az irodalom, semmint a filozófia a közege. Magyarán: irodalmi típusú kultúránk van, amelyből a teoretikus szegmens feltűnően hiányzik, s bizonyára hiányozni fog még egy ideig. Ez persze nem egy magyar átok, inkább azt mondanám, hogy a kelet-európai népek kultúrájának közös jellemzője. Az viszont bizonyos, hogy ilyen tekintetben a kelet-európai és nyugat-európai kultúrák között jól látható szerkezeti különbség van. Franciaországban Descartes a kulturális örökség fontos és megkerülhetetlen része (ma is vannak francia karteziánusok, s a karteziánizmusnak szentelt folyóiratok), számunkra viszont ő egy fura ember, aki azt hitte, hogy attól van, mert gondolkodik. Egy francia részéről persze ez érthető és megbocsátható különbség.

Mindezt összeszerelve azt mondhatnám, hogy egy olyan kulturális közegehez próbáltunk szólni, ami ugyan nem ellenséges a filozófiával szemben, de láthatóan közömbös.

Az, hogy egy nehezen emészthető hagyományt egy iránta közömbös kultúrában nehéz népszerűsíteni, csak fokozatosan, lépésről-lépésre vált világossá számunkra. Ennek ellenére a filozófia népszerűsítésének szándékát nem adtuk föl, igyekeztünk tematikus számokat szerkeszteni, lehetőleg népszerű témákról, és népszerű, esszéformában, anélkül, hogy mindeközben

megfeledeztünk volna a szakmai igényesség követelményéről. Sok esztendő után elmondhatjuk, hogy ez nem volt könnyű feladat. Volt, amikor sikerült, volt, amikor nem, s ennek függvényében jelentettünk meg sikeres, vagy kevésbé sikeres számokat. Ami lényeges azonban, hogy a Kellék mindeközben fennmaradt, s 2005-ben megünnepelhettük a tízéves fennállását a 25-ös, jubileumi számmal.

Eredetileg a *Kellék* finanszírozásának céljából hoztuk létre 2007-ben a Pro Philosophia Alapítványt is, ami azonban rövid idő alatt túlnőtt az eredeti célon. Az elmúlt tíz év során szerveztünk konferenciákat s társ szervezői voltunk más konferenciáknak. Vendégtanár-programokat működtetünk és támogattunk, melyeknek fő hasznélvezői a BBTE Filozófia Szakának magyar hallgatói voltak. Nemzetközi kutatóprogramok résztvevői és kezdeményezői voltunk, ezek eredményeit pedig igyekeztünk megjeleníteni a magyar kulturális nyilvánosságban. Mindezek azonban szűken vett akadémiai tevékenységek, amelyek a szélesebb nyilvánosság érdeklődésére aligha tarthatnak számot.

2000-ben indult viszont a régóta tervezett kiadói tevékenységünk, ami elvileg többek érdeklődésére számíthat. Hét év alatt, három sorozatban közel harminc könyvet jelentettünk meg. Mindez persze önmagában aligha mondható túl jelentős kiadói teljesítménynek, de hosszú idő óta az első próbálkozás erdélyi kiadó részéről, hogy tervszerűen és rendszerszerűen filozófiai könyveket jelentessen meg. Két legfontosabb sorozatunk a *Magyar nyelvű filozófiai irodalom forrásai*, valamint a *Műhely*. Előbbiben az erdélyi magyar filozófiai múlt fontosabb munkáit jelentetjük meg kritikai újraközlésben, valamint az ezekkel kapcsolatos monográfiákat, utóbbiban ma élő erdélyi szakemberek köteteit. Éppen azért, mert a könyvkiadás tekinthető az alapítvány olyan tevékenységének, ami a szélesebb publikum figyelmére leginkább igényt tarthat, arra gondoltunk, hogy az idei év december elsején a legújabb kiadói termés bemutatásával ünnepeljük alapítványunk tíz éves fennállását. Így került sor többek között két olyan kiadvány bemutatására, amelyek az erdélyi magyar filozófiai múlt legközelebbi hagyományihoz kapcsolódnak. Molnár Gusztáv két kötetben összegyűjtött szövegeit (*Alternatívák könyve I-II*) maga a szerző, valamint a felelős szerkesztő, Tonk Márton ismertette, az Egyed Péter által szerkesztett Bretter Györgyről szóló monográfiát (*Bretter György filozófiája*) pedig a szerkesztő, illetve a kötet szaklektora, Mester Béla. Mindkét kiadvány valamiképpen kapcsolódik Bretter Györgyhez, a hetvenes évek egyik emblemikus filozófusalakjához: az egyik direkt módon, azáltal, hogy monografikus igénnyel feltárja és ismerteti gondolati életútjának fontosabb mozzanatait, s hogy kortársait, ismerőseit is megszólaltatja, a másik áttételesebben, amennyiben Molnár Gusztáv Bretter egyik legismertebb tanítványának számít. Mindazonáltal az ő könyvében is olvashatunk, nem is egy, hanem két szöveget is *Bretter György öröksége* címmel. De talán fontosabb Bretter személyénél itt az, hogy a kötetek részint tükrözik a kiadó ama törekvését, hogy a filozófia múltat, akár a közvetlen filozófiai múltat feltárja, részint pedig Bretter alakjának ismételt megidézése révén a filozófiának azt a fajta, kritikai szellemiségét is idézik, melyet ő maga is képviselt.

Magáról az alapítványról az ünnepség során sokat nem beszéltünk, két dolgot az ott elhangzottakból mindazonáltal megemlítenék. Egyik felszólaló szerint az alapítvány tevékenységének filozófiai apportja immár olyan, hogy megkerülhetetlen a magyar filozófia jelenkori történetének szempontjából, s hogy minőségét tekintve elérte azt a szintet, amikor érdemes lenne ezt nemzetközi közegben is megjeleníteni. Ezúton is köszönet a hízegző véleményért. Egy másik, ez esetben „laikus” résztvevő lényegesen lakonikusabban fogalmazott. Mindösszesen annyit mondott, hogy az elhangzottakból kiindulva filozófiával foglalkozni, úgy tünik, mégiscsak értelmes dolog.

Pro Philosophia Alapítvány és Kiadó – alapadatok:

Székhely: Kolozsvár, Jókai u. 2-4. (Románia)

Alapítás éve: 1997

Vezetőség: Dr. Demeter M. Attila – elnök; Dr. Tonk Márton – igazgató; Dr. Szigeti Attila – elnökségi tag; Dr. Balogh Brigitta – elnökségi tag; Demeter Szilárd – elnökségi tag; Ilyés Szilárd – ügyvezető, elnökségi tag.

Web: www.prophilosophia.ro

A rendezvényre Kolozsváron került sor, 2007. december 1-jén, a Pro Philosophia Alapítvány Főtéri székházában.

~ ~ ~ ~ ~

LACZKÓ, SÁNDOR : A BÖHM-BARTÓK TÁRSASÁG¹

Akik rendszeres látogatói a Mikes rendezvényeinek, már megszokhatták, hogy a Tanulmányi Napok keretei között sokszor történik hivatkozás a (magyar) filozófiai hagyományra, illetve *Böhm Károlyra* és *Bartók Györgyre*. Előadásom nem kíván foglalkozni egyikőjük értékelésével sem, legfőképp nem kívánja elvont filozófiai absztrakciókkal terhelni a tisztelt hallgatóságot, ám lévén mind *Böhm*, mind pedig *Bartók* tevőlegesen hozzájárultak a magyar filozófiai kultúra kialakulásához és intézményesüléséhez, én magam sem tehetek mást, rájuk hivatkozom. Rájuk hivatkozom, mert egy olyan Társaság, nevezetesen a **Mikes International** által alig egy éve **alapított Böhm-Bartók Társaság** létrejöttéről és tevékenységéről szeretnék beszámolni Önöknek, amely azon túl, hogy névválasztásával utal a két jeles gondolkodóra, szellemiségében is kötődni kíván hozzájuk. A Böhm-Bartók Társaság egy olyan szerveződés, amelynek motorja *Tóth Miklós* és *Farkas Flórián*, s amelynek keretei között ma már több sikeres szellemi vállalkozás valósult meg, mely vállalkozásokban Hágától Budapestig, Kolozsvártól Szegedig, vagy éppen Miskolcig egyre többen vesznek részt.

De kezdjük a legelején. *Miért a (magyar) filozófia, s miért ez az érdeklődés iránta? Továbbá miért Böhm és miért Bartók?* *Böhm Károly* filozófiáról alkotott nézeteit parafrázálva a következőket mondhatjuk. A filozófia alapfeladata a világ megértése és értelmezése. S bár a közvetlenül nem gyakorlati, mert „nem tanított meg senkit vasutak, gőzhajók, távírók ... megalkotására”², ám mégis nagy hatása van a gyakorlatra, így a filozófiára mindenkinek szüksége van, mert a filozófia szüli az ideálokat, amelyek nélkül nem lehet meg az egyes ember, s amelyek nélkül a nemzeti kultúra is szegényebb volna. Véleménye szerint az emberiség történelmét eszmék mozgatják, a történelem folyamatai mögött mindig tetten érhetőek az eszmék, s a filozófia feladata pedig, — a megismerésen túl — éppen az eszmék közvetítése lenne. Mint írja, „*nekünk philosophiai műveltségre szükségünk van minden téren, azon célból, hogy öntudatos, elvileg igazolt nemzeti létünk lehessen, mely távolabbi, magasabb céllok szolgálatában álljon, mint a mindennapi szükség céljai.*” „... ideálok nélkül nincs nagyság”... „*vannak célok, melyekért bukni se szégyen.*”³ Mert, — s ez *Böhm* igazi filozófiai hitvallása — „*Nekem a filozófia nem tan, legkevésbé kenyérkeresetem, nekem a filozófia: élet.*”⁴

Bartók György filozófiai attitűdjét pedig a következő gondolattal idézhetjük fel: „*A filozófia egyetlen célja, az igazság keresése.*”⁵ Mert, — tegyük hozzá —, a filozófus, ha foglalatossága alapjait firtatja, a görögök óta, sőt a modernek közül *Kant* által megerősítve, előszeretettel hivatkozik az igazság keresésére.

Nos, ezért a filozófia, ezért *Böhm* és ezért *Bartók*.

A Böhm-Bartók Társaság tevékenységéről beszélve nem kerülhetem meg, hogy néhány szót szóljak a **virtuális magyar filozófiai hagyományról**. Miért nevezem virtuálisnak ezt a hagyományt?

Egyrészt azért, mert alig ismert, kevesek által olvasott és kutatott, jobbára feldolgozatlan, (bár az elmúlt évtizedben sok fontos eredmény született a magyar filozófiai múlt kutatása terén), hagyományai nem, vagy alig élnek, szellemi alakzatai és gondolati attitűdjei — bármily sajnálatos — nem folytonosak.⁶

Másrészt pedig azért, mert élve a digitális technika lehetőségével és elvárásával, eme hagyomány fontos szövegei, így például *Böhm* és *Bartók* művei, köszönhetően a Mikes Internationalnak, letölthetőek a világhálóról.

Valamint azért, mert — törlesztve egy óriási adósságot — elkészült a *magyar nyelvű filozófiai irodalom elektronikus adatbázisa*, amely lehetővé kívánja tenni a magyar filozófiai hagyomány szakirodalmában történő tájékozódást, ezáltal elő kívánja segíteni a magyar filozófiai tradíció kutatását.⁷

¹ Elhangzott a Hollandiai Mikes Kelemen Kör — Mikes International közös szervezésében megrendezett 2007. évi, 48. Tanulmányi Napok konferencián. („MAGYAR KULTÚRA II. — MAGYAR SZELLEMI MŰHELYEK WORLD-WIDE. Három pólus: Magyarország, Utódállamok, Nyugat.”; 2007. szeptember 27-30., Elspeet, Hollandia.).

² *Böhm Károly: Bevezetésül.* (A Magyar Philosophiai Szemle első évfolyama elé) In: Magyar Philosophiai Szemle I. 1882. pp. 1-10.

³ Uo.

⁴ In. Böhm Károly: *Az ember és világa* I. Budapest, 1883. pp. III-IV

⁵ In. Bartók György: *A philosophia lényege.* Acta Litterarum ac... Tomus I. Fasc. 3. Szeged, 1924. pp. 75-117.

⁶ Mindez elmondható *Böhm* és *Bartók* életművére is.

⁷ <http://bodza.bibl.u-szeged.hu:9802/human/philobibl>

Ez a szó szoros értelmében virtuális adatbázis az SZTE Egyetemi Könyvtár Társadalomelméleti Gyűjteménye égisze alatt készült el, s jelenleg mintegy 32 000 magyar nyelvű filozófiai publikáció bibliográfiai adatait tartalmazza Az 1881. és 2006. között megjelent filozófiai publikációk bibliográfiai adatainak rögzítésével lehetővé teszi a szerző, cím, tárgyszó, illetve számos más szempont szerinti visszakeresést. Készítőinek és gondozóinak szándéka szerint biztosítani fogja a jelzett korszak egészének magyar nyelvű filozófiai szakirodalmában történő tájékozódás lehetőségét.

Az adatbázis - noha nem tekinthető befejezettnek, így folyamatos fejlesztést igényel - nem előzmények nélküli, ugyanakkor óriási hiányosságot pótol. *Erdélyi Jánostól Bartók Györgyig* az elmúlt másfélszáz évben oly sokan szorgalmazták egy magyar filozófiai bibliográfia

A magyar filozófiai múltat kutatva — fontos művek és nagy egyéniségek mellett — egyértelműen kitűnik számunkra (s ebben *Böhm*, mint 'intézményteremtő' személyiség megerősít bennünket) az **intézmények fontossága**. Egy filozófiai kultúra akkor tekinthető szervesnek, ha vannak intézményei. A magyar filozófiai kultúra alapvető intézményei, nem utolsósorban *Böhm Károlynak* köszönhetően, a 19-20. század fordulójára jöttek létre. Ekkor szilárdult meg a magyar filozófiai művelés és intézményrendszer. Egy filozófiai kultúra milyenségét és minőségét jól jelzik azok a civil szerveződések is, amelyek az akadémiai struktúra mellett, vagy éppen annak ellenében jöttek létre. Így volt ez száz évvel ezelőtt és így van ez most is, miközben a kulturális/szellemi közeg és feltételrendszer természetesen nagyon sokat változott.

S most térjünk vissza a Böhm-Bartók Társasághoz, s tegyük fel azt a csak látszólag egyszerű kérdést, hogy min mérhető le egy magát filozófiaiinak nevező társaság tevékenysége? Nyilvánvalóan azon, hogy milyen **eredményei** vannak és milyen **hatása** van? A Böhm-Bartók Társaság tevékenységének tágabb értelemben vett hatásáról még korai lenne beszámolni, eredményeiről azonban máris lehet.

A Böhm-Bartók Társaság, önmeghatározása szerint egy olyan civil szerveződés, amely tagjai ugyan térben (Európában) szétszóródva élnek, s ha úgy tetszik virtuálisan kapcsolódnak egymáshoz, ám mégis képesek együtt gondolkodni a magyar filozófia, egyáltalában a filozófia, és a magyar gondolati hagyomány képviseletében és érdekében. Ami látszólag hátrány, valójában előny. A Társaság tagjai, programjainak részesei, bár valóban távol élnek egymástól, épp ezért a digitális kultúra olyan lehetőségeivel kénytelenek élni, amelyek a magyar filozófiai hagyomány feltárása és feltárulkozása tekintetében is új perspektívát jelentenek/jelenthetnek.

Nos, nézzük milyen eredményeket tudhat a magáénak a Társaság?

Hogy mindjárt egy legutóbbival kezdjem, az elmúlt napokban a Böhm-Bartók Társaság szervezésében egy **filozófiai szimpóziumra** került sor itt Elspeetben, a Menno-rode Konferencia Központban. A rendezvény apropóját és célját a szervezők (meghirdetett programjukban) a következőkben látták:

A Mikes International Alapítvány keretében működő Böhm-Bartók Társaság málnási Bartók György egy 1928-ból származó tanulmányának címét kölcsönözve (Teendők a magyar filozófia történelmének ügyében) filozófiai symposium-sorozatot indít el, amelynek célja kettős: egyrészt a magyar filozófia történetének szisztematikus, kritikai feldolgozása, másrészt, a magyar filozófiai hagyományra és a magyar szellemiségre szervesen épülő filozófiai kultúra továbbfejlődésének elősegítése.

Bartók György említett és hivatkozott tanulmányában a magyar filozófia története kutatásának fontossága mellett érvel. Véleménye szerint a magyar filozófia történetének kritikai vizsgálata megvilágosítja, pontosítja és tudatosítja a magyar művelődés történetét, egyúttal fontos adalékokat szolgáltat a filozófia egyetemes története számára, emellett nagyban elősegíti a magyar nép szellemi habitusának megértését, ha úgy tetszik — önmegértésünket.

A sorozatindító symposium helyzetfelmérést kívánt végezni. Tisztázni szeretne volna mindenekelőtt azt, hogy hol tart a magyar filozófiai hagyomány kutatása ma, eme tradíció kutatása és kontinuitása milyen feladatokat jelenít meg, s milyen kibontakozási irányok lehetségesek? Mindezen kérdéseket természetesen az egyetemes filozófia gondolkodás keretében ágyazva igyekeztek megválaszolni a résztvevők. A symposium két napja alatt 15 előadás hangzott el a jelzett tematikában, melyek során megerősítést nyert a közösen végzett munka fontossága és folytatásának igénye⁸.

A Böhm-Bartók Társaság tevékenységének egyik legutóbbi, s vélhetően kiemelkedő eseménye volt a szeptember 4-én Szegeden, *Bartók György* születésének 125. évfordulója alkalmából megrendezett **Bartók György Emléknep**. Bartók 1921 és 1940 között Szegeden volt tanszékvezető professzor, miközben több fontos egyetemi tisztséget is betöltött. Az eseményt a Böhm-Bartók Társaság és az SZTE BTK Filozófia Tanszéke⁹ szervezte. Az Emléknep alkalmával, egy ünnepi tanszéki értekezlet keretei között — *Dékány András* tanszékvezető köszöntő szavait követően — *Tóth Miklós* (Hága) és *Mariska Zoltán* (Miskolc) tartott tisztelő és megemlékező előadást Bartók Györgyről. Ezután átadásra került a **Böhm-Bartók Díj**¹⁰, amelyet *Kissné Novák Éva* (Szeged) nyert el a *Böhm Károly értékelméletének és az értékelmélet történelmi hatásának kritikai tárgyalása* című pályaművével. Ezen a ponton kell említést tennem arról, hogy az SZTE BTK Filozófia Tanszékének terme, amelyben a megemlékezésre és a díjátadásra sor került, az SZTE Bölcsészettudományi Kar vezetésének döntése értelmében a jövőben *Bartók György* nevét viseli. A nap legfontosabb eseménye a Bölcsészettudományi Kar bejárati falán elhelyezett **Bartók György emléktábla** felavatása volt, amelyet a Mikes International részéről *Tóth Miklós*, az SZTE BTK Filozófia Tanszéke részéről pedig *Dékány András* tanszékvezető leplezett le az egyetem vezetésének, szegedi, kolozsvári, budapesti és miskolci kollégák, valamint a Duna TV nyilvánossága előtt. A márványtáblán a következő felirat szerepel:

elkészítését, ám jobbra csak egyes részterületek, korszakok és életművek bibliográfiája készült el. Ez az elektronikus adatbázis viszont már — készítőinek terve szerint — igyekszik mindent magába foglalni.

⁸ A Symposium előadásainak anyagát a Mikes International közölni kívánja.

⁹ Talán nem szerénytelenség itt megjegyezni, hogy az Emléknep eseményeinek szervezését, mint a tanszék munkatársa, jórészt én magam végeztem. (LS)

¹⁰ A Böhm-Bartók díjról később még esik szó.

Málnási BARTÓK GYÖRGY

filozófus

1882-1970

A Ferenc József Tudományegyetem professzora

(Kolozsvár-Szeged-Kolozsvár)

EMLÉKÉRE

"Az igazság egyetemes egész"

Mikes International - Böhm-Bartók Társaság (Hága)

SZTE BTK Filozófia Tanszék (Szeged)

2007. szeptember 4.

Az Emléknapp zárásaként a Szegedi Tudományegyetem Tanulmányi és Információs Központjában egy **Bartók György Emlékkiállítás** megnyitójára került sor. A kiállítást, amely elsősorban Bartók szegedi éveire, műveire, kézírataira és néhány személyes tárgyának bemutatására koncentrált, *Kissné Novák Éva* (SZTE BTK Filozófia Tanszék) és *Mader Béla* (SZTE Egyetemi Könyvtár, igazgató) nyitotta meg¹¹.

A Böhm-Bartók Társaság, illetve a Mikes International Alapítvány fontos vállalkozásaként kell megemlíteni, hogy 2006-ban díjat alapítottak **Böhm-Bartók Díj** néven az egyetemes magyar filozófiai kultúra ügyének előmozdítása érdekében. A díj névadói a Kolozsvári Filozófiai Iskola két kiemelkedő alakja: *Böhm Károly* és *Bartók György*. A díj alapítása két fontos évfordulókhoz kapcsolódott. 2006-ban volt *Böhm Károly* születésének 160. évfordulója, s főműve — *Az Ember és Világa III. - Axiologia vagy értékstan* — megjelenésének 100. évfordulója. 2007. augusztus 3-án pedig málnási Bartók György születésének 125. évfordulójára emlékeztünk. A Böhm-Bartók Díj 2006. évi pályakérdése a következő volt: **Böhm Károly értékelméletének és ez értékelmélettörténelmi hatásának kritikai tárgyalása**. Az eredményhirdetésre 2007. augusztus 3-án — *Bartók György* születésének 125. évfordulóján — került sor. Mint azóta tudjuk, négy pályamű érkezett, s ezek közül a bírálók *Kissné Novák Éva* dolgozatának ítélték oda a 2007-ben a Böhm-Bartók Díjat, s az ezzel járó 2500 Euro jutalmat. Mindeközben a 2007. évi pályakérdés is meghirdetésre került **Kolozsvári Iskola – Badeni Iskola. A két filozófiai iskola közötti párhuzamok és különbségek kritikai elemzése** címen. Az eredményhirdetés 2008. augusztus 3-án lesz.

A Böhm-Bartók díj mellett az alapítók egy **Böhm-Bartók Ösztöndíjat** is létrehoztak 2007-ben. Az Ösztöndíj célja ugyancsak az egyetemes magyar filozófiai hagyomány kutatása ügyének előmozdítása, — de jelen esetben — a diákok körében. Ezen díjat középiskolák diákjai, felsőfokú oktatási intézmények hallgatói, valamint doktori képzésben részt vevő hallgatók nyerhetik el egy önálló pályamunkával. A 2007. évi pályakérdés a következő volt: **Böhm Károly bölcelete**. A nyertes pályamű jutalma 500 Euro lesz. Ám az Ösztöndíj csak akkor kerül kiosztásra, ha a beküldött pályamű(vek) megüt(nek) egy abszolút értelemben vett tudományos szintet. A pályamű beküldésének határideje 2008. június 10. Az eredményhirdetés 2008. szeptember 10-én lesz.

Mint utaltam rá, a Böhm-Bartók Társasága abban az értelemben is kötődik a virtuális magyar filozófiai hagyományhoz, hogy (magyar) filozófiai szövegek gondozását és digitális kiadását tekinti egyik fontos feladatának. *Farkas Flórián* érdeme ezen a téren rendkívüli, de természetesen sok munkatárs szükséges egy ilyen vállalkozáshoz, s szerencsére ezen munkatársak rendelkezésre is álltak/állnak¹². A munka nagyságának és eredményességének érzékeltetésére álljon itt *Böhm Károly* és *Bartók György* digitalizált és a Mikes International portálján elérhetővé tett műveinek listája¹³:

1. BARTÓK, György : A FILOZÓFIA TÖRTÉNETE I.: A GÖRÖG FILOZÓFIA TÖRTÉNETE - Az indiai és a kínai filozófia rövid vázlatával

¹¹ A kiállítást Balog Éva és Laczkó Sándor rendezte.

¹² Nevek említésétől itt eltekintek, de megjegyzést érdemel, hogy a Társaság egyik fő erőssége éppen abban van, hogy – ha sok esetben csak részfeladatok szintjén is – de nagyon sokan vállalnak szerepet tevékenységében

¹³ http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

2. BARTÓK, György : A FILOZÓFIA TÖRTÉNETE II.: A KÖZÉPKORI ÉS ÚJKORI FILOZÓFIA TÖRTÉNETE
3. BARTÓK, György : A FILOZÓFIA LÉNYEGE - Bevezetés a filozófiába
4. BARTÓK, György : AZ ERKÖLCSI ÉRTÉKESZME TÖRTÉNETI ÉS KRITIKAI TÁRGYALÁSA- Az erkölcsi értékeszme története
5. BARTÓK, György : AZ ERKÖLCSI ÉRTÉK PHILOSOPHIÁJA
6. BARTÓK, György : AKADÉMIAI ÉRTEKEZÉSEK
7. BARTÓK, György : BÖHM KÁROLY
8. BARTÓK, György : DIE PHILOSOPHIE KARL BÖHMS
9. BARTÓK, György : EMBER ÉS ÉLET - A bölcséleti antropológia alapvonalai
10. BARTÓK, György : FAJ. NÉP. NEMZET.
11. BARTÓK, György : KANT
12. BARTÓK, György : KANT ETIKÁJA ÉS A NÉMET IDEALIZMUS ERKÖLCSBÖLCSELETE
13. BÖHM, Károly : AZ EMBER ÉS VILÁGA - I. Rész : Dialektika vagy alaphilosophia
14. BÖHM, Károly : AZ EMBER ÉS VILÁGA - II. Rész : A szellem élete
15. BÖHM, Károly : AZ EMBER ÉS VILÁGA - III. Rész : Axiologia vagy értékstan
16. BÖHM, Károly : AZ EMBER ÉS VILÁGA - IV. Rész : A logikai érték tana
17. BÖHM, Károly : AZ EMBER ÉS VILÁGA - V. Rész : Az erkölcsi érték tana
18. BÖHM, Károly : AZ EMBER ÉS VILÁGA - VI. Rész : Az esztétikai érték tana
19. KAJLÓS (KELLER), Imre: BÖHM KÁROLY ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA I-II-III.

Mindezek mellett a Mikes International 2007 tavaszán különszámban jelentette meg a *Böhm Károly* által szerkesztett **Magyar Philosophiai Szemle** (1882-1891) című folyóirat, — az első magyar nyelvű filozófiai periodika — repertóriumát¹⁴, illetve az Országos Széchényi Könyvtár Magyar Elektronikus Könyvtárával együttműködésben elkészült a Szemle digitális facsimile változata¹⁵.

Nos, mint láthatják, bár a Böhm-Bartók Társaság nem tekinthet vissza túl hosszú múltra, de máris számos eredményt tudhat magáénak, sőt az elmúlt napokban - a filozófiai symposium alkalmával - további tervek fogalmazódtak meg. Ezek közül most csak néhányat említek.

- A **Szellem és Élet** című, *Bartók György* által Szegeden és Kolozsváron szerkesztett filozófiai folyóirat (1936-1944) digitális kiadása, illetve repertóriumának közzététele.
- További magyar filozófiai szövegek digitalizálása
- Wikipédia szócikkek írása a magyar filozófiai hagyomány témaköreiben
- Hungarian Philosophy címen elektronikus angol nyelvű filozófiai folyóirat indítása
- A filozófiai symposium rendezvénysorozatának folytatása
- A Társaság keretei között zajló szakmai együttműködés és kommunikáció megkönnyítése érdekében egy Böhm-Bartók levelezőlista létrehozása.

Talán nem tévedek nagyot, ha azt állítom, hogy a filozófiai symposium résztvevőinek reményei szerint a Böhm-Bartók Társaság a következő években a magyar filozófiatörténeti kutatások egyik fontos kikristályosodási pontja lesz. Magam is ezt remélem.

~ ~ ~ ~ ~

¹⁴ http://www.federatio.org/mikes_per.html 2007. április – május.

A különszám ugyancsak tartalmazza *Laczkó Sándor: Böhm Károly és a Magyar Philosophiai Szemle* című tanulmányát, illetve *Böhm Károly: Bevezetésül* című szövegét, amelyet a folyóirat első száma előszavaként közölt.

¹⁵ <http://epa.oszk.hu/mpsz>

TONK, MÁRTON : A NEMZETI FILOZÓFIA ÉS ANNAK „ERDÉLYI FELADATAI” (?)¹

„[...] Van a filozófiának egészen erdélyi feladata is. Tisztázni kell mindenekelőtt az erdélyi filozófiai gondolkodás történetét, valamint azokat a világnézeti sajátosságokat, amelyek az erdélyi lélek alkotásából következnek.”

Tavaszy Sándor

Tanulmányunk mottójául és kiindulópontjául a kolozsvári Böhm-iskola második generációjához tartozó Tavasz Sándor filozófusnak egy rövid szöveghelyét választottuk. A sorok egy, a szerző kéziratot hagyatékában fennmaradt előadásból származnak, mely *Az erdélyi írók munkaközössége a tudományos élet szolgálatában* címet viseli, s melyet valószínűsíthetően egy marosvécsi Erdélyi Helikon Találkozón mutatott be. Jóllehet az ott kifejtett gondolatok alkalmasak lehetnek a kolozsvári filozófus életművére, illetve – tágabb értelemben – a „kolozsvári iskola” eszmevilágára vonatkozó értelmezések indítására is,² szöveghelyünket a továbbiakban kizárólag a nemzeti filozófiánkra vonatkozó reflexiók perspektívájából kívánjuk megvizsgálni, néhány vitaalapot szolgáló kérdést felvetni, s talán néhány részkonklúziót is megfogalmazni.

A magyar filozófiai hagyomány tisztázását, filozófiai múltunk történetének „rekonstrukcióját” Tavasz Sándor egy kettős viszonyítási rendbe helyezni. Szövegünkben egyfelől arról beszél, hogy tisztázni kell a magyar, ezen belül pedig az erdélyi gondolkodás történetét – ez kétségtelenül ma is aktuális, sok kutatót foglalkoztató *filozófiatörténeti feladat*. Másfelől viszont azt is kiemeli, hogy legalább ennyire fontos a magyar, az erdélyi „világnézeti sajátosságok” elemzése – vagyis annak a *filozófiai feladatnak* az elvégzése, melynek eredményeként kimutatható lesz, hogy sajátos (nemzeti) filozófiai alkotásaink hozzájárultak-e (vagy sem) az emberi gondolkodás egyetemes érvényű kérdésfelvetéseinek sorához.

Kezdjük a Tavasz Sándor által megfogalmazott második, *filozófiai feladatunkkal*. Az „erdélyi lélek alkotásából következő világnézeti sajátosságok” első értelmezési felületét minden kétséget kizáróan a szöveg közvetlen, politikai-társadalmi-eszmei környezete, ezen belül pedig elsősorban az akkor körvonalazódó, s ma már jelzővé minősült transzilvanizmus adja. Ennek a logikájában, a „transzilván ideológia” logikájában értelemeszerűen benne volt egy „erdélyi világnézet” hipotézise, hiszen talán legfontosabb célja az erdélyi közösség, ezen belül pedig az erdélyi magyarság éthoszának a kidolgozása volt. László Dezső szerint például a földrajzi, kulturális és történelmi meghatározottságok együttesen hozzák létre azt az erdélyiséget, amely az „Erdélyben élő összes népeket befolyásoló egyetemes megnyilatkozása az Énnék”, a földrajzi és kulturális Erdély pedig nem más, mint a különböző nemzetek együttélésének, állandó gazdasági, politikai és szellemi harcának kerete. S mivel – alapértelmezetten – minden harcban győztesek és legyőzöttek vannak, ebből a biológiai és szellemi harcból az a nemzet kerül ki győztesen, amelyik biológiai alkatában és szellemi életében erősebbnek bizonyul. Hogy az ebből levezethető kettős – politikai és szellemi – önérvízió milyen hozadékaik voltak, nehéz megmondani. A mai napig is talán lezáratlan kérdés, hogy volt-e reális történelmi alapja annak az elképzelésnek, mely az erdélyi népek közös történelmi múltja alapján közös lelkiséget feltételezett, s amely alapján megragadható az, amit a mottóul szolgáló szövegben Tavasz – ám sokan mások a kortársak közül is – „erdélyi léleknek” vagy „erdélyiségnek” neveztek. S különösen nehéz állást foglalni abban a kérdésben, hogy ez az önérvízió, s az alapjain körvonalazott erdélyi sajátosságok elvezethetnek-e egy most már filozófiai környezetben megfogalmazódó „erdélyi világnézet” hipotéziséhez és igazolásához. Vannak, akik szerint igen – itt természetesen elsősorban az ideológiával kortárs magyar filozófusokra kell gondolnunk. (A kolozsvári iskola második generációjának képviselői – Bartók, Tavasz, Ravasz minden bizonnyal igenlő választ adtak a kérdésre.) Vannak ugyanakkor olyanok is, akik szerint az így körvonalazott sajátosságok, az „erdélyi magyar éthosz” nem vezet el filozófiai kérdésfelvetésekhez, nincs filozófiai relevanciája, egyszerűen: nem egy filozófiai kérdés.

A magunk részéről egyelőre csak annyit, hogy a két álláspont közül – bár a filozófiai jelentést elvitató kritikákat némely tekintetben jogosaknak tartjuk –, valahogyan az előbbihez állunk közelebb. Hogy miért, azt a tanulmány elején idézett szöveghely *filozófiai feladatának* második jelentésrétegén keresztül kívánjuk érzékeltetni.

Tudott dolog, hogy a magyar filozófia lehetőségére vonatkozó, döntő részt a ’90-es évek elején lezajlott vitában fontos, több ízben is előforduló érv volt az, amely a magyar filozófia, a magyar filozófia történetének egészét az egyetemes filozófia és filozófiatörténet perspektívájába helyezte, s a kettőt összevetve azt a következtetést vont le, hogy magyar filozófia nincs, hisz tartalmi összemérhetetlenek az európai filozófia tartalmaival. Vagy másképpen: a magyar filozófiai alkotások nem bírnak

¹ Elhangzott a Mikes International — Böhm-Bartók Társaság szervezésében megrendezett 2007. évi, 1. Mikes International Philosophiai Symposiumon. („TEENDŐINK A MAGYAR FILOZÓFIA ÜGYÉBEN.”; 2007. szeptember 26-27., Elspeet, Hollandia.).

² A kérdések tárgyalását lásd: Tonk Márton: *Idealizmus és egzisztenciafilozófia Tavasz Sándor gondolkodásában* (Pro Philosophia Kiadó, Kolozsvár-Szeged, 2002.).

olyan mondanivalóval, melyek – Kanttal élve – méltán tarthatnak számot arra, hogy egyetemes emberi „mérceül” szolgálhassanak. (A teljesség kedvéért álljon itt, hogy az érv megfogalmazói ezzel a kijelentéssel egy időben nem vitatták el a nemzeti filozófia nemzeti jelentőségét.)

S ha már ezeknél az érveknél tartunk, tegyünk egy rövid értékelő kitérőt a magyar filozófia létre és nemlétére vonatkozó vitákkal kapcsolatban. Bár a nemzeti filozófiánk történetére vonatkozó eme elvi kérdésfelvetésnek kétségtelenül voltak izgalmas problémafelvetései és használható hozadécai (ha nem egyéb, hát legalább újra előtérbe állították a magyar filozófia fogalmát), egészében véve viszont úgy véljük, hogy sikeresen „elirányították” a figyelmet magáról a tárgyról. Mert hisz a tárgy végső soron maga a magyar filozófiai múlt, a magyar filozófia története lenne, nem pedig egy erre vonatkozó, ebből kiinduló metadiskurzus. A filozófiai gondolkodás régi alapszabálya, hogy jó válaszokhoz helyes kérdésfelvetések szükségeltetnek – s bármilyen jól felismert teoretikus igényből megszületett, ám mégsem a vizsgált tárgyra vonatkozó kérdésfelvetés magát a további diskurzust helyezi „vakvágányra”. S ha még egy kicsit ironikusan is közelítünk ehhez a kérdéshez, akkor bizonyára azt is büszkén elmondhatjuk, hogy a magyar filozófia létéről, annak eredetiségéről folytatott vita eredményeként a magyar filozófia egy valóban önálló, minden tekintetben újszerű és eredeti produktummal gazdagította az egyetemes filozófiatörténetet, filozófiát. A filozófiatörténet-írás nagy hagyományokra visszatekintő – deskriptív/leíró, komparatív/összehasonlító, stb. – formái mellett ugyanis éppen a magyar filozófiatörténet-írásban jelent meg az az igencsak rendhagyó és különös eljárás, melyet a filozófiatörténet művelésének „tárgykonstitutív” formájaként jelölhetnénk meg, s mely filozófiatörténet-írási módozat alatt a kutatási területét előzetesen megalkotó, létrehozó, a tárgyat mindenekelőtt konstituáló – valljuk be, igencsak újszerű – filozófiatörténet-írást érthetjük. Holott a tárgy nem ez – a tárgy a magyar filozófiai múlt rekonstrukciója, vagy még egyszerűbben: a magyar filozófia történetének megírása. S ha ez túlságosan „banális” feladatnak tűnne, bátorkodunk megjegyezni, hogy a szóban forgó vizsgálati tárgy korántsem evidens. A magyar filozófia története kapcsán még nem tudunk egyértelmű tipológiai elveket érvényesíteni, nem történt még meg filozófiai múltunk rendszeres, kritikai feldolgozása, számos alkotás, szerző ismeretlen, kiadatlan. Hogy a magyar filozófia történetére vonatkozó kanonizációs kísérletek mennyire „gyerekcipőben” járnak, pusztán azzal az egy példával kívánjuk érzékeltetni, hogy a gondolkodástörténetünkre vonatkozó újabb reflexiók 15 éve volt szükség, míg első ízben olvashattuk egy magyar filozófiatörténeti munka fejezetcímeként azt, hogy *A magyar filozófiatörténet kánonai*.³

E kitérő után térjünk vissza újra az előadás címében szereplő szöveghelyünkhöz. „Van a filozófiának egészen erdélyi feladata” s vannak világnézeti sajátosságok, „melyek az erdélyi lélek alkotásából következnek” – hangzik egyfelől. „Magyar filozófiánknak nincsen ilyen feladata, hisz szűk értelemben vett filozófiai jelentősége elvitatható”, s „még ha vannak is, világnézeti sajátosságainkon alapuló filozófiai tartalmaink, azok nem tartoznak az egyetemes filozófia kérdésfelvetései közé” – hangzik másfelől, a korábbi fejtegetéseink kiindulópontjául szolgáló érvelésben. Vagyis filozófiáink, filozófiai feladataink kimerülnek a lokális, partikuláris, nemzeti kontextusban, hatókörük nem lép ki a nemzeti jelentőség vonzáskörzetéből, kulturális, szellemi hozadécai pedig kizárólag e vonzáskörzeten belül mutathatók ki. Persze az e téren teljesítendő és teljesíthető feladatok sem elvetendőek – mégis úgy gondoljuk, hogy az idézett szöveg kissé többről szól. Mert vajon valóban nincsenek nemzeti filozófiánknak az egyetemesség igényével megfogalmazott és megválaszolt kérdésfelvetései? Egyetlen olyan filozófiai témát sem „dobtak fel” filozófusaink, mely aztán számot tarthatna a nagy filozófiai kérdések „panteonjába” való bevonulásra? A magunk részéről erről nem vagyunk meggyőződve. Túllépve most azon, hogy van néhány olyan „fajsúlyú” gondolkodónk, akiket és akiknek munkáit a külföld is jól ismerte, s valamilyen oknál fogva – mint irányadókat – recepthatta is, talán a magyar filozófiai gondolkodás rendelkezik olyan *par excellence* filozófiai kérdésekkel is, melyek igényt tarthatnak az egyetemes filozófiálás figyelmére. Kicsit sarkítottan fogalmazva: talán vannak olyan tiszta filozófiai kérdések, melyek megválaszolásában mi vagyunk a jobbak. A következőkben pedig szándékosan nem állítunk, hanem továbbgondolásra méltó kérdéseket próbálunk feltenni, vitára bocsátani, nem is annyira általában a magyar, hanem a magunk „életvilága”, filozófiai múltja felől közelítve:

1. Vajon a 20. század első felének erdélyi magyar filozófusai, a kolozsvári iskola második generációjának, illetve a körük csoportosuló szűkebb szakmai körnek az egésze a kisebbségi lét definíciós kísérletével nem-e egy általában érvényes és filozófiai továbbgondolásra érdemes kérdést fogalmazott meg? Mikor Makkai Sándor, Tavaszy Sándor, Ravasz László, Bartók György (s az öndefiníciós kísérlet során más eszközökkel élő, de mégis ehhez a sorhoz tartozó Áprily, Reményik vagy Kós Károly) a létet, mint kisebbségi létet próbálja leírni, vajon nem kerül-e egészen közel egy fontos, univerzális, s végső soron ontológiai jellegű filozófiai problémához? A nem teljes és nem kiteljesíthető, ennél fogva pedig bizonyára nem autentikus, korlátok közé szorított létmodalitás – ne lenne ez egy igazi filozófiai probléma? A kérdést tárgyalók közül pedig valószínűleg azokra érdemes figyelni, akik számára ez a probléma egy élő probléma. Meglehet, hogy egy német vagy mondjuk angol filozófus bizonyára csekélyebb mértékben fog és tud majd hozzászólni az emberi létezés eme moduszának kérdéséhez – már ha egyáltalán felmerül benne egy ilyen típusú kérdés.

³ A szóban forgó munka Mester Béla: *Magyar philosophia. A szenvedélyes dinnyésztől a lázadó Ikaroszig* című kötete (Pro Philosophia Kiadó, Kolozsvár-Szeged, 2006.)

2. Másik kérdés, ugyanebben a kontextusban maradva: vajon a politikafilozófia és a jogelmélet sajátos kérdésfelvetései közé tartozó kisebbségelméleti és kisebbségjogi problematika tisztázásában nem-e fogalmaztak és fogalmaznak meg teoretikusaink igen fontos szempontokat? Eötvös József, Balogh Arthúr, Jászi Oszkár, Somló Bódog (és itt még a ma élő kollégákat nem is említettük) – vajon nem járultak vagy járulhatnak hozzá a világon bárhol is művelt kisebbségjogi és kisebbségelméleti problematika tisztázásához? Nem is beszélve arról, hogy egyikük-másikuk talán érdekesebb, hitelesebb lehet a probléma tisztázásában, mint mondjuk előbb említett francia vagy „kollegái”.

A kérdések sorát bizonyára folytathatnánk, a rájuk adott válaszok pedig tisztázásra várnak. Mint ahogyan tisztázásra vár – mint már korábban is jeleztük – filozófiai múltunk számos más kérdése is.

Még egy utolsó alkalommal térjünk vissza választott szöveghelyünkhöz: „...van a filozófiának egészen erdélyi feladata is. Tisztázni kell mindenekelőtt az erdélyi filozófiai gondolkodás történetét...” Túl most már minden – feléleztet vagy valós – világnézeti sajátosságunkon a magyar nyelven művelt filozófia és eszmetörténet előtt ott van tehát egy igen kevésbé problematizálható, igen kevésbé „elfilozofálható” feladat: a magyar filozófia történetének rekonstrukciója, tartalmainak kritikai értelmezése, kánonok és tipológiák felállítása – egyszóval, filozófiatörténetünk megírása. Nem gondoljuk, hogy ebben a törekvésben különbözünk vagy különböznünk kellene a 20. század elejének magyar gondolkodóitól. Ahogyan akkor ők, most mi is feladatunknak kell tekintsük azoknak a kutatói (de ugyanakkor intézményes) lépéseknek a megtételét, melyek saját filozófiai tradícióink feldolgozására, filozófiai múltunk „hiányzó láncszemeneinek” tisztázására, általában véve pedig szakmai önreflexiókra irányulnak. A Bartók György által a *Teendők a magyar filozófia ügyében* megszabott feladatok – bár közel 80 évvel ezelőtt írta le őket – semmit sem vesztek aktualitásukból: a magyar filozófiatörténet bibliográfiájának összeállítása, filozófiai múltunk alkotásainak kritikai kiadása vagy újrakiadása, a magyar filozófia történetének a megírása. Túllépve pedig a tisztán filozófiatörténeti feladaton, meggyőződésünk, hogy a magyar bölcséleti gondolkodás hitelességének és érvényességének kimutatásában is igen fontos szempontot képezhet a magyar filozófia történetének megírása. Mert hogyan is lehetne valamely filozófia létét, lényegét elfogadni, vagy éppenséggel tagadni, ha nem ismerjük történetét, nem tisztáztuk kialakulását és fejlődését, s nem vettük számba filozófiai tartalmait? A magyar filozófia történetének megírásával „bajlódó” – valljuk azért be, meglehetősen szűk és „ezoterikus” – kutatói körként feladatunk tehát továbbra is a magyar filozófiai múlt tartalmainak számbavétele, alakulásának és fejlődésének tisztázása, az egyes szerzők, művek, iskolák és irányzatok értékelése, elemzése. S amikor azt mondjuk, hogy továbbra is, akkor ezzel azt is éreztetni szeretnénk, hogy – néhány budapesti, szegedi, pécsi, pozsonyi, miskolci, kolozsvári, hollandiai kollegának köszönhetően – bölcséleti hagyományunk feldolgozásában a Bartók által megszabott három nagy irányban az elmúlt bő 15 évben jelentős előrelépés történt: életmű-bibliográfiák készültek el, „elfelejtett” szövegek, szerzők kerültek kiadásra vagy újrakiadásra, átfogó filozófiatörténeti munkák születtek meg bölcséleti múltunk egy-egy kitüntetett korszakáról.

Ebben a kontextusban maradva végül ejtsünk néhány szót arról, hogy mi az, amit ebből a munkából ez idáig Kolozsváron sikerült elvégezni. Egy szélesebb összefüggés felől indítva mindenekelőtt az mondható el, hogy részben a 20. század végének politikai változásaiból eredeztethető, egységesebb magyar tudományosságnak, részben pedig az ugyanazon filozófiatörténeti tárggyal foglalkozó külföldi kollegákkal való szoros együttműködésnek köszönhetően a kolozsvári eszmetörténeti kutatások szervesen illeszkedtek és illeszkednek a magyar nyelvű filozófiai irodalom feltárását célzó, valahol a '90-es évek fordulóján Magyarországon elindított filozófiatörténeti kutatásokba. A kolozsvári Pro Philosophia Alapítvány keretében – s természetesen a szélesebb keretül szolgáló egyetemi, filozófia tanszéki környezetben – rendszeres formában 1996-tól működnek a magyar filozófia történetére irányuló kutatások. E kutatások célja mindannak vizsgálata, ami általában a magyar, ezen belül pedig különösen az erdélyi magyar bölcséleti hagyomány részeként határozható meg, továbbá mindaz, amit ez a filozófia adaptálni tudott a gondolkodás egyetemes történetéből. Kutatásaink kiterjednek tehát a magyar nyelven írott filozófia elemzése, kritikai értékelése mellett a filozófiatörténet meghatározó alkotásainak és irányzatainak hazai recepciójára, illetve – bizonyos tekintetben – a filozófia-oktatásra, filozófia-fordításra is. Hogy milyen eredményei vannak ennek a munkának? A „filosoknál” ez – mint tudjuk – publikációkban konkretizálódik: 1999-ben – a Pro Philosophia Szegediensi Alapítvánnyal együttműködve a Pro Philosophia Kiadó útjára indította a *A magyar nyelvű filozófiai irodalom forrásai* című kiadványsorozatát, melynek életrehívását értelemszerűen az a felismerés vezérelte, hogy a magyar filozófiai kultúra viszonyát saját tradíciójához szinte teljes egészében az esetlegesség jellemzi. A sorozat elsődleges célja, hogy olyan „elfelejtett” szerzők kritikai szöveg-kiadásait tegye közzé, akik jelentékeny szerepet töltöttek be a magyar bölcséleti múlt egy-egy kitüntetett korszakában, továbbá hogy a jelentős hazai bölcselők életművét értékelő monográfiákat jelentessen meg, néhány lépést megtéve ezáltal a magyar filozófia történetének megírása felé. A kutatások nyolc év alatt 10 kötetben realizálódtak: kritikai átdolgozásra, majd kiadásra kerültek Somló Bódog, Tavaszy Sándor, Bartók György, Sipos Pál, Halasy-Nagy József „elfelejtett”, illetve sok esetben kéziratban maradt, első megjelenésre csak most kerülő filozófiai munkái. A kritikai kiadások, mindannyiuk esetében, a teljes életmű-bibliográfiákat is tartalmazzák, melyek már önmagukban igen nagy mennyiségű kutatói munkát takarnak, s amelyek

egyszersmind a magyar nyelven művelt filozófia, illetve a magyar filozófiatörténet-írás alapvető segédpublikációit is jelentik.⁴ Monográfiákat, továbbá értelmező tanulmányokat adtunk ki Böhm Károly, Makkai Sándor, Tavaszy Sándor, Szontagh Gusztáv, Bretter György, Székely János, Kállay Béni, Asbóth János életműveiről, filozófiájukról, e munkák szerzői talán továbbgondolásra érdemes irányokat és lehetőségeket mutattak fel a magyar nyelvű filozófia kutatása számára.⁵ A sor Bretter György gondolkodói teljesítményét értékelő monográfiával, 2008 első felében pedig a 19-20. századi magyar liberális gondolkodás nemzetiségi-kisebbségi kérdésvetéseit körüljáró tanulmánykötettel fog gazdagodni.

Mindezzel párhuzamosan a szintén a Pro Philosophia Alapítvány és Kiadó által 1994-től megjelentetett *Kellék* című filozófiai folyóirat számaiban külön blokkot szenteltünk és szentelünk filozófiai hagyományaink bemutatásának, illetve az erre vonatkozó reflexiók, értelmezések megjelentetésének. Az elmúlt 13 év alatt - melynek során a folyóiratnak 29 száma kerül kiadásra - egyaránt jelentek meg a lap oldalain filozófia múltunknak addig még kiadásra nem került szövegei (Joó Tibor, Tavaszy Sándor), értelmező filozófiatörténeti tanulmányok (Polányiról, erdélyi magyar karteizianizmusról, Bibórol, Palágyiról, Pekárról), és nem utolsósorban bölcséleti hagyományainkra összpontosító bibliográfiák (pl. A magyar nyelvű Nietzschefordítások bibliográfiája). A nemzeti filozófia mai előadásban is érintett elvi kérdéseiről Percz László, Mester Béla, Demeter M. Attila közöltek tanulmányokat, s magyar fordításban első ízben a *Kellék* adta közre Larry Steindler *Ungarische Philosophie im Spiegel Ihres Geschichtsschreibung* című ismert munkájának két fejezetét (*A nemzeti filozófiatörténetírás általános feltételei; A külföld ismeretei a magyar filozófiatörténetről*). Ebben a sorban végül még említésre érdemes, hogy 2006-ban a lap egyik tematikus száma Bretter György filozófiájának, személyiségének volt szentelve, melynek keretében szintén addig kiadatlan szöveg, személyes visszaemlékezések, reflexiók, értelmező, filozófiatörténeti jellegű tanulmányok és esszék, valamint életmű-bibliográfia került kiadásra. Itt vagyunk most, ez lenne címszavakban a magyar filozófia történetének feldolgozására irányuló kolozsvári kutatások jelenlegi állása. Sok ez vagy kevés - nem tudjuk és talán nem is a mi tisztünk ezt megválaszolni. Egy dolog viszont biztos: hogy nem elég.

Végezetül pedig - abbéli meggyőződésünkben, hogy a magyar filozófia történetével való foglalatzkodásainkat nem csupán a tudományos kíváncsiság és az antikvárius lelkesedés motiválja - egy személyes, érzelmi, ha úgy tetszik *ad hominem* érvet is hozzátennénk a magyar filozófiával kapcsolatos teendőink, céljaink kérdésköréhez. A már több ízben is említett Bartók György 1927-ben, *A nemzeti művelődés bölcséletének alapvonalai* című tanulmányában a következőket írja: „A faj a nemzet kategóriáján át lesz nemzetté s nemzetté-létel által emberré. A faj, [...] ha már lelkiségének ideális irányban való kiművelése által nemzetté lett, ezen nemzet-mivoltát egy más, nem a saját állama keretében is mindaddig megőrzi, míg a maga lelkének kincsei fényesen ragyognak, mint örök értékek, a maga kifejtett öntudatának fényében; mihelyt azonban ez az öntudat kialszik, megszűnik a nemzeti lét is; megszűnik a nemzeti lét még abban az esetben is, hogyha az illető faj egy jól megalapozott, önálló állam keretében élt s ez az állami keret fennmarad tovább is sértetlenül. Erről bizonyosságot tesznek az ún. „nemzetietlen” korszakok, amelyekben a faj, kiveszvéen belőle a nemzeti öntudat, csak mint természeti adottság él és vegetál.” Talán ebben a jóval szélesebb kontextusban megkövethető az a valóban kevésbé „szaktudományos”, ám meggyőződésünk szerint legalább annyira fontos megjegyzés, hogy ebből a szempontból is bőven akadnak teendőink a magyar filozófia ügyében.

⁴ A szóban forgó kötetek: Somló Bódog: *Értékfilozófiai írások* (szerk. Szegő Katalin), Pro Philosophia, Kolozsvár-Szeged, 1999; Tavaszy Sándor: *Válogatott filozófiai írások* (szerk. Tonk Márton), Pro Philosophia, Kolozsvár-Szeged, 1999; Bartók György: *Válogatott filozófiai írások* (szerk. Szélyes Éva, Tonk Márton), Pro Philosophia, Kolozsvár-Szeged, 2001; Sipos Pál: *A keresztyén vallásnak és világosodásnak együtt való terjedéséről* (szerk. Egyed Péter), Pro Philosophia, Kolozsvár-Szeged, 2002; Halasy-Nagy József: *Az erkölcsi élet* (szerk. Deák Tamás, Laczkó Sándor, Varga Péter), Pro Philosophia, Kolozsvár-Szeged, 2002.

⁵ A filozófiatörténeti értelmezések, tanulmányok, monográfiák sorában legelőször az említett „Böhm Károly nemzetközi konferencia” előadásai kerültek kiadásra, *Böhm Károly és a „kolozsvári iskola”* címen (Pro Philosophia, Kolozsvár-Szeged, 2000. Ezt követték a Böhm Károly, Tavaszy Sándor és Makkai Sándor életművével foglalkozó, monografikus-jellegű munkák: Ungvári Zrínyi Imre: *Öntételezés és értéktudat. Böhm Károly filozófiája*, Pro Philosophia, Kolozsvár-Szeged, 2002; Tonk Márton: *Idealizmus és egzisztenciafilozófia Tavaszy Sándor gondolkodásában*, Pro Philosophia, Kolozsvár-Szeged, 2002; Veress Károly: *Egy létparadoxon színe és visszája. Hermeneutikai kísérlet a nem lehet-probléma megnyitására*, Pro Philosophia, Kolozsvár, 2003. Ebben a sorban a legutolsó Mester Béla: *Magyar philosophia című*, 2006-ban megjelent kötete.

PHILOSOPHIA PERENNIS

In this column one finds four writings:

1. **István Angi:** *The Strata of Esthetics of the Hungarian Philosophy in Transylvania.* Presented at the philosophical symposium entitled *OUR DUTIES FOR THE CAUSE OF HUNGARIAN PHILOSOPHY* organized between 26-27 September 2007 in Elspeet, the Netherlands by Mikes International.
2. **Attila M. Demeter:** *On the 10th Anniversary of the Pro Philosophia Foundation.* Presented on 1 December 2007 in Kolozsvár at the festive ceremony organized by the Pro Philosophia Foundation.
3. **Sándor Laczkó:** *The Böhm-Bartók Society.* Presented at the philosophical symposium entitled *OUR DUTIES FOR THE CAUSE OF HUNGARIAN PHILOSOPHY* organized between 26-27 September 2007 in Elspeet, the Netherlands by Mikes International.
4. **Márton Tonk:** *The National Philosophy and its "Transylvanian Assignments" (?)*. Presented at the philosophical symposium entitled *OUR DUTIES FOR THE CAUSE OF HUNGARIAN PHILOSOPHY* organized between 26-27 September 2007 in Elspeet, the Netherlands by Mikes International.

HUNGAROLOGIA

HORVÁTH, IZABELLA : KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR EREDETI ÚTICÉLJA: TA'ER ÉS LABRANG KOLOSTOROK A SÁRGÁ UJGUROK FÖLDJÉN

Duka Tivadar 1885-ben kiadott *The Life and Works of Alexander Csoma de Koros* c. angol nyelvű könyvében világosan kifejtje és bizonyítja, hogy Körösi Csoma Sándor élete végéig lelkesedéssel és csüggedés nélkül kitartott élete célja mellett. Nem bocsátkozott spekulációkba, nem álmokképekre alapozta elméletét, hogyan, mikor, és merre voltak a magyarok ősi lakhelyei. Céltudatosan lépésről-lépésre dolgozott azon, hogy eljuthasson a lhasai kolostor könyvtárába és onnan Mongóliába (Duka 156) ahonnan helybeli adatokat gyűjthet (Duka 1886; 147) és csak azután tervezte kutatásai eredményeit közreadni (Duka 1886; 153-54). Duka bizonyítékként elsőkézből való leveleket és interjúkat ad közre olyan egyénektől, akik személyesen ismerték Körösi Csoma Sándort. A levelekből kitűnik, hogy Csoma még rábeszélés ellenére sem volt hajlandó álmokképekre és spekulációkra támaszkodni. Tények és terepen gyűjtött adatok megszerzése volt célja. Henry Torrens, az Ázsiai Társaság titkára egy Archibald Campbell által írt dolgozat lábjegyzetében így ír Körösi Csomáról, „Úgy látszik ellenszenvesnek tartotta, hogy véleményét közreadják” (ford. H.I.) (Duka 1886; 153).

Duka alapos munkáját mellőzve mégis túlnyomóan az a nézet terjedt el, hogy Körösi Csoma Sándor eltért eredeti úticéljától: viszontagságok, keserű körülmények, anyagi rászorultsága, munkája eredményének mellőzése, elcsüggesztette és arra készítette, hogy a tibeti nyelvben és a buddhista tanokban tegyen elmélyült tanulmányokat, és így feladja a magyarság bölcsőjének keresését. Mások meggyőződve állítják, hogy ha el is érte volna kitűzött célját, északnyugat Kína területét, csálódott volna; nem talált volna ott „jugarokat”, sem „adatokat a Magyarság őshazájáról”. Tehát, csak tévelygett, álmokképet kergetett.

Két életrajzírója is ezen a véleményen van. Baktay Ervin 1962-ben kiadott könyvében a 331. oldalon így ír:

A magányos vándor mindvégig remélte, hitte, hogy eredeti célját el fogja érni. Lázás agyában még egyszer utoljára csillogásra gyűlt a régi *álomkép*, a Csodaszarvas hívogató biztatása, hogy visszafelé kövesse nyomait a sejtelmes őshazába. Sorsa nem engedte, hogy erre az útra lépjen, amelyen — tudjuk már — *csak keserű, kiábrándító csálódás várhatta....* W. Hunter találoán foglalta össze Körösi Csoma Sándor küzdelmes életének értelmét: *Dicsősége abban áll, hogy egy álomkép nyomán indult el, de egy valóságos feladatot oldott meg.* (kiemelés — H.I.)

A Körösi Csoma Sándor és a magyarság keleti eredete (2000) c. kiadványban, amely kötetben számos kutató cikke lett összegyűjtve, a francia Le Calloc'h az „*Alexander Csoma de Körös and the Turkic language*” c. munkájában a 181. oldalon így nyilatkozik Körösi Csoma úticéljáról:

Even if he had succeeded in reaching East China through Tibet, he would not have been able to discover appropriate historical facts supporting his thesis of Inner Asian origins (of Hungarians — H.I.)” [Még ha sikerült is volna neki elérnie kelet (! — H.I.) Kínát Tibetben keresztül, *akkor sem lett volna képes megfelelő történelmi tényeket felfedezni a belső ázsiai eredet elméletének támogatására* (kiemelés — H.I.).

Ezek a nézetek tarthatatlanok már csak azért is, mert sem Baktay sem Le Calloc'h, sem Kínából sem Tibetből nem hoznak fel egyetlen adatot vagy bizonyítékot sem, amely megcáfolná Körösi Csoma úticéljának logikai alapját. Így tehát fel kell tennünk a kérdést: milyen alapon teszik azt a kijelentést, hogy „álomképet” kergetett, vagy hogy „nem lett volna képes megfelelő tényeket felfedezni elméletének támogatására”?

Tarthatatlanok ezek a nézetek továbbá azért is, mert számos új adat, melyet az író elsőként ad közre, támogatja azt, hogy Körösi Csoma pontosan tudta hogy:

- milyen területekre készült a magyarok őshazáját felfedezni,
- milyen adatot s kiket találhat majd ott, és
- hosszú éveken át felkészült és türelmesen várta a megfelelő alkalmat, hogy célját elérhesse.

Ezek a végkövetkeztetések azért a legvalószínűbbek, mert a helyszínen kapott felvilágosítások — melyek részleteit sosem jegyezte le, de amelyek léte Kínában és a buddhista közösségekben közhely — elősegítették céljának megközelítésében, amely cél sajnos meghiúsult.

Ebben a tanulmányban újra megvizsgáljuk a kortársak, szemtanúk, úgy mint Körösi Csoma saját szavait az új adatok fényében és kimutatjuk, hogy Körösi Csoma pontos értesítések, helyszínen begyűjtött adatok alapján, és jó nyelvi felkészültséggel indult el kitűzött, pontos célja felé.

Azonban, mikor Körösi Csoma Sándor 1842-ben Lhasa felé vette útját, végcélja nem Lhasa se nem Xinjiang volt, hanem a buddhista sárga (gelug) szekta két fő kolostora: Labrang és Ta'er és ettől a két kolostortól északra fekvő területek, a sárga ujgurok földje.

Mármost, számos tényre rá kell világítani, hogy kimutassuk a fenti kijelentés érdemlegességét és valószínűségét.

1. Először is, mielőtt Körösi Csoma elindult Lhasa felé már sok adat állt rendelkezésére. Körösi Csoma a több mint húsz évi tibeti tartózkodása alatt, nemcsak a tibeti nyelvet sajátította el, hanem a tibeti néppel, illetve a lámákkal is szoros kapcsolatba került, akiktől biztos felvilágosítást kapott a lámaizmusról, annak alapításáról, alapítójáról és történetéről. Ezek a fontos adatok és helybeli tényállások alakították terveit és döntéseit. Körösi Csoma egy jelentésében szól a tibeti írott anyagról, amelyben a magyarok ősi területeit illetően remél új adatokat feltárni. Ekkorra már megtudta, hogy léteznek ősi tibeti történelmi kéziratok, amelyek címeit feljegyezte, nyilván a tartalmuk miatt. Így ír 1831-es levelében:

„...there is no shortage of historical books in Tibet. I have written down the title of many but so far I had no opportunity to study them. There is no doubt that we have to search for the ancient homeland of the Hungarians in the closed-off areas of Inner Mongolia. Here the Tibetan language is widely used among the Mongols.... The goal of my Asian peregrination is to investigate the earlier homes of the Hungarians, gather historical data regarding their activities, and observe those similarities which exist between our language and the other eastern languages.” [Nincs hiány a tibeti történelmi könyvekben. Többnek lejegyeztem a címét, de egyelőre nem volt lehetőségem tanulmányozni őket. Semmi kétség afelől, hogy a magyarok ősi lakóterületét (őshazáját) *a Kína által elzárt mongol területen kell keresni* (kiemelés — H.I.). Itt a tibeti nyelvet széltében beszélik a mongolok között. ...Ázsiába való zarándoklásom célja az, hogy kinyomozzam a magyarok korábbi lakóterületeit, történelmi adatokat gyűjtsék tetteikről, és megfigyeljem azokat a hasonlóságokat, amelyek a mi és más keleti népek nyelvében találhatók. [Ford: H.I.] (Szilágyi 1977; 175-17).

A lámákkal való bizalmas viszonyt szintén bizonyítják saját szavai abban a jelentésben, amelyben részletezi, hogy számos tudós lámát megkért, írjanak összegezõ dolgozatokat különbözõ tibeti kéziratokról (Baktay 1962; 165).

Több ízben tudósítanak látogatók és szemtanúk arról, hogy Körösi Csoma komoly súlyt fektetett arra, hogy bizalmas kapcsolatot teremtsen a tibetiekkel. Ruházata, eledele, életmódja alkalmazkodott a helyi népéhez (Duka 1886; 136). Például, mikor már Kalkuttában lakott az Ázsiai Társaság lakterületén, esténként bezáratta magát szobájába, hogy akármilyen gyanút elhárítson magáról. Ez rendhagyónak tűnt magyar barátjának, Schöffl Ágostonnak (Szilágyi 1977; 195). Viszont ha megismerjük az akkori helyi politikai helyzetet, megértjük Körösi Csoma óvatosságát. *Kalkuttai tartózkodása ideje előtt, Csoma Szabathuba utazott. Az előzőleg kínai vazallusi területen, akkor angol fennhatóság alá került. Csoma aki az angoloknak dolgozott, és kémnek gyanították Szabathuban, (amit nagyon szívre vett [Baktay 1962; 324]) megtanulta, hogy csakis alkalmazkodó viselkedéssel biztosíthatja be, hogy a helyi tibetiek ne veszítsék el vele szembe a bizalmukat, mert a jó kapcsolat elvesztésével, célját illetően minden reménye kútba esett volna.*

A nyugati kutatók és Körösi Csoma életrajzírói a kapcsolathálózatok rendkívüli fontosságát és hasznosságát nem értékelhették kellőképpen, hiszen sosem éltek sem Tibetben a tibetiek között, sem Ázsiában.

Aki hosszabb ideig él keleten, mint jómagam is, hamar rájön mennyire fontos a személyes ismeretségekre alapuló kapcsolathálózat kialakítása. Kínában ma is nagyon nehéz még a legegyszerűbb dolgokat is elintézni akármilyen, a legkisebb kapcsolat hiányában. Ezt én is, aki hetedik éve tartózkodom Kínában, nap mint nap tapasztalom.

Ha ez a szoros viszony nem fejlődött volna ki Körösi Csoma és a lámák között, nem engedték volna őt hozzájutni a kolostori könyvtár anyagának tanulmányozásához. Tehát a lámák segítsége és szoros közreműködése elengedhetetlen volt.

2. Habár Körösi Csoma Sangye Puntsog lámával Trebeck által ismerkedett meg, aki befolyásos hivatalnok volt a lahori helyi királynál, és az angol Moorcroft, brit indiai kormány megbízott munkatársa, nem a brit közbenjárás biztosította, hogy a kéziratokat tanulmányozhassa. Még Lehben, ahol négy hónapig tartózkodott, megtudta, hogy bizonyos lámakolostoroknak nagy könyvtáraik vannak és — amint Moorcrofthnak írt jelentésében világosan írta — hogy hozzáférhessen ama nagyszámú és igen érdekes kötetnek a tartalmához, felismerte, hogy a tibeti nyelv alapos tudása elengedhetetlen (Baktay 1984; 141). Tehát, megtudta, hogy a kolostorok nemcsak vallási, de más tárgyú köteteket is tartalmaznak, többek közt történelmi feljegyzéseket, melyekben a régi népek vándorlásai lettek lejegyezve. Így az első lépés ahhoz, hogy az ősi történelmi kéziratokat tanulmányozhassa — amelyeket ma is a sárga szekta kolostoraiban őriznek — Csomának alapvetően szüksége volt arra, hogy a tibeti nyelvet elsajátítsa. Tehát meggyőződéssel mondhatjuk, hogy nem az elcsüggedtség, sem a tehetetlenség érzete miatt

vállalta, hogy megtanulja a tibeti nyelvet. Sőt, éles elméje felismerte, hogy céljának megvalósításához a tibeti nyelv fontos eszköz, egyben megélhetését is biztosítja, illetve nyelvészeti téren is úttörő munkát végezhet.

Nyugaton az sem köztudomású, hogy a világ legrégebbi történelmi feljegyzései között a második helyen állanak a tibeti krónikák, amelyeket a 7. században kezdtek írni (Ma 1989; 201). Csak a kínai krónikák ősiőbbek a tibetieknél. Ez Kínában közhely, és Csomának feltétlen ismernie kellett a tibeti történelmi könyvek jelentőségét.

3. Hét évi Kínában való tartózkodásom alatt azt is megtapasztaltam, hogy még ma sem mehet be akárki a lámakolostorokba, hogy csak „úgy átnézze” az ott tárolt anyagokat, köteteket. Még akkor sem, ha az illető tudós vagy látogató. Felmerül tehát a lényeges kérdés: hogyan tudott Csoma hosszú éveken keresztül szabadon hozzáférni a tibeti kéziratokhoz? Erre a kérdésre is megtaláltam a választ míg Labrang és Ta'er kolostorait látogattam: csak tanítványként lehetséges a nagy lámakolostorok könyvtárainak tanulmányozása.

Azt is felfedeztem, hogy a nagy tibeti lámakolostorok egyben egyetemek is, ahol hosszú évekig tanulnak a lámák, különböző fokozatokat elérve egészen a nyugati rendszernek megfelelő doktorátusáig. A tantárgyak közé tartozik nemcsak a buddhista hittan, hanem a csillagászat, az orvostudomány, a farmakopia, a nyelvészet, és nem utolsósorban a történelem. Számunkra leglényegesebb adat azonban az, hogy a legnagyobb és legjelentősebb gelug lámakolostorok egyetemi könyvtáraiban több százezer kötetet van begyűjtve.

Ez az adat Kínában és ahol a lámaizmus elterjedt, közhely, és elképzelhetetlen, hogy Körösi Csoma korában ezt nem tudták Lahoreban, ahol a tibeti buddhizmus követői úgy a vallási, társadalmi, mint politikai téren egyaránt nagy befolyással bírtak. Az éles látású Körösi Csoma figyelmét ez a tény sem kerülhette el.

Ha végigkísérjük gondolatban egy alapos kutató lépéseit, nyilvánvalóvá válik, hogy legelső feladata az, hogy felkutassa azokat a forrásokat, amelyek a legtöbb és legfontosabb, céljához vezető anyagot tartalmazzák. Kétség nem férhet ahhoz, hogy Körösi Csoma nagyon körültekintő, pontos és lelkiismeretes kutató volt.

Ez azt jelentette, hogy ha Körösi Csoma, miután felismerte a tibeti anyag értékét és ezeket hasznosítani szándékozott, csak mint tanítvány léphetett a kolostor falai közé. A tudást és kitartást mindig is nagyra becsülték — és becsülik ma is — a lámák, a keleti kutatók és tudósok. Ellentétben a nyugati szokással, nem jár különösebb szertartással tanítványként belépni egy buddhista kolostorba. Komoly szándék és érdeklődés a tudomány és buddhizmus iránt elegendő a belepéshez. Körösi önmegtagadása, egyszerű életmódja, páratlan nyelvtudása, és nem utolsósorban komoly nemes életcélja meggyőzte a helybeli kolostor apátját, hogy felvegye mint tanítványt.¹

Hogy valóban tanítvány volt, bizonyíték erre az, hogy a lámák „rum jul pa” (Le Calloc'h 1998; 62) vagyis „európai tanítvány”-nak titulálták Körösi Csomát. Leitner doctor 1866-ban a pukdali kolostor főnökét interjúvolta, aki személyesen ismerte és becsülte „Philangi dasa” vagyis „európai tanítvány”-t Körösi Csoma Sándort (Duka 1886; 160).

4. De Csoma a helybeli lámáktól nem csak azt tudta meg, hogy csakis tanítványként tanulmányozhatja az ősi kéziratokat, és hogy a nagy kolostorok — egyben egyetemek — jelentős könyvtárakkal rendelkeznek, hanem azt is, hogy hol találhatók ezek a nagy kolostor-egyetemek.

Ismeretségei és megfigyelései alapján pontosan értesült arról, hogy a sárga szekta két legnagyobb és legtekintélyesebb kolostora a Labrang és Ta'er kolostor, illetve egyetem. Ennek a két kolostornak könyvtárában tartják még ma is Tibet legtöbb és legfontosabb ősi vallási és más témájú kézirateit (Qiu 1989).

5. De leglényegesebb adat, amit Körösi Csoma felfedezett az az volt, hogy a két kolostor az ujgurok földjéhez legközelebbi területen, az úgynevezett Amdo nyelvterületen létesült. Ez az adat megfelel Campbell doktor jelentésének. Ti. Csoma közölte vele úticélját röviden halála előtt. Így ír Campbell: „...minden reményét abba vetette, hogy feltalálja a jugarok földjét, ami Lhasától északkeletre fekszik a Kham (Qhamdo) tartományban, Kína nyugati határán.” (Szilágyi 1977; 201).

Tudni kell, hogy kínai és tibeti nyelven Amdo-nak nevezik annak a három tibeti tájszólásnak egyikét, amelyet ma is beszélnek olyan Gansu-i, Qinghai-i, és Sechuan-i területeken, ahol tibetiek élnek (l. térkép). Ezt a területet Amdonak nevezik, ha a tibeti nyelvterületekről beszélnek. Tehát Körösi Csoma saját szavai tanúskodnak arról, hogy Amdoba készült. És ha oda készült, kellett tudnia a két fontos kolostorról is.

¹ Kínában 1992. óta számos egyetemen, tanszéken (Beijing, Urumqi, Kunming, Hohhot) adtam elő magyar östörténettel kapcsolatos kutatásaim eredményét. Nagy meglepetés volt számomra a nagyszámú közönség, amely mindig megbecsüléssel és tisztelettel, sőt elismeréssel illette előadásaim tartalmát, és kutatásom célját. Profeszorok, tanszékvezetők, tudós kollegák, akik előadásaimon részt vettek, számtalan alkalommal kihangsúlyozták, hogy mennyi tiszteletet és megbecsülést érdemel az, aki messze földre utazik tanulni, hogy tudását felhasználja népe történelmének ápolása céljából.

Minden buddhista, aki a gelug szekta követője, de még inkább ha egy láma, tudja hogy a Qing dinasztia kora óta a sárga szekta lett a legbefolyásosabb tibeti buddhista szekta Kínában. Alapítója a tibeti Tsonkapa volt (1387-1419), aki a mai Ta'er kolostor helyén született, és ezért Ta'er a tibeti buddhizmus legszentebb kolostora. Labrang, a másik nagy kolostor, viszont a 17. század óta a buddhista tudományok központja.

Hogy kellőképpen értékelhessük ennek a két kolostornak a jelentőségét, meg kell ismerkednünk történelmükkel, és szokásaikkal, és nyugodtan feltételezhetjük, hogy Csoma rendelkezett ezekkel az adatokkal.

1997 nyarán alkalmam volt személyesen ellátogatni úgy a Labrang, mind a Ta'er kolostorba, pontosan abból a célból, hogy megkonstatáljam könyvtáraik méreteit. Megfigyeléseimet elsősorban adom közre, hogy értékelhessük és megbizonyosodjunk arról, hogy Körösi Csoma Sándor jól tudta melyik területre készült megvalósítani élete célját, és milyen anyagot és kiket talál majd ott.

Labrang 1709-ben, a mai Gansu tartomány déli részén fekvő Gannan, önálló tibeti területén létesült, a Daxia folyó partján, amely nyelvterületet Amdo (Campbell levelében Qamdo néven szerepel) néven is ismernek Kínában. A kolostor a sárga szekta hat fő lámakolostora közé tartozik (a másik négy Tibetben van: Gedan, Cela, Zhebang, és Zhashilunbu). Labrang egész Kína területén híres gyönyörű épületeiről, tudós lámáiról és kiválóan gazdag kéziratgyűjteményéről. Labrangot „A történelem óriási kincsesháza”-nak nevezik Kínában (Qiu, 1996:1).

A kolostor több mint 860,000 négyzetméteres területén 90-nél több főépület áll. A 18. század közepére a kolostorban négy egyetem működött (Qiu 1996). Ma már hat egyeteme van: A Nagy Szutra Egyetem, az Alsó Tantra Egyetem, a Felső Tantra Egyetem, Időkerék Egyetem, Orvosiegyetem, és a Tantra Tanok Egyeteme (www.tibetinfo.com.cn – 2003. november 12.). Jelenleg 1300 láma tanul Labrangban, amely még ma is a legbefolyásosabb és legtekintélyesebb lámakolostor Kínában (Cui, 2001).

Ami Körösi Csoma számára a fontos adat volt, az a kolostor kézirtárának, a Nagy Szutragyűjtő Termének a története. 1709-ben, csak 300 láma működött a viszonylag jelentéktelen kolostorban. II. Jiamuyang apát (1728-1791) kezdte el a ritka és ősi kéziratok nagymértékű gyűjtését, és eltöklélte, hogy Labrangot Tibet legkiválóbb kolostorává emeli. Életében az egykori 228,680 kéziratgyűjteménynek több mint 60%-át ő gyűjtötte össze, vagyis 100,000 kötet neki volt köszönhető. II. Jiamuyang végigutazta egész Tibetet (amely a mai Tibetnél terjedelmesebb terület volt), és több mint 40 rendházat alapított a mai Qinghai és Gansu tartományokban. Néha 70,000 liang ezüstöt is fizetett a nagyobb rendházaknak és az Élő Buddháknak (apátoknak) egy-egy ritka vagy ősi kéziratért vagy szutragyűjteményért. Ritka értékes könyveket szerzett a Dalai és Penchen Lámák gyűjteményéből is. Ha nem állt módjába megvásárolni a kéziratokat, akkor képzett másolókat és szövegjavítókat alkalmazott és elrendelte a kéziratok másolását. Így egyben megalapozta Tibet első és legterjedelmesebb másoló- és nyomdaközpontját. Így

lett Labrang a legjobban felszerelt és legnagyobb kéziratgyűjteménnyel rendelkező kolostor és vált a buddhista tudományok központjává. Idővel a legjobb tibeti buddhista tudós és filozófus Labrangból került ki.

A kolostor a 18. században élte aranykorát, élvezve a Qing udvar nagyfokú támogatását, és a Szutragyűjtő Terem könyvtára több mint 250 ezer kéziratra növekedett.

Ha annak idején Körösi Csoma a Labrang kolostorba érkezhett volna, alkalma lehetett volna ebben a gazdag könyvtárban dolgozni, kutatni. Ezt azért is fontos felismernünk, mert olyan gazdag történelmi anyagra lelt volna, amely talán ma már nem is létezik.

1959-ben Kínában összeírták a könyvtár tartalmát, és többek közt a következő történelmi munkák lettek feljegyezve, amely Körösi Csoma rendelkezésére állhatott volna: 98 nagy kötetben lefektetett 35 féle történelmi monográfia, beleértve a tibeti királyok uralkodásainak történetét; Vörös és Fekete történelem, és Amdo politikai és vallási története; 92 kötetnyi 380 híres buddhista személyiség életrajza, mint például Tsong Kha-pa, a sárga szekta alapítója; 17,833 általános és különleges kultúrával foglalkozó könyv és feljegyzés; sok Indiából és Nepálból származó buddhista szerzetes-elődök által írott munka, úm. történelmi feljegyzések a han, mongol és tibeti népek kapcsolatairól (Qiu 1996).

Továbbá, Labrangban a legrégebb történelemkönyvek közül több állt volna Körösi Csoma rendelkezésére. A legrégebb tibeti történelemkönyv — az ún. Vörös Történelem — szerzője Gonggeduoji volt (1346). A könyv 26 fejezetben rögzíti a han és tibeti népek közt történt eseményeket. A másik könyv a Fekete Történelem, amelyet 1476-ban írt Gui Xunnubei szerzetes. Ez a munka a Tubo királyi család történetéről szól és egyben a tibeti buddhizmus fejlődéséről és terjedéséről.

Minden munka, amely Labrangba lett begyűjtve tudással és felkészültséggel rendelkező férfiak tollából került ki. I. Jiamuyang apát, Huaxiu Exiangzongzhe, 15 történelmi munkát írt, többek közt a történelmi kéziratok jegyzékét. Ezek közül 5 kötet minden lámára nézve kötelező olvasmány a Mongol-Tibeti kolostorokban. Különösen fontos részükre az 1716-ban íródott buddhista történelmi könyvek listája. Ezek a könyvek Tibetben minden kutatással foglalkozó buddhista történelmi kurzus kötelező olvasmányai (Qiu 1996).

I. Jiamuyang apát (1648-1721) szintén sok könyvet írt, többek közt egy kötetet Ta'er kolostor történelméről (Qiu 1996). Ez lényeges adat, mert Ta'er kolostor fennhatósága alá tartoztak az uigur területeken létesített kolostorok, ahol sok uigur ifjú láma tanult (Ma 1989; 129-135).

Egy másik szerzetes, Ban Zhi Da Gongquejiaancan, I. Amang, nagy súlyt fektetett a történelemre és könyvet írt a han, mongol, tibeti és tubo népek történelméről. Ismert tény, hogy sok mongol törzs török eredetű volt, és így ez a munka nélkülözhetetlen adatokat tartalmazhatott Körösi Csoma, és a magyarság számára.

II. Amang utódja, Zhegunbalun III Danbaranj, tizenkét évig utazott a tibeti Amdo területein, hogy adatokat szerezzen történelmi feljegyzéseihez. Sok munka és szerkesztés után 1865-ben 900 oldalon számol be Amdo politikai és vallási történelméről. Sajnos a 20 évig tartó kínai kultúrforradalom alatt (1960-1980) a Nagy Szutragyűjtő Terem elpusztult, és sok kézirat elveszett. Ma sajnos csak 65, 000 kötet élte túl a vizályokat, de szerencsére sok történelmi munka megmenekült (Qiu, 1996). Hogy az 1959-ben feljegyzett munkákból melyik maradt meg, nem tudni.

A fenti adatok alapján kétségtelen, hogy Labrang kolostor könyvtára Körösi Csoma számára felbecsülhetetlen értékű adatok forrása lett volna.

De Körösi Csoma nem csak ősi történelmi munkák és kéziratok gazdag adattárát tanulmányozhatta volna — amelyek közül egyik-másik talán még ma is fellelhető a könyvtárban — hanem egyben olyan nagytudású és tekintélyes tibeti történészekkel is kapcsolatba került volna, akik kortársai voltak, mint például II. Amang, és III. Zhegunbalun apátok. Tibeti tudását hasznosítva, eszmecserét folytathatott volna velük, és sok értékes adatot gyűjthetett volna. Campbell doktor gyászjelentéséből kiderül, hogy utolsó beszélgetésük alkalmával Csoma megemléltette Campbellnek, hogy a nagy kolostorokban nagytudású lámákkal találkozhat, és nagyon boldog volt, hogy alkalma lesz velük beszélni (Baktay 1984; 324). Ez további bizonyíték arra, hogy a tibeti nyelv elsajátítását nem „mellékfoglalkozásként” vállalta fel.

Mikor 1997-ben Labrang kolostorába ellátogattam, tibeti, kínai zarándok és egy pár európai látogató gyűlt össze a nagy kapu előtt. Éppen a nagy Shang Lang, nyári ünnepségre készültek a tibetiek. Ilyenkor minden tájról összegyűlnek a tibetiek, és mások, akik a fesztiválon részt akarnak venni, és ének- és táncelőadásokkal ünneplik a meleg időt.

A kolostornál a lámák siettek vagy a fiatalabbak egymást kergetve futkároztak be a kolostorba. Az idősebbek botra támaszkodva krimzonszínű palástjukba burkolózva baktattak, és a sárga sipkájú nagyobb rangú szerzetesek kissé kevélyen tekingettek szét, nem nagyon figyelve a bábész látogatókra.

Nem lehetett azonnal bemenni a kolostorba, amely az óriási kapu mögött volt látható. A lámák csak bizonyos órákban engedték be a látogatókat, és akkor is csak a kijelölt épületekbe lehetett belépni. Engem leginkább az egyik könyvtárterem érdekelt, amely mint a világon sok más privát könyvtár — csak megtekintésre, de nem használatra állt nyitva a látogatók számára.

Az idegenvezető láma több épületen keresztül magyarázta a termék hivatását. A termék különböző boddhisztrák és buddhák tiszteletére épültek, ahol oltárokon és szentélyekben tömjént lehetett égetni és imádkozni egy-egy boddhisztrához. Kis idő múlva a könyvtárterembe értünk. Megvallom, nehezen győztem le izgatottságomat. A terem körülbelül 15 méter magas volt, a közepén egy grotto helyezkedett el, amely a buddhista mennyországbeli jeleneteket ábrázolta. Száz és száz jakvaj gyertya égett a máskülönben homályos és füstös teremben, és élmélygős vajszag terjengett. A homályban kivettem, hogy a négy 15 méter magas falak térdmagasságtól egészen a díszes mennyezetig telistele voltak rakva könyvekkel. Kezemmel kellett a szememet árnyékolni a gyertyafénytől, hogy kivehessem a félhomályba vesző utolsó köteteket, amelyek a mennyezet gerendái alatt megbúvtak. A látvány mély benyomást tett rám.

Ez, mondta a vezető láma, a kolostor egyik könyvtára. A többiekbe csak tanítványoknak volt szabad belépni. A látogatók már mind elhagyták a termet, és a vezető láma kissé siettető tekintete nem engedte, hogy egyedül tovább időzzek a teremben. Szerettem volna, ha csak hozzávetőlegesen is, megszámolni mennyi könyvet tartalmazott ez a terem. Többszerre véltem a számukat.

Ekkor Körösi Csomára gondoltam és a fent említett adatokra, és teljesen meg voltam győződve, hogy egyik végcélja ez a kolostor volt. Még ha nem is tudott volna erről a kolostorról — ami majdnem lehetetlen — Lhasába értekor bizonyosan értesült volna felőle.

Pár nappal labrangi látogatásom után, Ta'er kolostorba értem, ami jelenleg is egy kutatóközpont és ahol négy egyetem működik. Vallási szempontból Ta'er a sárga szekta legfontosabb lámászerája. Ta'er, (tibeti nyelven 'Gun Ben Xian Ba Lin') annyit jelent mint „Száz ezer Maitreya Buddha Szent Helye”. A kolostor a Qinghai tartomány Xining fővárosától 26 kilométerre fekszik, északi irányban, a Lótusz Hegység lábánál, Lusha'er várostól délre, Huangzhong megyében (l. térkép). Ezen a helyen született a vallásjavító Tsong Khapa (1387-1419), a sárga szekta alapítója. A kolostor építését 1583-ban a harmadik Dalai Láma, Soinam Gyamko kezdte el, Tsong Khapa tiszteletére. Továbbá, minden Dalai Láma egész a mai napig ebben a kolostorban nevelkedik és tanul, és már ez egymagában a többi nagy kolostor fölé emeli Ta'ert.

Negyven hektár területen több tucat épület, terem, pavilon és dagoba áll. Évszázadokon keresztül ez a kolostor volt a buddhista tudomány és oktatás központja, ahol a lámák a buddhista szutrákból tanítottak. A láma szó „nagy tanító”-t jelent tibeti nyelven. Ta'erben a hittanon kívül több más tantárgyból is kaptak oktatást a fiatal lámák (China's Tibet, No 5, 2000 p. 16). Ta'er kolostor, mint minden nagy buddhista kolostor, egyben egyetemenként is működik. Ma a következő négy egyetem működik Ta'er-ben: az Exoterikus Buhhizmus Intézete, az Ezoterikus Buddhizmus Intézete, az Orvosi Intézet, és a Csillagászat és Jósolás Intézete.

Kínában ezt a kolostort a „tibeti vallás, kultúra, és művészet kincstára”-nak nevezik (Meng 1995). Ta'er gazdag kolostora több mint ezer Buddha-szoborral, díszes freskókkal, számtalan jakvajból mintázott buddhista jelenettel, hímzett textíliákkal, ún. színes faliszőnyegekkel és állatokat ábrázoló faragványokkal (Taer Monastery, 1995) dicsekszik.

Legfontosabb számunkra azonban a kolostorban tárolt 60,000 kézirat és 30,000 szutra fametszet és fadúc, amelyet ma is használnak. Ezek a dúcok a tibeti hittani, nyelvtani, filozófiai, orvostudományi, csillagászati és történelmi kéziratairól készülnek és utánnomásra használják őket, általában a hívők kérik az imák vagy szutrák másolatát, de a kéziratok és dúcok egyúttal rendkívül gazdag anyagot tartalmaznak a kutatók számára is (Ta'er Monastery 1955 np. kínai nyomás, ismertető kézikönyv).

Ta'er kolostor akkor lépett előtérbe, mikor a vallásjavító Tsong Khapa követői a 17. században a Qing császári kormány, valamint a mongol Heshote törzs bőkezű támogatását élvezte. Ez a támogatás elősegítette a gelug buddhizmus gyors terjedését Tibet, Qinghai, Gansu, Sichuan, Yunnan, továbbá Mongólia területén, illetve Szikkimben, Bhutanban, és Nepálban, amelyek ebben az időben Kína vazallusai voltak.

Idővel a sárga szekta egyre erősödött és több követőt vonzott, mint a vörös és fekete buddhista rendek és jelentősebb szerepet játszott Tibet politikai életében (Ta'er Monastery, 1995). Körösi Csoma tanítója, Sangye Puntsog, aki jelentős politikai posztot töltött be Szikkimben, jól értesült egyén volt és fontos összeköttetésekkel bírt, tehát módjában állt felvilágosítást, adatot, útbaigazítást nyújtani Körösi Csomának.

Esős időben értem Ta'er kolostorába, és az idő miatt nem voltak leborúlással imádkozó hívők mint Labrangban pár nappal előtte. Szintén várni kellett, míg mint látogató a többiekkel bemehettünk a kolostorba. A fiatalabb lámák nem bánták az időjárást, és vörös palástjukba burkolózva vidáman fecsegték kisebb csoportokba verődve, míg egyik épületből a másikba igyekeztek. Itt sem minden épület állt nyitva a nyilvánosság számára. Több épületen és udvaron haladtunk át, hallgatva a vezető láma magyarázatát, míg a legnagyobb terembe értünk. Ez volt a Nagy Szutrák Terme. Nyolcszor huszonegy sorban 168 oszlop tartotta fenn az óriási termet. Minden oszlop sárga szőnyeggel volt takarva, amelyeket színes sárkányok díszítettek. Ebben az ezeröt száz befogadó képességű teremben egy sárga selyemmel díszített magas szószékről hallgatják a lámák a dalai és a penchen láma prédikációját.

A látogatók kordonok között vonulhatnak és csodálhatják az óriási termet. A terem csak a gyertyáktól és a mennyezetbe vágott ablakból kapta a fényt és mert borongós volt az idő és a jakvaj gyertyák füstje terjengett mindenhol, a félhomályban nehezen lehetett kivenni a nagy terem körvonalait. De még ebben a félhomályban is erősen lenyűgöző benyomást keltett a helység. Minden centiméter gazdagon díszített: buddhák, boddhiszátvák, istenségek, zászlók százai minden felületet betakartak. A fagerendákat a szivárvány minden színével festették és díszítették, és elkápráztató volt az anyagok gazdagsága: bronz, fa, lakk, porcelán, textília. Vajból készült buddhista jelenetek voltak láthatók mindenhol, amerre a szem láthatott a borongó félhomályban. Misztikus benyomást keltett a minden sarkot átítató, szokatlan jakvajszag, és a soha nem látott díszítés gazdagsága, amely a gyertyafüst homályában végelláthatatlannak tűnt.

Tudtam, hogy a szutrát itt tartják, és végre megpillanthattam a falakat. Mindegyik fal, térdtől a mennyezetig kis rekeszekre osztott polcokon ezerszámra tibeti nyelven írt (Ta'er Lamasery, 1995 np) kéziratokat tárolt. Mindegyik kézirat egyenként sötétkék selyembe csomagolva és címkével ellátva szépen ült a saját rekeszében. (1. kép. Szutratároló terem a tibeti lámaserayban.)

A fényképezés tilos volt, így próbáltam emlékezetembe vésni a látottakat, amennyire a félhomály megengedte. Számításom szerint 10 sor magasságban sorakoztak a polcok a homályba veszve a falak mentén, és szintén több tízezer kéziratot tárolt ez a terem egymagában. A kolostor többi könyvtárát nem lehetett látogatni.

Nem csak a könyvtár gazdagsága és mérete miatt akart Körösi Csoma ebbe a kolostorba menni. Ennél fontosabb ok volt, hogy ez a kolostor épült legközelebb azokhoz a területekhez, amelyek évezredek óta a török és mongol törzsszövetségek lakóhelyei voltak. Körösi Csoma idejében a jugurok (sárga ujugrok) éltek ezen a területen, és feltehetően vannak olyan kéziratok a kolostor könyvtáraiban, amelyek ezeknek a népeknek a történelméről szólnak, mert a tibetiekkel éltek szomszédságban. Még ma is tanítanak itt történelmet, tehát Tibet és a szomszéd népekről szóló feljegyzések ebben a kolostorban fellelhetők.

Továbbá Körösi Csoma azt is tudhatta, hogy a ta'eri szerzetesek sok sárga ujugurt térítettek át a sárga buddhizmusra és a kolostor számos ifjú sárga ujugurt fogadott be lámaképzésre. Képzés után ezeket a lámákat Ta'er a kisebb kolostorokba helyezte el, amelyeket a sárga ujugrok területein létesített és irányított (Zhong 2002, 18).

Addig, amíg 1687-ben át nem tértek a lámaista buddhizmusra, a sárga ujugrok az ősi ujugur írásrendszert használták amely a 8. században fejlődött ki (Li 1986; 181). Vallási okok miatt a sárga ujugrok átvették a tibeti nyelvet és írásrendszert és ma is sok sárga ujugur (ma jugurnak nevezik magukat, 1956 óta) tibeti nyelven beszél, ír, tibeti táncot táncol, és tibeti nevet visel (Wang 2002: 292).

Körösi Csoma tudta, hogy ha a két lámaszerájt eléri, ott ujugrokat talál, akikkel tibeti nyelven tud beszélni és terepmunkát végezhet, mint ahogy ezt a célt tisztán kifejtette 1831. évi levelében.

A két kolostorba tett látogatásom után meg voltam győződve, hogy Körösi Csoma nagyon jól tudta mennyi temérdek fontos adatot talál a kéziratok között, mennyire lényeges, hogy a két kolostor képzett és nagy tudású apátjával kollegiális kapcsolatba lépjen, és ezeken a területeken találta volna az ujugrokat, akiknek szokásait, kultúráját és nyelvét tanulmányozhatta volna.

Örültem, hogy eljuthattam a két kolostorba, de egyben nagy szomorúság vett erőt rajtam. Ott álltam a sok kézirat és a hallatlanul gazdag anyag előtt tehetetlenül, mert egyrészt nem lehetek buddhista tanítvány, másrészt nem uralom a tibeti nyelvet. Mivel nem voltam buddhista, nem hogy fényképet nem készíthettem, hanem még a szertartásoktól is el voltam zárva. Mikor a gong megszólalt, azoknak a látogatóknak, akik nem voltak hívők, el kellett hagyniuk a termeket.

Még ma is, mint régen, a lámák ajánló levelekkel utaznak egyik kolostorból a másikba. A levelek felsorolják mi járatan vannak. Ma is, aki tanítványként akar a buddhista kolostorokba lépni, megteheti. Miden országból befogadják a tanítványokat (személyes közlés). Körösi Csoma, mint idegen tanítvány, Lhaszaba igyekezett, és mint minden tanítványnak, neki is szüksége volt ajánló levelekre, referenciákra. Hogy elérhesse az ujugrok földjét — ahol a két legnagyobb és legfontosabb kolostor részére felbecsülhetetlen adatokat tartalmazott — és ott hosszabb ideig zavartalanul dolgozhasson, a dalai láma hozzájárulására feltétlen szüksége volt. Sangye Puntsog, ismerte tudását, és szerette Körösi Csomát, tehát úgy mint tanítója és úgy mint befolyásos helybeli láma nem tagadhatta meg Körösi Csomától az ajánló levelet Lhaszaba.

Azt is tudjuk, hogy Japánban Körösi Csomát boddhiszattvaként tisztelik 1923 óta. A buddhista hit szerint a boddhiszattva című olyan halandó kapja, aki már felvilágosult, tehát már Buddha és elérte a nirvánát, de saját jószántából a halandók között marad, hogy segítse őket a megvilágosuláshoz. Japánban tudják, hogy Körösi Csoma miért ment Ázsiába, és hogy úttörő munkát végzett avégett, hogy nyugaton a tibeti buddhizmust megismerjék. Ezért a japánok nagyon tisztelik őt.

1999-ben a taishoi buddhista egyetem nemzetközi tanszékének az Indiai kultúra professzora, Shoshin Ichishima, megtisztelt egy telefonhívással, miután több ízben nyomoztam Japánban Körösi Csoma szentté avatásának részleteit. A professzor a következőket mondta telefonbeszélgetésünk alatt: „Körösi Csoma Buddha életet élt. Elment keletre, hogy a népe eredetét felkutassa. Olyan nagyfokú szeretetet nyilvánított ki ezzel a cselekedettel, mint kevesen előtte és utána. Ő a tökéletes példaképe az őseit és népét szerető embernek. Mikor a fiatal egyetemi hallgatóknak előadást tartok, mindig megemlítem Körösi Csoma Sándort, mint a hazáját szerető ember legjobb példaképét. 'Kövessétek Körösi Csoma Sándor példáját és tanuljatok tőle.' Mert egész életét buddhaként élte, felvilágosultan, ezért tekintjük őt boddhiszattvának.”

Shoshin Ichishima professor több ízben írt cikket Körösi Csoma Sándorról és ő volt az, aki 1992-ben lemásoltatta a raktáron lévő, kis bronz szobrot, amelyet Dr. Vályi Félix adott át a taishoi Buddhista egyetemen 1933-ban, és nyilvános helyre állíttatta a Taisho egyetemen (l. a fényképet).

Shoshin professzor írása és közlése világosan mutatja, hogy Japánban Körösi Csoma Sándor nem csak a tibeti buddhizmus terén végzett munkájáért, hanem életének végső céljáért, népe szeretetének áldozott életéért nyerte el a boddhiszatra rangot.

A tudományos világ hálával tartozik Körösi Csomának, mert megalapozta a tibetológiát. De az igazi érdeme, kívánsága szerint, hogy életét a hazájának áldozta. Örök emlékműként áll előttünk megtörhetetlen eltökéltsége, amely a tudományba vetett hitbe gyökeredzett, hogy felfedjen addig nem ismert kútforrásokat és ősi történelmi adatokat a magyarság eredetéről. Talán mert sosem érte el célját, azért oly halhatatlan a múltból jövő üzenete.

Csoma nem csak hazaszeretetéért érdemli ki legnagyobb megbecsülésünket, hanem ő a példakép hogyan kell rendszeresen, keményen, előítéletek nélkül kutatni. Körösi Csoma Sándor tudta, hogy alapos terepmunka és eredeti források az egyedüli megbízható adatok, amelyekre eredményeit építheti. Türelemmel kivárta az alkalmat, hogy adatokra helyezett tervét a gyakorlatba kivitelezze és azzal, hogy ez a terve megírsult, mi vagyunk a vesztesek.

Ma több és több adat mutatja, hogy Körösi Csoma jó irányban kutatott (Du 1980; Érdy, Horváth, Henkey, Obrisánszky). Lelki szemeink előtt láthatjuk, amint csendben áll és karjával kelet felé mutat; utat mutat a jövő kutatóinak és történészeinek, hogy utazzanak, kutassanak, és tanuljanak a keleten élő népektől, akiknek életvitele és történelmi feljegyzései sok ismeretlen kapcsolatot rejtenek öseinkről még ma is.

IRODALOM:

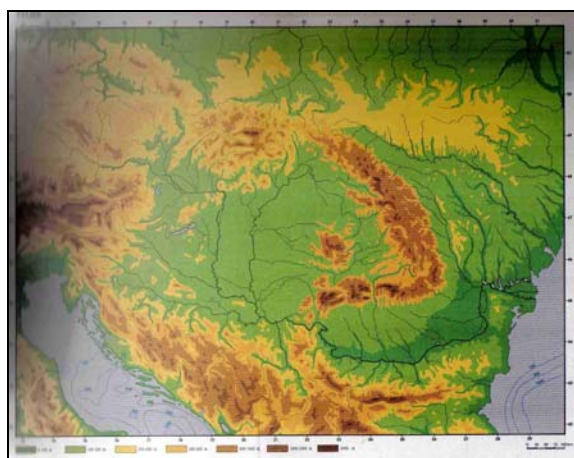
- Baktay, Ervin. (1984). Körösi Csoma Sándor. Third Edition. Gondolat, Budapest.
- Blaskovics Lajos (1941) Öshaza és Körösi Csoma Sándor célja. Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság Kiadása, Budapest (?).
- Cui, Boqian 2000. Album of customs and practices of Gannan Tibetan nationality. Shenyang, China.
- Duka Theodore, M.D. (1885) Life and Works of Alexander Csoma de Koros. Trübner and Company, Ludgate Hill. Trübner's Oriental Series. London.
- Du, Yaxiong (1982) *Comparative research on the folk songs of the Western Yugur Nationality and related folk songs*. (in Chinese) Chinese Music 8 (dec 4) :22-25. Beijing.
- Horváth Izabella (1992) A griffek útja Belső Ázsiától a Kárpátokig/ The Journey of the Griffins from Inner Asia to the Carpathian Basin [ketnyelvű monográfia]
- Folklor és Etnográfia, 66. (szerk. Ujváry Zoltán). Kossuth Lajos Tudomány Egyetem. Debrecen.
- Horváth Izabella (1995) *The Ancient Inhabitants of Xinjiang and Their Origin*. CHINA TODAY. Vol. XLV. No.2 pp. 46-49. Beijing, China.

- Horváth Izabella (2007) *Ujgur tudós jelentős felfedezése: Középkori ujgur forrás töröknek tudja az ázsiai hunokat (Xiongnu)*. ELEINK. Budapest (sajtó alatt)
- Henkey Gyula, Horváth Izabella (1998) *Physical Anthropological Field Report and Comparative Research Results on the Kazaks and Kirghiz from the Peoples Republic of China*. INTERNATIONAL JOURNAL OF CENTRAL ASIAN STUDIES. Volume 3, 1998. pp. 170-191. Seoul, Korea.
- LeCalloc'h, Bernard. (1998) Új adatok Körösi Csoma Sándorról. Körösi Csoma Kiskönyvtár 24. (I. Ecsedi , ed.) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Li, Sen (1986) Ancient Ouighur writing. Chinese Encyclopedia, Volume: Religion. Chinese Encyclopedia Press, Beijing.
- Liao, Pin and Wang Tangxing (eds) Ancient Temples in Beijing. China Esperantess, Beijing.
- Ma, Yin (szerk.)(1989) China's Minority Nationalities. Foreign Language Press, Beijing.
- Meng Wei (1995) Ta'er Monastery. Qinghai People's Publishing House, Xining.
- Qiu, Qiaoying. (1996) *A survey of the Sutra-Collecting Hall in Labuleng monastery*. IFLANET. Paper delivered at the 62nd IFLA General Conference-Conference Proceedings-August 25-31, 1996. (<http://www.ifla.org/IV/ifla62/62-qiaq.htm> 12/15/2003.)
- Shoshin Ichishima (1998) "Unknown Hungarian Hero, Körösi Csoma Sándor" (194-209 o.) Kokusai kajidai no aidentiti — benktominzo kuayuragino. Shunshusha Press. Tokyo
- Szilágyi, Ferenc. (1977) Így élt Körösi Csoma Sándor. Móra könyvkiadó, Budapest.
- Ta'er Monastery.
- Wang, Yuanxin (2002) *On Yugurs' language manner*. Selected Papers of Researaching Yugur Nationality. (Zandan Zhuoga ed.) Lanzhou University Press. Lanzhou.
- Wu, Yungming. (2002) *Research of Yugur's Origin* in Selected Papers of Researching of Yugur Nationality. (Zand Zhuoga, ed) Lanzhou University Press, Lanzhou.
- Zhong, Jinwen (1988) (collector and translator from Yugur to Chinese): *Son of Tree I, son of Stone II, and Son of Horse III*. Folk Literature 2. Beijing.
- (1992) *Comparative literature between Yugur and Hungarian Folk Stories* (in Chinese). Folk Literature 4.
- (2002) *Historical evolution of Yugur religious beliefs*. Papers Researching Yugur Nationality. Lanzhou University Press, Lanzhou.

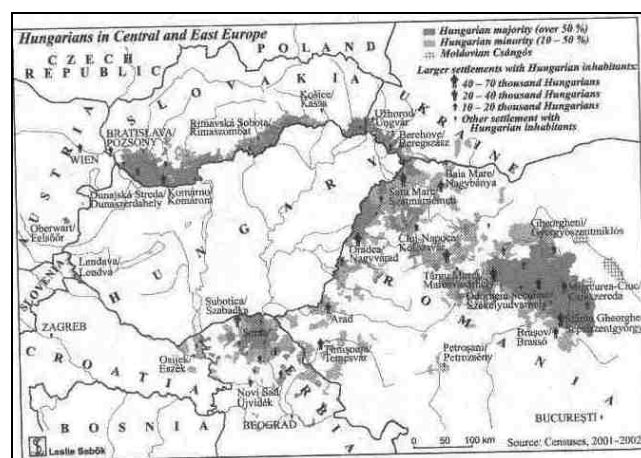
~ ~ ~ ~ ~

MARÁCZ, LÁSZLÓ : A MAGYAR NYELV HELYZETE KÖZÉP EURÓPÁBAN: LESZ-E A MAGYAR NYELV A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN „LINGUA FRANCA”?¹

A trianoni békediktátum (1920) miatt a magyar nyelvet nyolc különböző országban beszélik a Kárpát-medencében, ezek: Magyarország, Ukrajna, Románia, a volt jugoszláv tagállamok (Szerbia, Horvátország, Szlovénia), Szlovákia és Ausztria. Ezek az országok Magyarország szomszédai. Azok az országok, amelyek területileg a Kárpát-medencéhez tartoznak a következők: Szlovákia, Kárpátalja (Ukrajna), Erdély (Románia), Vajdaság (Szerbia), Pannóniai Horvátország (Horvátország), Mura-vidék (Szlovénia) és Burgenland (Ausztria). A Kárpát-medence egybeesett a magyar királyság területével. Érzelmi okokból a Kárpát-medencére fogok utalni és nem használom a Nagy-Magyarország vagy a szent-Istváni Magyarország elnevezést. A fenti területeket etnikailag vegyes közösségek (magyarok és nem magyarok) lakják. A határon túli magyarokat „kisebbségként” tartják számon azokban az országokban, ahol laknak.² A legtöbb esetben azonban többséget alkotnak azokon a vidékeken, ahol élnek.

A Kárpát-medence földrajzi térképe

Magyarok Közép- és Kelet-Európában

Bármilyen legyen is a Kárpát-medencének a területi felosztása, mindazok a földrajztudósok, akik tudományosan foglalkoztak a Kárpát-medencével azt állítják, hogy ez a terület szociálisan, kulturálisan és nyelvészetiileg összetartozik. Utalok kitűnő tanulmányokra, amelyek alátámasztják ezt a nézetet.

Így indokolt a Kárpát-medencét egységként tanulmányozni, holott néhány esetben az etnikai kapcsolatok átvágnak a kárpát-medencei határokon.³

E tanulmányban amellet érvelek, hogy a magyar még mindig többségben van a Kárpát-medencében. Ez annak tulajdonítható, hogy a magyarok a Kárpát-medencében etnikai szempontból többségben vannak. Szoros kapcsolat van a magyar nyelv beszélői és a magyar etnikum között. Minden etnikai magyar a Kárpát-medencében magyarul beszél. A magyar nyelv tudása és használata a magyar önazonosságtudatnak egyik jegye a Kárpát-medencében.⁴ Attól eltekintve, hogy a magyar nyelv státusza jogilag feltételekhez van kötve és korlátozva van nyelvpolitikailag, a magyar nyelv több elismerést élvez európai keretben.⁵

A kommunizmus bukása, a belső és a határokon átívelő közterület szabad lett. Ahhoz, hogy beszélők társalognak, szabadon választhatják azt a nyelvet, amelyen szeretnének társalogni. Továbbá a kisebbségi nyelvek védelméről több európai

* Ezt a tanulmányt Gereben Ferencnek ajánlom, akivel eredményesen együttműködtem a holland-magyar oktatási csereprogramban. Nagy öröm számomra felidézni az együtt töltött amszterdami tanulmányi napokat.

¹ Elhangzott angolul a 'Language, Discourse and Identity in Central Europe' című nemzetközi konferencián. University of Southampton, Centre for Transnational Studies, 2007 július 6-8. Az előadás elhangzott magyarul Hágában a Mikes International Szalon 2007 június 17. összejövetelén. [Mikes International Szerk.]

² (Chászár 1982); Galántai (1992).

³ Lásd (Kollányi 2005) és az ott használt forrásmunkákat; (Kocsis 2005); (Kocsis – Kocsis-Hodosi 1995); Rónai: 1945).

⁴ Lásd Marác (2007) ezért az állításért.

⁵ Lásd Brubaker et. al. (2007); (Csörgő 2007); (Kontra – Hattyár 2002).

egyezmény is rendelkezik, úgymint az Európai Tanács által nemrég elfogadott egyezmények, az úgynevezett *Regionális és kisebbségi nyelvek európai chartája* (1992) és a *Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről* (1995).⁶ Ezeket az egyezményeket eddig még nem ágyazták be az Európai Unió jogi keretébe, de egyértelmű, hogy ezek az egyezmények fontos szerepet játszanak Európa további liberalizálásában és Közép-Európa európaizálásában. Emiatt a közép-európai magyar közösségek támogatni fogják a térség további európaizálását.⁷ Ez a nézet ütközik a nacionalista joggyakorlattal, főleg Romániában és Szlovákiában. A nacionalista politika a magyar nyelvvel szemben csak akadályozni, illetve késleltetni fogja a magyar nyelv szabad használatát. Az európaizálás miatt a magyar nyelv erősíteni fogja helyzetét Közép-Európában, pontosabban a Kárpát-medencében, ahol a magyarság többséget élvez. A magyar nyelvnek van esélye, hogy a jövőben regionális kommunikációs nyelvvé, a Kárpát-medence lingua francájává fejlődjön.

1. Magyarok a Kárpát-medencében

A trianoni békediktátum miatt a magyarok a Kárpát-medencében nyolc különböző országban laknak.⁸

1. Táblázat: Etnikai magyarok a Kárpát-medencében

	Kárpát-medence	Összesen
Magyarország	10.360.000	
Szlovákia	710.000	
Ukrajna	200.000	220.000
Románia	1.930.000	2.100.000
Volt-Jugoszlávia (Szerbia, Horvátország, Szlovénia)	455.000	465.000
Ausztria	5.000	70.000
Összesen	13.660.000	16.515.000

A táblázatból kiderül, hogy a kárpát-medencei magyarság össz-száma 13,660,000. A 2001-ben az országos hivatalos népszámlálási adatok szerint, a következő táblázat mutatja a Kárpát-medence etnikai megoszlását a legfontosabb etnikai csoportok szerint:⁹

2. Táblázat: Etnikai megoszlás a Kárpát-medencében

Etnikai csoport	Lélekszám	Arány %-ban
Magyarok	11.706.000	39,7
Románok	5.464.000	18,5
Szlovákok	4.716.000	16,0
Horvátok	2.828.000	9,6
Szerbek	1.497.000	5,1
Ruszinok/ukránok	1.125.000	3,8
Romák	579.000	2,0
Németek	372.000	1,3
Szlovénok	82.000	0,3
Csehek	60.000	0,2
Montenegróiak	38.000	0,1
Oroszok	33.000	0,1
Bosnyákok	27.000	0,1
Egyéb	105.000	0,4
Ismeretlen	828.000	2,8

⁶ Lásd (Trifunovska 2001).

⁷ Vesd össze azt a számos dokumentomot, jelentést, amelyeket a kárpát-medencei magyar közösségek ebben a szellemben kiadtak (Bárdi – Éger 2000) és Ankerl (2004) írásait.

⁸ Lásd (Kocsis – Kocsis-Hodosi 1995); (Kocsis (szerk.) 2005).

⁹ Lásd (Kocsis – Bottlik – Tátrai 2006: 28).

Ebből a táblázatból világosan kiderül, hogy az etnikai magyarok a Kárpát-medencében még mindig többséget alkotnak, holott Kocsis, Bottlik és Tátrai (2006, 28) megállapítják, hogy a kárpát-medencei magyarok száma a huszadik század második felében visszaesett.

3. Táblázat: A Kárpát-medencei magyarság hanyatlása

Magyarok	Lélekszám	Arány %-ban
1941	12.221.000	50
1991	12.843.000	42,5
2001	11.706.000	39,7

A szerzők szerint ez annak tulajdonítható, hogy a kárpát-medencei etnikai magyarság természetes növekedése visszaesett. Észre kell azonban venni, hogy azok a magyarok, akik a Vajdaságból, illetve Erdélyből Magyarországra vándoroltak, például a Milosevic, illetve Ceausescu korszakban a múlt század nyolcvanas, kilencvenes éveiben, nem befolyásolják negatívan a kárpát-medencei magyarság össz-számát, ezek a migrációk a Kárpát-medencén belül játszódtak le.

A különböző etnikai csoportok megoszlása a Kárpát-medence egyes országaiban a 2001-es népszámlálási adatok szerint a következő:¹⁰

4. Táblázat: Etnikai megoszlás a Kárpát-medencei államokban

Terület	Államalkotó nemzet aránya	Nemzeti kisebbségek aránya	Cigányok aránya
Magyarország	91,2	1,3	1,2
Szlovákia	85,5	11,5	1,7
Kárpátalja (Ukrajna)	80,5	18,3	1,1
Erdély (Románia)	74,6	23,8	3,4
Vajdaság (Szerbia)	65,0	26,7	1,4
Pannon-Horvátország	90,1	7,7	0,3
Muravidék (Szlovénia)	85,0	9,5	1,2
Őrvidék (Ausztria)	87,4	12,5	0,1
Kárpát-medence	83,7	11,5	2,0

Ezekből az a táblázatokból azt a következtetést vonjuk le, hogy a magyar nyelv többségi nyelv a Kárpát-medencében. Szoros kapcsolat áll fenn etnikai hovatartozás és anyanyelv között Európa e térségében. Egy adott anyanyelv tudása és használata gyakran megmutatja, hogy egy adott beszélő milyen etnikai csoporthoz tartozik. Tehát mindenki, aki magyarnak vallja magát magyarul beszél. A magyar beszélők száma a Kárpát-medencében sokkal magasabb.

Először is, sok a két, illetve több nyelvű beszélő a Kárpát-medencében. Minden egyes magyar az ország hivatalos nyelvét beszéli, azokban az országokban, ahol kisebbséget alkotnak. A fordítottja is igaz lehet: nagy számú román, szlovák, ruszin/ukrán magyarul is tud, főleg azokon a területeken, amelyek a Kárpát-medencéhez tartoznak. Másodszor, nagyszámú vegyes házasság létezik magyarok és nem magyarok között, főleg azokon a kárpát-medencei területeken, ahol magyarok laknak. Ez pozitívan befolyásolja azoknak a két, illetve több nyelvűeknek számát, akik magyarul is beszélnek. Harmadszor: a legtöbb roma nemzetiségű a magyar kisebbségi területen magyarul beszél.

A 2001-es hivatalos népszámlálási adatok szerint csak 579,000 roma nemzetiségű él a Kárpát-medencében (lásd 2. táblázat). Ez a szám túl alacsonynak látszik.¹¹ Főleg az erdélyi románok száma sokkal magasabb, valószínűleg (két millió körül lehet). Közismert azonban, hogy a románok gyakran nem vállalják etnikai hovatartozásukat hivatalos népszámlálásokban, mivel tartanak a negatív következményektől. Összegzésképpen azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az etnikai magyarok többségben vannak a Kárpát-medencében. A Kárpát-medence összlakosságának legalább 39,7 %-a beszél magyarul, de mivel sok azon két, illetve többnyelvű beszélő száma azokon a területeken, ahol magyarok élnek a Kárpát-medencében, ez a százalékos valószínűleg sokkal magasabb.

¹⁰ Lásd (Kocsis – Bottlik – Tátrai 2006: 29).

¹¹ Lásd (Tóth 2005).

2. A magyar nyelv jogi helyzete a Kárpát-medencében

Ami a magyar nyelv jogi helyzetét illeti, általában négy lehetőséget lehet felemlíteni. Az első esetben az alkotmány határozza meg a hivatalos nyelvet, az úgynevezett államnyelv. Ebben az esetben az államnyelv a többségi nemzet nyelve. Következésképpen, ha az adott országban más nyelvet is beszélnek, akkor hierarchikus viszonyról van szó, amely szerint a többségi nyelv a hierarchia csúcsán helyezkedik el. A nyelvek e szerinti csoportosítását nem lehet demokratikusnak nevezni.

A második esetben az alkotmány meghatározza a hivatalos nyelvet (az állam nyelvét) a kisebbségi nyelvekkel együtt. Ez esetben nyelvi egyenlőség áll fenn és demokratikus normákat alkalmaznak e nyelvi helyzetben. A harmadik esetben a hivatalos nyelv (vagyis az államnyelv) nincsen lefektetve az alkotmányban, a jogi rendszerben azonban máshol van meghatározva. A negyedik esetben a hivatalos nyelv (vagy államnyelv) nincsen meghatározva sem alkotmányban, sem más jogrendszerben.

Ha figyelembe vesszük a magyar nyelv helyzetét a Kárpát-medencében, akkor a harmadik lehetőség nincsen képviselve.¹² Az első csoportban találjuk a magyar nyelvet Romániában, Szlovákiában, Milosevic Jugoszláviájában a nyolcvanas, kilencvenes években. Alapjában véve ez azt jelenti, hogy a magyar nyelv státusza jogilag alacsonyabb helyzetű mind a három országban. A magyar kisebbség nyelvének nincsen hivatalos státusza az alkotmányban és használata korlátozva van nyelvtörvények által, még azokon a területeken is, ahol a magyarság többségben van, mint az erdélyi Székelyföldön.¹³ Később részletesen megvitatunk néhány korlátozó intézkedést Romániában, ami a magyar nyelvet illeti.¹⁴ A második csoportban találjuk a magyar nyelvet Szlovéniában, Horvátországban és részben Ausztriában, Ukrajnában és Szerbiában 2002 után. Ezekben az esetekben az alkotmány utal a magyar nyelv státuszára, tehát itt a magyar nyelv egyenjogúságot élvez. A magyar nyelv helyzete ebben a csoportban sokkal jobb, mint az első csoportban. A negyedik csoport jellemzi a magyar nyelv helyzetét Magyarországon. Az alkotmányos rögzítésnek nincsen hiánya, mivel Magyarországon csak egy nyelvet használnak formálisan, informálisan, vagyis a magyar nyelvet.

A magyar nyelvet Romániában főleg Erdélyben beszélik de nemcsak ott. A regáti Románia területén a magyar körülbelül 100.000 etnikai moldovai magyarnak az anyanyelve, ők az úgynevezett csángó magyarok. Bukarest városában is sokan beszélik a magyar nyelvet. Erdélyben a magyar a többségi nyelv a székely megyékben, Hargitában, Kovásznában. Továbbá egész Erdély területén használják a magyar nyelvet; néha többségi nyelvként használják a magyart, néha kisebbségi nyelvként.

A román alkotmány 13-dik cikkelye határozza meg a nyelveknek a használatát. A román alkotmány a román nyelvet határozza meg hivatalos nyelvvé. Ebből az következik, hogy minden kisebbségi nyelvvé, beleértve a magyart, nincsen hivatalos jogi státusza. A román alkotmány nem ismeri el a kollektív nyelvi jogokat a nem román beszélők számára (lásd. 32.3 cikkelyt). Etnikai és nemzeti kisebbségnek Romániában csak egyéni jogai vannak, ami a nyelvtanulást illeti. Természetesen ez egy fura kikötés, ami a nyelvhasználatot illeti, hiszen a nyelvhasználat szociális interakciós eljárás. Ezt már több nemzetközi szervezet ismerte el, úgymint az ENSZ, az EBESZ, valamint az Európai Tanács, amelyek a kollektíviséget a nyelvi és kisebbségi egyezményekben elismerték. Még a magyar-román államközi 1996-os egyezmény is elismeri a kisebbségek kollektív jogát. Emiatt a román jogrendszer ellentmond az ország által aláírt nemzetközi szerződéseknek.

A 13-dik cikkely következménye, hogy a hivatalos nyelvet kötelezően kell használni a közterületen. Más nyelvek, amelyeket használnak Románia területén, úgy vannak kezelve, mint idegen nyelvek. Az oktatás nyelve is törvényileg van meghatározva. Az Oktatási Törvényben az van lefektetve, hogy Romániában az oktatás nyelve a román (lásd a 32.127 cikkelyt). Más nyelvek használata oktatás céljából a törvény által korlátozva van. Románia történelmét, földrajzát románul kell tanítani. Ez azt jelenti, hogy magyar tanulók nem tanulják Erdély helyneveit magyarul. Románia történelmét románul kell tanítani, ami azt eredményezi, hogy a vitális kérdéseket a magyar és román történelemben, mint például a románok dákó-román eredetét nem lehet ellensúlyozni a magyar szemponttal. Továbbá a román törvény nem engedélyezi, hogy Romániában külföldi tankönyveket használjanak. Így nem szabad használni magyar történelemkönyvet a magyar kisebbségi osztályokban. Mivel a román nyelv a hivatalos nyelv, az oktatásügyi aktákat csakis románul fogadják el. Mivel a román nyelv az egyedüli hivatalos nyelv Románia területén, minden önkormányzatnak biztosítania kell román nyelvű osztályokat még akkor is, ha nincsenek etnikai románok vagy román nyelvűek az adott községben. A román oktatási törvénykezés miatt aránytalanságokat tapasztalhatunk, ami az egyéni beszélők nyelvtudását illeti. A magyar anyanyelvűek mindkét nyelvet ismerik, miközben etnikai románok gyakran csak a hivatalos nyelvet beszélik, vagyis saját anyanyelvüket.

A megkülönböztető gyakorlatot a kisebbségi nyelvekkel szemben megfigyelhetjük a közigazgatási törvény esetén is. Ez a törvény is lefekteti, hogy a közigazgatás hivatalos nyelve a román (lásd 32.127 cikkely). Ez azt jelenti, hogy a közigazgatási aktákat románul kell közzé tenni. Következésképpen erdélyi magyaroknak nincsen megengedve, hogy helyi hatóságokkal magyarul levelezzenek, még akkor sem ha az adott községben a magyar lakosság alkotja a többséget. A közigazgatási törvény kitételei miatt a kisebbségi nyelvhasználat nagyon korlátozott, még akkor is, ha a román jog szerint kisebbségi nyelveket csak

¹² Lásd cikkeket a következő honlapon: <http://adattar.adattar.transindex.ro>.

¹³ Lásd Brubaker et. al. (2006); (Csergo 2007); (Kontr – Hattyár 2002).

¹⁴ Vesd össze (Péntek 2006); (Péntek – Benő 2003, 2005); (Benő – Szilágyi 2006).

akkor lehet használni, ha az adott közösség lakossága legalább 20% kisebbségi nyelvet beszélőkből áll. Ezekben az esetekben is csak az utca és helynevek feliratait lehet használni kisebbségi nyelven, de hivatalos levelezés a helyi hatóságokkal vagy formális események, mint egy magyar pár házasságkötési szertartása nem lehetséges kisebbségi nyelven. Attól eltekintve, hogy Kolozsváron legalább 70.000 magyarnyelvű lakik az utolsó népszámlálási adatai szerint, a város helynévtáblái egynyelvűek, román, mivel az etnikai magyarok száma nem éri el a 20%-ot vagyis 19,9%. Még akkor is, ha az utóbbi szám igaz lenne, amiben lehet kételkedni, természetesen nem felel meg a demokratikus normáknak, ha annyi embert kizárnak az anyanyelv használatától városukban.

A diszkriminatív gyakorlatot, amelyben a magyar nyelv részesül, nemcsak a jogrendszer alkalmazásával próbálják elérni. Az etnikai megoszlás erőszakos megváltoztatása még mindig tart.¹⁵ Az állam hivatalos, fél-hivatalos intézetei, úgymint a rendőrség, katonaság, az ortodox egyház, behatolnak olyan területekre, ahol a román nyelvet alig vagy nem is beszélik, ezáltal is elősegítve az etnikai megoszlás megváltoztatását.

3. Közép-Európa európaiizálása

Az a kérdés vetődik fel, hogy a magyar nemzet hagyományos értelemben még létezik-e a Kárpát-medencében vagy államhatárokat átívelő nyelvközösséggel van dolgunk. A kettős állampolgárságról szóló népszavazás egy lakmuszteszt a kérdés megválaszolása szempontjából. Ezt a népszavazást 2005. december 5-én tartották meg Magyarországon. A népszavazás eredménye nem támogatta azt a nézetet, hogy a magyar politikai nemzet még egységes, attól eltekintve, hogy kis előnnyel 51,5 %-a szavazóknak támogatta a határon túli magyarok kettős állampolgárságát és 48,4% ellenezte. A népszavazás azonban nem volt jogerős, mert a részvételi arány (37,4 %) az 50%-os érvényességi határ alatt maradt.

Azt a következtetést lehet ebből levonni, hogy magyarországi magyarokat nem érdekli a határokon átívelő politikai nemzet, vagy ellenzik az egységes Kárpát-medencei magyar nézetet. Tehát jobb nem utalni a politikai nemzet hagyományos érdekében, ha a kárpát-medencei magyarságról beszélünk.

E helyett azt tételezzük fel, hogy a kárpát-medencei magyarság határokon átívelő kulturális közösség, ahol a kultúrát úgy értelmezzük, mint közös jelentések, magatartások, értékek és azok a jelképes formák, amiben ezek megjelennek. Világos, hogy a magyar nyelv e rendszerben központi helyet foglal el. A magyar nyelv nem csak szerkezeti szempontból egységes de egységes jelentés és tartalom szempontjából, másképpen a kárpát-medencei beszélőknek kommunikációs nehézségei támadnának. Ez azonban nem igaz. Így a magyarság nincsen egy kárpát-medencei magyar állam létezéséhez kötve, hanem inkább határokon átívelő közösség, amely nyelvileg, kulturálisan egységes. Azt mondhatjuk, hogy a 19-dik századi kulturális nacionalizmus szállóigéje, a „nyelvében él a nemzet” a mai napig érvényes.¹⁶

Azt a következtetést vonjuk le, hogy nem a nemzetiség tartalma változott a kommunizmus bukása óta, hanem a közterület Habermas 1962-es értelmében újjáéledése. E közterületen mind egyének, mind nem-kormányzati szervezetek, amelyek a civil társadalmat alkotják, szabadon cselekedhetnek. Az EU közép-kelet-európai terjeszkedésével ez a közép-európai közterület része lett az európai közterületnek. E közterületen a civil társadalom szabadon és spontánul választhat kommunikációs nyelvet. A kárpát-medencei közterületen rendkívül sok határon átívelő tevékenység zajlik, amely a magyar nyelvet beszélőket egységesíti.

Íme csak néhány példa:

- több mint fél millió magyar nyelvű vesz részt a pünkösdi csíksomlyói búcsún
- a Magyarok Világszövetsége olyan nem-kormányzati szerv, amely határokon átívelő tagsággal rendelkezik. Ez igaz a magyar Anyanyelvi Konferenciákra is
- a Kárpát-medencében több határon átívelő eurórégió létezik, mint a Kárpátok eurórégiója
- a határon túli magyarok politikai rendszere hasonlít a magyarországi két-tömb rendszerre, holott vannak helyi árnyalatok
- attól eltekintve, hogy Kolozsváron a hivatalos népszámlálási adatok szerint a magyarság száma 20 százalék alá esett, a magyar közösség elég egységes hálózatot alkot a városban.¹⁷
- a magyar műholdas televízió, a Duna Tv 1990 óta sugároz. Az adás célja, hogy informálja és egységesítse a világon élő magyarságot, de elsősorban a Kárpát-medencére összpontosít.

¹⁵ Lásd (Marác 2007).

¹⁶ Lásd (Marác 1999).

¹⁷ Lásd Brubaker et al. (2006).

- az, hogy közterületeken szabadon lehet működni, kihívást jelent az oktatás állami egyeduralmára. Alapítványok is létrehoznak iskolákat, mint a magyar nyelvű erdélyi „Sapientia Egyetem”.
- a magyar könyvhéten, amelyet minden év június első hetében szerveznek a Vörösmarty téren Budapesten a legtöbb kárpát-medencei magyar nyelvű kiadó jelen van új magyar nyelvű kiadványaival.
- a Magyarországon megjelenő hírfórumokban, újságokban, hetilapokban stb. nagyon sok téma jelenik meg a határon túli magyarul beszélő közösségekről és fordítva.
- Internetfórumok nagyon sok magyar nyelvű beszélővel rendelkeznek. Ezek a fórumok már eleve határokat ívelnek át. Például a magyar nyelvű fórumnak www.iwiw.hu legalább többszázezer résztvevője van. Az www.iwiw.hu célja kiépíteni egy ismerősökből álló hálózatot.

Mindezek a tevékenységek nem hivatalos nyelvpolitika vagy nyelvtervezés eredményei, hanem a közterületen zajló szabad és spontán cselekvések eredménye. Ezek a tevékenységek egyértelműen aláhúzzák, hogy a magyar nyelvhasználat átível határokon és hogy a határokon átívelő magyar közösség létezik. Az a kérdés vetődik fel, hogy milyen az EU-ban a kisebbségi nyelvek státusza.¹⁸

4. Kisebbségi nyelvek az Európai Unióban

Az EU jelenleg nem bír külön kisebbségi nyelveket védő egyezményekkel, holott az anyanyelv használati jogát az Unió elismeri mint alapvető jogot. Lásd például az Európai Unió Alapvető Jogok Chartájának (amelyet Nice-ben rögzítettek 2000. december 7-én) 22-dik cikkelyét, amelyben azt olvashatjuk, hogy az Unió tiszteletben tartja a kulturális, vallási, nyelvi sokszínűséget. Az EP többször szavazott meg határozatokat például 1981-ben, 1983-ban, 1987-ben, 1994-ben, annak érdekében, hogy megvédje a kisebbségi jogokat, beleértve nyelvi jogokat és elfogadta az Európai Unió Intézetekben Hivatalos Nyelvek Használatával kapcsolatos határozatot 1995. január 19-én, amelyben az áll, hogy az EU összes hivatalos nyelve munkanyelv.¹⁹

Jelenleg az Európai Tanács két jogi egyezményt fogadott el, amelyek fontosak a kisebbségi nyelvek megvédésének szempontjából, a keretegyezményt a nemzeti kisebbségek védelméről, amelyet 1995. január 1-én Strassbourghban írtak alá és a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája, amelyet 1992. november 5-én írtak alá. Ezeknek az egyezményeknek általános alkalmazása jelentősen hozzájárul az európai stabilitáshoz, demokratizálásához, békéjéhez.

A keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről a nemzeti kisebbségek önazonosságának pozitív megkülönböztetését támogatja emberi jogok és általános szabadságjogok alapján. Ez a keretegyezmény elismeri, hogy a kisebbségi jogok kollektív jogok és hogy határon átívelő együttműködés nincs korlátozva államokra, hanem helyi és regionális hatóságok is résztvehetnek ebben. Ez rendkívül lényeges a határon túli magyar közösségekre nézve a Kárpát-medencében. A következő táblázat azt mutatja, hogy minden érintett állam a Kárpát-medencében, ahol magyarul beszélnek, aláírta, illetve alkalmazza a keretegyezményt a nemzeti kisebbségek védelméről:

5. Táblázat: Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről

Állam	Aláírta	Ratifikálta	Hatályba lépett
Ausztria	29/06/95	31/03/98	01/07/98
Horvátország	06/11/96	11/10/97	01/02/98
Magyarország	01/02/95	25/09/95	01/02/98
Románia	01/02/95	11/05/95	01/02/98
Szerbia	11/05/01	11/05/01	01/09/01
Szlovákia	01/02/95	14/09/95	01/02/98
Szlovénia	01/02/95	25/03/98	01/07/98
Ukrajna	15/09/95	26/01/98	01/05/98

¹⁸ Az utóbbi években amellett érveltek, hogy kulturális és nyelvi autonómia a demokratikus társadalom velejárója ((Halperin et al. 1992); Balogh 1999). A kárpát-medencei magyar közösségek a kommunizmus bukása után autonómiáért harcolnak. Itt ezt a kérdést mellőzni fogom.

¹⁹ Lásd a tanulmányokat a következő kötetben (Trifunovska 2001).

A Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája abból indul, hogy a nyelvek a közös kulturális hagyatéknak részei és hogy a nyelvek megvédése szükséges, mivel az államok beolvasztó politikát folytatnak és a modern civilizációk egységesítenek. Minden érintett állam, ahol a magyar nyelvet beszélik, aláírta ezt a chartát is, kivéve Romániát. Vesd össze a következő táblázatot.

6. Táblázat: Regionális és kisebbségi nyelvek európai chartája

Állam	Aláírta	Ratifikálta	Hatályba lépett
Ausztria	05/11/92	28/06/01	01/10/01
Horvátország	05/11/97	05/11/97	01/03/98
Magyarország	05/11/92	26/04/95	01/03/98
Románia	17/07/95		
Szerbia	22/03/05	15/02/06	01/06/06
Szlovákia	20/02/01	05/09/01	01/01/02
Szlovénia	03/07/97	04/10/00	01/01/01
Ukrajna	02/05/96	19/09/05	01/01/06

A kárpát-medencei magyar nyelvi közösségek, jogilag alapvetően védve vannak az Európai Tanács e két egyezménye által. Az EU még nem vette át ezeket az egyezményeket, de azok az Európai Tanács tagok, melyek aláírták ezeket az egyezményeket, EU-tagok is, kivéve Ukrajnát. Elvárható, hogy az Európai Tanács mércéjét az EU is átveszi a jövőben.

Az Unió elismerte, hogy szükséges megvédeni és ápolni nyelveket azzal, hogy nemrég kineveztek egy többnyelvűségi biztost. Az első többnyelvűségi biztos a román Leonard Orban lett, aki saját országából ismeri ezt a témát. A székfoglaló beszédében 2006. november 11-én Brüsszelben Orban azt állította, hogy Európa nyelvi és kulturális többszínűsége egy olyan tőkeforrás, amit gondozni és fejleszteni kell ...; ... a sokszínűség tisztelete, beleértve a nyelvi sokszínűséget és minden típusú megkülönböztetés elleni harc alapvető pillérek ahhoz, hogy képesek leszünk egy szociális Európát építeni. Nagyon nehéz nem egyetérteni ilyen kijelentésekkel. Abból az interjúból, amelyre székfoglaló beszéde után europarlamenti képviselőkkel került sor, kiderült, hogy a biztos nem ismerte a magyar nyelv helyzetét a saját országában. „Megismételek az Európai Bizottság álláspontját, amivel egyetértek. Romániában a kisebbségi jogok területén figyelemreméltó javulás tapasztalható [...]. Véleményem és a Bizottság véleménye szerint a kisebbségi jogokat Romániában tiszteletben tartják. Nem sokkal a biztos beiktatása után ezekkel a véleményekkel ellentétben két fizika tanárt elbocsátottak a kolozsvári Babes-Bolyai Egyetemről, mert többnyelvű magyar-román-német feliratokat tettek ki. Ezt azért tették, mert az egyetemi szenátus 2005-ös döntése ellenére ezek a többnyelvű feliratok teljesen hiányoztak.

5. Következtetések

Többen amellet érveltek, hogy az angolnak van a legtöbb esélye, hogy az európai „*lingua franca*”-vá váljon.²⁰ E tanulmányban viszont amellet foglaltunk állást, hogy a magyarnak esélye van regionális „*lingua-franca*”-vá válni a Kárpát-medencében. Először is Magyarország népességének majd száz százaléka magyar anyanyelvű. Ez az arány magasabb, mint az etnikai magyarok aránya, amely a 2001-es népszámlálási adatai szerint 91,2 százalék (lásd negyedik táblázatot). Magyarországon a nemzeti kisebbségek, románok, és más etnikai csoportok is a magyart, az államnyelvet beszélik. Másodszor a magyarországi magyarok 58 százaléka csakis az anyanyelvét ismeri. A magyarországi magyaroknak csak 25 százaléka beszél a magyar anyanyelve mellett németet.²¹ Ez azt jelenti, hogy a Kárpát-medence magyar központja nemcsak kedvező annak, hogy a magyar legyen e térség „*lingua franca*”-ja, hanem emiatt már eleve minden más nyelvnek ilyen jellegű szerepe lehetetlen. Tehát sem az angolnak, sem a németnek nincsen esélye, hogy a Kárpát-medencében „*lingua franca*” legyen. Harmadszor a Kárpát-medence népességének majdnem 40 százaléka magyarul beszél. Ez egyezik a magyar etnikum arányával. A magyarnyelvűek aránya ennél sokkal magasabb. A magyar nyelvet más etnikai csoportok is használják (lásd a 2-dik táblázatot). Negyedszer, jelölt pozíciója van a magyar nyelvnek a Kárpát-medencében geopolitikai szempontból. Ötödször, a kárpát-medencei magyar nyelv helyzete erősödik a térség hatékony európaizálása által. A magyar nyelvet jogilag elismerik nyolc kárpát-medencei országban. Ezt a helyzetet erősíti az Európai Tanács Keretegyezménye a nemzeti kisebbségek védelméről és a Regionális és kisebbségi nyelvek európai chartája. Hatodszor, a térség európaizálása azt fogja eredményezni,

²⁰ (Philipson 2003).

²¹ Eurobarometer 243: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_243_en.pdf.

hogy a szabad nyelvhasználatot nem tudják államhatárok korlátozni, holott főleg szlovák és román nacionalista politika a magyar nyelv szabad használatát akadályozni kívánja. Összegezésként, a magyar nyelvnek jó esélye van, hogy a Kárpát-medence „lingua franca”-jává váljon.

Könyvészet

- Ankerl Géza 2004: *Anyanyelv, írás és civilizációk*. Budapest
- Balogh Sándor 1999: *Autonomy and the New World Order. A Solution to the Nationality Problem*. Toronto-Buffalo
- Bárdi Nándor – Éger György 2000: *Útkeresés és integráció*. Válogatás a határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumaiból 1989-1999. Budapest
- Brubaker Rogers, Margit Feischmidt, Jon Fox, Liana Grancea 2006: *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton
- Chaszar Edward 1982: Trianon and the Problem of National Minorities. In: Király Béla K. - Peter Pastors - Ivan Sanders (szerk.): *Essays on World War I: Total War and Peacemaking, A Case Study on Trianon*. (War and Society in East Central Europe Vol. VI. Social Science Monographs.) New York, 479-491
- Csergo Zsuzsa 2007: *Talk of the Nation: Language and Conflict in Romania and Slovakia*. London
- Galántai József 1992: *Trianon and the Protection of Minorities*. Budapest
- Habermas Jürgen 1962: *The Structural Transformation of the Public Sphere*. An Inquiry into a Category of Bourgeois Society. New York
- Halperin Morton H. - David J. Scheffer - Patricia L. Small 1992: *Self-Determination in the New World Order*. Washington
- Király Béla K. - Peter Pastors - Ivan Sanders (szerk.) 1982: *Essays on World War I: Total War and Peacemaking, A Case Study on Trianon*. (War and Society in East Central Europe Vol. VI. Social Science Monographs.) New York
- Kollányi Károly 2005: *Kárpáti trilógia*. Pomáz
- Kocsis Károly (szerk.) 2005: *South Eastern Europe in Maps*. Budapest
- Kocsis Károly - Zsolt Bottlik - Patrik Tátrai 2006: *Etnikai térfolyamatok a kárpát-medence határainkon túli régiókban (1989-2002)*. Budapest
- Kocsis Károly - Eszter Kocsis-Hodosi 1995: *Hungarian Minorities in the Carpathian Basin*. A Study in Ethnic Geography. Toronto-Buffalo
- Kontra Miklós - Helga Hattyár (szerk.) 2002: *Magyarok és nyelvtörvények*. Budapest
- Marác László. 2007. *Magyar Újjászületés: Politikai Elmélkedések Közép-Európáról*. Budapest
- Marác László 1999: Guarding the Hungarian Language and Identity in the New Europe: 'The Nation Lives in Its Language'. In: Marác László (szerk.): *Expanding European Unity- Central and Eastern Europe*. (Yearbook of European Studies 11.) Amsterdam, 69-91
- Péntek János 2006: Magyar nyelv, magyar nyelvhasználat Kolozsváron. In: Benő Attila - N. Szilágyi Sándor (szerk.): *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok*. (A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet kiadványai 3.) Kolozsvár, 267-273
- Péntek János – Benő Attila 2003: *Nyelvi kapcsolatok, nyelvi dominanciák az erdélyi régióban*. (A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet kiadványai 1.) Kolozsvár
- Péntek János – Benő Attila 2005: *Nyelvi jogok Romániában*. In: Péntek János – Benő Attila (szerk.): *Nyelvi jogi környezet és nyelvhasználat*. (A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet kiadványai 2.) Kolozsvár, 95-121
- Benő Attila – N. Szilágyi Sándor (szerk.) 2006: *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok*. (A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet kiadványai 3.) Kolozsvár
- Phillipson Robert 2003: *English-Only English? Challenging Language Policy*. London
- Rónai András 1945: *Atlas of Central Europe*. Budapest-Balatonfüred. Digital Fascimile Edition 1993. Budapest
- Tóth Ágnes (szerk.) 2005: *National and Ethnic Minorities in Hungary, 1920-2001*. (East European Monographs, No. DCXCVIII.) New York
- Trifunovska Snežana (szerk.) 2001: *Minority Right in Europe – European Minorities and Languages*. The Hague

Honlapok

- Eurobarometer 243: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_243_en.pdf
- Orban Leonard 2006: Commissioner designate for multilingualism, *Introductory statement*, European Parliament Hearing, Brussels, 27-11-2006.
- Summary of hearing of Leonard Orban, Commissioner-designate for Multilingualism.
http://www.europarl.europa.eu/news/expert/infopress_page/008-329-331-11-48-901-20061127IPR00312-27-11-2006-2006-false/default_nl.htm

Szarka László: State Language, official language-the legal situation of the minority languages in East Central Europe (in Hungarian). <http://adattar.adatbank.transindex.ro>

Vizi Balázs: The European Union and Minority Languages <http://adattar.adatbank.transindex.ro>

Szotak Szilvia: Language Rights for Minorities in Austria with special reference to the Hungarian minority <http://adattar.adatbank.transindex.ro>

Kollath Anna: The Language Rights of Minorities in the Slovenian Republic <http://adattar.adatbank.transindex.ro>

Labádi Károly: Language Laws and Language Rights in Croatia <http://adattar.adatbank.transindex.ro>

Péntek János – Benő Attila: Language Laws in Romania <http://adattar.adatbank.transindex.ro>

Göncz Lajos: Minority Language Rights in the Federal Republic of Yugoslavia through the eyes of a Psychologist <http://adattar.adatbank.transindex.ro>

Szabó Mihály Gizella: Language Laws concerning the Slovakian Minority and the Field of Minority Language Use – with special reference to the Hungarian community <http://adattar.adatbank.transindex.ro>

Beregszászi Anikó – Csernicskó István: The De Jure and De Facto Opportunities for the Use of the Hungarian Language in Sub-Carpathia <http://adattar.adatbank.transindex.ro>

Demeter Zayzon Mari: The Language Rights of Minorities in Hungary

Marác László előadás közben Southhampton-ban

~ ~ ~ ~ ~

OBRUSÁNSZKY, BORBÁLA : A DÉLI HUNOK KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGE

Az eurázsiai kontinensen az elmúlt másfél évtizedben a hun kutatás nagy fejlődésen ment keresztül. Nemzetközi régészeti expedíciók számos hun sírt tártak fel Mongóliában, Oroszországban, Észak-Kínában pedig a kínai kutatók végeztek ásatásokat. A régészeti feltárásokon és publikáción túl a hun korra datálható belső-ázsiai sziklarajzok feltárása és értelmezése is fontos szerepet kapott. A tudományos eredményekről számos publikáció látott már napvilágot a nemzetközi tudományos szakfolyóiratokban, amelyről azonban csak néhány töredék jutott el hozzánk, ezért érdemesnek tartom bemutatni a hunokkal, ezeken belül pedig a déli hunokkal kapcsolatos új tudományos eredményeket.

A hunok története új megvilágításban

A korai kínai történeti forrásokból kiderül, hogy a hunok nemcsak különleges államszervezet hoztak létre, hanem a világ akkori legnagyobb birodalmát irányították, amely jóval túlszárnyalja Nagy Sándorét, vagy a római birodalmat. Sőt, a hun birodalom tartósan bizonyult, hiszen a legújabb publikációkból tudjuk, hogy a pusztai nép történelme valamikor a Kr.e. 1. évezred közepén¹ kezdődik, és nem szakad meg Belső-Ázsiában a Kr. u. 1. évszázadban, hiszen még jóval később is erős hun államokról hallunk: a mongol régészek² azt valószínűsítik, hogy az északi hunok nem tűntek el a Kr. u. 93-as xianbei támadás során, hanem ott még évszázadokkal azután is önálló államisággal rendelkeztek. A mongóliai hun régészeti kultúra ugyanis azt mutatja, hogy még a Kr.u. 3. században is egységes kultúrájuk létezett az adott területen.³ A mongol kutatók hitelt adnak a Bei-shu kínai krónikákban annak, hogy az északi hunokat csak a zsuansuanok hódították meg 410-ben.⁴

A kínai krónikák adatai alapján a kínai történészek, és néprajzkutatók azt állítják, hogy a déli hunok sem tűntek el hirtelen Észak-Kínában, hanem miután Huhanye shanyu behódolt a Han uralkodónak, utána még több évszázadig megmaradt a hunok önkormányzata. Sőt, a Han-dinasztia Kr.u. 220-as felbomlása után a hunok ismét megerősödtek, és a 4. század elején megint hódításokba fogtak. A kínai, de idegen források beszámolnak arról, hogy a déli hunok uralkodója, Liu Yuan még Chang-an-t, majd Luo-yang-ot is bevette, és uralma egészen Közép-Kínáig ért. A hunok több kínai nevű dinasztíát alapítottak: ezek: Han, Han-Zhao, Da Xia és Északi-Liang. A Xian-i történészek és etnográfusok⁵ egyértelműen állítják, hogy déli hunokról még a 7. században is van említés, habár akkor már egyesek bizonytalanok voltak hun származásukban.

Déli hunok

A déli hunokról szinte alig jelent meg publikáció mind a nemzetközi, mind a magyarországi tudományos folyóiratokban. Valószínűleg azért, mert kevés hozzáférhető anyag volt eddig. A kínai kutatások révén azonban jelenleg nagyon sok forrásanyagot publikáltak, így érdemes ezzel a témával is komolyan foglalkozni, hiszen a déli hunok két évszázadon át aktívan szóltak bele Észak-és Közép-Kína történetébe.

A déli, vagy vörös hunok története Huhanye shanyu uralmával kezdődik. A hun birodalomból kiváló, és a kínai vazallusságot választó uralkodó jutalmul a Han udvartól Zhao Jun nevű kínai hercegnőt kapta feleségül, aki akkoriban a négy szépség egyikének számított. A kínaiak azonban nem bíztak meg a hunokban, ezért megkövetelték, hogy minden shanyu saját fiát túszként küldje az udvarba, mert az volt számukra az egyetlen biztosíték arra, hogy a hunok nem támadnak ellenük.⁶

Huhanye halála után a déli hunok egysége megbomlott: a hun előkelők öt fejedelemséget hoztak létre. Nem volt többé egységes déli hun állam, és sok kínai tudós úgy véli, hogy nem volt egységes központjuk sem. A bomlás ellenére a Han-dinasztia vezetői még mindig tartottak erejüktől. A félelem jogos volt, hiszen a Han-dinasztia meggyengülése után, a Kr.u. 2. századtól ismét hallunk a hunok egységesüléséről. A kínai forrásokból kiderül, hogy akkoriban a mai Gansu, Shanxi és Shaanxi tartomány környékén éltek.⁷ A Han-dinasztia végnapjaiban az egyik, nagyhatalmú hadvezér, Cao Cao hun elit lovasokkal erősítette meg haderejét, és győzelme után megpróbálta letelepíteni a szolgálatába állt törzseket, melyek száma mintegy 30 ezer lehetett. Egy másik forrás szerint a déli hunok 8 pu-val (törzs vagy törzsszövetség) rendelkeztek, amelyet Yamada japán kutató

¹ Eltérő a kínai történészek, valamint a nyugat-európai és az amerikaiak véleménye. A kínaiak szerint a legelső kínai dinasztia, a Xia is hun volt, és a hunok a Kr.e. 3. század előtt közel ezer éven át már államalkotó nép volt Észak-Kínában. (Si-Csi, 110. alapján). A nyugati kutatók nem fogadják el a kínai krónikák tudósításait, ők a hunok megjelenését csak Kr.e. 318-tól számítják.

² Zagd Batszajhan, Dimadzsav Erdenebaatar

³ Batszajhan, 2002. 202.

⁴ Csongor, 1993. 49. Nan C'su. 59. telercs

⁵ Obrusánszky, 2006. 98-103.

⁶ De Groot, 2006. 326.

⁷ De Groot, 2006. 285.

40-50 ezer embernek számolt.⁸ Ezt azt jelentené, hogy egy törzsbe 5000-6250 ember tartozott. Cao Cao a hunokat a mai Shanxi tartomány északi részére telepítette le, ahol már a korai időkben is éltek. Más, kínai vélemények szerint a hun törzsek létszáma jelentős volt, és nem 50 ezerrel, hanem milliók nagyságrenddel számolnak. (A kínaiak akkor kb. 16-17 millióan lehettek.) A kínai tudósok véleménye azonban megoszlik a szám nagyságáról.⁹

A déli hunok ötös felosztása megmaradt, 215-216. között Cao Cao tábornok öt részre osztotta fel a déli hunok területeit: ekkor a déli hunok keleti szárnya, mintegy tízezer háztartással Chishi járásban, a mai Taiyuan környékén, a nyugati szárny hatezer háztartással Chixian tartományban, a mai Ningxia-tartományban éltek. A déliek háromezer háztartása Buci járásban, az Ordosz déli részén élt, az északiak 4000 háztartása pedig Chinsin járásban élt.¹⁰ A középső területeken élő 6000 háztartás Tajulingben élt. Ez utóbbi a mai Ordosz északi részén lehetett. A korabeli források megemlítik azt is, hogy a hunoknak négy nagy családnevük volt: Huyan, Po, Lan, Qiao. A Huyan nevet a jobb és baloldali királyok viselték, melynek jelentése: „Napot kergető király”. A Po név a bal és jobboldali „chugu” a Lan a jobb és baloldali „tanghu” és a Csiao a „bal és jobboldali” „tuhou” neve volt.¹¹

A Han dinasztia bukása után, Kr.u. 220., kb. három évszázadon keresztül nem volt egységes kínai dinasztia, hanem a hatalmas északi területeken, de közép-Kínában is több, nomád eredetű dinasztia uralkodott. Ezt a korszakot (Kr.u. 3–6. sz.) a kínaiak az „Öt Barbár Tizenhat Királysága” korának nevezték. Az öt barbárnak nevezett nép közül három sztyeppei nomád volt: hun, xianbei, valamint a csie. Utóbbiak a hunok által legyőzött yuechi nép maradványai lehettek. További két „barbár népcsoport”, a qiang és a di Északnyugat-Kínából vándoroltak dél felé, őket tekintik a tibeti, és a tangut nép őseinek. A Han után megalakuló, szintén kínai eredetű Chin dinasztia uralkodói a hunoktól való félelmükben húszezer hun háztartást áttelepítettek a Sárga-folyó nyugati részére, amelyet akkor Jinjannek hívtak, ez ma Ningxia tartománynak felel meg.

A déli hunok önálló közigazgatását Cao Cao tábornok nem hagyta érintetlenül, hanem minden hun vezető mellé egy kínait állított. Sőt, a tábornok bebörtönözte a shanyut, hogy elejét vegye a hunok függetlenségi mozgalmának. Akkoriban a déli hun uralkodó központja a mai Shanxi tartomány déli részén volt, közel a kínai fővároshoz.¹² A hunok azonban nem sokáig tűrték a kínai uralmat. A shanyu nagybátyja, Chun-bei behódolt a hatalomnak, ezért megtarthatta uralmát, sőt régensként élhetett eredeti lakóhelyén. A régens halála után, fia, Liu Bao, a jobboldali bölcs király, aki egyben a bebörtönözött shanyu unokaöccse volt, megpróbálta egyesíteni a hun erőket, de szándéka elé más hun vezetők akadályokat gördítettek. Végül rövid időre megkapták a kínaiaktól az északi törzsek feletti fennhatóságot. Chun-bei ága a 3. századtól új törzsszövetséggel hozott létre tartós házassági kapcsolatot: a topákkal, akik a xianbei törzsszövetség egyik jelentős ágának számítottak. Az ő utódaikat a források tiefu hunoknak nevezik, akik az 5. században az Ordoszban megalapították a Da Xia vagyis a Nagy Hszia államot.

A 3. század második felében az északi hunokat természeti csapások (árvíz, vagy éppen szárazság) fenyegették, ezért sokan dél felé menekültek és előzőnlöttek a Sárga-folyó védett területeit. A menekülő hunok elismerték a kínai uralmat. A kínai források feljegyezték, hogy 265-ben egy áradás miatt több mint 20,000 háztartás költözött a Sárga-folyó nyugati kanyarulatához. Alig húsz éven belül, 284-ben Hui Anhou hun előkelő harmincezer hunnal csatlakozott a Chin-dinasztiához.¹³ A kínaiak jogosan féltek attól, hogy a hunok új erők segítségével létrehoznak egységes államot, ezért 271-ben egy új közigazgatási felosztást alakítottak ki. Az ellen a hunok fellázadtak, és az északi törzsektől kértek segítséget. Liu Bao hun uralkodónak akkor még nem sikerült az álma: a hun egység megvalósítása, azt fiára, Liu Yuan-ra hagyta örökölni.

Hun dinasztiák Észak-Kínában

Az új, északi erővel felfrissült déli hunok a 3. század végétől kezdve fokozatosan megerősödtek, ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy akkortájt ismét számtalanszor szerepelnek a kínai forrásokban. A hunok kínai uralmának fénykora a 4–5. századra tehető, akkor néhány erős dinasztiát alapítottak Észak-Kínában, a mai Shanxi, Belső-Mongólia és Gansu tartomány területén, ezeknek valamely régi kínai dinasztia nevét adták. Ahogyan azt már fentebb említettem, a déli hunok uralkodója, Liu Bao még a 3. század végén vazallusi kapcsolatban állt a Nyugati-Chin dinasztiával, és régi szokás szerint fiát elküldte az udvarba túsznak. Amikor 304-ben meghalt, fia és örököse, Liu Yuan azt kérte az udvartól, hadd vegyen részt apja temetésén. Közben a xianbeik megtámadták a Chin államot, ezért Liu Yuan otthon maradt és hun csapatokat szervezett ellenük. Ugyanabban az évben, 304-ben a hunok felkelést robbantottak ki, melynek vezetését elvállalta Liu Yuan, sőt felvette a shanyu címet, és megalapította a Han dinasztiát (304-319), és támadásokat intézett a kínai települések ellen. Liu Pingyang várost tekintette fővárosának. Liu Yuan hadrendbe állította a hun katonákat. Fia, Liu Cong folytatta apja harcias politikáját. Az ő nevéhez fűződik a Chin állam fővárosának, Lojang-nak a bevételé, 311-ben, ahol magát a kínai uralkodót is elfogták és

⁸ Yamada, 1989. 305.

⁹ Yamada, 1989. 306.

¹⁰ Damba, 2003. 117.

¹¹ Damba, 2003. 117.

¹² Gernet, 2001. 155.

¹³ Hu, 2004. 108.

kivégezték. A hunok a nagy győzelmet követően folytatták a kínai területek elleni támadásokat, és 316-ban a következő kínai uralkodót is elfogták, miután bevették a másik ősi kínai fővárost, Chang-an-t, a mai Xian-t. Ezzel a győzelemmel egész Közép-Kína hun uralom alá került. A déli hunok ekkor érték el uralmuk fénykorát: a két legősibb kínai város kezükben volt! Ezt még Mao-tun, a nagy shanyu sem érte el az egységes hun birodalom fénykorában! A hun uralom azonban nem tartott sokáig, mert belviszályok megosztották az egységet. Az uralkodó testvére, Liu Chuo és az egyik hun tábornok, Shi Le palotaforradalmat robbantott ki, elűzték a törvényes uralkodót, és az új shanyu, Liu Chuo a dinasztia nevét Zhao-ra változtatta, amelynek fennhatósága a mai Shanxi, Shaanxi és Henan tartományra terjedt ki. A nyugati területen, a Sárga-folyó partján élő hunok is egységesültek, és Liu Yao vezetésével elfoglalták a kínaiak által a Kr.e. 2. század végén alapított Gao Ping várost és környékét. Ez a város régóta fontos katonai és kereskedelmi stratégiai pontnak számított az Ordosz délnyugati részén.¹⁴ Az energikus Shi Le hun tábornok a sikerek után önálló államot hozott létre, amelynek a Kései-Zhao (Hou-Zhao) nevet adta. A tábornok egyre nagyobb hatalmat akart, ezért 326-ban megtámadta egykori szövetségését, Liu Hu-t, és rövid harc után felszámolta államát, és maga uralkodott még néhány évtizedig. A kínai források szerint ő volt egyébként Helian Bobo, a Da Xia dinasztia megalapítójának dédnagyapja.¹⁵

A Sárga-folyón túlra telepített hunok is egységesültek, és az egyik hun előkelő, Chugu Mengxun a mai Gansu-tartomány területén megalapította az Északi-Liang dinasztiát. A dinasztia alapítója fellázadt a terület urai, a Kései-Liang dinasztia ellen. Több hadjáratot vezetett dél felé, a Déli-Liang ellen, és csapataival bevette Guzang várost, a mai Wuwei-t, és a hun előkelő magát Hexi királyának nevezte. Chugu Menghszün 433-ban lerombolta a Nyugati-Liang dinasztiát. Halála után azonban fia, Chugu Muqian nem bírta uralmát fenntartani az Északi-Wei-dinasztia támadásai miatt, ezért 439-ben behódolt nekik. A másik utód, Chugu Mengsu azonban nem hódolt be, hanem nyugatra menekült, ahol megalapította a Gao Shang-királyságot, mely nem volt hosszú életű: azt 444-ben az északról betörő zsuanszuankok romboltak le. Az Északi-Liang dinasztia öröksége azonban máig megtalálható Gansu-tartományban, az egyik hegyet máig hun nyelven Chingling-hegynek¹⁶ hívják. A térségben a hunok támogatták az idegen eredetű vallásokat: számos buddhista szentély is az ő támogatásuk révén épülhetett meg, ezáltal fontos szerepük volt a buddhizmus keleti elterjesztésében.

Az ősi hun területek központja az Ordoszban volt, amely a birodalom virágkorában (Kr.e. 3-2. sz.) a jobb oldali bölcsek királyi szállásterülete lehetett.¹⁷ A hun előkelők sírjait a kínai régészek az Ordosz északnyugati területén, a mai Hangqin járásban találták meg, ahonnan előkerült a híres hun arany fejdísz, és számos mives aranylelet. Ordosz régi kínai neve Henan volt, melynek jelentése: a folyótól délre. A Magyarországnyi területű Ordosz fontos stratégiai pont volt a hun-kínai határvidéken. A kínai krónikák többször feljegyezték, hogy a területért heves harcok folytak, és a kínaiak több erődöt, várat, várost emeltek a térségben. Az Ordosz a későbbiekben is megőrizte fontos szerepét: az volt a tiefu hunok központja, akiket a források kevert népeknek írnak le, hiszen apai ágon hun, anyai ágon pedig xianbei csoportokat egyesítettek magukba. Leghíresebb uralkodói ága a Da Xia dinasztia volt, mely az 5. század elejétől a hunok őshazájában, az Ordoszban alapított önálló uralmat. Ahogyan azt már fent láttuk, a tiefu hunok már a 4. században önálló politikát folytattak. A 4. században vezetőjük Liu-Hu volt. Amikor ő vereséget szenvedett, akkor az Ordoszba vonult vissza, a mai Yulin környékére. Fia, Liu-Wei-Chen, Helian Bobo apja idején a szintén pusztai eredetű¹⁸ Északi-Wei dinasztia nagyon megerősödött, és Liu-Wei-Chen is egy ütközetben halt meg 391-ben. Fia, Bobo elmenekült, majd a mai Shanxi-tartomány északi részén önálló államot szervezett és megalapította a Da Xia dinasztiát, magát pedig „égi uralkodónak”¹⁹, a nagy shanyu-nek nyilvánította.²⁰

Tongwancheng (Fehérvár), a déli hunok fővárosa

Az utóbbi évek egyik legjelentősebb történeti híre az volt, hogy a kínaiak feltárásokat végeznek a déli hunok viszonylag épen maradt városmaradványánál, Tongwancheng-nél amely a régi közigazgatási felosztásban Ordosz, vagyis Ih Juu megye Usin járásához tartozott. A térképészeti adatok Tongwancheng, vagyis Tongwan város a mai Shaanxi tartomány Csinbien járásában található, az Ordosz löszfennsík közepén. Tongwan város a Da Xia dinasztia fővárosa volt 407–431 között. A Jin shu kínai forrás szerint a város az alapító Helian Bobo (407–425) a déli tiefu hunok uralkodójának egyik mondása révén kapta a nevét. Eszerint az uralkodó ezt mondta: „Uralnia az Égalattit, uralni tízezer országot, ezért legyen a város neve Tongwan”. A város nevét is ehhez a kijelentéshez kötik a kutatók. A város nevének kínai jelentése: „egyesíteni tízezer város”. A kínai név a forrásokban őrződött meg, a helyiek azonban a várost Fehérvárnak hívták.²¹ A Fehérvár (mongolul: Chagan Balgasun) név

¹⁴ Guyuani Városi Múzeum térképadatai alapján.

¹⁵ Csin-su, 116. (Ven, 2003. 294-310.)

¹⁶ Tengri, vagyis Égi-hegy

¹⁷ Érdy, 2001. 204.

¹⁸ Xianbei eredetű dinasztia volt.

¹⁹ A kínai forrásban: „Tian wang”. A wang méltóságnév a magyar bán szóval rokon. Czuczor-Fogarasi szótár szócikke alapján.

²⁰ Jin shu. 116.

²¹ Kang, 2004. 16.

többször szerepel a kínai forrásokban, sőt egy 19. századi orosz utazó, Potanin térképén is, mellette egy megjegyzés áll: „közel Jülinhez”.²²

A várost, mely az Öt Dinasztia és Tizenhat állam idején (3-6. század) a selyemút egyik központja volt, nagyon jó helyre tervezték: egy fensík jól védhető helyén található, amely környékén elegendő vízforrás, a források szerint egy nagy tó és két folyó, a Wuding és a Hong-Liu folyók is körülvette. Az alapító Helian Bobo-ról feljegyezték, hogy eltért az ősi hagyományoktól, nem apai Liu, hanem anyai nemzetségi nevét használta, ezért lett a neve a xianbei eredetű Helian név.²³ Uralkodói éve először a „sárkány felemelkedése” volt, majd azt 419. körül a „Főnix repülése”-re változtatta.²⁴ A Jin shu kínai krónika szerint Helian Bobo a 4. század végén még a fent említett Gao Ping város környékén élt, oda menekült az Északi-Wei dinasztia elől. Bobo-t a város ura, Mo Yigan befogadta, sőt lányát is hozzáadta feleségül. A város a későbbi fővároshoz, Tongwanchenghez hasonlóan egy fensíkon feküdt, a Liu Pan-hegység lábánál, amely akkoriban a selyemút egyik központjának számított.²⁵ Amikor Mo Yigan az Északi-Wei állammal szövetséget akart kötni, akkor Bobo fellázadt apósa ellen, és átvette az uralmat tőle, ekkor saját dinasztiát alapított, melynek a Nagy-Hszia (Da Xia) nevet adta.²⁶ Bobo előbb Gao Ping-ben lakott, majd új uralmi központot keresett magának. A nagy hun uralkodó közben számos építészeti emlékek gyarapította az Ordosz vidékét: a mai Yinchuanban például egy pagodát emelt, amelynek mai neve — Hai Bo Ta — máig őrzi alapítójának nevét.²⁷

Az Ordosz középső részén ma is lenyűgöző látványt nyújt az a hun város, melyet a kínaiak Tongwanchengnek hívnak, a helyiek viszont megőrizték régi nevét: Fehérvár.²⁸ A város alapításának ötlete állítólag Helian Bobo király egyik útjával függött össze. Amikor az Ordoszban járt, akkor rátalált egy csodálatos helyre. Ekkor a kínai krónikák szerint ezt mondta: „Szép a domb, közvetlenül tágas síkság van előtte, körülötte tó és tiszta víz áramlik. Sok helyen jártam, de még nem láttam olyan vidéket, amelyik ehhez hasonló szépségű lenne.”²⁹

A hun uralkodó ezért azon a helyen új fővárost épített, ahol akkoriban sűrű erdő volt, és a folyók, patakok bő vizűen folytak. Mára sajnos már ebből alig látszódik valami, ugyanis a sivatag szinte elnyelte a várost. A várost a források szerint mintegy százezer ember építette hat éven keresztül: 413. és 419. között. A központ hatalmas méretű volt, és az ősi városépítési elvek alapján készült: külső fala északi részen 6 km hosszú, és négy sarkán őrtornyok vigyáztak a biztonságra, és megakadályozták, hogy a rossz szellemek, vagy éppen hús-vér emberek behatoljanak oda. A falak 16-30 méter vastagok voltak. Annak anyagát homokból, földből és vízből gyúrták össze. A belső fal mérete 2566 méter széles 2470 méter hosszú volt.³⁰

Maga a város három részből állt. A vastag falakon belül máig épen maradt lakóépületek találhatók, melyek jól mutatják, hogyan éltek egykor a letelepedett hunok. Az északi, palota negyed mellett egy belső és egy külső negyed található. A belső negyedben a kormányzati hivatalok helyezkedtek el, továbbá az volt a tisztviselők és az uralkodói nemzetség lakhelye. A köznép a külvárosban lakott. A város fénykorában Hou professzor szerint kb. tízezer család (kb. 70,000 ember) élt a falakon belül és kívül.³¹ A későbbi korokban, amikor a természeti viszonyok megváltoztak, a lakosok száma 2300 családra, vagyis megközelítően tízezer főre csökkent le.³²

A külső és a belső negyedben megmaradt lakások között csak annyi különbség figyelhető meg, hogy a belső negyed lakásai nagyobbak voltak, és a lakás előtt egy előudvar, vagy kert lehetett. A házak közepén állt a két vagy többlyukú tűzhely, akárcsak a nomádok által használt jurtában, vagy a belső mongol házaknál. A tűznek fontos szerepe van a pusztai népeknél istenként tisztelik. A tűzhely mögött volt a családi fekvőhely, ugyanúgy, mint a mongol vidéki fogadóknál. A tűzhely előtt lehetett átmenni egy másik helyiségbe, esetleg kettőbe, amelyek inkább raktárak lehettek, mint lakóhelyek, mivel azok belmagassága nagyon alacsony volt. A tűzhely felett szellőzőnyílást is készítettek, ahol a füst távozhatott a lakásból. Ez szintén a mongol jurta elrendezését mutatja, ahol szintén a tűzhely fölötti lyukon vezették el a füstöt. De utunk során arra is felfigyeltünk, hogy a városrom környékén sok hasonló stílusban épült házakkal találkoztunk, amelyek valószínűleg Tongwan

²² Potanin, 1875. 107.

²³ Jin shu 116.

²⁴ Jin-shu. 116.

²⁵ Gao Ping város utóda a Guyuan, Ningxia-tartomány déli városa. A helyi múzeu térképe azt mutatta, hogy a város egykor a selyemút egyik csomópontja volt.

²⁶ A dinasztia 407-431. között uralta az Ordoszt és környékét.

²⁷ A hun pagoda máig Yinchuan város jelképe. Kínai viszonylatban is korainak számító pagoda különleges formájú, eltér a többi, később épült hasonló szent épületektől.

²⁸ Kang, 2004. 16. A várost a kínai kutató Bai-cheng, vagyis Fehérvár néven említi.

²⁹ Jin-shu. 118.

³⁰ Wang, 2004. 202

³¹ Hou Yongjian szóbeli közlése nyomán.

³² Deng, 2004. 11.

város házait utánozták. Magában a városrombban is terepet őrző személyzet rendbe szedett egy-két hun házat, és abban laktak ideiglenesen.

Tongwanról, vagyis Fehérvárról nagyjából egységes kutatói vélemény alakult ki, de azért van néhány vitatott pont is. Az egyik az, hogy az 5. század előtt volt-e település a környéken. A vita alapját az a két, Han-dinasztia korából előkerült pecsét képezte, melyet a környékbeliektől gyűjtöttek be a régészek. Mivel nem régészeti ásatáson kerültek elő, ezért sok kutató nem fogadja el, hogy azok egy korai városból származnának, néhány kutató viszont hitelt ad ennek az elméletnek. Annyi bizonyos, hogy az Ordosban már a Chin kortól számtalan erődítmény állt, hiszen maguk a kínaiak is építettek néhányat, mikor hatalmuk alatt tartották a területet. Arra azonban nincs bizonyíték, hogy pont Tongwan városnál volt-e valamilyen erőd. A kínai régészek terepbejárás alapján találtak egy régi falmaradványt, melyet még a Keleti-Han dinasztia idején építhettek, ez alapján azt állítják, hogy korábban volt már település ott, csak nem tudni, hogy a kínaiak, vagy a hunok építették-e azt.³³

A másik vita az, hogy a déli hunoknak volt-e korábban egységes fővárosuk. A többségi vélemény szerint az első jelentős főváros Fehérvár volt, bár a kínai források alapján más hun központok is ismertek egész Észak-Kínában³⁴. Annyi köztudott, hogy korábban már megemlíti a mai Ningxiában található Gao Pinget³⁵, mint a hunok központját. Kisebbségi kínai kutatói vélemény szerint nem zárható ki, hogy a déli hunoknak korábban is volt egy fővárosa, hiszen a tisztán nomád életmódot folytató északi hunok területén is számos, nagyváros létezett, egészen a korai időktől kezdve, gondoljunk csak a burját földön megtalált Ivolgára, Deresztujnra, vagy éppen a mongóliai Góbiban lévő Bayanbulag romjaira.

Ősi emberáldozat emléke a pusztai népeknél

Az eurázsiai pusztai népek folklórában széles körben elterjedt a falba építés motívuma, amely Kínától a Kaukázuson át a Kárpát-medencéig, sőt a Balkán térségig különböző balladákban, történetekben megtalálhatók. Jelen írásomban a motívum az európai kutatók számára jórészt ismeretlen kínai-hun párhuzamát ismertetném.

A vallástörténészek, néprajzos és antropológus szakemberek véleménye szerint egykoron az egész világon elterjedt az emberáldozat, és annak több változata volt ismeretes a különböző népeknél. Az indiai tantrizmus szerint az emberáldozat által az istenek megváltoztatják és jó irányba terelik az áldozatot végző emberi közösség szerencsáját. A keltáknál a feláldozott emberi testrészekből végeztek jóslást. Az szinte általános tendencia volt a világ bármely részén élő közösségeknél, hogy természeti katasztrófa idején emberáldozattal próbálták megnyerni az égiek jóindulatát. A szkíta és mongol népeknél a meghalt uralkodó, egyházi vezető szolgálait mészárolták le, hogy azok uraikat a síron túl is kövessék. Az összehasonlító vizsgálatot végző Green egyértelműen a kínaiakhoz köti az új épületek emeléséhez szükséges emberáldozatok végzését, és példának pont a Kínai Nagy Fal építését hozza fel. Bár a kutatók elismerik, hogy sok helyen az emberáldozatokat a Kr.e. 1. évezredet követően már nem végezték el, illetve azokat jelképes áldozatok váltották fel, a folklór hagyományban szinte máig megmaradt ennek az emléke.

A falba épített asszony

Az emberáldozatok emléke az erdélyi magyar folklórkincsben is megtalálható, melyről az elmúlt másfél évszázadban számos tanulmány látott napvilágot. A magyar ballada kutatás egyik legérdekesebb típusa az erdélyi Kőműves Kelemenné története. Erről számos magyar publikáció jelent meg az elmúlt száz esztendőben. Magyar részről a legjelentősebb kutatói eredményt Vargyas Lajos tette közzé az 1960-as évektől, aki összehasonlító forráselemzés és kutatás révén bebizonyította, hogy a balkáni népeknél is meglévő „falba építés” motívum a magyaroktól származik, ők pedig a Kaukázusból hozhatták magukkal vándorlásaik során. Vargyas Lajos szerint a belső-ázsiai hőseposikai elemet tartalmazó magyar ballada a honfoglalás előtti időkből származik.³⁶ Kőműves Kelemenné balladája tehát megvan a távoli Kaukázusi népek folklórában, úgy mint az örmény, kazáni oszét, grúz folklórkincsben. Kazány város építésének története nagyban megegyezik a magyar Déva várának építésével.³⁷

Groom a törökországi folklórában szintén talált egy hídépítési történetet, amely Manoliról és bátyjairól, összesen 12 mesterről emlékezik meg, tehát a magyarhoz hasonlóan szintén tizenkét emberről van szó. A történet, Manoli mester és testvérei szintén megtalálható a Kárpát-medencei moldvai magyar közösségeknél, a csángóknál. Bár a történetet a törökországi cigányok őrizték meg, Groom úgy véli, hogy stílusjegyei, valamint elbeszélési módja miatt nem a cigányok sajátja, hanem azt keletről hozták magukkal. Groom úgy véli, hogy a történet párhuzama Indiában lelhető fel, a „Santal mesék”-ben, a „Hét

³³ Wang, 2004. 200.

³⁴ Gernet, 2001. 155. Eszerint Tongwanchengen és Gao Pinggen kívül még legalább négy hun főváros volt a mai Sanhszi tartományban: Zuoguocheng, Lishi, Puzi, Pingyang, valamint Gansu-tartományban Shanggui.

³⁵ Mai Guyuan város (Ningxia)

³⁶ Vargyas, 1988. 310.

³⁷ Vargyas, 1994. 176.

testvér és nővérük”-ben.³⁸ A szerző által leírt mese azonban eléggé távol áll a falba építés motívumától, ezért kétséges, hogy ugyanarról a motívumról van-e szó.

Más kutatók felsorolták azt, hogy északi területeken, a mordvinok és az észtek között is megjelent ez a motívum. Juhász Jenő például a mordvinoknál említi meg a fenti történetet.³⁹ Ha azonban alaposan megvizsgáljuk a történeti magot, ahogyan Vargyas is tette, abból az derül ki, hogy a motívum csakis olyan területen alakulhatott ki, ahol jelentős falakat vagy várakat építettek. Az tény, hogy a Kaukázus térségében számos hatalmas erőd épült az elmúlt évezredekben, és nem lehet kizárni közel-keleti magas civilizációs hatásokat, ahogyan erre Vargyas is utalt,⁴⁰ ehhez azonban alaposan meg kellene vizsgálni az adott térségben máig élő közel-keleti népköltészeti kincset, valamint a régi eposzokat és más történeti feljegyzéseket, hogy kiderüljön, kimutatható-e ténylegesen a falba építés motívuma a közel-keleti folklórban, vagy a régi népköltészetben?

Magam, eddigi kutatásaim alapján a távol-keleti és közép-ázsiai kiindulási magot elképzelhetőnek tartom, arra ugyanis számos bizonyíték van. Eszerint a régi pusztai népek öröksége sugárzott ki az északi területek felé, és elért a mordvinokhoz és az észtekhez is. Azért tartom a délről északra való terjedési útvonalat reálisnak, mert nemcsak a Kaukázusban, Törökországban és Közép-Ázsiában, hanem a távol-keleti térségekben is megtalálhatjuk nyomait, még pedig a régi kínai és a hun népek történeti feljegyzéseiben. Ez a határozott nyomvonal arra utalhat, hogy vélhetően az eurázsiai sztyeppék egykori urai, a hunok révén jutott el a falba építés motívuma nyugatra, egészen a Kárpát medencéig. Abban az időben az eurázsiai sztyeppét az ún. szkíta-hun népek uralták, akiknek változatos civilizációs hatása⁴¹ jól végigkövethető a Távol-Kelettől egészen a Kárpátokig. Rövid írásomban a keleti párhuzamoknak jártam utána, és azt találtam, hogy közben állomásként, a Kaukázustól keletre Közép-Ázsiában szintén megvolt a fenti motívum. Az egyik horezmi vár építésének történetét az orosz Tolszov írta le művében.⁴² A történet külön érdekessége, hogy Dév-kala városról van szó, ahol a dév démon jelent, amely szó megegyezhet a magyar Déva névvel. A horezmi történet meglelte azért fontos, mert megmutatja azt, hogy Belső-Ázsia és a Kelet-Európa közti hatalmas nagy távolságot áthidalóan, köztes területen is megtalálható ezen ősi motívum.

A hun változat

Magyar szempontból nagyon ismerős lehet az a történet, melyet a kínai források Tongwancheng, vagyis Fehérvár építéséről jegyeztek fel.⁴³ A magyar balladából tudjuk, hogy magas Déva várát tizenkét kőműves építette. Amit azonban nappal felépítettek, az estére leomlott. Ezért tanácskozni kezdtek, hogy mivel erősíthetnék meg a várfalat. Végül úgy döntöttek, hogy akinek a felesége legelőbb megy oda, annak testét beépítik a falba, hogy általa megerősödjön a fal.⁴⁴ A magyarok által lakott erdélyi területeken 1995-ig mintegy 91 helyről gyűjtötték össze ezt a fajta balladát, amely arra utal, hogy a magyarság körében töretlenül élt ez az ősi motívum, amely a falnak szánt emberáldozatokat örökölte meg.⁴⁵ A balladából az is látszik, hogy a mesélők sokszor már nem is értették annak eredeti jelentését, és a változatlan szövegű balladát a végén már magyarázatokkal látták el, hogy a véres tettet valahogyan érthetővé tegyék. Ez a jel is arra utalhat, hogy nem a magyarság között alakult ki és terjedt el a történet, hanem valószínűleg keletről hozták magukkal. Magam 2005. májusában látogattam el a déli hunok fővárosába, Tongwancheng-be, majd a kínai kutatókkal folytattunk konzultációt a hun város történetéről. Jelen hun város történetével kapcsolatban szintén megvan a falba építés története. Ezt a történetet, amely arról szól, hogyan erősítették meg a gyenge részeket. Koichi Matsuda japán történész professzor eljuttatott hozzám egy nagyon érdekes történetet, melyet ő maga a Jin-shu kínai krónikából fordított. A déli hunok életét megörökítő krónika, a Jin shu 130. tekerese a következőket írja:

„Amikor Helian Bobo megtervezte Tongwan várost, Chi-gan Ali-t nevezte ki az építkezés főnökévé. Ali nagyon mesteri építész volt, de természete nagyon kegyetlen volt. A palota falait nagy erővel építették. Ha a falon lyukat lehet fűzni, akkor ő (Chi-gan Ali) azonnal megölte a fal építőjét, és testét beépítette testét a falba.”⁴⁶

Összehasonlításul a magyar ballada szövege:

³⁸ Groom, 1899. 12.

³⁹ Albert, 2004. 302.

⁴⁰ Vargyas, 1988. 310.

⁴¹ Itt említeném meg a belső-ázsiai eredetű népmese típusokat és hősköltészeti elemeket, de említhetnénk a régészeti leleteket, sőt az államszervezeti elemeket is, mely mindegyike a korai belső-ázsiai lovas államok közös öröksége volt.

⁴² Tolszov, 1947. 27.

⁴³ Tongwancheng a déli hunok fővárosának kínai neve volt, a hunok, majd az őket követő népek egészen a XIX. század végéig Fehérvárnak ismerték a romvárost.

⁴⁴ Ortutay-Kriza (szerk.) 1976. 9.

⁴⁵ Albert, 2004. 301.

⁴⁶ Jin-shu 130

„Megfogták szép gyöngédén, betették a tűzbe,

Az ő gyenge hamvát keverték a mészbe.

Avval állíták meg magos Déva várát.”⁴⁷

A hun adat azt mutathatja, hogy a történeti mag az idáig ismert kaukázusi előfordulástól jóval keletebbre, egészen a Sárga-folyó környékén alakulhatott ki és onnan terjedhetett nyugatra. Bár az nem valószínű, hogy a kegyetlen emberáldozat a hunoknál lett volna szokás, hiszen a kínaiak között volt a falépítésnek rituális jelentősége a korai, Xia és a Shang-kor idején. Elképzelhető, hogy a falba építés motívuma egy kollektív, egész népeket érzékenyen érintő trauma volt, melyre a Kőműves Kelemenné ballada az egyik emlék volt a pusztai népek között, amely a magyar ballada hagyományban is ilyen mély nyomot hagyott? Mindenesetre tény, hogy a fal ily módon történt megerősítése gyakran fordul elő a Sárga-folyó menti folklórányagban.

Ecsedy Ildikó, a korai kínai történelem kiváló magyar kutatója „A kínai állam kezdetei” című monográfiájában többször megemlíti a falépítés rituáléját, amely a korai kínai történet korába vezet minket. A régi kínai forrásokból ismert az, hogy a fal az egységet jelenti a régi távol-keleti nép között, melynek külön szertartásai voltak. A Zhou korban a 13 fejedelemség közül mindig 12-en vettek részt az állami falépítésben.⁴⁸ A tizenkettes szám egyébként akkoriban szent számnak számított, amely a teljességet szimbolizálta. Érdekes, hogy a magyar, és a kelet-európai balladák ezt a számot változatlanul megőrizték.

A falba építés motívumának kutatásához legfontosabb adalék a Shi Ji krónika által megörökített történet, amely Meng Jiang nü asszonyról szól. Ez a kínai állam első egyesítőjéről, Chin Shi Huangdi császár kegyetlenkedéseiről szól. Chun Yoon-Ngan, kínai származású kutató interneten is közzétette a Shi Ji krónikában szereplő részt, amely egy bátor asszonyról szól, aki a nagy távolságok és veszélyek ellenére elindult megkeresni férjét.⁴⁹ Az elbeszélés szerint a szépségéről és bátorságáról híres asszonyt nyugtalanította az, hogy nem kapott férjéről, Wan Xi Liang-ról hírt. Egyszer a falujába hír érkezett arról, hogy a Nagy Fal építése jól halad, és már keleten, a magas hegyekben folyik a munka. Ekkor az asszony arra gondolt, hogy elindul, hogy meleg ruhával és cipővel lássa el férjét. Az épülő fal mentén sorra kérdezte a munkásokat férje felől, de senki sem hallott róla. Végül, már a hegyek között elérkezett azokhoz, akikkel férje együtt dolgozott, és ők elmondták, hogy férje a kimerültség miatt meghalt, és ők betemették a fal alá. Ekkor az asszony azt kérte, hadd nézze meg, hogy hová temették el urát. Ott elkezdett sírni, és több napon keresztül ömlöttek könnyei, amellyel alámosta a falat, mire az összeomlott. Ez a hír elérkezett a kínai udvarba, és az uralkodó, Jing Cheng, nem hitte el a történetet. Meg akart győződni saját szemével a történet hitelességéről. A császár elment a helyszínre, ahol csodálatba ejtette az asszony szépsége, és feleségül akarta venni. Az asszony azt mondta, hogyha az uralkodó teljesíti három kívánságát, akkor ő hozzá megy feleségül. Az asszony ezután azt kívánta, hogy férje csontjait tegyék koporsóba és a halott kapjon állami temetést. Harmadikként pedig azt kívánta, hogy az udvari tisztviselők tisztelegjenek férje előtt. Minden úgy történt, ahogyan az asszony kívánta. A temetés végén aztán az asszony a mélybe vetette magát, és nem lett a császár felesége.

A régi krónikában lejegyzett szövegnek a kínai folklórban többféle változata létezik, egyik változatot Zhao Bayartu⁵⁰, belső-mongol folklór-kutatótól hallottam, aki egyébként a kínai asszony történetét egyértelműen a magyar ballada kínai párhuzamának vélte. Szerinte, amikor Chin Si Huangdi a hadifoglyokkal — akik között szép számmal voltak hunok — építtette a Kínai Nagy Falat, akkor számtalan embert feláldoztak, és testüket beépítették a falba. Így akarták szellemüket odakötni. Meng Jiang nü asszony férje is ott dolgozott, s miután nem kapott róla hírt, az asszony elindult, hogy megkeresse férjét. Elment az építkezésre, ahol azt hallotta, hogy férje meghalt, csontjai pedig a falban vannak eltemetve. Akkor az asszony az uralkodóhoz járult, hogy adja ki férje holttestét. Az csak akkor akarta megtenni, ha az asszony hozzá megy feleségül. Az asszony megígérte, de miután megkapta férje maradványait és, őt méltó módon eltemette, fejét beleverte a falba, és attól meghalt. A fal ennek hatására összeomlott.⁵¹ Polonyi Péter Kína útikönyvében is olvashatunk Meng Jiang nü-ről, szerinte az asszony sírásával omlasztotta le a falat. Sőt, leírja, hogy Meng Jiang asszonyt ma istennőként tisztelik Sanhaiguan-ban, és tiszteletére a Főnix-hegyen egy templomot emeltek.⁵² Horváth Izabella megerősítette Bayartu állítását, vagyis hogy a kínaiaknál is számtalanszor előfordul ez a motívum.⁵³

Nemcsak a fenti történetekből, hanem a jelenlegi kínai szakirodalomból ismert tény, hogy a fenti elbeszélés nagyon reális, hiszen a kínaiak számára a falak építése fontos szerepet kapott már a legkorábbi időtől. Ecsedy Ildikó szerint már a Shang-

⁴⁷ Ortutay-Kriza (szerk.) 1976. 11.

⁴⁸ Ecsedy, 1987. 141.

⁴⁹ www.asiawind.com/pub/forum/fhakka/mhonarc/msg00796.html

⁵⁰ Zhao Bayartu mongol folklór kutató 2004-2005. évben volt kutatóúton Magyarországon.

⁵¹ Zhao Bajartu szóbeli közlése nyomán.

⁵² Polonyi, 1986. 200.

⁵³ Horváth Izabella szóbeli közlése alapján.

kortól (Kr.e. 17-12. sz.) vannak írásos bizonyítékok arra, hogy a helyi közösségek egy-egy fal építésénél különböző rituálékat végeztek, ahol szokásban volt az emberáldozatok bemutatása.⁵⁴ Jacques Gernet sinológus szintén leírja, hogy a Shang-kori civilizáció egyik legjellemzőbb sajátossága az emberáldozat volt, melyet a különböző épületek felszenteléséhez kötöttek.⁵⁵ Ez a tudós szerint csak a Zhou-korban szűnt meg, bár egyes elemei még továbbéltek. Henri Maspero, olasz sinológus feljegyezte, hogy Kr.e. 641-ben egy herceget áldoztak fel, máskor pedig emberek tucatjait.⁵⁶

Plutschow leírja, hogy a régi kínaiaknál általános szokás volt, hogy az épületeket, kapukat emberáldozattal erősítsék meg. Az áldozatok főként hadifoglyok voltak. A források leírják, hogy Cai koronaherceget is feláldozták ilyen célból.⁵⁷ A szerző úgy véli, hogy valószínűleg a fontos épületek építésénél végezték el ezeket a véres áldozatokat. Ezt megerősítendő, a régészek több száz emberi csontvázat találtak a palota helyénél.⁵⁸

Az eurázsiai pusztai övezetben meglévő közös folkór motívum meglelte arra hívja fel figyelmünket, hogy alaposan át kell vizsgálnunk egy-egy történet megjelenési területét, vagyis a kutatásokból nem hiányozhat az eurázsiai pusztai terület legkeletibb szélé, az észak-kínai folklóranyag sem. A közös motívum kincs, más forrásokkal egyetemben azt mutatja, hogy ezek valószínűleg a hun birodalom idején terjedtek el a térség népei között, és azokat a népi hagyomány több száz éven keresztül megőrizte. Az észak-kínai folklóranyag és a régi történeti források tanulmányozása minden bizonnyal más témakörben is elvégzendő feladat lehet.

Fehérvár nevű pusztai fővárosok

A Fehérvár, mint főváros elnevezés gyakori a belső-ázsiai lovas nomád népek között, akik ezt a nevet elvitték Kelet-Európába is. Ismeretes, hogy a hunok, majd a pusztai örökséget továbbadó utódok, a türkök, a dzsürcsik és a mongol népek, de a kazárok, besenyők és a magyar törzseknél gyakori a fővárosuk fehér színről való elnevezés. A mai Északkelet-Kína területéről sok Fehérvár városról tudunk: a dzsürcsik első fővárosa a mai Mandzsúria területén volt, neve Pej-cseng, vagyis Fehérvár. Polonyi Péter könyvében erről így számol be: „Harbintól 355 km-re délkeletre, Miutan Jiang város felé, Anchengnél elérünk Shangchingnek, a dzsürcsik egykori Felső Városának romjaihoz. Az Asi-folyó nyugati partján elterülő romokat a helybeliek Baichengnek, Fehérvárnak nevezik. Ez volt a dzsürcsik első fővárosa a 12. század idején.”⁵⁹ Érdekes, hogy a város eredeti nevét a helyiek megőrizték, csakúgy mint Tongwancheng esetében is. Fehérvár név a mongolok között is megvolt: a nagy mongol uralkodó, Kubiláj kán egyik palotáját Csagán Kotának, vagyis Fehérvárnak nevezték el, melynek romjai Dolon-núrtól északnyugati irányban kb. 40 kilométerre látszódnak. Ugyancsak Fehérvár volt az utolsó dzsingiszida uralkodó, a szentként tisztelt Ligden kán központja is.⁶⁰ A Sahnáme eposz többször tesz említést „Fehér várerődökről”, amely szintén a Fehérvár meglétét mutatja Közép-Ázsiában.

Minket az elnevezés eredete már csak azért is érdekel, mert a hunok európai megtelepedése után nálunk is elterjedt a Fehérvár városnév, sőt jóval később, szinte a mai napig találkozunk még ilyen elnevezéssel, amely azt bizonyítja, hogy ez a fajta névadás meghatározó jelentőségű volt a lovas nomád népek számára. Érdemes megemlíteni, hogy a hivatalos nyelvészeti álláspont szerint olyan fontos szavunk, mint a fehér (régí alakja fejr) ismeretlen eredetű. A Czuczor-Fogarasi szótár elemzése viszont a fehér szín szentségére irányítja figyelmünket. Szerintük a „fe-ér” szó a felső erővel áll kapcsolatban, mert az a fénytől leginkább megvilágított rész.⁶¹ A szótár szerkesztői már akkor, az 1860-as években felfigyeltek arra, hogy a magyar fejr szó kapcsolatban áll a kínai „pej”, vagyis fehér szóval.

A magyar történeti krónikákban több említés van róluk. Az Anonymus által írt Gesta Hungarorum-ban szerepel Bolgárfejrvar és Fejrvar neve is.⁶² A krónikában az szerepel, hogy a honfoglaló magyarok Árpád vezetésével a Pilisben megtalálták Attila hun uralkodó városát, amelyet nagy vigasság közepette birtokba vettek.⁶³ A krónikás még azt is tudni véli, hogy Attila városában temették el Árpád fejedelmet. Sőt, Kézai Simon arra is utal, hogy Attila király városa lett később a magyar királyok székhelye.⁶⁴ Az ismert, hogy Fehérvár volt a neve a régi magyar fővárosnak. Ezt azonban sok magán-kutató nem a mai Székesfehérvárra, hanem a Pilisbe helyezi, és úgy vélik, hogy Attila király egykori központja ott lehetett.⁶⁵

⁵⁴ Ecsedy, 1978. 219.

⁵⁵ Gernet, 2001. 57.

⁵⁶ Maspero, 1978. 246.

⁵⁷ Plutschow, 1995. 6.

⁵⁸ Plutschow, 1995. 6.

⁵⁹ Polonyi, 1986. 249.

⁶⁰ Altan Tobcsi. 323.

⁶¹ Czuczor-Fogarasi, CD kiadás

⁶² Anonymus, 39, 41. In: Györffy, 1986. 164-166.

⁶³ Anonymus, 46. In: Györffy, 1986. 171.

⁶⁴ Kézai, 27. In: Györffy, 1986. 189.

⁶⁵ Bradák Károly és Noszlopi Németh Péter önálló monográfiát jelentetett meg.

Legutóbb Lánszki Imre ökológus végzett kiterjedt kutatásokat, és komoly természettudományos és társadalomtudományi adatokkal támasztotta alá azt a feltevését, miszerint Fehérvár a mai Budakakász közelében lehetett.⁶⁶ Érdemes lenne régészeknek és történészeknek ezt a kérdést ismét megvitatni.

A Fehérvár név annyira elterjedt volt, hogy a magyarok más várost is így nevezték el, a régi első-ázsiai hagyomány alapján: az erdélyi Gyula székhelye Gyulafehérvár volt, a bolgároké pedig „Bolgárfehérvár”, ismertebb nevén Nándorfehérvár. Tudunk Dnyeszterfehérvár létezéséről is, sőt Dalmáciában Tengerfehérváron koronázták meg Kálmán királyt.

A színek alapján történt város elnevezésre több magyarázat született. Bíborbanszületett Konstantin szerint Fehérvárt a várost védő falak színe után nevezték el.⁶⁷ Otoni Pürev, mongol sámánkutató viszont másokra hivatkozva azt állítja, hogy a színek egy-egy égtájat jelöltek: a fekete az északi, a vörös a déli, a kék a keleti, és a fehér a nyugati irányt jelképezte.⁶⁸ Ezt megerősíti a kínai krónikás azon állítása, mely szerint a hun paripák égtáj szerint más-más lóval sorakoztak fel.⁶⁹ Sinkovics Balázs a magyar történeti forrásokra hivatkozva azt állítja, hogy Fehérvár szakrális központ lehetett.⁷⁰ Mi leginkább Sinkovics álláspontját fogadjuk el, mivel az ordosi Fehérvár, Tongwancheng, a déli hunok fővárosa szakrális központ volt, és ezt a hagyományt még a később oda beköltöző tangutok is ismerték és egészen Dzsingisz kán hadjáratáig, 1227-ig híven őrizték.⁷¹

Tongwan (Fehérvár) város kései története

A Da Xia dinasztia nem volt hosszú életű, hiszen az alapító után még két shanyu neve ismert, Helian Chang (425-427) és Helian Ding (428-431). Da Xia területét 431-ben a nomád eredetű, hun és xianbei elemeket egyesítő Északi-Wei dinasztia foglalta el, és megsemmisítették a nagy hun dinasztia uralmát. A településen akkor a hun eredetű Fei nemzetség vette át a vezető szerepet, akik adófizetésre voltak kötelezve.⁷² A város azonban jócskán túlélte alapítóit, hiszen a történeti források szerint még utána évszázadokig virágzott, neve azonban megváltozott: a 6. századtól kezdődően Fehérvár helyett a kínaiak a Xia Zhou nevet használták, és az katonai bázisként működött. A városban még éltek hunok és kínaiak, de más népek is szemet vetettek a kiváló fekvésű városra. A kínai uralom alatt a város autonómiát kapott, és szinte önálló államként működhetett, Kuan-nei néven, melyet a tut-tu-fu irányított.⁷³ Fehérvár környékét azonban több első-ázsiai lovas nomád nép megtámadta. A tangutok már a 7. század végén megjelentek a környéken, és 692-ben mintegy 200 ezres tömege új törzsi központot hozott létre az Ordos déli részén Ling-chou és Xia-Zhou között. A tangutok mellett egy rövid időre feltűntek a türkök, akik részt vettek a 750-es években zajló, An Lushan felkelésben. Ők azonban hamar visszavonultak. Őket egy rövid időre tibetiek követték, akik 786. decemberében elfoglalták Xia Zhou-t. A következő évben azonban békét kötöttek a kínaiakkal, és akkor feladták a várost, mert túl messze esett a tibeti határvidéktől. A tibetiek hatalmas pusztítást végeztek a régi Fehérvárban: rabságba hurcolták a lakosság egy részét, akik között sok hun lehetett, felégették az épületeket, és indulásuk előtt lerombolták a falak egy részét. Ennek ellenére a városban nem szakadt meg az élet, a tibetiek után a kereskedelmi és szakrális központ újból virágzásnak indult. A városban a 10. századig nagyon sokféle nemzetiség élt, Hou professzor szerint a hunok, a chigu-k, más helyi lakosok főleg kereskedelemről és kézművességből éltek. Tongwancheng sokáig a selyemút egyik központja is volt, és onnan vezetett az út az Északi-Wei dinasztia fővárosa, Pingcheng irányába. A Sui és a Tang-dinasztia korában szintén fontos hírközlési központ volt a hun alapítású város: Chang-antól, Kína fővárosától észak felé, pont Tongwan irányába egy fontos hírközlési út vezetett.

A Wei dinasztia után a kínai eredetű Tang-dinasztia vette birtokába a várost, akik katonai körzetet alakítottak ki. Céljuk az északi nomád türk törzsek elleni védelem volt. A Tang uralom végén, majd az Öt Dinasztia (900-960) idején a város és környéke autonómiát kapott és de facto önálló államként működött. A Tang-dinasztia idejében egyre kevesebb szó esik a hunokról, csupán néhány adatot jegyeztek fel róluk, éppen ezért néhány tudós úgy véli, hogy a hunok akkorra már jórészt beolvadtak a többi nomád népcsoportba. A Shaanxi Egyetem professzora, Hou Yongjian viszont úgy véli, hogy a 7. századra már a hunok utódai közül sokan bizonytalanok voltak származásukban. A Tang-dinasztia idején volt egy híres költő, Liu Yu Si, aki saját feljegyzése szerint bizonytalan volt, hogy ő hun leszármazott-e. A költő példája mutatja azt a folyamatot, hogy a kései utódok nem tudták pontosan, hogy vajon hunok-e. Hou professzor a hunok asszimilációját a Tang-kor végére, tehát a 9. századra teszi. Fehérvár azonban továbbra is a kínai-nomád határvidék egyik stratégiai pontja maradt. A Tangok bukása után az Északi-Song dinasztia uralta a várost. A kínaiak azonban nem sokáig uralták a várost, mert a nyugatról folyamatosan támadó tangutok miatt a 990-es években a Song dinasztia kiűrtette a várost, és az alattvalóikat felszólították, hogy hagyják el a várost.

⁶⁶ Lánszki Imre előadása alapján.

⁶⁷ DAI. 41.

⁶⁸ Purev 2002. 46.

⁶⁹ Si-Csi, 110.

⁷⁰ Sinkovics, 2001. 138.

⁷¹ Mote, 1999. 186.

⁷² Csou, 2004. 97.

⁷³ Twitchett, 1979. 403.

A kiürítés után a tangutok elfoglalták a várost, és Xia Zhou néven az új hódító dinasztia központjává vált. Korábban az orientalisták úgy vélték, hogy a tangutok tisztán tibeti eredetű népcsoport volt, ma azonban már sokan hajlanak arra az álláspontra, hogy a törzsszövetségben jelentős sztyepei nomád, xianbei elemek is voltak. Azt viszont aligha kutatta bárki is, hogy az ordoszi hun csoportok részt vettek-e a törzsszövetség életében, illetve, a hunok utódai milyen mértékben voltak jelen a tangut államban. Annyi bizonyos, hogy az új hódítók átvették a helyi, hun korból átöröklődött hagyományokat, és szokásokat.

A tangutok előbb magukat Hszi-Hsziának, vagyis Nyugati-Xiának nevezték, mert nyugatra voltak a korábbi Nagy Xia államtól. Tongwan város megszerzése után 1038-ban a tangut uralkodó, Yuanhao birodalmát Da Xiának, vagyis Nagy Hsziának nevezte el, utalva a korábbi nagy hun birodalomra. A tangutok közigazgatási és szakrális központja Xia Zhou maradt, és végül ragaszkodtak birtoklásához. Innen valószínűleg csak a sivatag terjeszkedése miatt költöztek nyugatra, a mai Yinchuan város környékére. A sivatag terjeszkedése akkor már jelentős problémának számított. Egy tangut forrás már a 10. század legvégén úgy írt a városról, hogy „mélyen a sivatagban” fekszik. A homok terjeszkedése és az elsivatagosodás reális probléma lehetett, hiszen a kínai források mindig feljegyezték, hogy mikor esett a város környékén eső. Különösen a májusi esőt tartották fontosnak. A régészek kiderítették, hogy a veszélyes homok az Ordosz északi része felől érkezett, és fokozatosan eltele a várost. Ezután a város elhagyatottá vált, még a tangutok krónikája is azt írta róla 1081-ben, hogy a várost elnyelte a homok. Egy évszázadon belül azonban megváltozott az éghajlat, ezért 1170-ben a tangutok visszamerészkedtek a városba, és alig harminc év múlva, 1184-ben a város Xia Zhou néven ismét katonai bázissá vált. Ahogyan a forrásokból kiderül, a város fontos katonai támaszpont maradt, és többször megállította a keletről támadó kínaiak, majd a dzsücsik támadásait. 1216-ban a Chin-dinasztia hadjáratot indított a tangutok ellen, és a csapatok az Ordoszból nyomultak nyugatra. Akkor több, ott lévő erődítmény állta a támadók útját, közöttük volt Xia Zhou is. Ezt azt bizonyítja, hogy a város jó állapotban lehetett, mivel kiállt egy erős ostromot.

A tangut birodalmat 1227-ben egy új hódító, a mongol birodalom foglalta el, és akkor a város is mongol kézre került. A régészek kimutatták, hogy a város a háborúban nem pusztult el, sőt egészen a Yuan-dinasztia végéig (1270-1368) lakott volt, sőt helyt adott a nesztoriánus keresztényeknek.⁷⁴ A város a későbbiekben elnéptelenedett, csupán egyszer, 1423-ban szerepel egy kínai dokumentumban. A hunok azonban nem tűntek el nyomtalanul, hanem beleolvadtak a későbbi nomád népekbe, de különleges társadalomszervezetük, ősi képzőművészetük és szellemi örökségük, valamint nyelvük továbbélt a többi, utánuk megerősödött belső-ázsiai nomád népekben, akik mindnyájan a hunokat tartják ősüknek. Ha megvizsgáljuk azt az egységes, belső-ázsiai jellegű nomád kultúrát, mely máig megőrződött a török és mongol népek között, de a mi hagyományunkban is, akkor valószínű, hogy egy régen, hosszú évszázadokon keresztül kialakult, és egységbe forrt hun hagyomány terjedt szét a Sárga-folyótól egészen a Kárpát-medencéig, amely évszázadokon keresztül a hunok és a későbbi nomád népek legnyugatibb lakhelye volt évszázadokig.

Irodalomjegyzék

- ALBERT, Ernő, szerk. (2004): A halálra táncoltatott lány. Csíki népballadák. Albert Kiadó, Sepsiszentgyörgy.
- AMAR, A. (1989): Mongolin tovs tüüh. Ulaanbaatar.
- ANONYMUS (1986): Gesta Hungarorum. In: Györffy György (ed.): A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Gondolat, Budapest.
- BAKAY KORNÉL (2004): Östörténetünk régészeti emlékei. I. László Gyula Történelmi és Kulturális Egyesület, Budapest.
- BARFIELD, T. J. (1981): The Hsiung-nu imperial confederacy: organisation and foreign policy. In: JAS 41. 41-61.
- BATSAJHAN, Z. (2002): Hunnu. Mongol Állami Egyetem, Ulánbátor
- BOLDBAATAR, DZS.–LÜNDEEDZSANCAN, D. (1997): Mongol ulsin tör, erh dzüjl tüühen ulamdslal. Ulaanbaatar.
- COSMO, NICOLA DI (2005): Ancient China and its enemies. Cambridge University Press. New Zealand.
- CZUCZOR GERGELY–FOGARASI JÁNOS (2004): A magyar nyelv szótára. CD kiadás, Arcanum kiadó, Budapest..
- CSÁJI LÁSZLÓ KOPPÁNY (2004): Tündérek kihalófélben I–III. Napút, Budapest.
- CSONGOR BARNABÁS (1993): Kínai források az ázsiai avarokról. In: Történelem és kultúra. 9. Orientalisztikai Munkaközösség, Budapest.
- DAMBA, ALTAD (2003): Hunnu bolod mongol. Belső Mongol Tudományos Kiadó, Höhhot.
- DE GROOT, J.J.M (2006): Hunok és kínaiak. A hunok története a Kr. sz. előtti évszázadokban – kínai források alapján. Respenna, Budapest.

⁷⁴ Zhou, 2004. 51-55.

- DENG, HUI, 2004. Tongwan city, the Monument of the National Cultural exchange and the testimony of Enviromental change. In: HOU, YONJIANG (ed.) (2004): Tongwancheng yizhi zong he yan jiu. (Tongwancheng romváros tanulmányozása, vizsgálata) ShangQin, Xian 1-16.
- ECSEDY ILDIKÓ (1987): A korai kínai állam kezdetei. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ÉRDY MIKLÓS (2001): A hun lovastemetkezések. Magyarországért, Édes Hazánkért, Budapest.
- FOGARASI JÁNOS (1862): A székely népköltészetéről. In: Nyelvtudományi Közlemények.
- GERNET, JACQUES (2001): A kínai civilizáció története. Budapest, Osiris Kiadó.
- GONGOR, D. (1970–78): Halh товсsoon. I-II. Ulaanbaatar. Mongol Tudományos Akadémia
- GROOM, Francis Hindes (1899): Gypsy Folk-Tales. London, Hurst and Blackett.
- GYÖRFFY GYÖRGY (ed.) (1986): A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Gondolat, Budapest.
- HALOUN, G. (1926): Seit wann kannten die Chinesen die Tokharer oder die Indogermanen überhaupt? Leipzig.
- HOU, YONJIANG (ed.) (2004): Tongwancheng yizhi zong he yan jiu. (Tongwancheng romváros tanulmányozása, vizsgálata) ShangQin, Xian
- HU, JI (2004): The Tongwan City as One of the Garrison Posts on the Silk road During the Sixteen-states Period – the Commentary on the Study along the Southern Fringe of Ordos. In: Tongwancheng yizhi zong he yan jiu. ShangQin, Xian, 107-111.
- HUCKER, CHARLES O. (ed.) (1985): A Dictionary of official titles in Imperial China. Stanford University Press, Stanford.
- HULSEWE, A. F. P. (1979): China in Central Asia. The Early stage: 125 BC – A.D 23. Leiden, E. J. Brill.
- KANG, LANYING (2004): The research and investigation of tongwan city. HOU, YONJIANG (ed.) (2004): Tongwancheng yizhi zong he yan jiu. (Tongwancheng romváros tanulmányozása, vizsgálata) ShangQin, Xian 16-21.
- LIGETI LAJOS (1950): Mots de civilisation de Haute Asie en transcription chinoise. In: Acta Orientaliae Hungariae. 1.1. 140–88.
- LIGETI LAJOS (ford.) (1962): A mongolok titkos története. Gondolat, Budapest.
- LOEVWE, MICHAEL–TWITCHETT, DENIS (eds.) (1986): The Cambridge History of China. Chin and Han Empires. Vol. I. Cambridge University Press, London, New York, Melbourne.
- MASPERO, HENRI (1978): Az ókori Kína. Gondolat, Budapest.
- MORAVCSIK GYULA (ed.) (1988): Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MOTE, F. W. (1999): Imperial China 900-1800. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts, London.
- MURAKÖZY GYULA (ford.) (1997): Hérodotosz: görög-perzsa háborúk. Osiris, Budapest.
- NÉMETH GYULA (ed.) (1986): Attila és hunjai. Akadémiai Kiadó, Budapest
- NÉMETH GYULA (1991): A honfoglaló magyarság kialakulása. Akadémia Kiadó, Budapest.
- ORTUTAY, Gyula-KRIZA, Ildikó (szerk.) (1976): A magyar népballadák. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- PLUTSCHOW, Herbert (1995): Archaic Chinese Sacrificial Practices in the Light of Generative Anthropology. In: Anthropoetics. I. no. 2. december.
- POLONYI PÉTER (1986): Kína. Panoráma útikönyvek sorozat. Budapest.
- POTANIN, G. N. (1875): Tangutsko-Tibetskaja okraina. St. Peterburg, 1875. I.
- PRITSAK, OMELJAN (1954): Kultur und Sprache der Hunnen. In: Festschrift Dmytro Chyzhewskiy zum 60. Geburtstag. Berlin, Harrasowitz, 239–249.
- PRUSEK (1971): Chinese statelets and the Northern Barbarian in the Period 1400-300 BC. Dordrecht, D. Reidel Publishing Co.
- PULLEYBLANK (1962): „The Hsiung-nu Language”. In: Asia Major, n.s. 9. 239–265.
- PUREV, OTGONI (2002): Mongolin böögijn sasin. Admon, Ulánbátor.
- PUSZTAY JÁNOS (1977): Az „ugor-török háború” után. Fejezetek a magyar nyelvhasználat történetéből. Magvető Kiadó, Budapest.
- SINKOVICS BALÁZS (2001): Fehérvár helyneveink. In: Sinkovics, Balázs-Felföldi Szabolcs, szerk.: Nomád népvándorlások – magyar honfoglalás. Magyar Östörténeti Könyvtár 15. Balassi Kiadó, Budapest, 2001. 130–138.
- SZEGŐ IVÁN (2004): Világörökség lesz a hunok fővárosa? – National Geographic hírlevél. (www.geographic.hu) Elektronikus kiadás. április 8. 1-3.
- SZÜHBAATAR, G. (1992): Mongolin tüühijn deedzs bicsig. I-p boti. Ulánbátor, Mongol Tudományos Akadémia
- G. SZÜHBAATAR (1980): Mongolcsuudin ertnij öbög. Ulaanbaatar.
- TWITCHETT, DENIS (ed.) (1979): The Cambridge History of China. Sui and Tang China. Vol. III. Cambridge University Press, London, New York, Melbourne.
- UCSIRALTU (1996): Hunnu-jin keszeg üge-jin sojol szergügelde. (Néhány hun szó rekonstrukciója) 1. In: Journal of Inner Mongolian University Philosophy & Social Sciences in Mongolian. Hohhot, China. 52–66.

- UCSIRALTU (1996): Hunnu-jin keszeg üge-jin szojo szergügelde. (Néhány hun szó rekonstrukciója) 2. In: Journal of Inner Mongolian University Philosophy & Social Sciences in Mongolian. Hohhot, China. 101–109.
- UCSIRALTU (1996): Hunnu-jin keszeg üge-jin szojo szergügelde. (Néhány hun szó rekonstrukciója) 3. In: Journal of Inner Mongolian University Philosophy & Social Sciences in Mongolian. Hohhot, China. 53–67.
- UCSIRALTU (1996): Hunnu-jin keszeg üge-jin szojo szergügelde. (Néhány hun szó rekonstrukciója) 4. In: Journal of Inner Mongolian University Philosophy & Social Sciences in Mongolian. Hohhot, China. 101–119.
- UCSIRALTU (1997): Hunnu-jin keszeg üge-jin szojo szergügelde. (Néhány hun szó rekonstrukciója) 5. In: Journal of Inner Mongolian University Philosophy & Social Sciences in Mongolian. Hohhot, China. 104–120.
- UCSIRALTU (2004): Hunnu kemekü üge-jin sergügelde. (A hun szó rekonstrukciója) In: Journal of Inner Mongolian University Philosophy & Social Sciences in Mongolian. Hohhot, China. 63–69.
- YAMADA, NOBUO (1989): The formation of the Hsiung-nu nomadic state. The case of Hsiung-nu. In: Historical studies of nomadic peoples in North-Asia. Tokyo University Press, Tokyo. 295–304.
- VARGYAS LAJOS (1959): Kőműves Kelemen eredete. In: Néprajzi Értesítő, 5-73.
- VARGYAS LAJOS (szerk.) (1988): Magyar Néprajz. V. Népköltészet. Magyar tudományos Akadémia. Budapest.
- VARGYAS LAJOS (1994): Magyar Népballadák. Európa, Budapest.
- VÁSÁRY ISTVÁN (1993): A régi Belső-Ázsia története. Szeged.
- VLADIMIROV, B. J. (1934): Obsesztvennij sztoj mongolov. Leningrad.
- WANG, GONG (2004): The textual research on the Map that restored the distribution of the Ancient Tongwan city. HOU, YONJIANG (ed.) (2004): Tongwancheng yizhi zong he yan jiu. (Tongwancheng romváros tanulmányozása, vizsgálata) ShangQin, Xian. 199-204.
- WATSON, B. (1961): Records of the Grand historian of China. Translated from the Shih-chi of Ssu-ma-Chien. New York-London, I-II.
- WEN, CUIFANG (2004): The historical Chronicle of the Great Xia Kingdom. In: Tongwancheng yizhi zong he yan jiu. ShangQin, Xian, 294–310.
- ZHOU, WEIZHOU (2004): The Textual research on the New-built Castles During Sixteen – state Period. In: Tongwancheng yizhi zong he yan jiu. ShangQin, Xian. 93–98.

~ ~ ~ ~ ~ ~

SZENTKATOLNAI BÁLINT, GÁBOR : MINŐ FAJÚAK A JAPÁNOK (NIPPONIAK)?¹

(Felolvasás az Erdélyi Múzeum-Egylet oct. 13. szakosztályi ülésén.)

Hogy nem-nyelvész barátaim által föltett eme kérdésnek nyilvános tárgyalására éppen akkor vállalkoztam, midőn a világ tekintete az elbizakodott Goliáthnak iszonyú nagy testén győztesen tapadó kis Dávidra van fordítva, meglehet a rossz akarat ebben *sikerimádást* fog látni. Minthogy azonban én már régebbi nyelvészeti dolgozataimban a távoli szigetszág Bors-szem Jankóit olyan fajúaknak hirdetem, a minőnek utóbbi tüzetesebb tanulmányom is mutatja: azért, azt hiszem, senki sem mondhatja rólam elfogulatlanul azt, hogy én is úgy teszek, mint tett a beirutiak elbeszélése szerint a damaszkuszi mészárlás alkalmával az odavaló héberség, midőn sietett a keresztyének gyilkolásában izzadó mohamedánokat az utcán hűsítő italokkal megvendégsélni s *Aferîn* (bravo !) kiáltással üdvözölni a derekasan végzett munkáért.

S attól sem félhetek, hogy a berlini lapok jogosan ismételni fogják azon gúnyos megjegyzést, a melylyel évek előtt kísérték némely magyar lapok a fölötti újongását, hogy a németiség bölcsészeti versenyében bizonyos Kovács nevű megyei írnoknak, tehát magyar embernek vindikálták a győzelmet.

Beirut városában nyomta egy német ismerősünk eme berlini lapot a kezembe, hogy olvassam el minő tollakkal szeret nemzetünk pompázni. Elolvastam a visszakövetelt amphibium kitünőségek listáját azon megjegyzéssel: »nem mind arany, a mi fénylik.«

Ha eme régebbi dolgozataimban a negyven (40) milliót számláló szigetlakókról tüzetesebben beszéltem volna s ha az azokban foglalt nézetemnek szélesebb körben ismeretes voltát biztosan föltételezhettem volna: úgy minden sürgetésre sem vállalkozom vala arra, hogy ismert dolgot ismételjek csupán azért, mert a fehér mezőben piros napot hordó zászlót a győzelem szele lobogtatja.

Már egyetemi székfoglalómban, elékszámálva a velünk egyfajú népek lakhelyét, említettem, hogy a *turáni* (szkytha, ural-altaji) nyelvcsalád legkeletibb ága (a japáni nyelv) addig terjed, a meddig a négy fő- és több apró szigetből álló (382 és fél ezer km^2 területű) Japánország terjed.

E szigetszág legáltalánosabb neve a *Japán* (Dsapán), *Japon* (Zsapon), két kínai szónak a rontása, a melyek *Zsi-pun* hangzásúak és »nap-tő, nap-fenek« jelentésűek, mert Kelet-Kínára nézve a nap csakugyan eme szigetek fölől látszik fölkelni. Maguk a szigetlakók eme két kínai szónak *Nippon* vagy *Ni-hon* kiejtést adtak s így a japáni magát *Nippon no hito* (v. *N. fito*) »nipponi ficzkó«-nak mondja, mert a nipponi *hito*, *fito* (ember) szónak társa, az én nyelvészetem szerint a székely *ficz-kó* kicsinyítő kő képzővel, a mely a nipponi nyelvben szintén kicsinyítő, de nem képző, hanem jelző, mint *ko-bito* (emberke).

Hogy minő alapon mondja több ethnographus a nipponi népet hol kínainak, hol malaynak, hol e kettő vegyülékének, én az nem értem, mert már rég, hogy Boller s Edkins és más nyelvészek belátták s hirdették, hogy a nipponi nyelv a turáni családhoz tartozik; B. H. Chamberlain nipponi nyelvtudós pedig éppen fő fontosságot tulajdonít e nyelvnek a turáni (vagy ural-altaji) nyelvcsaládban.

Én életemben legelőször Szent-Pétervárott 1872-ben találkoztam nipponi emberekkel, tehát akkor, a midőn már megelőzőleg 10 hónapot töltöttem volt a nyugati mongolok közt. S minden koponyaméregetés nélkül is láttam, hogy a gömbölyű fejű, fekete hajú, napbarnította arcú, kis termetű fiatal úri emberek, a kiket a nipponi kormány tanulni küldött volt Európába, a mongol typust ily híven tüntették elő, mintha valódi mongolok voltak volna. S midőn később L. Rosny kis nipponi nyelvtanát áttanulmányoztam, világos volt előttem, hogy a nipponi nyelv a miénkkel egy természetű. Ezért érthetni bosszankodásom, midőn Mongolországból hazatérve megboldogult Fogarasy János maecenasom által arról értesültem, hogy távollétem alatt s talán éppen a bécsi világkiállításkor a nipponiak hivatalosan kérdést intéztek a M. Akadémia nyelvészeti osztályához: »ha igaz-e, hogy a nipponi nyelv a magyar nyelv rokona, a mint több európai nyelvész mondja?« s hogy a M. Akadémia két fő finnistája H. P. és B. J. sietett a kérdésre kereken tagadólag válaszolni. Persze hogyan is válaszolhattak volna másként, mikor a finn-yugra varázskör már meg volt húzva!

Másodszor 1878-ban találkoztam *Shang-hai* városában, már nem nipponi férfiakkal, hanem nipponi nőkkel, s kiket, úgy látszik, a mostoha sors kényszerített elhagyni a bőség szigetét (*Akitsu-shima*), a mint Nippon egyik régi neve hangzik. S ezen nem ütközhetni meg, mert Nippon népessége csaknem oly tömött, mint Angliáé s így a szegényebb sorsú ók elhagyják a hazát és szolgálnak a kínai partokon lakó európai családoknál vagy többen összefogva teaházat és kisebbszerű éttermeket tartanak ugyancsak a kínai parti városokban. Hogy bizonyos nem turáni, tehát sokak szerint szellemesebb fajú emberek által árultatnak magukat, mint a székely leányok Stambulban és Alexandriában, arról nincs tudomásom.

¹ Eredetileg megjelent az *Erdélyi Múzeumban* (XI. kötet, IX. füzet.), 1894.

Ilyen teaházakban hallottam az első nipponi dalt, a melynek rithmusa és dallama egészen azonosnak jött az én hallásom után egyik népdalunkkal, a mely így kezdődik:

Van neki van
Karika gyűrűje,
Barna szeretője.

*Dso naku dso
Yokohama
Nagasaki hai!*

A nő sír utánnak
Ó Yokohama
és Nagasaki városok.

Ha élne Kreitner Gusztáv útítársunk, bizonyíthatná, mennyire meglepett engem e nipponi népdalocská és a nipponi nők erősítgetése, hogy én bizonyosan sokáig éltem az ő hazájukban, mert különben hogyan tudhatnám én az asztalukon volt latin betűs nipponi könyvet olyan jó kiejtéssel olvasni. Minthogy az én fejem akkor tele volt a dél-indiai turáni népek különféle írásával s a kínai fogalomjegyek betanulásával, legkisebb gondot sem fordíthattam az illedelmesen kedves nipponi nők nemzeti nyelvére. Nem lévén festői tehetségem, nem is kísérlem meg a nipponi nők rajzát, hanem útalom a kíváncsiakat itten lakó, sokat utazott honfitársunk: Vadona János szép gyűjteményére, a hol kétszáz nipponi nő színes fényképén tanulmányozhatni a nipponi női arcot.

Ha akkor tudom vala, hogy a turánság második fő dokumentumát bírjuk a nipponi nyelvben s hogy ennek igazi turáni jellegét és szókincsét főképp a nők őrizték meg éppen úgy Nipponban, mint Koreában a férfiak által üzött kínaisítástól, bizony nem mulasztottam volna el megdicsérni őket és buzdítani a nemzeti nyelv megőrzésének fontosságára, különösen mikor az szebb hangzású és határozottabb, mint a tudósok által dédelgetett idegen. Szívökre kötöttem volna, hogy »nyelvében él a nemzet« s hogy nemük elnyomása s lealacsonyítása egykorú a kínai nép és nyelv utánzásával.

Midőn a nipponi nép, a legenda szerint, hajóval az égből szállt, azaz Korea hegyeit elhagyva az ázsiai continensről a *Tsushima* tengerszorosan át a hasonnevű szigetekre s onnan a nipponi szigetországba hajózott, hogy ott új hazát foglaljon, bizonyosan nem birt semmiféle írással, mert különben nem lett volna szükséges, hogy a ker. időszámítás 286-ik évében *Ójin* (Ódsin) nipponi császár udvarába jött koreai királyfi legyen az első kínai írás és nyelv tanítója, s hogy jóval később a kínai írásból egy nehéz és határozatlan szótag írást alkossanak.

A nipponi nyelv és köznép művelődése tekintetéből szerencsés gondolatnak tartható, hogy a latin betűket használó *Romajikwa* társaság igyekszik a kínai nyűgöt félretenni.

Arra nézve, hogy a nipponi nép mikor hagyta el előbbi hazáját, *Koreá*-t, a mely név egyenesen a nipponi nyelv sajátja, egyik koreai nyelvtenírónak, J. Scottnak azon közlése nyújtana némi tájékoztatást, hogy Korea mai népe a ker. időszámítás előtt 1122-ik évben kezdett megismerkedni a kínai irodalommal és műveltséggel. Tehát ama kort megelőzőleg jóval odahagyta volna a nipponi nép nagy zöme a félszigetet és pedig szerző szerint, szoríttatva vagy üzetve a *Sungari* nevű mandsuországi folyó felsővidékéről délre nyomuló igen régi múltú koreai nép által. Ugyanezen szerző a mai koreai népben egy magasabb termetű s kevésbé mongolos arcú, tehát inkább egy mandsu külsejű és egy kis termetű, mongolos arcú nipponi habitusu elemet különböztet meg s ebből következteti, hogy az éjszokról jövő koreai nép mint hódító tolta ki az ott elszórva élt kis termetű nipponi nép nagy részét, míg a hátramaradott kisebb részt nyelvileg magába olvasztotta.

Azonban szerzőnek állítása s következtetése nem valószínű, még ha a fenti évszámot kínai írott forrás után közli is, mert e szerint a koreai nép csaknem 3 ezer év óta volna kínai befolyás alatt a nélkül, hogy a koreai nyelv turáni szerkezete egy cseppet is szenvedett volna; továbbá a koreai nyelvnek szorosabb rokonságot kellene hogy mutasson a mandsu nyelvághoz, pedig ezt mondani nem lehet. A mai nyelvészeti fölfogás szerint a számnevek, mint igen könnyen kölcsönözhető szókincs, a rokonság megállapításánál csak másodfokú szerepűek, de még sem csupa véletlenség, hogy a legtöbb turáni nyelvágban azonos számnév a *négy* (néd'), a koreaiiban *neit*, *nét* és nem duin, mint a mandsu nyelvben. Az sem véletlenség, hogy a *nap* (dies) szó a koreaiiban azonos a Comorin fokához közel lakó tamulok *nâl* szavával, és a magyar *nyár* szónak csaknem egyedüli társa a koreai *nyerem*, s hogy a magyar *sav*, *saj*, *só* szónak társai csak a tamul (*savar*, *savarkkam*, gond, *savitál*), koreai (sokom), nipponi (*shiwo*, *shio*) nyelvekben találhatók, míg a finn-yugráság 8 nyelve közül csak a vogulban van még *csakh* alakban.

Az sem valószínű, hogy a nipponi nép maradványával együtt is annyi századok után is csak 10 milliót tevő koreai nép, mint hódító üzte volna ki a ma 40 milliót számláló nipponi népet. Mert azt mondani, hogy a bevándorló nipponi nép az Aino-féle őslakókkal vegyülve szaporodott annyira, nyelvészeti okoknál fogva nem lehet. Nyelvészeti okok miatt nem hihetni azt sem, hogy a nipponi nép oly mesés korban vált volna el a többi turáni ágaktól s hogy a szigetországban ezer évnél tovább államot alkotott volna írás és minden műveltség nélkül. Mert ha a nipponi nyelv, mint valószínű vad törzsek nyelve, oly korán vált volna ki, hogyan mutathatna az alaktanilag és szótárilag oly meglepő egyezést a többi turáni nyelvekkel s főképp a magyar és dél-indiai tamul ággal, a mint azt már rég bizonyította Edkins híres sinológus is.

Több mint 800 (nyolczszáz) magyar alapszónak társait tudom kimutatni a nipponi nyelvben, de mivel ezt egy külön munkában fogom közzé tenni, a főbb turáni nyelvek ragaival és képzőjével együtt: azért ezúttal nem kívánom az igen tisztelt hallgatóságot hosszas nyelvészkedéssel untatni.

Csak azt említem meg, hogy a nipponi nyelv több névragai csaknem azonosak a magyar nyelvével, mint: **de, te** (helyrag magy. **t, at, et**) **e, ye** (székely mutativus *é*) **i, na, no** (helyrag magy. *n, on, ön*), **ni** (irány rag, magy. *ni, nozoku-ni, néz-ni, utsu-ni, üt-ni*), **ra** (helyrag, magy. *ra, re*), **tsu** (magy. *os, ös*), **ni-te**, (székely *ni-tt* pap-ni-tt van). Hogy több, szlávoknak hitt magyar szónak a társa s több nem elemezhető szónaknak gyöke és alkotó részei csak a nipponi nyelvben láthatók. Például a magyar *bába* (vas orrú bába, nipponi *baba*, öreg asszony, nagymama), *méz* (nip. *mitsu*, a melyet a szláv *med, miod* rontásának tartanak; *tata, tatus* (nip. *tata, toto, tete*), a mely még a latin nyelvbe is átment valamelyik turáni nyelvből; *csecs* (nip. *chichi* = *csicsi*, koreai *csiet* = tej és *csecs*), a mely a finnisták szerint a vogul *šäk* (*csecs*) és finn *säkä* (szügy) rontása. Az annyi-féleképen csúrt csavart régi *ochszin* (ma asszony) szó társa a megtisztelő nipponi *okkasán* (anya, mama): *nyereg* (nip. *norikura*) ez a finnisták szerint a török-tatár *ejer* szó kölcsönzete. *Tenyér*, nip. *te-no hira*, kézlap, erre rimet sehol sem található a többi nyelvekben, de még a *zsineg* szóra sem, míg a nip. nyelven *tsunag-i* (= köt, és kötő); az *ösmer* igénznek sincs másol társa, mint a nip. *osowar-i* igében. A székely *szaj* (fagy, jég, *szajlik*, kezd jegedni) szót a lapp *csuoke* (fagyos, földszin) rontásának tartják, pedig a nipponi nyelvben *zai* (jég, fagy) *sae* (*szae*, fagy); székely *csucsu* (hús) a nip. *shishi* (hús, disznó), *kocsi* nip. *koshi* stb. A *mu-tat, matat, motoz* igékre sincs sehol rim a nipponi nyelven kívül, a hol a *ma, me, mi, mu* »szem« jelentésű, *mi-se* = *mu-tat* és *moto-m-e* = *motoz, matat, keres* stb.

De térjünk vissza a koreai nyelvtan szerzőjéhez, a ki a félsziget lakóiban két különböző népelem vegyületét látja. Szerintem nem egészen szükséges mindjárt vegyülést keresni és látni, mert nem látunk-e elég példát, hogy ugyanazon szülőpárnak egyik gyermeke törpe, a másik meg igen is magas termetű, a nélkül, hogy az egyik vagy másik korcs volna! Hogy azonban a turáni nyelvcsalád népeinél s kivált a kevésbé kereszteződötteknél a kis termet és gömbölyű fej az általános, azt elvitatni nem lehet, akár a mai népeket nézzük, akár a történetírókat kérdezzük. És ez természetes is, mert hol az az igazi turáni nép, a mely a körülmények engedelmeivel lovas nép nem volna s kivált a múltban az nem lett volna?! Úgy, hogy alig lehet megmondani, ha a turáni népek azért voltak-e lókedvelők, mert rájuk, rövidlábúakra nézve, a messze vidéket közelívé csak a kitünő ló teszi, a mint a mongol közmondás tartja; vagy azért kistermetűek, mert lóra termettek s azon nőttek föl, a mint a mongol népdal mondja. Van-e furább látvány, mint az erőssége mellett is gözsörgő ösvéren lógázó mamlasz kínai, a kiből sokszor két-három mongol is bőven kitelnék s a ki alatt a legerősebb mongol ló is nyomorékká lenne csakhamar.

Meglehet a természet a szegény ló iránti irgalomból fosztotta meg a nagy testű kínait a lókedveléstől.

A kissé fáradtságosabb nyelvtanulásnál a koponya méregetést jobban kedvelő néprajz-írók szeretik, a mint tudva van, a turáni faj típusát, a mongoléval azonosítani. Pedig ez éppen olyan eljárás, mint volna az, ha azt mondanók és hirdetőnk a tankönyvekben, hogy az indo-európai nyelvcsalád népeinek közös típusa az egyik-másik szláv-törzsnél látható *hosszú arcz, hosszú hegyes orral, üvegszínű szemmel, kenderszín hajjal, és hosszú vézna nyakkal* stb. Vagy ha a sémi-család eredeti típusául az Aden városában strucz-madár tollat áruló czinober vörös hajú héberekét mondanók, a kiknek vastag és hápa-hupás ormány-félével díszítet arca a szemlélőt az egyiptomi kecske típusára emlékezteti, ha ezt előbb látta, vagy megfordítva. És gondolkodóba esik, hogy a kettő közül melyik a minta s melyik az utánzat.

Az sem igaz, hogy a gyér szakál a turáni faj általános jellegzője; élettani tény, hogy a vérmes véralkatúaknál az arcz kevésbé szőrös, fajkülönbség nélkül. A mongol és nipponi embernek részben azért van gyér-szakála, részben meg azért is, mert mind a két nemzetbeliek már századokon s talán ezredeken át gyakorolják a szakál kitépését.

A *haj egyenessége*, az igaz, csaknem általánosan jellemző s ez is a turáni népek egyik hibája, kivált a mai korban, a midőn az egyenességnél a rókák ősi erénye sokkal előnyösebb, úgy, hogy egy kis göndörhajúság a turáni népeknek sem ártana.

A kérdésre, holt volt a nipponi nemzet eredeti bölcsője, csak azon általános választ adhatjuk, hogy ott, a hol a száz milliónál többet számláló tamul, hun-magyar, török-tatár, mongol, mandsu, koreai és a többi kisebb turáni népeké volt, t. i. az egytagú és hajlító nyelvcsaládok népeinek bölcsője közelében

Ezen rövid tájékoztatás után nem hagyhatom érintetlen azon kérdést, miért győztek idáig a sokkal kisebb számú, csaknem piczi termetű nipponiak a 10-szeresnél nagyobb számú és óriási termetű kínaiak ellenében? Tudom jól, sokak vélekedése az,

hogy a nipponi nemzet győzelme tisztán a német hadászat győzelme. Ezek ellenében mások azt mondhatnák, hogy hátha más is történt, a mit minden turáni fajú, sőt mások hagyománya is emleget, hogy az óriásokon a törpék sokszor diadalt arattak.

Ki nem ismeri a magyar népmese Bors-szem Jankó, Bab-szem Jankó nevű alakjait, a kik piczi termetük daczára is mindig győztesek. A mongol népmese hősei sem óriások, hanem inkább törpék, a kik az ellenfelet térdig, övig és nyakig vágják a földbe.

Én részemről egyik véleményt sem tartom egészen igaznak. Az első véleményét azért nem, mert határozottan tudom, hogy a kínai óriást sem a francziák tanították ágyút furni és fegyvert forgatni, hanem a németek. A kis termetű nipponiak pedig nemcsak a németektől tanultak, mert mint előbb említettem, a hetvenes években a nipponi nemzet fiaiból többen voltak tanulás végett kiküldve Orosz-, Német-, Franczia-, és Angolországba s ezek tanultak is, de nem úgy, mint a török és egyiptomi kormányok által kiküldött fiatal efendik. Úgy látszik, a mongol néphagyomány által a haldokló Csinggisz kán szájába adott végrendelet, »hogy útódja igyekezzék a nem nagy tudományú mongol népet mindenképen fölvilágosítani«, a mongol és mandsu unokák helyett a nipponi uralkodó teljesítette.

A mint tudva van, 1600 körül foglalta el a 4-5 milliónyi turáni fajú mandsu nép az óriási kínai birodalmat s kormányozta azt hol több, hol kevesebb erélylyel. De a mai mandsuk, a mint látszik, nem bírják többé az Aiszin Gioro mandsu népének ősi erényét. Meglehet a mandsuk előtt is gyakran ismételték az olyan lelkesítő beszédeket, mint a minővel, értesülésem szerint, a M. Akadémia egyik kitünősége nemrég szerencsétlente a fővárost, a midőn azt bizonyígtatta, hogy a honfoglaló turáni magyar vérből a mai nemzetben már egy csepp sincs és a hálás publikum örülten tapsolt! Nem volt senki, a ki azt kérdezte volna az akadémikus úrtól, ugyan kinek köszönheti a magyar Akadémia lételét, ha nem turáni nemzetünk főurai lelkesülésének?! Nem kívánnám, hogy a sors próbára tegye nemzetünket, mert nagy a valószínűség, hogy az akadémiai fölolvadó tapsoló hallgatóságával együtt a kínai hősök példáját találná utánozni. A mandsuk a kevés híján három százados uralkodás alatt megtanulták az udvarias alattvalóktól, hogy minden szép és jó, de legszebb az élet, kivált ha azt békében a piczi gyökű bájos lotus virágok közt élvezhetni.

A kínai emberre nézve annyira kedves az élet, hogy az életfogytig tartó börtön-büntetés reá nézve annyi volna, mint egy élethosszig tartó kényelmes nyugdíj egy európai emberre nézve. Menynyire más a turáni fajú nipponi ember jelleme, a ki a törvénynek halálra szóló ítéletét egész hidegvérrel önmaga hajtja végre hasának fölmetszése által s csak midőn ezt megtette, lép elé a törvény szolgája a kinlódás megrovidítására.

Ezért én a nipponiak eddigi győzelmét annak tulajdonítom, hogy ők a turáni ősi erényt, az egyenességet, az istenekkel is daczoló elszánt akaratot egyesítették a kínai hangya szorgalommal, a kínai önhietség nélkül, a mely nem hajlandó más nemzetben elismerni semmiféle előnyt és érdemet. S őszintén óhajtom, hogy az emberiség javára s a turáni faj dölyfös lenézőinek okulására véglegesen is a fehér mezőben pirosuló nap maradjon győztes a kínai fantasztikus sárkány fölött!

~ ~ ~ ~ ~

TÓTH, ALFRÉD : TOWARD A RELATIVE CHRONOLOGY OF HUNGARIAN, TIBETAN AND CHINESE

1. Introduction

One of the astonishing results that my “EDH” (Etymological Dictionary of Hungarian, Tóth 2007a) brought, was the fact that between 61 and 50 % of the common Sumerian-Hungarian word-list taken from Gostony (1975) is present both in Tibetan and in Chinese. In an additional study, I could even prove that Körösi Csoma Sándor’s basic assumption that (at least a part of) the Hungarians came from the Yarkand plateau, the seat of an ancient Buddhist kingdom on the southern branch of the Silk Road basin, is correct (Tóth 2008, forthcoming 2). Archeological findings in the Tibetan-Chinese-Uigur borderland also seem to confirm Csoma’s theory (Kiszely 2001).

Now it is a well-known fact that common words in different languages (cognates) are mostly not the words that belong to the basic vocabularies. Thus, the comparison of Sumerian, Hungarian, Tibetan and Chinese in EDH does only prove that about 60% of a certain cognate set in these languages are genetically related. This was one of the reasons why the Russian-American linguist Morris Swadesh (1909-1967) developed a 100 (and later a 200) word list that is supposed to contain the semantic concepts of the “basic vocabulary” of all languages. Swadesh introduced his list in order to calculate how old languages are, since according to his observations, each language should lose ca. 14% of its lexicon in 1’000 years. So, if two languages share 72% of their vocabulary, then they must have split from a common proto-language about 2’000 years ago.¹ Since the Swadesh list proved to work pretty well in most of the languages around the world, we will establish in this article Swadesh lists for Sumerian, Hungarian, Tibetan and Chinese in order to calculate approximately the time of their splitting.

Furthermore, we have to try to decide, Chinese really shares cognates with Hungarian and Tibetan or if the common words turn out to be borrowings. In addition, we will also establish a Swadesh list for Proto-Ugric/Proto-Finno-Ugric/Proto-Uralic, whereby we will always chose the oldest reconstructible proto-forms (following Vovin 1999), since these proto-languages were spoken between 1’500 B.C. and 4000/6000 B.C. according to the common assumptions in Finno-Ugristics and Uralistics, thus, the older the proto-forms, the closer they are to Sumerian (testified since ca. 3’500 B.C.), hence approximately coinciding with the hypothetical Proto-Finno-Ugric or even Proto-Uralic (cf. Décsy 1965).

2. Sumerian, Hungarian, Tibetan and Chinese Swadesh lists

The Sumerian Swadesh list including the Emesal forms (the Sumerian women-language) is taken from Blažek (1997). The Uralic/Finno-Ugric and Ugric proto-forms are taken from Tóth’s HMD (2007b) that is based on the common Finno-Ugric and Uralic dictionaries by Bárczi, Benkő, Collinder, Lakó, Rédei and others. The Tibetan Swadesh list was established on the basis of Jäschke (1987) and the author’s competence in reading Tibetan. For the Chinese Swadesh list a professional and reliable 200 word Swadesh-list accessible in the World Wide Web was used. It turned out to be unnecessary to indicate for Tibetan and Chinese the Proto-Tibeto-Burman and Old Chinese forms listed in Peiros and Starostin (1996) and in Matisoff (2003), since Proto-Tibeto-Burman was reconstructed for about 4’000 B.C. and thus coincides in time with Proto-Finno-Ugric and/or Proto-Uralic. Nevertheless, the dictionaries of Peiros, Starostin and Matisoff were used in order to decide, if the Tibetan and Chinese words are related to one another and to the Sumerian and Hungarian words or not. Generally, it is to say that Chinese has changed massively in its consonant system, while Tibetan has preserved almost all consonants since Proto-Tibeto-Burman time.

In order to show if two or more words are genetically related, we will mark them using the same natural number (in superscript) starting with 1 from the left to the right in each. Different numbers thus imply that the words carrying these numbers are not cognates. And so are words that carry no number at all. We chose this “economical” way of marking for the sake of avoiding too much complexity. But one important exception has to be mentioned: Sometimes, polysyllabic words (Hungarian, Tibetan) and word-complexes (Chinese) turn out to be connections of two or more Sumerian monosyllabic words. In these cases, all the Sum. words that are part of the connections are marked with the same number, but this does not imply that these Sum. words are related to one another. In order to avoid mistakes, the semicolon (following Blažek 1996) separates genetically unrelated words of each language from one another.

* Many thanks to Professor Václav Blažek (University of Brno, Czech Republic) for kindly sending me pdf files of several articles of him.

¹ The same method can also be used to show that two or more languages are NOT related, cf. Tóth (2007c): Since Hungarian shares less than 30% of its vocabulary with the alleged Finno-Ugric family, Hungarian should have split from Ob-Ugric 5’000 years ago, while Finno-Ugrists claim that the splitting took place only “between 1000 and 500 B.C.” (Bárczi 2001, p. 49).

English	Sumerian// Emesal	Proto-(F)U, Proto-Uralic	Hungarian	Tibetan	Chinese (Cantonese)
1 all	dù1; ni; tùn; dù-dù-a, — dù-a-bi; a-na-me-a-bi; ni-na-me, ni-nam1		mind1(en)	kun	dou11
2 ash	dè1; nimur//šemur	*kul'm3	hamu	thal1	fui1
3 bark	bar	—	kéreg	pags	sy6 pei4
4 belly	šà1	*kač31	has1	gsus1	fok1
5 big	gal1; kur4; nun1; v. bùluġ; gu-la „very big“, gu-ul „do big“	*n8ńć31	nagy1	čhen1	dai6
6 bird	bur4; mušen1// mutin2	—	madár2	bya; mčhil1	niu5
7 bite	sú-kud, zú-dù-dù, zú-kud, zú-ku51	*ka/or3-1 *mura/3	harapni1, marni	čha1	—
8 black	ġi6, ġe6, ġig1	*p8kk3-tt3	fekete	nag1	hak11
9 blood	uri31; úš; múd, mud; gurun, gur, kurun, kurum2	*wire1	vér1	khrag2	hyt3; hueh4
10 bone	ġir-pad-du/da1	*ćutte1	csont1	gduŋ1; rus	gwat11
11 breast	gaba, gab; ti-ti; zi; šà (= belly); ubur1 „female breasts“	*mälk/γe	mell	nu; braŋ1	hung1; jy5 fong4
12 burn	ġibil; tab; sír1; bil; ú-gug, ú-ku-ug/k2	*äŋ3-2	égni2	thsig; sreg1	siu11
13 claw	u; si (= horn)	—	karom1	khron1; sder; spar	—
14 cloud	dungu//zemea, dugu//zeb1, dugud, zudx// zed, zezzed	*pilw/ŋe	felhő, felleg	sprin1	wan4

15	cold	v. te, ten; <u>h</u> ub; sed1, šed7, še4, še12	—	hideg1	khyags; graŋ; ŋad	laang5; dung3
16	come	—	*j8k/g/ŋ3-	jönni1; gy-	on1; byor; byon	loi4
17	die	úš, ba-úš; gam; gúr, gur61; ug5// ub	*kola-1	halni1	čhi1; ši1	sei21
18	dog	ur, ur-gi7; gi15(-ra) 1	— *ämp3	kutya1 eb	khyi1	gau21
19	drink	naĝ, na81	*juγ/ke-1	inni1, isz-, iv-	thuŋ	lim1
20	dry	<u>h</u> ád-du, <u>h</u> ád-a1	*šar31; *Sas31	száraz1; as(s)zú1	skam	gon1
21	ear	ĝeštu(g)//muštug, ĝezzal//mušzal, GIŠ.TUG2.PI// mudun	*peljä	fül	rna	ji5
22	earth	ki, gi, gú; sa <u>h</u> ar1; kalam	— —	föld talaj	sa1	dei6 kau4
23	eat	gu7, ku1; ka-gub	*sey/we-1	enni1, esz-, ev-, é-	za1	sik61
24	egg	nunuz1	— *muna1	tojás mony1	sgo	dan2; neng21
25	eye	igi1//ibi	*šilmä	szem	mig1	ngaan51
26	fat	ià, i1//u; mur „to fatten“	—	zsír1	thsil2	dzi12; fong1; dan2
27	feather	—	*tulka	toll	spu	jy5 mou4
28	fire	izi1//še, ĝiš// mu2	*tüγ/w3-t31	tűz1	me2	fo2
29	fish	kir, gir14; ku6, kua1; ha	*kala1	hal1	nya	jy4; jy2

30	fly	nim, num//šeg̃	*r8pp3-	repül̃ni	phur	fei1
31	foot	ğ̃ir, ğ̃iri1//mer	*l8mpe3	láb	rkaŋ1	goek3
32	full	lal, lá1; dé; dirig1; sa, si; ús, uš4; gür	*täwðe; *tälk31	tele1	gaŋ; ltem1; mthon	mun5
33	give	sum//zeg̃1; si; rig7; mu2; ni-ba	*amta-	adni	skur1; ster; gnaŋ; bul2	kap1; bei2
34	good	düg(-ga), du101// zeb2; ku7-ku73; ša-ga; v. sa, ša6, šag5, šig6	*joke1	jó1	bzaŋ2; legs; dga1	hou23
35	green	sig71	—	zöld1	sŋo(n) 1	luk6
36	hair	múnšub; sík(i), sík-üz1; suhur “mop (of hair)”	*kaj3	haj	skra1; spu	fat1
37	hand	šu; tibir; kišib1	*käte1	kéz1	sriŋ	sau2
38	head	sağ̃//šen	*päŋ3	fő, fej	mgo; dbu	tau4
39	hear	ğ̃iš-tuk1; še(-ga); ur5-da//urda	*kule-	hallani	thos1; thsor	ting3; teng1
40	heart	šag4, ša//šab1	*ši/üdü(-m3) 1	szív1	snyin1; thugs	gon1
41	horn	á; si; sig-mú// sig-SAR1	*sorwa1	szarv, szaru1	rwa1; ru	gok3
42	I	ğ̃á-c, ğ̃in1//me2	*m8ø2	én1,2	ŋa1,2	ngo31,2
43	kill	gaz1; ra; ug5/6/7; gi4, gix; ağ̃-gi(r)	*weð3-	ölni	gsod1	saat3
44	knee	düg, du8,101// zeb2	—	térd1	pus2	sat1 (tau4)
45	know	lá; zu1; ni-zu	*tumte-1	tudni1	šes; ŋo; rig	dzi1 dou3
46	leaf	pa1	*l8/ep31	levél1	lo1	jip61

47	lie, recline	lu; ná/nú1; ru; tuš; ġar//mar	*pākk3-	feküdni, feksz-, fekv-	ɣyal1	tong2; fan3
48	liver	bà1; kin; ur5	*maksal	máj1	mčhin1	jam2
49	long	gíd(-da)1; v. sud(-da)	*ko(ń)ć31	hosszú1	riŋ	tsoeng4
50	louse	uh(u)	—	tetű	šig	sat1
51	man	Uš//meš; mez; ur; ġuruš2; nítaħ, nita; šul; nu3; tin; lú// mulu; mu, mutin1	— *i/ürkă2	ember1; férfi2	mi1	nam43 jan4
52	many	šár1	*čo/ukk31	sok1	maŋ	do11
53	meat	su1; uzu1	—	hús1	ša1	joek6; hyt31
54	moon	u7-sakar; gurun1; buru7; nanna1; cf. it41 “moon- light”	*kuŋe1	hold, hód1	zla2	jyt6 loeng62
55	mountain	kur, gur1; iši; hur-saġ1,2	*kaδ’a1	hegy1	ri1	saan12
56	mouth	ka, ka(-g/k) 1	—	száj1	kha1; žal1	dzoey21
57	name	mu1	*nime1	név, nev-1	miŋ1	ming41; meng21
58	neck	gú1	*ń8kk31	nyak1	ske; mgur1; mgul1	bui3
59	new	gibil; nam; umuš	*wuδ’e	új	so; gsar	san1
60	night	ġe6, ġi6, ġíg1// MI2	*e/üje1	éj1	nam2; mthsan2	maan52
61	nose	kir4, kiri1	*we/ōre1	orr1	sna	bei6
62	not	nu, na1; li	*nă-mi1	nem1	ma, mi, med1	mou51
63	old	sumun, sun1	*er3 *reŋk3	öreg; rég1	rgad; čhen1	gau6

64	one	aš, eš41; ušu1; ge1// — be; deš//did (cf. dele//didi „sole“		egy1	gčig1	jat1
65	person	—	(cf. no. 25)	személy	gaŋ-zag	—
66	rain	šur; šeg1	*eć3-1	eső1	čhar1	jy51
67	red	sa5, si4, su4/9	— (cf. no. 9)	piros; vörös	dmar	hung4
68	road	a-rá1; du-du2; ġir, ġir-ġin; ġù-ġir// mer; ad-ġar// ad-mar; ħa-ra-an3; kaskal; ki-ġin	*utka2	út, ut-2	lam1; šul3	lou61
69	root	dúr(-a)1; suħuš, suħ62; eren1	*j8kk3-r31	gyökér1	rtsa1,2	gan1
70	round	gam1	*ke(e)rä1	kerek2	kor-kor2; kyir-kyir2	jyn41
71	sand	saħar1 (= earth)	—	homok	bye	saa11
72	say	e; di; dug41, du112	*m8/on3-	mondani2	sgo-1	gong21
73	see	igi-tuħ1/du8// ibi-zeb1; igi-kar// ibi-kar; igi-bar// ibi-bar; pà2; u6-dù	*l8tt3- *näke-	látni; nézni	mthoŋ2,1; gzig1	hon3
74	seed	numun1; še2; a	*muŋk31	mag1	sa2-bon	dzung22,1; dzi22
75	sit	dúr, durun1; túš1; ús1; du10-ġar1,2// zeb-mar2	—	ülni	sdod1; bžugs2,1	dzo61,2
76	skin	kuš	*per3	bőr	pags; ko	pei4
77	sleep	ù1; ná, nú, ù-ná2; ku, ku-ku	*ođa-1	aludni1, alsz-, alv-	nyal1; gnyid1	soey6
78	small	gen(na), gina(n)1; bànda2; sig1; har; nunuz, v. tur(a)	— — *i/üćä2,1	kis, kicsi1; pici2,1; ici2,1	čhuŋ1	siu21

79	smoke	i-izi1	*pič/ć3	füst	dud1	jin1
80	stand dzaam62	lu1; gub(-ba)2; šu4/8(-g)2; sug, su8, su8-su82	*salk3-2,1	állni2,1		thub2; theg2
81	star	mul, mül, mul4, ul	*ć8lk3	csillag	skar	sing1
82	stone	zá1; na4, ia4	*kiwe	kő, köv-	rdo	sek61
83	sun	utu, ud	—	nap1	nyi1	tai3 joeng4
84	swim	—	*u/oje-	úszni, usz-1	rkyal; phyo	jau41; wing6; soey2
85	tail	kun	*purk3	far(o)k	rŋa; mğug1	mei51
86	that	ri1	*o, *u1	az1	de1	naa5; go2
87	this	niĝ-e//ne-e1; bi; šeš2; ù, ur	*e-2	ez2	di1	dze2; nei11;
88	thou	za-e1	*t81; *to1	te1	khyed1	nei3
89	tongue	eme, me1	*ńälmä1	nyelv1	ltse2	sit32; lei62
90	tooth	gug1, zú, su112	*piŋe1	fog1	so2	ngaa41
91	tree	ĝeš, ĝiš1//mu2	*puwe2	fa2	šiŋ1	sy61
92	two	min, man1//nin, ima1	*kakta, *käktä	kettő, két	gnyis1	ji61
93	walk	du, di; dib1; re7, ri62; súg, su82; ma2; gaz; ĝin3	*mene3	menni3, megy-, mé-	bgrod2; grul2; čhag2	dzau21; bou6; hang42
94	warm	kúm	*mäł3	meleg	sro; dugs	sio1
95	water	a, ér	*wete	víz, viz-	ču; čhab	soey2
96	we	me-en1	*m81	mi1	ŋa1	ngo31 mun41; ngo31 dei6

97	what	a, a-na, a-ne, en, en-na(m) 1; (ES) ta(-a), te(-àm)2	*mɜ1	mi1	tsi2	sam62,1 mo1; mat1
98	white	babbar, bír	*pājɜ	fehér, fejr	dkar	baak6
99	who	a-ba; lú	*ken	ki	gaŋ	soey4; bin1 go3
100	woman	munus1// nusus2	*nĩjǎ2 —	nő, nej, -né2; asszony	mo1	noey52 jan4

3. Evaluation and glotto-chronology

We can now divide the words of the 5 Swadesh lists into the following groups:

- Total genetic relationship (Sum. = Hung. = Tib. = Chin.):
Nos. 10, 12, 17, 18, 23, 26, 41, 46, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 60, 62, 66, 68, 70, 72, 74, 78, 80, 87, 89, 90, 91, 93, 96, 97, 100. (31%)
- Partial genetic relationship:
 - Sum. = Hung. (alone): Nos. 19, 20, 29, 37, 45, 49, 61. (7%)
 - Sum. = Tib. (alone): Nos. 2, 11, 14, 15, 22, 31, 33, 36, 39, 43, 47, 63, 73, 79. (14%)
 - Sum. = Chin. (alone): Nos. 71 (?), 82 (?) (2% [?])
 - Sum. = Hung. = Tib.: Nos. 4, 5, 6, 7, 9, 28, 32, 35, 40, 41, 44, 48, 58, 64, 69, 77, 86, 88. (18%)
 - Sum. = Hung. = Chin.: Nos. 1, 24, 52. (3%)
 - Sum. = Tib. = Chin.: Nos. 8, 25, 75, 92. (4%)
 - Hung. = Tib. = Chin.: Nos. — (0%)
 - Hung. = Tib.: Nos. 13, 16, 83². (3%)
 - Hung. = Chin.: No. 84 (?) (1% [?])
 - Tib. = Chin.: No. 85 (1%)
- No genetic relationship:
Nos. 3, 21, 27, 30, 34, 38, 50, 59, 65, 67, 76, 81, 94, 95, 98, 99. (16%)

Since only 16% of the words in all 5 Swadesh lists are clearly unrelated, it turns out that Sum., Hung. and Chin. must be related in some way or the other in up to maximally 84% of the cases. But it is remarkable that Hung., Tib. and Chin. share zero cognates. Moreover, Sum., Hung. and Tib. have 18% cognates, while Sum., Hung. and Chin. have only 3%. And then there are only two doubtful cognates shared by Hung. and Chin. alone. This raises the suspect that all or most of the words that Chin. has in common with Tibetan and/or Hung. may be borrowings from Tib. Historically, such an assumption is possible given the huge extension and the linguistic exchange of the different people of the Hunnic empire (cf. Botos 2006, esp. chapters 4 and 5). Therefore, if we deduct the 11% of all the cases where Chin. is involved, we get 73% of minimal genetical relationship between Sum., Hung. and Tib.

Yet, also remarkable is that the total percentage of Hung., Tib. and Chin. words that have a Sum. root is 48%, while the percentage of those words without Sum. root is only 5% (or less). This indicates strongly the Hung. and Tib. cognates are due to their common Sum. origin.

But here two important points are to be mentioned:

- E.g., in no. 43, Hung. ölni is not related to any of the attested Sum. words for “to kill”, but according to HMD (Tóth 2007b, p. 101), Hung. ölni < Sum. ul4 “to grind”, so Hung. ölni does go back to a Sum. word although according to its

² Also, both in Hung. and Tib. the words for “sun” and “day” are identical, while they are not in Chin.

entry in the Swadesh list it does not seem to. As a matter of fact, practically all Hung. (and, most probably, Tibetan) words for which the above Swadesh list does not offer a Sum. etymology nevertheless go back to Sum. As an example from another language family cf. the words for “tomorrow” in some Romance languages: French *demain*, Italian *domani*, Spanish *mañana* “tomorrow” do not go back to Latin *cras* “id.” (which survived only in some Sardinian dialects) but to a hypothetical Latin **de-mane*. Thus, in a comparative Latin-French-Italian-Spanish Swadesh list, the Romance words would be considered not to be related to Latin *cras*, although they do have a Latin (yet reconstructed) etymology. In all these cases the phonetic shape of the words changed while the meaning stayed constant.

2. But also the opposite happens very often: The meanings of words can change while their phonetic shape stays intact. Cf. again no. 43: Although Hung. *ölni* does not go back to any of the attested Sum. words meaning “to kill”, the Sum. word *gaz* “to kill” survived in Hung. *gáz-ol-ni*, yet not in the general meaning “to kill”, but “to crush sb.; to wade”. Obviously, the original Sum. meaning developed as follows: “to kill” > “to crush” (cf. French *écraser*) > “to wade in sb.’s blood” > “to wade”. Again an example from another language family: Engl. *smoke* is unrelated to Germ. *rauchen*, but in German there is a verb *schmauchen* that is phonetically identical with Engl. *smoke*, but has developed the special meaning of “to smoke slowly and in an enjoying manner a tobacco pipe”. Here, too, in an English-German Swadesh list, Engl. *smoke* and Germ. *rauchen* would not be considered as related, although there is a Germ. word corresponding to the Engl. word.

As a matter of fact, most (if not all) of the 16% unrelated words in the above Swadesh lists have a Sum. etymology, but due either to point 1 (phonetic reason) or point 2 (semantic reason) their Sum. origin does not show up in the Swadesh lists and the respective words are treated as non-cognates.³ We therefore have no reason to deduct the totally 48% of the cases where Sum. is involved from our minimal rate of genetic relationship, the fore-mentioned 73%.

But now, we come to the most astonishing result that Sum., Hung. and Tib. are related to even 73% according to the Swadesh list, while the three languages were related “only” to between 61 % and ca. 50% according to EDH. Looking at EDH alone, one could say: EDH is based on Gostony (1975), and since Gostony (a Hungarian!) may have picked beforehand only such Hung. words that have a clear Sum. cognate (thus ignoring our above points 1. and 2.), the high percentage of correspondences does not astonish. But this cannot be true, since in this case the percentage of cognates in the Swadesh lists should be remarkably lower, since the Swadesh list was neither conceived for Sum. nor for Hung. nor for Tib. and not for a specific single language or language-family at all, but is, as mentioned in the beginning, supposed to be represent the common semantic concepts of all languages of the world.

Given the before-mentioned retention rate of approximately 86% of the vocabulary of any language in 1’000 years and since Hungarian and Tibetan share 73% of cognates, they must have split around 2’000 years ago. And because we also know that Proto-Tibeto-Burman was “spoken” around 6’000 years ago, we get from here a proof that the common Tibetan-Chinese words in our Swadesh list cannot be inherited from a common ancestor language and are thus merely Tibetan borrowings in Chinese.

Since Hungarian and Tibetan split around the year 0 according to the Christian time concept, this means that the time of their splitting coincides with the time when the Huns had still one of their main centers in the Tibetan-Chinese-Uighur landscape. From that, it follows that around the year 0 Huns and Hungarians must have still been together. And since the Hunnic and the Hungarian languages, as I have shown in a special study (Tóth, forthcoming 1), were very close to one another, many of the Hungarian-Tibetan cognates in the above Swadesh list may also include etymologically corresponding Hunnic-Tibetan cognates.

But on the other side, we know that the Sumerians (or a big part of them) must have left their Mesopotamian homeland much earlier, probably during the times of the Hyksos movement (17th century B.C.) and the Sea-Peoples’ Wars (13-12th centuries B.C.). We also know that the common ancestors of the Huns and Hungarians originate in Transylvania, then, in the 4th millennium B.C., became founders of the Sumerian empire in Mesopotamia, and that the Huns returned to the Carpathian basin starting in the 4th century A.D., followed by the Hungarians (5th-6th centuries A.D.) and preceded by the Scythians (2nd century A.D.) (Botos 2006, chapters 1-8 and *passim*; EDH, in the conclusions at the end of the individual chapters, with extensive bibliographies).

How does, therefore, Körösi Csoma Sándor’s claim for a Tibetan homeland of the Hungarians fit together with the fact that the ancestors of the Hungarians and Huns originated in the Carpathian basin, emigrated to Mesopotamia and then returned to the Carpathian basin? – The only possible explication is that a large group of Sumerians did not return to Transylvania, but

³ Zakar (1975) is an example of a Swadesh list where Hung. words are compared to both phonetically and semantically fitting Sum. cognates. But since one of the goals of the Swadesh list is first to establish if the languages compared are or are not related to one another, Zakar’s Sum.-Hung. Swadesh list is circular.

must have left Mesopotamia for the Himalayan highlands.⁴ Wilhelm von Hevesy has shown that they even wandered much further, since the Munda languages (most of all Santali) show a huge number of cognates with Hungarian (von Hevesy 1932; cf. also EDH-1, ch. 11). Other groups of Sumerians wandered, e.g., to Northern Africa in order to establish a still existing substrate in the Bantu languages (cf. EDH-1, ch. 8), so that it must be assumed that there was not a single and a one-directional emigration of the Sumerians, but many emigrations in several directions. All these emigrations must have taken place before the year 0, since already shortly after, in the 2nd century A.D., the Scythians, as already mentioned, showed up in the Carpathian basin. From that it follows, that the journey to Tibet was obviously one of the last emigration waves of the Sumerians. And since at that time, Huns and Hungarians (Magyars) were still geographically together and their languages not very different from one another, Körösi Csoma Sándor was surely right to claim the Tibetan highlands a cradle of the descendants of the legendary brothers Hunor and Magor.

4. Bibliography

- Bárczi, Géza, *Geschichte der ungarischen Sprache*. Innsbruck 2001
- Blažek, Václav, Basic word lists of ancient languages of the Near East. In: Dhumbadji! 3/1, January 1997, pp. 7-14
- Botos, László, The Homeland reclaimed. <http://www.magtudin.org/Homeland%201.htm>
- Chinese Swadesh lists: http://en.wiktionary.org/wiki/Appendix:Sino-Tibetan_Swadesh_lists
- Décsy, Gyula, *Einführung in die finnisch-ugrische Sprachwissenschaft*. Wiesbaden 1965
- Gostony, Colman-Gabriel, *Dictionnaire d'étymologie sumérienne*. Paris 1975
- Jäschke, Heinrich August, *A Tibetan-English Dictionary*. Reprint Delhi 1987 (1st ed. London 1881)
- Kiszely, István, *A magyar nép őstörténete*. Budapest 2001
- Matisoff, James A., *Handbook of Proto-Tibeto-Burman*. Berkely 2003
- Peiros, Ilia and Starostin, Sergej, *A Comparative Vocabulary of Five sino-Tibetan Languages*. 6 fascicles. Melbourne 1996
- Swadesh, Morris, *The origin and diversification of language*. Chicago 1971
- Tóth, Alfréd, *Etymological Dictionary of Hungarian (EDH)*. 5 vols. The Hague 2007 (a)
- Tóth, Alfréd, *Hungarian-Mesopotamian Dictionary (HMD)*. The Hague 2007 (b)
- Tóth, Alfréd, *Is the Turanian language family a phantom?* The Hague 2007 (c)
- Tóth, Alfréd, *Hunnish-Hungarian Etymological Word List* (based on the editions of the Isfahan codex by Dr. Csaba Detre and Imre Pető). The Hague 2007 (forthcoming 1)
- Tóth, Alfréd, *Tibetan and Hungarian. A tribute to Alexander Csoma de Körös*. In: *Central Asian Journal* 52, 2008 (forthcoming 2)
- van Driem, George, *Languages of the Himalayas*. Vol. I. Leiden, Boston and Köln 2001
- von Hevesy, Wilhelm, *Finnisch-Ugrisches aus Indien*. Wien 1932
- Vovin, Alexander, Some notes on linguistic comparison. In: Shevoroshkin, Vitaly and Sidwell, Paul J. (eds.), *Historical Linguistics and Lexicostatistics*, Melbourne 1999, p. 67-94
- Zakar, András, *A sumér nyelvről*. Fahrwangen 1975

~ ~ ~ ~ ~

⁴ For an excellent (and unbiased) introduction into the early history of the Himalayan languages and their socio-cultural environment before Turanian, Sumerian and Elamite background cf. van Driem (2001, p. 333-462: "From Turanian to Tibeto-Burman").

TÓTH, ALFRÉD : ON THE RECONSTRUCTION OF URHEIMAT

Dem Tode von Taulignon gewidmet.

1. Introduction

Urheimat is a linguistic term denoting the original homeland of the speakers of a proto-language. Proto-languages were not actually spoken, but reconstructed by linguists. They are kind of a common linguistic skeleton of languages that are supposed to be genetically related.

When a certain set of words or morphological features of two languages A and B are assumed to be related to one another, then one can reconstruct for each pair of words from A and B a proto-word or proto-feature whose phonetic shape and meaning are so general that proto-form and actual form can be related via sound-correspondences. Yet, there is first the assumption that A and B are related, and in keeping this assumption one proves this assumption. The sound correspondences that one uses to trace back actual forms to proto-forms are re-established after the proto-forms are found in order to “prove” that A and B are related. This is a classical vicious circle.

Since Urheimat depends in reconstructing proto-forms and since the method of reconstruction is circular, the reliability of the location of Urheimat and the age of the reconstructed proto-languages are highly debatable. Another problem is that comparative historical linguistics has been always oriented methodically on Indo-European languages, since this method was first established in order to reconstruct Proto-Indo-European and to find the Indo-European homeland: “So ergibt sich denn ein Höhepunkt der Linguistik (...). die Indoeuropäistik ward so zum Vorbild für viele andere Wissenschaften wie Bantuistik, Austronesistik usw. Aus all diesen Untersuchungen ergeben sich allgemeine Schlussfolgerungen, gültig für *jeden* Nachweis einer Sprachverwandtschaft” (Doerfer 2000, p. 30).

2. Hypotheses about the Indo-European homeland

2.1. The Armenian Hypothesis (Gamkrelidze/Ivanov 1990) assumes that Proto-IE was “spoken” in the 3rd millennium B.C. in the Armenian Highland.

2.2. The Kurgan Hypothesis (Mallory 1989) assumes that Proto-IE was “spoken” around 5000 B.C. in the Pontic-Caspian steppe.

2.3. The Anatolian Hypothesis (Renfrew 1987; Gray and Atkinson 2003) assumes that Proto-IE was “spoken” around 6500 B.C. in Asia Minor.

2.4. The Paleolithic Continuity Theory (Alinei 1996/2000) assumes that Proto-IE was “spoken” before the 10th millennium somewhere and thus coincides with the first regional settlement of Homo sapiens in the Middle/Upper Paleolithic age.

2.5. Earlier attempts (without giving any time-frame) localized Proto-IE “in Europe or along the border between Southwest Asia and Europe (Brugmann 1904, p. 22) or in the area North of the Black Sea (Hirt 1906-07).

2.6. And finally there is still the “No-Answer-Theory”: “Linguistic-comparative methods cannot inform about origin and age of a linguistic community” (Wunderlich 2004, p. 1). Here is to say that this statement is unfortunately also true for archaeology and genetics, since archaeological objects can be transported and people often migrate. And again unfortunately, also “interdisciplinary” attempts have lead to nothing, since what comes out usually in combining linguistics, archaeology, history and genetics are mutually contradictory hypotheses, but not a reliable theory.

3. Hypotheses about the Semitic homeland

Semitic languages are not so different like IE languages. But this makes only the age of Proto-Semitic easier that is commonly assumed to have been “spoken” about the 4th millennium B.C., but not the localization of the Semitic Urheimat. There are, however, only two divergent assumptions:

3.1. Arabic peninsula (Brockelmann 1908/1961, p. 2; Kienast 2001.

3.2. In his study about Amoritic, Streck (2000, p. 29) refuses the concept of migration connected with the question about an Amoritic homeland because he thinks that the “wave theory” is outdated. Therefore, he must assume that the Amorites are autochthonous in Mesopotamia. This assumption, however, contradicts the generally accepted theory that the Akkadians who were close relatives of the Amorites, also originated in Arabia.

However, since Brunner (1969) found 1030 common Semitic-IE roots, one has to assume that either the Indo-Europeans also originate in the African continent as the Semites do or that the Semites originate in an area further East that was also inhabited by Indo-Europeans. Because neither 3.1. nor 3.2. can explain the huge typological difference of Akkadian, Amorite and Rhaetic (cf. Tóth and Brunner 2007) and since the Anatolian hypothesis is the only IE theory supported by archaeology, we have to assume that the Semites also come from Asia.

4. The Altaic Urheimat

Unlike in many other language families, it is commonly assumed that the Altaic Urheimat is Central Asia: “Als Zentralheimat möchte ich diesem als ‘Turkvolk’ differenzierten Völkerzweig speziell das Tarimbecken und die Gobi, dann das zentrale Tiën-Schaan-Gebiet und die heutige Kirgisensteppe zuweisen, kurz so ziemlich dasselbe Gebiet, welches schon seit geraumer Zeit von den Nachbarvölkern als Turkestan, als das Turkland kat’ exochen bezeichnet wird” (Almázy 1978, p. 267). Proto-Altaic is assumed to have been “spoken” around 6000-4000 B.C. (Starostin/Dybo/Mudrak 2003), thus in a time-frame that coincides approximately with the Anatolian Proto-IE theory and is compatible with Brunner’s assumption of a common IE-Semitic origin.

5. The Uralic/Finno-Ugric Urheimat

5.1. According to Hungarian mythology, the Hungarian homeland is Mesopotamia. Since from the Mesopotamian languages only Akkadian was known to exist before the 19th century and understandable only after its deciphering by Grotefend and his successors in the late 19th century, and since Sumerian came to be known thus even later than Akkadian did, early attempts to trace back Hungarian were done by comparing it to Hebrew and Arabic (Otrokocsi Fóris 1706, Beregszászi 1796, Kiss 1839, Giesswein 1887/88). Therefore, the first hypothesis about Hungarian Urheimat was Semitic Mesopotamia.

5.2. Still before the Finno-Ugric theory was established and Hungarian thus connected with Finnic, Estonian and especially the Obugric languages, Vámbéry (1882, 1895) considered Hungarian to be a member of the Turkic language family, partially in accordance with the information of the Byzantine and Arabic Middle Ages chroniclers. The Turkic theory was resumed by Sára (1994, 1996, 1999) and implies of course, that Hungarian is a member of the Altaic family forming together with the Finno-Ugric family the Ural-Altaic macrofamily as it was commonly assumed until late in the 20th century and is partly still today. Therefore, in accordance with the already mentioned Altaic theory, the Hungarian homeland is also Turkestan.

5.3. Varga (1942), Bobula (1951, 1970), Csöke (1969, 1970), Gostony (1975), Tóth (2007a, b) and many others went back to the Hungarian mythology and used the huge progresses that Sumerian linguistics has made since the end of the 19th century and established the Sumerian-Hungarian theory, thus like the Semitic-Hungarian theory stipulating Mesopotamia as Hungarian Urheimat. Amongst the adherents of this version of original homeland are the ones who deny and the ones who conform with the existence of a Finno-Ugric language family. According to Décsy: “The Common Finno-Ugric Language was spoken, it is generally surmised, between 4000-3000 B.C. in the watershed area of the rivers Kama and the Eastern Dvina west of the Uralic Mountains” (2006, p. 1). But Décsy (loc. cit.) assumes that the Uralic proto-language had only about 500 words, Rédei’s Uralic dictionary contains ca. 720, from which only 140 are also Samoyed (Doerfer 2000, p. 30). This makes about 20% for Samoyed plus FU to form an alleged Uralic family. For Proto-FU, Budenz counted 996, Lakó and Rédei (1967-78) 677 and Décsy (2006) 1160 words. On the other side, the “Etymological Dictionary of the Altaic Languages” of Starostin, Dybo and Mudrak (2003) contains 2800 common Turkish-Mongolian-Manchu-Korean roots and the “Comparative Vocabulary of Five Sino-Tibetan Languages” of Peiros and Starostin (1996) 2637 common Old Chinese, Tibetan, Burmese, Jingpo and Lushai roots. Furthermore, it was proved in Tóth (2007c) that the FU languages share less than 30% of cognates, the Samoyed in accordance with the guessing of Doerfer even less than 20% and thus the whole Uralic family less than 25%. This can mean two things: Either Proto-Uralic split about 10’000 years ago, which contradicts entirely the assumptions of Uralists and Finno-Ugrists, or there is no Finno-Ugric/Uralic language family. The decision is clear: There is no Finno-Ugric or Uralic language family, cf. also Marcantonio (2002). Gostony (1975) has 1042, HMD (Tóth 2007b) 1317 common Sumerian-Hungarian cognates and thus the double amount of Lakó and Rédei (1967-78). Since there is no FU or Uralic family, the question about the Homeland is in vain, may it be on the East Side of the Uralic Mountains (Honti 2002), on the West Side (Hajdú 1975), on the Northern part of the West Side (Hajdú 1967), in the Balticum (Janhunen 1999) or even consist in a “chain of Urheimaten”, one of them also in the North-West of Siberia, as Pusztay (1995, p. 124s.) assumed.

6. Conclusion

From the 1020 common Semitic-IE roots in Brunner (1969) it follows that Semites and Indo-Europeans have the same Urheimat. Amongst the many diverging hypotheses about IE origin only the Anatolian theory accords with archaeology. It

follows that both Semites and Indo-Europeans come from “somewhere in Asia”. It can be shown that all three basic theories of FU/Uralic origin can be brought together by assuming Mesopotamia as Hungarian homeland, since the common Sumerian origin of Hungarian and Turkish has been proven in EDH, chapter 15 (Tóth 2007a). In Tóth (2007b), hundreds common Sumerian-Akkadian roots of Hungarian have been presented, partly Sumerian borrowings in Akkadian, partly Akkadian borrowings in Sumerian. Since it was also shown in EDH-IV that IE shares 607 roots with Sumerian and Hungarian, the only possible conclusion is that not only the Hungarians but also the Indo-Europeans and the Semites have their Urheimat in Mesopotamia.

7. Bibliography

- Alinei, Mario, *Origini delle lingue d'Europa*. 2 vols. Bologna 1996-2000
- Almásy, György, *Zentralasien die Urheimat der Turkvölker*. In: *Acta Ethnographica Hungarica* 27, 1978, p. 253-274
- Beregszászi, Paulus, *Ueber die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit den morgenlaendischen*. Leipzig 1796
- Bobula, Ida, *Sumerian Affiliations*. Washington D.C. 1951
- Bobula, Ida, *Kétezer magyar név sumer eredete*. Montreal 1970
- Brockelmann, Carl, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen*. I. Bd. Berlin 1908, Reprint Hildesheim 1961
- Brugmann, Karl, *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*. Strassburg 1904
- Brunner, Linus, *Die gemeinsamen Wurzeln des semitischen und indogermanischen Wortschatzes*. Berne and Munich 1969
- Budenz, József, *Magyar-ugor összehasonlító szótár*. Budapest 1873-81, Reprint Bloomington 1966
- Csőke, Sándor, *A sumér ősnylevtől a magyar élőnyelvig*. New York 1969
- Csőke, Sándor, *Szumér-magyar egyeztető szótár*. Buenos Aires 1970
- Décsy, Gyula, *The Common Finno-Ugric Language*. Bloomington 2006
- Doerfer, Gerhard, *Greenberg und der Niedergang der diachronischen Linguistik*. In: *Indogermanische Forschungen* 105, 2000, p. 27-46
- Gamkrelidze, Thomas V./Ivanov, Vjacheslav V., *The Early History of Indo-European Languages*. 2 vols. Berlin 1995
- Giesswein, Sándor, *Mizraim és Assur tanúsága*. 2 vols. Győr 1887-1888
- Gostony, Colman-Gabriel, *Dictionnaire d'étymologie sumérienne*. Paris 1975
- Gray, Russell D./Atkinson, Quentin D., *Language-tree divergence times support the Anatolian theory of Indo-European origin*. In: *Nature* 426 (27.11.2003), p. 435-438
- Hajdú, Péter, *Über die alten Siedlungsräume der uralischen Sprachfamilie*. In: *Acta Linguistica Hungarica* 14, 1967, p. 47-73
- Hajdú, Péter, *Finno-Ugrian Languages and Peoples*. London 1975
- Hirt, Hermann, *Die Indogermanen, ihre Verbreitung, ihre Urheimat und ihre Kultur*. 2 Bde. Strassburg 1906-07
- Honti, László, *“Was ihr wollt!”*. Science fiction und Sprachwissenschaft in den uralistischen Forschungen. In: *Wuśa wuśa – Sei gegrüsst! Beiträge zur Finnougristik zu Ehren von Gert Sauer*, hrsg. von Eugen Helimski und Anna Widmer. Wiesbaden 2002, p. 117-153
- Janhunen, Juha, *Euraasian alkukodit*. In: Fogelberg, Paul (ed.), *Pohjan poluilla*. Helsinki 1999, p. 27-37
- Kienast, Burkart, *Historische semitische Sprachwissenschaft*. Wiesbaden 2001
- Kiss, Bálint, *Magyar régiségek*. Pest 1839
- Lakó, György/Rédei, Károly, *A magyar szókészlet finnugor elemei*. 3 vols. Budapest 1967-78
- Mallory, James P., *In Search of the Indo-Europeans*. London 1989
- Marcantonio, Angela, *The Uralic language family*. Oxford 2002
- Otrokocsi Főris, Ferencz, *Antiqua Hungarorum*. Tyrnau 1706
- Peiros, Ilia/Starostin, Sergej, *A Comparative Vocabulary of Five Sino-Tibetan Languages*. 6 fascicles. Melbourne 1996
- Pusztay, János, *Diskussionsbeiträge zur Grundsprachenforschung (Beispiel: das Protouralische)*. Hamburg 1995
- Rédei, Károly, *Uralisches Etymologisches Wörterbuch*. 3 vols. Budapest 1992
- Renfrew, Colin, *Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins*. London 1987
- Sára, Péter, *A magyar nyelv másképpen: Magyar-török rokon szavak, szókapcsolatok*. Budapest 1994
- Sára, Péter, *A magyar nyelv titokzatos forrásánál*. Budapest 1996
- Sára, Péter, *Ősi szavaink nyomában Iráni és Turáni tájakon*. Budapest 1999

Starostin, Sergei/Dybo, Anna/Mudrak, Oleg, Etymological Dictionary of the Altaic Languages. 3 vols. Leiden and Boston 2003

Streck, Michael P., Das amurritische Onomastikon der altbabylonischen Zeit. Bd. I. Münster 2000

Tóth, Alfréd, Etymological Dictionary of Hungarian. 5 vols. The Hague/Budapest 2007 (= Tóth 2007a)

Tóth, Alfréd, Hungarian-Mesopotamian Dictionary. The Hague/Budapest 2007 (= Tóth 2007b)

Tóth, Alfréd, Is there a Finno-Ugric or Uralic language family? In: Obrisánszky, Borbála (ed.), A magyarság eredetének nyelvészeti kérdései, Szentkatolnai Bálint Gábor emlékkonferencia kiadványa. Sfântu-Gheorghe: Táltos 6/1, pp.161-182 (= Tóth 2007c)

Tóth, Alfréd/Brunner, Linus, Rhaetic: An Extinct Semitic Language in Central Europe. The Hague/Budapest 2007

Vámbéry, Hermann, Der Ursprung der Magyaren. Leipzig 1882

Vámbéry, Ármin, A magyarság keletkezése és gyarapodása. Budapest 1895

Varga, Zsigmond, Ötezer év távlatából. Debrecen 1942

Wunderlich, Dieter, Die Urheimat der Indogermanen. Ms. University of Düsseldorf, February 2004

CIVILIZÁCIÓS KITEKINTŐ

OBRUSÁNSZKY, BORBÁLA : AZ IRÁNI NAGY FAL

Iráni és angol régészek feltárják azt a hatalmas védelmi rendszert, melyet a perzsa uralkodók építettek az országukba betörő hunok ellen. Eddigi vizsgálatok alapján azt lehet tudni, hogy műszaki megoldásaiban és méretében jóval felülmúlta az akkori ismert világ technológiai ismereteit, a római de a kínai építészetet is.

A falnak a helyiek több nevet is adtak, vörös téglá színéről Vörös Kígyónak, néha pedig Gorgani Nagy Falnak nevezték. Eddigi feltárt hossza 195 kilométer, amellyel meghaladja Hadrianus császár híres falát a mai Nagy Britannia területén. Az Iráni Nagy Falat a helyben talált leletek radiokarbonos vizsgálata révén a Kr.u. 5. századra datálták, és a mai Irak és Irán területét uraló Szaszanida uralkodókhoz (226-651) kötik, akik a mai Irán közepétől egészen a Kaszpi-tenger partjáig húzódó erődegyüttest emeltek a még akkor is félelmet keltő fehér vagy indiai hunok ellen.

Falak története

Szinte mindnyájan hallottunk már a világ leghosszabb építményéről, a Kínai Nagy Falról, melynek kezdeteit a Kr.e. 2. évezred közepén kezdték építeni. Akkor a falakat főleg a települések, vagy a fejedelemségek határainak emelték. A Kr.e. 3. században Csin Si Huangdi császár északon hosszú falakat húzott fel (ez egyébként a Kínai Nagy Fal máig használatos neve), hogy megvédje az országot a hunok támadásaitól. Hasonló határvédő erődöket emeltek a rómaiak Európa nyugati felén, legismertebb közülük a fent említett Hadrianus fal. Az antik görög és római szerzőknél többször felbukkan az a legenda, amely szerint Nagy Sándor falat emelt a Kaukázusban, hogy elzárja az északról támadó népeket, a bibliai Góg és Magóg népét, de ezt a történetet nem támasztották alá régészeti leletek. Talán időben a legutolsó erődítményt a krími tatárok építették a 15. században, akik a Krím-félszigeten, a mai Szudak városa védelmére a Kínai Nagy Falhoz hasonló erőd építését rendelték meg ott élő genovai mesterektől. A most feltárt iráni erődítmény egyes szakaszát jól megerősítették, ott húzhatták meg magukat a védők, ha más szakaszok már az ellenség kezébe kerültek. Az iráni falszakasznál 30 ilyen erődítményt találtak eddig, amelyek mérete háromszor nagyobb, mint a Hadrianus fala. A Gorgani Fal a becslések szerint 30 ezer ember befogadására volt képes.

Erődök a tengerben

Már a 19. századi angol utazó, Charles Edward Yate leírta, hogy a híres kaukázusi derbenti erőd egy része a Kaszpi-tenger alatt van. Állítását a most folyó vizsgálatok igazolták, sőt kimutatták azt, hogy a hatalmas, szinte bevehetetlen építmény is az Iráni Nagy Fal része volt. A vizsgálatok révén a kutatók megállapították, hogy a 14-15. században a Kaszpi-tenger szintje emelkedni kezdett, ekkor kerültek víz alá az erőd részei. Ezt a feltevést támasztották alá azok a rajzok, amelyek még a 18. században készültek az erődről, ott jól kivehető, hogy az erőd falának egy része a tengerben folytatódik. Most a kutatócsoport víz alatt is megpróbálja megvizsgálni azt, hogy vajon milyen nyomok találhatók ebből a hatalmas építményből a tengerfenéken?

Kereskedelmi központok

A falak nemcsak a védekezést szolgálták, hanem a kereskedőknek is menedéket nyújtottak, sőt utat mutattak a karavánoknak. Az ókorban még nem voltak kiépített utak, így sokszor kísérőket fogadtak a kereskedők, hogy megmutassák nekik a biztonságos átjárókat, ami nem csekély összegbe került. Sokszor ezt a feladatot a hunok látták el, akik jól ismerték a környéket. A Kínai Nagy Fal mentén haladva azonban nemcsak nem tévesztették el az utat, hanem állandó védelmet is nyertek, megszállhattak és pihentették teherhordó állataikat. A védelmi vonalak mentén nemcsak elzárkóztak a lakosok, hanem árulták felesleges portékáikat is. Ott, a határtelepüléseken alakultak ki a legnagyobb piacok, ahol a lovas népek, hunok, türkök, majd mongolok és a letelepedett civilizációk kicserélték termékeiket.

CIVILIZATIONAL OUTLOOK

Iranian and British archeologists are working on excavations¹ to solve the enigma of the *Red Snake*, the defense system of the Persian kings against the Huns, which eclipses even the Chinese Great Wall. The work of the international team is going to shed new light on our knowledge of history for not only the Persians but the neighboring peoples, too.

¹ Hamid Omrani Rekavandi (ICHTO), Eberhard Sauer (University of Edinburgh), Tony Wilkinson (University of Durham) and Jebrail Nokandeh (ICHTO & University of Berlin): *The Enigma of the Red Snake*. current archeology.co.uk, 2008. (http://www.archaeology.co.uk/index.php?option=com_content&task=view&id=1555&Itemid=27)

MAGYAR ÉLET ÉS KULTÚRA WORLD-WIDE

HAYNALNÉ KESSERŰ, ZSUZSÁNNA : JELENTKEZÉS DÉL-AMERIKÁBÓL¹

*Magyarok voltak Magyarország nélkül,
Magyarok vannak Magyarország nélkül,
Magyarok lesznek Magyarország nélkül.
Mert az országnál mélyebb a magyarság,
Mert test az ország és lélek a nép —
(Reményik Sándor: Mi a magyar?
1941. május 15. Kolozsvár)*

Jelentkezés Dél-Amerikából

Expozém címe „Jelentkezés Dél-Amerikából”, amelyben kissé szemügyre veszem a múltat és a jelent. Vagyis: mi volt, mi működik még ma — és ennek mi a jövője.

Dél-Amerikáról szinte semmit nem tudnak Európában, nemcsak a művészeti életéről, hanem szellemi világáról sem. Az USA, Kanada, Mexikó és — igaz — Kuba szerepelnek, de Dél-Amerikáról csak akkor hallani, ha politikai hír van róla — mint pl. egy puccs — vagy valami kábítószer-ügy, vagy ha az ottani változások Európa vagy az USA gazdaságát érintik. Így van ez magyar szórványainkra vonatkozólag is.

*

Röviddel Trianon után, a két Világháború közötti korszakban mondta gróf Klebelsberg Kunó (1875-1932), a kiváló magyar kultuszminiszter és iskolareformátor: „A magyar hazát ma elsősorban nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg, és teheti ismét nagygyá.” Azért emelem ki e személyt, mert ő volt az, aki az egész Kárpát-medencei magyarságon túl **a tengeren túli emigrációra is kiterjesztette figyelmét** a kultúrigények lehető kielégítése szempontjából. Fontosnak tartotta a nemzettudat megerősítését, a magyar identitás megőrzését az emigrációs közegekben. Tudta, hogy éppúgy, mint az elszakított területeken maradt honfitársaknak, az emigrált magyarságnak is szüksége van az anyaország segítségére. Mindez pedig történt a Trianoni gyászos kényszerbéke után, amikor Magyarországnak rettentő nyomorúsággal kellett megküzdenie és az ország szinte kilátástalan helyzetben vergődött. Ehhez akkortájt ráadásul hozzájött az egész világot érintő katasztrofális gazdasági válság, csődök, öngyilkosságok hozva maga után. A helyzet nem lehetett volna súlyosabb. **De a lélek élt!** Az akkori kormányokban voltak felelősek, akikben tudatosodott az, hogy az elűzött, kivándorolt magyarokkal törődni kell.

Jó erre emlékezni **most**, amikor Magyarországon e téren nem egészen világos a helyzet. Vajon az anyaországi politikusok zömének van fogalma a távolabbi szórványélet problémáiról, törekvéseiről, céljairól? Azt hiszem, édeskevény, és kisebb gondjuk is nagyobb annál, mint ezt a hiányt pótolni. Júniusban ezt olvashattuk, hivatalos hírként: „Csökkent a magyarországi odafigyelés a határon túli magyar közösségekre: a belpolitikai viták a pártok és intézmények energiáját oly mértékben lekötik, hogy ez befelé fordulást eredményez.”

Hallgatóságom nagy részének számára már ismert tény, hogy:

— *nem létezik többé a MÁÉRT,*

— *felszámolták a Határon Túli Magyarok Hivatalát,*

— *megszüntették az Illyés, az Apáczai Csere János valamint az Új Kézfogás Közalapítványokat (a 2218/2006. (dec. 12.) sz. kormányhatározat), és helyükbe közvetlen a MEH-on belül, a magyar kormány irányítása és felügyelete alatt működő ún. Szülőföld Alap egységes támogatási forrást hozták létre. Az ennek kezelésére létesült testületben a nyugati régió igen nehezen kapott csak képviselőt. A nyugati régió belüli latin-amerikai magyarság pedig praktice non existent. — Egy régebbi*

¹ Elhangzott a Hollandiai Mikes Kelemen Kör — Mikes International közös szervezésében megrendezett 2007. évi, 48. Tanulmányi Napok konferencián. („MAGYAR KULTÚRA II. — MAGYAR SZELLEMI MŰHELYEK WORLD-WIDE. Három pólus: Magyarország, Utódállamok, Nyugat.”; 2007. szeptember 27-30., Elspeet, Hollandia.).

cikkemben beszéltem a mi viszonyunkról az anyaországgal, miszerint ez a viszony **a távoli rokonság fogalmán alapszik**. Mi tartjuk a rokonságot, *ők* pedig a távolságot, és érdeklődésük, ha netán adódik, igen gyér.

*

Amióta „megkezdődött a magyaroknak éjszakája”, vagyis Trianon óta, a nemzet beteg. Hogy modern kifejezéssel éljek: megsérült a kollektív öntudat. A darabokra szaggatott magyarság a Kárpát-medencében saját hazájában, a *szülőföldjén* él az utódállamokban, de idegen uralom alatt.

Az emigráns magyarok utódai, vagyis azok, akik kiteszik a dél-amerikai szórványokat, már szülőföldjükön élnek, nem bántja őket idegen uralom. És mégis *mentalitásban, gondokban* mi közelebb érezzük magunkat a Kárpát-medencében élő kisebbségi magyarsághoz, mint az anyaországhoz. Jóllehet sok és nagy a különbség: Erdélyben, Felvidéken, Délvidéken általában hátrányos magyarnak lenni. Nálunk nem. A Kárpát-medencei magyarnál, aki évezredek szülőföldjén otthon van, gyakran dacos erő fejlődik ki a fennmaradási küzdelmében. Az emigránsnál előbb-utóbb kialakul egy rendezett életkörülmény, szabadon mozoghat, ha akar „magyarkodhat”, kedvező esetekben prosperálhat. Nálunk megbecsülnek, nincsen diszkrimináció. Talán mégis könnyebb megmaradni magyarnak a legkisebb székely vagy kárpátaljai magyar faluban, mint Nyugaton. Mert nálunk nem létezik a természetes közösségi háttér, és mindenki *egyénenként*, önkéntesen vállalja és ápolja magyarságát. A dél-amerikai befogadó országok hatásai nem sokat segítenek ugyan, nem nyújtanak ösztönzést vagy támogatást úgy, mint ahogy azt államilag teszik pl. a skandináv vagy az angolszász világban. De *hagynak szabadon működni, intézményesedni, nyelvünket, hagyományainkat ápolni*.

*

Dél-Amerikában három magyar gócpont létezik:

— Argentína

— Brazília

— Venezuela,

ui. ez a 3 ország nyitotta meg elsőnek kapuit a 2. nagy világhégés után és befogadta az ún. dipiket (displaced persons), akik Európa-szerte tengődtek menekülttáborokban. A még most főnnálló magyar szórványok között van néhány közös nevező:

a) mindhárom országban legnagyobb részt a II. Világháború utáni *politikai emigráció* létesítette a még ma is működő szellemi központok elődeit, vagy adott máig tartó lendületet a már előzőleg meglévőknek —

b) mindhárom országban jóformán megszűnt a „friss vér” utánpótlás 1956 után, tehát ma már a 3. és 4. nemzedékről kell szó essék —

c) ezért mindhárom országban nagyon hasonlóak a megoldandó problémák és erősen különböznek más nyugati szórványok helyzetétől. —

A magyar kolóniák helyzete a 3 országban ennek ellenére *lényeges különbségeket mutat, elsősorban a magyar nyelvtudás terén*.

Lássuk, hogyan és miért.

*

Dióhéjban, kissé kutyafuttában igyekszem ecsetelni a kolóniák működését. Nem mindent lehet a „kulturális”, vagy akár „szellemi műhely” címke alá besorolni, ami eme kolóniák életében zajlik. De fontos kissé részletezni, hogy ma már népességük miből tevődik össze és mit tesznek a fennmaradásért. Menjünk északról délre:

Helyzetkép Venezueláról

(az adatokért köszönet Kunckelné Fényes Ildikónak és Nyisztorné Kristóffy Judithnak, Caracas)

A venezuelai magyar kolóniában ritkultak a kulturális tevékenységek. Ez következménye az általános lassú beolvadásnak, amit meggyorsított az ország politikai helyzete, miután éppen a fiatalokból egyre többen mentek és mennek el. Ezért még a 70-es, 80-as években észlelhetők „nyüzsgés” igencsak megcsappant.

A **caracasi Magyar Ház** a kolónia központja, itt van az óvoda helysége, a cserkészcsapatok szobái, színpad. A legtöbb rendezvény itt zajlik, így a nemzeti ünnepeket is minden egyesület közösen rendezi itt. Ebédek, cserkész összejövetelek, fellépések, egyéb vigalmi események. Kb. 120-130 család a tagja, havi hozzájárulásaik nem elegendők a fenntartásához, így többször évente ki van adva a terem vállalatoknak, esküvőkre, stb. Kétévenként újítják a vezetőséget. Havonta egyszer magyar egyesületek vagy személyek találkozó ebédet rendeznek átlag kb. 150 személlyel, magyarok és nem magyar barátai, akiket vonz a magyar koszt.

— **Kultúrelőadások:** Néhány éve, a Chávez előtti időkben, még volt magyar nagykövetség. Akkor havonta volt kultúrelőadás a Magyar Házban, főleg magyar nyelven, minden elképzelhető témakörrel kapcsolatban, helybeli és külföldi előadókkal. Most kétszer évente van még. Külföldről, Magyarországról meghívott előadó 5-6 éve nem volt.

— **Újság:** a „Caribi Újság” hosszú éveken át hetente, majd kéthetente, aztán havonta, kéthavonta, végül háromhavonta jelent meg. Első szerkesztője Rozanich István, költő, újságíró volt. Halála után átvette Rostonics Vitusz, aki már csak inkább ollózott. Halála után az újság megszűnt.

— **Magyar óvoda:** A caracasi magyaroknak büszkesége volt a szépen berendezett mindennapos óvoda a Magyar Házban. 33 éven keresztül, 2006-ig működött. A nyári hónapokban csatlakoztak az idősebb gyerekek is. A nívó nagyon magas volt. Két osztállyal működött óvópedagógusok vezetésével. Az egyik 2000-ben egész családjával Magyarországra költözött, a másik 2006 októberében ment nyugdíjba 80 éves korában. A HTMH feloszlata előtti egyik utolsó akciójaként sikerült kapniuk Magyarországról egy évre egy óvoda tanárnőt, azonban papírháború miatt csak októberre ért ki és a gyerekek már mind más iskolába voltak beíratva. Háromszor hetente volt óvoda, idén augusztusban megszűnt. Már csak 5-6 gyerek látogatta.

Az utánpótlás egyébként is igen gyér lenne, a fiatalabb családoknak 90%-a vegyes-házasság, otthon nem beszélnek magyarul, a fiatal szülők maguk sokszor már harmadgenerációsok, nem vállalják még a magyar tanítást is.

— **Cserkészlet:** 57 éve van magyar cserkészlet Venezuelában. A meglévő 3 cserkészcsapat elég jól működik. A vezetők még mind beszélnek magyarul. Szombatonként tartanak összejöveteleket, előtte egy óra magyar iskola mindenkire kötelező, de mind nehezebben megy a magyar beszéd. Magyarul csak azok a gyerekek tanulnak meg, akik a Külföldi Magyar Cserkészszövetség (KMCSSZ) által nyújtott lehetőségeket kihasználják: többen voltak a középiskolai programon keresztül egy évig a Balassi Bálint intézet ösztöndíjprogramjával Budapesten, úgyszintén cserkészkörúton, vezetőképző táborokban az USA-beli Fillmore-ban, egyszer Argentínában. A magyar nyelv fennmaradása állandó küzdelem.

— **Néptáncolás:** 40 éve működik a Gyöngyösbokréta néptáncsoport. Tagjai mind cserkészek, de 23-25 éven felüliek már nem táncolnak megélhetési munkáik, tanulmányaik miatt. Évente fellépnek a „Festival Folklórico Internacional ”-on, amit venezuelai nemzetiségi csoportok rendeznek valamilyen klubban.

— **Vallásos nevelés:** Tavaly szeptemberben elhunyt Ft. Gróza József. Addig volt vasárnaponként magyar mise. Most egy venezuelai pap vette át a gyülekezetet.

Nt. Puky Ákos ev. lelkész is már 70. évét betöltötte. Még magyarul készíti elő a gyerekeket a konfirmációra, de a hétvégi iskola már itt is abbamaradt. A református egyházközség és nőegylet évente rendez egy ebéddel összekötött vásárt (a templomot és helyiségeket a német és lett közösségekkel együtt tartják fent). A vásárt nagyon sokan látogatják a jó koszt és az eladó szép magyaros kézimunkák miatt.

— **Emlékkünnepek 1956 50. évfordulójára:** A caracasi tiszteletbeli konzulátus rendezett egy nívós koncertet Liszt és Bartók darabokkal, a venezuelai szimfonikus zenekar és Gabriela Montero világhírű venéz zongoraművésznő közreműködésével. Egy kis teret avattak, „Plaza Hungria” névvel.

*

Brazília kulturális fellegrái

(az adatokért köszönet Pillerné Tirczka Évának, São Paulo)

— **São Paulo-i Könyves Kálmán Szabadegyetem:** Alapítási éve 1949. Vezeti egy rektor, mindig a magyar bencés atyák közül. Ma Linka Ödön apát. Dékánok: felkért értelmiségiek a kolóniából. Eleinte évi 12 előadás volt és kizárólag magyar nyelven. Ma 8 van, és nem csak magyarul, ha van jó brazil előadó, vagy ha valaki a témáját már jobban tudja brazilul előadni. Ez a vegyes-házastársak és a brazilul jobban értő fiatalok miatt is szükségessé vált. A legjobb előadások emlékkönyvben jelentek meg 1960 / 1970 / 1999-ben.

A Szabadegyetem látogatottsága átlagban:

50-es években	50-70
90-es években	30-35
2000-es években	20-25

Előadás most szeptember 15-én: Téma: „Lénárd Sándor: Az író és az ember”. Előadó Klapka István. *Magyar Ház.*

(Lénárd: *Humanista, polihisztor, poliglott, író, fordító, orvos, zongora, orgona*)

— **Irodalmi Kör:** Az alapítási éve 1990. Irodalmi és zeneestéket rendeznek, operákat hallgatnak, magyar filmeket vetítenek átlag 20-30 ember számára, sporadikusan.

— **Bibliaóra:** Alapítás 1981. A gyülekezet ökumenikus (katolikus / református / evangélikus). A havi egy bibliaórát Ráth Károly evangélikus laikus vezet, hozzászólásokkal, vitával. Az átlag résztvevők száma 16-30. A magyar protestáns egyházaknak évek óta nincs magyar lelkésze.

— **Magyar iskola:** Az I. Világháború utáni emigráció 1927-től kezdve az évek folyamán 14 magyarnyelvű iskolát alapított São Paulo városban és államban. Magyarország küldte hozzá a Julián-tanítókat. A II. Világháború alatt az iskolák kötelezően át kellett térjenek brazil nyelvű oktatásra. **1950-ben szűnt meg az utolsó brazíliai magyar iskola.**

— **Cserkészlet:** A KMCSSZ megalakulásától fogva szigorúan megkövetelte a csapatokban a kizárólag magyar beszédet. A új emigránsoknál ez minden további nélkül ment. Aztán lassan romlani kezdett a magyar nyelvtudás, és a Cserkészszövetség előírta, hogy minden csapat tartson magyar órákat az összejövetelek előtt. Igen jó és újra meg újra modernizált tananyagot juttatott a csapatok kezébe. A vezető jelölteknek kötelező volt az ún. kis-érettségi magyar földrajzból, magyar történelemből, magyar nyelv- és irodalomból. Szülők, felnőtt cserkészek nagy igyekezettel tanígtattak magyarul. Ugyanakkor szaporodtak a vegyes-házasságok. Ahol az anya nem magyar, a magyar nyelv vagy rögtön megszűnik, vagy lassan elszorvad. Ennek áldozata a cserkészmozgalom is.

— **Magyar nyelvkurzus:** 1999 végén a brazil magyarok egy a HTMH / Apáczai Csere Közalapítvány által meghirdetett pályázattal elnyertek egy magyar nyelvtanárt. 2001 februárjában meg is érkezett Jáki Ákos, és egy éven keresztül fáradhatatlanul és lelkiismeretesen, szorgalmasan igen jó munkát végzett kb. 80 tanítvánnyal. Önkéntes felnőtteket képzett ki a továbbtanításra, akik elmenetele után *egy ideig* folytatták az órák adását.

— **Brazíliai Magyar Segélyegylet:** A 81 éves intézmény jelenlegi igazgatóságába kizárólag volt magyar cserkészvezetők kerültek. Az Idősek Otthonának vezetése mellett legfontosabb feladatuknak tartották egy magyar nyelvkurzus megszervezését. Önkéntes tanári karral több osztály indult be. Egy évig jól működtek, továbbvitelük kétséges.

— **Írók / Fordítók:** A brazíliai „szellemi műhelyek” legfontosabb munkásai az emigrációról beszámoló írók és nagyszerű műfordítók, akik valódi nagykövetek a magyar kultúrának és széles körben élesztik, éltetik a küldetéstudatot, útmutatást. Neveik és műveik a Mikes Kör előtt is ismertek. Magyarországon számos brazil könyvet meg lehet találni magyarra fordítva, és Braziliában pedig magyar műveket brazilul, ami igen fontos az olyan magyar leszármazottak számára is, akik már nem tudnak magyarul. Kiemelendő:

Rónai Pál (1907 Budapest — 1992 Petrópolis, Brazília): brazílról magyarra és magyarról brazilra fordított 1939-től kezdve. *Ember Tragédiája* (1980).

Nelson Ascher kortársunk, író, publicista: nagyrészt verseket fordít brazilra.

Sütő Ildikó kortársunk: Fekete István, Vaszary János, Wass Albert, Tormay Cecil, Kertész Imre, Benedek Elek és Gárdonyi műveit.

Schiller Pál kortársunk. Márai, Krúdy és Kertész Imre műveit.

*

Argentína

Argentínára rátérve: természetesen ezt a kolóniát ismerem a legjobban, benne nőttem föl, Buenos Airesben iskoláztam, érettségiztem. Röviden néhány szó a mai Buenos Aires-i magyar kolónia összetételéről:

— A kolóniánkat kitevő tagok most már igen kis része született még Magyarországon. Akik életpályájuk közepette kényszerből jöttek el, kevesen vannak már. A háború utáni magyarországi diktatórikus bábrezimnek megalkuvás nélküli ellenségei voltak.

— Vannak még olyanok, szintén már idősek, akik még Magyarországon iskoláztak, érettségiztek. Házasságkötésük már külföldön történt, házastársuk gyakorta nem magyar.

— Vannak, akik még iskoláskor előtt kerültek Nyugatra. Ezeknél a Magyarországról hozott gyermekkori tapasztaltok és emlékek csekélyek vagy nem léteznek.

— És végül azok, akik vagy a menekülés alatt, vagy már az „új hazában” születtek. Ma már nálunk ezek teszik ki a kolónia legnagyobb részét.

*

Szüleink lelkére a kényszer-gyökértelenség gyilkosan hatott. Kegyetlen megpróbáltatások sorozata volt az otthonról való elszakadás, a tengeren való átkelés — egyfajta szakítás Európával —, az újvilág sokkhatása, a lakásszerzési nehézségek, a munkakörülmények és főleg az új nyelv ismeretének teljes hiánya — mind traumatikus élmény. A II. Világháború utáni politikai menekülteknél hozzájött a kitaszítottság érzése, a szellemi háttér nélkülözése, az állandó idegenség érzése.

A magyar emigránsok a hátukon **két púppal** érkeztek. Az egyik púp volt a **politikai nézet**, a másik a **származás**. Ez a két púp kihatott egész viselkedésükre, szemléletmódjukra. Élénken emlékszem gyerekkoromban micsoda pazar, hangerős politikai

veszekedések folytak fölöttük közt a Buenos Aires-i Magyar Házban, vagy ahol mi laktunk bérlakásokban másik 6 magyar családdal (köztük a nagy színészek: Páger Antal és Komár Juliska, 2 kislányukkal, meg Hajmássy Miklósék). Veszekedtek olyan politikai kérdéseken, amelyek ma már csupán nüansz-fontosságúak, hiszen mind erősen *antikommunisták* és *keresztény világnézetűek* voltak. Magyarország 1990-es főlzabadulása és demokratizálódása óta aztán megszűnt az az utolsó nagy vízvázasztó is, ami még a kolóniában létezett és élesen kettészelt bennünket, nevezetesen: ki jár el a Magyar Népköztársaság rendezvényeire pl. április 4-ét ünnepelni — és ki nem. Ma már mindnyájan bejárunk a Magyar Köztársaság nagykövetségére, és ennek nincs politikai jelentősége!

A **másik púp, a származás** volt. **Akkor**, régen, a származás is nagy szerepet játszott még. Azonban elég volt 1 új generáció fölnövése — és megtörtént a **dekantáció**, a leszűrődési folyamat, ami által mindinkább már csakis az számított, ki a magyar, és mindegy volt, hogy a baronesse-t történetesen egy hentes fia vette-e el, ha magyar volt. A fő volt a ragaszkodás a magyarsághoz és gyermekeik magyar voltának megtartása.

*

Mindezekért pedig ma egy erősen homogén kolóniát találunk Argentínában. Fél évszázada nem jön új emigráció oda, nincsen friss vér. Csodálatosképpen még mindig létezőnk. Jelenleg a 4. nemzedéket igyekszünk nevelni, és az állandóan szaporodó vegyes-házasságok ellenére is „nyomjuk” a magyar nyelvet. Mind nehezebben és hiányosabban.

*

Különböző források 12-14 ezer főre teszik az 1947-51 között Argentínába érkezett magyarok számát, majdnem kivétel nélkül mind diplomások, állami tisztviselők, katonák, újságírók, vagyis entellektüelek, és **elsődleges** gondjuk volt az elemi megélhetésen túl a szellemi és nevelési igényeik kielégítésére megoldást teremteni. Kerecsendi Kiss Márton író és költő 1950-ben ezt így fogalmazta meg: „Egy társadalom erkölcsi értékmérője annak szellemi élete.” Majd így körvonalazta a kolónia **azonnali** felelősségét: előadóterem, szabadegyetem, egy argentin-magyar kulturális társaság, egy hétvégi magyar iskola és végül családi könyvtárak, vagyis a könyvkiadás megteremtése. *Két éven belül mindez létre jött*, és évekig virágzott: Mindszenty Magyar Tudományos és Kulturális Akadémia, Pázmány Péter Szabadegyetem, Délamerikai Magyar Színjátszó Társaság, MHBK, Mérnökök és Technikusok Köre, két cserkészcsapat, és nem utolsósorban a Zrínyi Ifjúsági Kör (ZIK) hétvégi magyar iskola. Emellett a kimenekült Angolkisasszonyok „összekéregtetett” magyar intézete is működött már. Új kezdekbe került az 1929 óta létező Délamerikai Magyarság c. újság, hozzájött a Magyarok Utja, még vicclap is volt, Moszkító néven. Az 50-es és 60-as években **hét** magyar könyvkiadó működött Buenos Airesben, az egész magyar emigráció legfontosabb könyvellátójaként! Könyvkiadóink az egész emigrációs világba, tengerentúlra is exportálták a magyar klasszikus és Magyarországon tiltott művek Argentínában kiadott példányait.

Egyszóval: szüleink, nagyszüleink érkezésük után azonnal nekiálltak megteremteni maguknak — és nekünk! — egy szellemi Magyarországot.

Ami mindebből a magyar szellemi örökségből Argentínában ma még fönnáll, az jóformán mind a II. Világháború után egy kiegészített, kiegészített, romokban heverő Európából 2 kofferrel érkezett emigráció sikeres alkotásának öröksége.

*

Mai helyzetünk:

Az előbb említett hajdani fátylavivők körül jó pár intézmény, szervezet létesült. Közülük fél évszázad után még mindig megvan néhány — kiemelem, hogy csak a valóban rendszeresen működőket fogom említeni, vagyis hétvégi iskola, működő színtársulat, regélés, kórus, nagy cserkésztalálkozók a braziliai és argentinai cserkészcsapatok között, táborozások a gyönyörű ország minden zugában... Mindez a már ott fölnőtt nemzedék vezetésével. Nevezetesen:

— a **Hungária Egyesület** a kolónia központja és fejelet ad a legtöbb szellemi tevékenységnek, rendezvényeknek, nemzeti ünnepségeknek. Argentínában levő kitűnő állandó kantinja van, magyaros kosztja tömegesen vonzza az argentin vendégeket: ez jelenleg a klub pénzügyi erőforrásának alappillére

— a **cserkészcsapatok**, valamint

— a **Zrínyi Ifjúsági Körnek** nevezett hétvégi iskola a fiatalság szempontjából életbevágóan fontosak. A rendszeres foglalkoztatás óvodás kortól az érettségiző korig terjed, szombatonként. A mai cserkészvezetők és tanerők már Argentínában születtek, a saját soraikból termelődtek ki. Évi táboraikon kívül 2006-ban tartották meg Dél-Argentínában a nagy **dzsemborit** 200 magyarszármazású cserkesszel (braziliaiak, USA-beliak, kanadaiak, sőt magyarországi és felvidéki cserkészek is voltak)

— a **Regös-csoport** élénken foglalkoztatja a fiatalokat, mind színvonalasabban. Sokan magyar származásúak, de magyarul már nem beszélők is csatlakoznak, és magyarul énekelnek. Argentínában már fogalomvá vált, kériki föllépéseiket. Argentínából indult ki 20 éve a dél-amerikai **magyar néptáncfesztiválok** rendezése, és ezeket már több ízben levezették fölváltva Brazíliával, Venezuelával és Uruguayjal, a legutóbbi tavaly Buenos Airesben

— a **vívócsoport** heti edzései folytán számos országos és nemzetközi díjat nyer

— A **Református Egyházban** Nt. Tóth L. Kristóf magyarországi lelkész és felesége Krisztina lelkészneő magyarul tartják az Istentiszteleteket, bibliaórákat a templomban és az öregotthonban

— a **Mindszentynum** katolikus parókián magyar filmvetítés és teadélutánok vannak

— az **Irodalmi Társaság** évente 6 előadást szervez, általában magyarul

— a **Hungária Könyvbarátok Köre** Dél-Amerika legnagyobb magyar kölcsönkönyvtára 6000 magyar nyelvű, ill. magyar vonatkozású könyvet forgalmaz, gazdag videotéka és levéltár mellett

— A **Vitézi Rend** és az **MHBK** rendszeresen összejönnek

— Az 1991-ben megalakult **Argentínai Magyar Intézmények Szövetsége** csak Nagy Buenos Airesben 13 bejegyzett tagintézményt ölel föl

— az 50-tagú, 1993 óta működő **Coral Hungaria** vegyeskórus tagjai között ugyan már kevés a magyar, de kizárólag a magyar zene és kultúra terjesztésével foglalkozik a legmagasabb művészeti szinten és immár nemzetközi hírnévre tett szert. 2001-ben Magyarországon is turnézott, sikerrel. A karvezető harmadgenerációs magyar, muzikológus

— 2000-től 2005 végéig a **HungArgenNews** havi elektronikus hírlevelet bocsátottunk ki 800 címre, 2 nyelven

— 2005 márciusában megindult az **Argentínai Magyar Hírlap**, évente tízszer jelenik meg és terjeszti a kolónia hírért a nagyvilágban ifjúsági melléklettel és spanyol résszel is ellátva. Ez ma az egyetlen magyarnyelvű újság Dél-Amerikában. Az újság sokat tesz annak érdekében, hogy vidékről is bekapcsolódjanak a Gran Buenos Airesben ecsetelt magyar élet vérkeringésébe. Jellege hiánypótló, mivel a több jogfolytonosságon végigment Dél-Amerikai Magyar Hírlap 2004 januárjában megszűnt (utolsó szerkesztője, Czanyó Adorján 27 év után föladta kora és egészségi állapota miatt).

*

Miért megy mindez csodaszámba?

Elsősorban azért, mert az évek folyamán Argentínában minden volt a helyzet, csak nem rózsás. Kóstolónak hadd említsek csak ennyit: a populista kormányok demagógiájának egyenes következményeként fél évszázadon át tartó inflációval kellett küzdeni, két hiperinflációs időszakkal. Az utolsó 1989-ben sújtott le ránk, 5400%-os infláció volt, hasonló, mint Magyarországon 1945-ben, a háború után (a mostani inflációnk már az évi 15%-ot súrolja). Magyar szinten klubok, lapok, intézmények megszűntek, ugyanígy szűnt meg az argentin pénz konvertibilitása, a dollár fölmászott az egekbe, az anyaországba való látogatás lehetősége eltűnt a Nirvánában... A populista és a dilettáns katonai kormányok közötti hintázás hatása siralmas volt végig. Külső okok is közrejátszottak a helyzet mind rosszabbra válásában. Első helyen említendő a kommunista agresszió, amely a Kreml részéről Kuba megszerzése után (1959) folyamatosan célba vette a dél-amerikai kontinens déli kónuszát (Chile, Uruguay és elsősorban Argentína), fölforgató tevékenységgel, amely nemsokára véres terrorizmusba torkollt. Ez hosszú fejezet lenne, csak annyit említek, hogy a szervezett politikai terrorizmus történetében az argentinai fegyveres szubverzió meghaladta a 30.000 fegyveres terroristát (hol van ez a Baader-Meinhof Bande 6 tagjától, vagy a Brigade Rosse 200 követőjétől?). A katonai megtorlás nem volt kíméletesebb, mindkét oldalon jogtalansággal, túlkapásokkal. Mindez pedig tartott a 60-as évek végétől kezdve a 70-es és 80-as éveken át, és anyagi, erkölcsi válsághoz vezetett.

Így Argentína 30 éven át a nyugat által elszigeteltségben élt, általános értetlenséggel konfrontálódva világ szinten. Ez megenyhült a Malvinas-i (elvesztett!) 1982-es háború után, míg aztán 1983-ban jöttek a valódi demokratikus választások és ráléptünk a demokrácia útjára. Ez természetesen nem hozta magával varázsütésre a gazdaság szanálását, sőt.

Hallgatóim könnyen átérezhetik, hogy mindez nem maradt kihatás nélkül a magyar kolóniára. Következmény volt a létszám, az energia, a munkakészség megcsappanása is. Nagy volt a továbbvándorlás, amely a hátramaradottak számára nemcsak számbelileg, hanem elsősorban minőségileg jelentett veszteséget: magunkra hagytak olyanok, akik a magyar emigrációs szellemi életben kiemelkedő szereplők voltak.

Mindezt a folyamatot még betetőzte a legújabb csapás, a világsajtóban is nagy hullámokat vert 2001. decemberben kirobbant gazdasági katasztrófa. Az argentin állam csődbe került. (Ez sok befektetőt világszerte fájdalmasan érintett saját zsebében keresztül...) Ekkor vagy másfél évig minden megbénult, nem volt munka.

Nem csoda, ha a magyar körökben általános elkedvetlenedés mutatkozott. Fokozódott a lemorzsolódás. Meglehetősen kisebb lett a részvétel a rendezvényeken — — — de hát ennek az áldott országnak lakói bizony már eléggé iskolázottak és edzetek voltunk ahhoz, hogy kelj-fel-Jancsi-módra talpra álljunk megint, és önmagunk ellátásáról magyar szinten mint eddig is egyedül gondoskodjunk.

A magyar főnixmadár gondolta, megküzd ő ezzel a sárkánnyal is.

Valami érthetetlen folyamat vette kezdetét. Gyakran fölötlt bennem a Brazíliában honos bencés, néhai Kögl Szeverin atya mondása: „A 2. generációváltáskor menthetetlenül beolvadunk, fölszívódunk.” *Nálunk nem ez történt. Pontosítom: Még nem.* Talán az a bizonyos erdélyi dac támadt föl egyesekben?

Hogyan lehet késleltetni a fölszívódást, ébren tartani a magyarságtudatot és a ragaszkodást a magyarsághoz 3. és 4. generációsokban? Amikor a 80-as évek elején Torontóban tartottam előadást, e kérdésben a közönség két nagy táborra szakadt. Az egyik azt vallotta, hogy ebben a törekvésben elengedhetetlen a magyar nyelv. A másik azt hirdette, hogy a nyelv nem szükséges, mert elég *átadni* a magyar öntudatot, a magyar érzést, a magyarság iránt való szeretetet, és azt lehet spanyolul, angolul, kínaiul, egyszóval a magyar nyelv ismerete nélkül is. Én ott és akkor tettem le az első nyilvános hitvallásomat a magyar nyelv ismerése, tudása szükségéről. Nemcsak azért, mert a magyar nyelv **kapocs** világszerte, és **ma már** nemcsak azért, mert Magyarország fölszabadult. Akkor hát miért? Mert **a nyelvben benne rejlik egy egész érzelemlátvány; benne rejlik egy népnél lelki és szellemi képlete**. Egy mentalitás! Az egész történelem! És főleg: a kultúra nagy képviselője, az irodalom. Ha a magyar öntudat és szellem átadására azt az utat választom, hogy ezt a *nyelvvél együtt*, a nyelven keresztül teszem, eleinte a nehezebbik utat választom, hiszen ez azt jelenti, hogy a magyar nyelvet meg kell tanítani. Ez sok nyúggyal, fáradtsággal jár, szívósság kell hozzá, erős pluszmunka. De *utána* sokkal könnyebb az utódainkat a magyar gyökereikhez való ragaszkodásban, a magyarság szellemében megtartani, ha *a nyelvvél* a kezükbe adjuk ezt az eszközt, ezt a kulcsot, mert ezzel behatolhatnak abba a megigéző kincseskamrába, ami a magyar kultúra, és amelyet nálunk egyelőre még néhány megszállott visz tovább.

*

Így hát bukdácsolva, nehézségeket kiküszöbölve jutunk el a mai napig, olykor belefáradva — de büszkén, mert mindez saját erőnkön sikerült. A kint született 2., 3. nemzedék tagjai, akik bekapcsolódtak a közösségbe, szülőföldjükön jól érzik magukat, tudatosan lojálisak iránta, és ugyanakkor megvan az erős kötődésük szüleik, nagyszüleik országához. Kettős kultúrában nevelkedhetnek.

Ebben rendkívüli szerepe van a Zrínyi Ifjúsági Kör (ZIK) ösztöndíj-programjának, amely 1990 óta — amint a megváltozott magyar politikai helyzet ezt lehetővé tette — megszakítás nélkül a mai napig működik. A 17 év alatt különböző formákat öltött: eleinte diákcseré, később a KMCSSZ és a budapesti Balassi Intézet közös programjába bekapcsolódva elérte, hogy az évek folyamán eddig 59 argentin-magyar 21 éven aluli fiatal tanulhatott Magyarországon 3 és 12 hónap közötti időtartamban. Eleinte csak érettségizettek mentek, most már 12 éves kortól kezdve szorgalmazzuk a diákok útját, hiszen *az új generációknál a magyar nyelv egyre inkább második, „idegen” nyelvvé válik*. Így a 2006-7 nyár (ill. európai tél) folyamán 11 serdülőkorú középiskolás diák cserélte föl a három hónapos szabadságát a magyarországi iskolapaddal. **Az a szülő, aki nem adja meg ezeket a tálat lehetőségeket gyermekének, nagy szellemi gazdagodástól vonja őt meg.**

*

A beolvadási folyamat tehát nálunk némileg kitolódott. De messze nem szűnt meg, aminek élő jele **a nyelv félelmetes kopása**. Mind gyakoribbak a vegyes-házasságokból származó gyerekek, akiket a kolónia igyekszik a meglévő lehetőségekre besorolni, de ezeknél az első nagy akadály a magyar nyelvtudás hiánya.

A cél őket legalább annyira megtanítani magyarul, hogy a ZIK iskolában és a cserkészfoglalkozásokon nagyobb fönnakadás nélkül részt vehessenek, magyarul. A nem magyar házastársak miatt a szülői értekezleteket fél évszázad elmúltával *az idén először már spanyolul* kellett tartani. A 2 cserkészcsapat tábori beszámolója *az idén első ízben* szintén már spanyolul folyt. Meddig lehet eleget tenni a Hungária Egyesület alapszabályi követelményének, hogy választmányi tag csak magyarul beszélő lehet?

*

Kérdezhetik: Mire jó ez a nagy igyekezet, megmaradni magyarnak 14.000 km-re az óhazától? És miért válik ez mind nehezebbé?

Számunkra ütött a 25. óra.

Itt most szellemi műhelyekről van szó, ezért hadd mondjam: a *magyar szellem* indokolja meg és teszi érdemessé az összes erőfeszítést ahhoz, hogy ne szívódjunk föl. Nálunk *szellemi műhely* mindaz, ahol a magyar nyelvet ápoljuk! Ebben rejlik az a még megmaradt kohéziós erő, az a magyar lélek, ami összetart minket. Aki kissé kíváncsi, tekintsen bele az itt szétosztott Argentínai Magyar Hírlapnak egyes számaiba. Meglátja, hogy megtévesztően pezsgő koloniális élet folyik nálunk, nagyrészt még magyarul. Azért megtévesztő, mert a valós helyzetértékelés messze nem rózsás. A sorvadó szórvány-közösségek képtelenek lesznek erős és fejlődő entitásként fennmaradni, ha az anyaország nem nyúl a hónuk alá. Ez a szomorú tény!

Ha most nem kapunk hathatós segítséget az anyaországtól, sokkal tovább nem tudjuk késleltetni a beolvadást. Égetően szükségessé válik, hogy ha létezik Magyarországon **a magyar nyelv idegen nyelvként való oktatására egyetemi szintű képzés**, a kormányzati szervek segítsenek nekünk erre a föladatra alkalmas végzős diákok kiküldeni, és hogy ebben a kiképzésben a diaszpórában élő tanerő is részesülhessen, ill. ösztöndíjat kaphasson. Erre miniszteriális jóakaróra lenne szükségünk, aki egy alapítványt pályáztatunk igazi támogatója lehet. **Az a vágyálom netovábbja, hogy ilyen szakképzett pedagógusokkal lássanak el minket!** Mert amint eltűnt a nyelv, minden más rohamosan semlegesül. A magyar nyelvet megtartani nem könnyű föladat. Mi már ezt nemigen tudjuk kellőképpen teljesíteni.

Akik nálunk még megmaradtak, tevékenyebbek, mint valaha. A vegyes-házások közül is sokan bekapcsolódnak a közösségi életbe, az önkéntes közmunkába, szerepet vállalnak a közös célért: a kolónia fennmaradásáért. Nem akarják föladni elődeik hagyatékát és az ő munkájuk gyümölcsét, továbbra is szeretnék ápolni a magyar kultúrát és továbbadni az örökséget, gyermekeikbe beoltani a hitet, az ideálokat, a történelmi és egyéb kulturális értékeket — egyszóval: a magyar szellemet, ami naggyá tette a magyart. Ettől még lehetnek jó argentin-magyarok.

Kérdés, hogy adódik-e ma Magyarországon egy újabb Klebelsberg, aki kellőképpen fölméri ennek fontosságát, és ehhez nyújtja segítő kezét? Exposém elejére kanyarodtunk vissza!

*

Összefoglaló: Nekünk, a világóceánba beletaszítottak leszármazottainak föladata: nevet szerezni a nemzetnek. De nálunk a 3., 4. generációhoz jutva a magyarságtudat a végnapjait éli: mert a veszély a magyar nyelv elvesztése, és az ezzel járó teljes fölszívódás. **Kegyelmi időt azok a gócpontok nyújthatnak, ahol van magyar oktatás.** Akiben megmaradt a küldetéstudat, egytől-egyig, mindenki a saját helyén átadja ezt a kincset az utána jövőknek, önkéntes munka által. **Így állnak fenn még ezek a valódi szellemi műhelyek.**

A magyar szellemileg igényes nép. A szellemi nemzet nem röghöz kötött. A rög egy horgony ugyan, de a szellem nem ismer határokat. Ezért, amíg hisszük, hogy a szellemi, mindent átfogó és senkit sem kizáró *nemzeti eszméért* munkálkodunk, akkor nem a múltat siratjuk, hanem **a jövőbe nézünk.** Magyarország lakosságába talán nem tartozunk bele, de a nemzetbe igen. A mi nemzetképünk, összetartozás-tudatunk része a nemzet szívárványának. **Ahol megmarad a nyelv, ott a hagyományok őreként lépnek föl!** És bátran mondom: **ott** a szellemi műhelyek továbbra is létezni fognak.

Köszönöm szépen.

*

Szétoosztásra:

Húgom, Dr. Némethyné Dr. Kesserű Judit néhány éve itt a Mikesben tartott részletes előadást az argentinai magyarságról. Egyik e témáról szóló előadásának másolt példányait szétoosztom az érdeklődőknek.

Úgyszintén az *Argentinai Magyar Hírlap* utolsó számainak egyes példányait.

~ ~ ~ ~ ~

OBRUSÁNSZKY, BORBÁLA : SZOBROT KAP A KOLOZSVÁRI PROFESSZOR

A székelyföldi Kovászna megyében, Szentkatolnán szobrot állítanak Bálint Gábor keletkutató, kolozsvári tanszékvezető tanár tiszteletére. A harminc nyelven beszélő kutatót több nemzet is saját tudósának tekinti.

A 19. század második felében tevékenykedő székely nyelvész Vámbéry Ármin és Fogarasi János akadémikus nagy felfedeztetje volt. Az 1860-as évek végén a Magyar Akadémia támogatásával több évig a cári birodalom területén, majd Mongóliában tanulmányozta a mongol nyelvet, de eközben megtanult többféle török nyelvet, orosz, finn, sőt mandzsut is.

Pályája

Bálint Gábor, aki szülőfaluja iránti tiszteletből felvette faluja nevét, hosszú kutatóútjáról többször is beszámolt a Magyar Akadémián. Ekkor még a tudós intézet ezen a néven szerepelt. Eredményei hatására több tag, köztük Hunfalvy Pál, Ballagi Mór és Vámbéry Ármin, levelező tagnak ajánlották. A költő óriás, Arany János segítségével a Budapesti Egyetemre kerül, amely ma az Eötvös Loránd Egyetemnek felel meg. Ott néhány évig mongol és mandzsut nyelvet tanított. Sajnos azonban a tehetséges Bálintnak támadt egy befolyásos ellensége, Budenz József személyében, aki meggátolta, hogy a székely tudós karriert fusson be idehaza. Ezért Bálint 1879-től egészen 1891-ig külföldön tartózkodott, és többek között az Athéni Egyetem megbecsült tanára volt.

Kolozsvári évek

A székely tudósok azonban mindenképpen haza akarták hívni a nagy tudású szülöttüket, és Jakab Elek vezetésével sikerült elérniük, hogy Szentkatolnai Bálint Gábort kinevezzék az Urál-altaji Tanszék vezetőjének Kolozsvárra. Akkoriban, az 1892-től egészen 1913-ig olyan ritka nyelveket tanulhattak a magyar fiatalok, amelyek még a legnevesebb nyugati egyetemeken is ismeretlenek voltak. A kincses városban jelentek meg Bálint legjelentősebb munkái, a kaukázusi kabard szótára, és a magyarok elődeiről szóló forrásgyűjteménye. Sajnos, a világháborúk, majd a trianoni döntés után a kutató eredményei elfelejtődtek, és néhány kivétellel csak az 1990-es években kezdték meg újra felfedezni az erdélyi tudomány képviselői.

Külföldi megítélése

Az itthoni kutatók még nem dolgozták fel a teljes hagyatékot, így mongol népköltészeti gyűjtése máig kiadatlan. Sokan nem is foglalkoztak vele, pedig külföldön, még a távoli Kínában is őt tartják jogosan a magyar mongol tudományok megalapítójának, Európában harmadikként fogott bele ezen távoli nyelv tanulásába. A kaukázusi kabardok pedig hősként tisztelik, mert Bálinton kívül azóta sem tanulta meg senki olyan jól nyelvüket. A keletkutatásban jeleskedő Oroszországban is jól ismert a neve, és elismeréssel szólnak munkásságáról.

Emlékezet

Kolozsvárott a Babes-Bolyai Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén már 1996-ban felavatták emléklapoktétjét, azóta pedig a szentkatolnai székhelyű Bálint Gábor Egyesületet vezetője, Szócs K. Ervin kezdeményezte, hogy híres szülöttjükről készítsenek egy egész alakos szobrot. Petrovits István szobrász elkészítette a szobor makettjét, amelyet már be is mutattak a helyi lakosoknak. Remélhetőleg jövő március 13-án, Bálint Gábor születésnapjára elkészül a fontos alkotás, és ezzel a nagy tudós visszatér szülőföldjére, melyre mindig is büszke volt.

PILLERNÉ TIRCKA, ÉVA : BRAZÍLIAI MAGYAR KOLÓNIA

— Visszatekintés a 2007. évre —
(2006. december 1. — 2007. november 30.)

4. OLDAL ARGENTINAI MAGYAR HÍRLAP 2007. December

BRAZÍLIAI HÍRADÓ (Zeller Éva, São Paulo-i redaktorunkkal)
Brazíliai magyar kolónia
- Visszatekintés a 2007. évre (1. rész) -

Évesi aggodalmak, rendezvények:
Minden év februárjában programokkal megkezdődik a magyarországi kolónia életének új korszaka, a braziliai magyar kolónia életének új korszaka. A braziliai magyar kolónia életének új korszaka. A braziliai magyar kolónia életének új korszaka.

2006. december:
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia

2007. január:
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia

2007. február:
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia

2007. március:
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia

2007. április:
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia

2007. május:
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia

2007. június:
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia

2007. július:
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia

2007. augusztus:
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia

2007. szeptember:
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia

2007. október:
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia

2007. november:
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia

2007. december:
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia

4. OLDAL ARGENTINAI MAGYAR HÍRLAP 2008. Január-Február

BRAZÍLIAI HÍRADÓ (Zeller Éva, São Paulo-i redaktorunkkal)
Brazíliai magyar kolónia
- Visszatekintés a 2007. évre (2., befejező rész) - (2006. december 1. - 2007. november 30.)

Évesi aggodalmak, rendezvények:
Minden év februárjában programokkal megkezdődik a magyarországi kolónia életének új korszaka, a braziliai magyar kolónia életének új korszaka. A braziliai magyar kolónia életének új korszaka. A braziliai magyar kolónia életének új korszaka.

2006. december:
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia

2007. január:
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia

2007. február:
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia

2007. március:
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia

2007. április:
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia

2007. május:
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia

2007. június:
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia

2007. július:
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia

2007. augusztus:
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia

2007. szeptember:
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia

2007. október:
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia

2007. november:
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia

2007. december:
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia
Brazíliai Magyar Kolónia

Argentínai Magyar Hírlap

III. évf. 33. sz. 2007. DECEMBER
(LXXVIII. évf. 15.839. sz.)

<http://epa.oszk.hu/html/vgi/boritolapuj.phtml?id=674>

Argentínai Magyar Hírlap

III. évf. 34-35. sz. 2008. JANUÁR-FEBRUÁR
(LXXVIII. évf. 15.840-41. sz.)

HUNGARIAN LIFE AND CULTURE WORLD-WIDE

In this column the reader will find three writings on the cultural life of different Hungarian communities in the world. These are the following:

- **Zsuzsánna Haynalné Kesserű:** *South-America Calling*. Presentation given at the 48th Study Week conference entitled *HUNGARIAN CULTURE II. — CENTERS OF HUNGARIAN CULTURE WORLD-WIDE — Three Poles: Hungary, Territories in the Carpathian Basin outside Hungary, West* — organized by the Hollandiai Mikes Kelemen Kör [Association for Hungarian Art, Literature and Science in the Netherlands] and Mikes International between 27-30 September 2007 in Elspeet, the Netherlands. In this presentation the author provided a complete overview of the conception of the three main Hungarian Diasporas in South-America and their present status.
- **Borbála Obrusánszky:** *The Professor from Kolozsvár Gets a Statue*. In this brief note Ms. Obrusánszky highlights the main achievements of the world-famous orientalist and linguist Gábor Szentkatolnai Bálint. He mastered some 30 languages. Due to the ideological nature of the discussion about the origin of the Hungarian language in the last decennia of the 19th century in Hungary, he was pretty much sidelined, and as such he went into ‘self-emigration’, teaching for many years abroad. Nowadays his œuvre is in the process of rediscovery. According to the plans a statue will be unveiled next year on March 13 (his birthday) at Szentkatolna, his birthplace in Transylvania.
- **Éva Pillerné Tircka:** *Hungarian Colony in Brazil*. In two issues of the *Hungarian News of Argentina* (Argentínai Magyar Hírlap) the author provides a colorful account of the highlights of the cultural life of the Hungarian colony in Brazil in 2007. The *Hungarian News of Argentina* (Argentínai Magyar Hírlap) can be accessed online at: <http://epa.oszk.hu/html/vgi/boritolapuj.phtml?id=674>.

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

ARDAY, GÉZA : LÉNARD SÁNDOR VÖLGYE A VILÁG VÉGÉN

Pár nyáron keresztül Torontóban, a Concorde Placen laktam, ahol egy elég értékes és színvonalas kézikönyvtár állt a rendelkezésemre. Ezek között felfedeztem egy verseskötetet, melyet Amerigo Tot illusztrált. Akkor még nem sejtettem, hogy ki a szerző, de az említett kötet: *Orgelbüchlein* címlapján Alexander Lenard szerzői néven szerepelt. Németül írta meg e kötetben található költeményeket, de azt aényt nem lehet elhallgatni, hogy valójában tizenkét nyelv ismeretének a birtokosa volt. Ezeken a nyelveken alkotott: írt, verselt, levelezett és előadásokat tartott, ám a tizenharmadik nyelve: a magyar volt, amit féltve őrzött, mert ez volt az anyanyelve.

Lénard Sándor 1910-ben született Budapesten. Nyolc éves volt, amikor szüleivel együtt Ausztriába költöztek, ahol a bécsi orvosi egyetemet végezte el. A németek előretörésekor elhagyta a megszállt Ausztriát, Olaszországba ment, s a háború vége Rómában érte. 1951-ben kivándorolt Brazíliába. A „völgy a világ végén”, ahol orvosi hivatását megélte: Santa Caterina állam öserdei közt terül el földrajzilag.

A Sao Paulo-i televízióban egy Bach-versenyt tartottak, amire a doktor úr is benevezett. Tekintettel arra, hogy nagy zenei műveltség birtokában volt, a nyilvánosság előtt, tévében közvetített versenyt megnyerte, és az azzal járó jelentős pénzjutalmat is. Ebből vásárolta meg a Donna Emma völgyében a láthatatlan házát, mely később regénytémájául is szolgált.

Nemrég vásárolhattam meg magyar nyelven Lénard szakácskönyvét: a *Római konyhát*, amit egy nagyon jó barátomnak ajándékoztam, ugyanis ő nemcsak történelmet, hanem olasz nyelvet is tanít és ráadásul imád főzni. Természetesen az ajándékozás előtt jómagam is beleolvastam a könyvbe. Nehéz és inséges háborús időben tartózkodott a szerző az örök városban. Lénard doktort talán éppen ezek a vészterhes és nélkülözésekkel teli hónapjai vezették el odáig, hogy gasztronómiai témákat rögzítsen. Ezáltal születhetett meg ez a híres szakácskönyv, amely nem csak recepteket tartalmaz, hanem az ételhez kapcsolódó történelmi ismereteket, babonákat és szokásokat is.

Lénard fő művét: a *Völgy a világ végén* címűt először német nyelven írta meg. Ezután ismét megírta magyarul, a magyar olvasók számára, mert úgy gondolta, hogy teljesen „más” gondolkodás és logika alapján kell megírni az anyanyelvén. Az öserd orvosának, az újlatinista nyelvésznek a vágya teljesült: egy magyar könyvet is akart írni. Lénard Sándor magyar íróként él az irodalmi lexikonunkban.

A berlini rádiónak német nyelven írt anyagokat olyan ritka nyelvekről, mint pl. a botokudról vagy az újlatinról. Ezek a nyelvészeti írásai *7 Tage Babylonisch* (Hét nap bábelül) címen Németországban a Deutsche Verlagsanstalt-nál, Stuttgartban jelent meg. Komolyan foglalkozott nyelvészettel, s nemcsak az újlatin nyelv vagy a catarin nyelv fogta meg, hanem a brazil portugállal is foglalkozott.

A latin nyelvet ma már a „holt nyelvek” közé soroljuk, ám a latin még kétezer évvel ezelőtt egy nagy világbirodalom kommunikációs eszköze volt, melynek komoly irodalmi hagyatéka maradt az utókorra. A római birodalom bukása után is jelen van a nyelv az egyházban, a politikában és a tudományban. Lénard doktor más indíttatástól vezérelve, ám latinra fordította a *Micimackót*, aminek a kiadását először pár kiadó arra hivatkozva utasított el, hogy a gyerekek nem olvasnak latinul, a felnőtteket pedig nem érdekli már ez a téma. Ezt a kiadói felfogást azonban megcáfolta az élet: ugyanis két év alatt kétszázötvenezer példány fogyott el. A *The Times Literary Supplement* latin nyelven recenzálta a művet. Ezen kívül Sagan *Jó reggelt búbárat* regényét is latinra fordította: *Tristitia Salve* címmel, amikor bestellernek számított a mű. Ezek mellett latinra fordította a német ifjúságnak egyik legolvasottabb alapkönyvét: a Max und Moritz-ot, Wilhelm Busch-tól.

Számtalan nyelven folytatott levelezést a fél világgal: portugálul, norvégul, németül, latinul, franciául és angolul stb. Munkássága nem csupán a *Micimackó* latin fordítását jelentette, hanem két kötet verset írt német nyelven, két orvosi szakkönyvet, pedig olaszul, valamint azt is meg kell jegyezzük, hogy olvasmányaiiban tizenhárom nyelv szellemi életét követhette nyomon, s olvashatott eredetiben.

Lénard Sándor 1972 áprilisában halt meg. A Donna Emma völgyének parasztjai és őslakói búcsúztatták lelkiismeretes orvosukat, aki ingyen és szeretettel gyógyított. A catarinai parasztoknak fogalmuk sem volt arról, hogy egy humanista író, egy újlatinista műfordító lohasztotta le a pókcsipésüket, enyhítette a fájdalmakat és látta el a sérüléseket. A Donna Emma völgy templomának orgonája elnémult, s nem játszott rajtuk többé a szegények híres orvosa Bach-fűgákat. Bachot (a Wohltemperierte két kötetét!) mindig és mindenhol vitte magával, kivéve ezt a végső utat.

SEGESVÁRY, VIKTOR : POLITIKA, TECHNIKAI ASSZISZTENCIA ÉS TRAGIKUS SORSOK**(Részlet Segesváry Viktor most készülő önéletrajzából)**

[Ez a részlet Segesváry Viktor new yorki életének történetéből származik, amikor az ottani ENSZ szervezetek számára végzett kiküldetéseket Afrikában és Ázsiában, mint konzultáns-főtanácsadó.]

CSÁD ÉS KAMERUN – ASSZISZTENCIA PROGRAM ELŐKÉSZÍTÉSE (1984. MÁJUS)

Az algériai származású Malika Akrouf, aki előzőleg a United Nations Development Program — UNDP algiri irodájában dolgozott, javasolt számomra egy kiküldetést 1984 áprilisában, hogy revideáljam a United Nations Conference on Trade and Development — UNCTAD és az International Trade Centre — ITC csádi tevékenységének programját, egybekötve egy rövid tartózkodással Kamerunban a csádi programra vonatkozó kérdések megvizsgálására. Mint már annyiszor előfordult karrierem során, itt megint egy nehéz helyzetről volt szó, melyet nekem kellett rendbe hozni, mert az UNDP és a csádi kormány nem fogadták el az előző programot. Így elindultam Párizson keresztül N'Djaménába, Csád fővárosába. N'Djaménában az egyetlen olyan öreg hotelben laktam, amelybe a nemzetközi 'utazók' megszálltak, melyben nagyon sok volt a probléma. A legzavaróbb volt a víz hiánya. Reggelente alig csöpögött egy kis víz a zuhanyból, és sokszor előfordult, hogy még ez is váratlanul leállt. Tehát zuhanyozás közben számítani kellett arra, hogy az ember ott marad beszappanozva, ha a csöpögő víz leáll. Ez velem éppúgy megtörtént, mint mindenki mással, aki ott szállt meg. Persze azonnal kapcsolatot teremtettem az ENSZnek dolgozó többi, szintén ott lakó konzultánsaival, s igen jóba lettünk egy franciával. A legtöbb este együtt mentünk Dominique-kal valahová vacsorázni; neki, mint egy magánvállalat konzultánsának, volt egy bérelt autója. Egyébként egyedül itt Csádban történt egész ENSZ karrierem alatt, hogy nem keresett meg minden reggel egy autó, mely elvitt az UNDP épületéhez, vagy amely elvitt volna a helyi programfelelős által a következő napra megállapított találkozókra a különféle csádi kormányhivatalokba.

Már másnap rájöttem arra, hogy miért lesz oly nehéz ez a kiküldetés. Az UNDP rezidens reprezentánsa semmi támogatást nem nyújtott kiküldetésem sikerének biztosítására. Ez annál inkább meglepő volt, hogy az afgán királyi családból származott, s természetesen elmondtam neki, hogy hosszú ideig dolgoztam hazájában. De talán éppen ez volt a számomra érthetetlen oka, hogy 10 napos N'djaménai tartózkodásom alatt többet nem láttam. Emellett senki az UNDP ottani irodájában nem tartotta fontosnak egy megfelelő kereskedelmi asszisztencia program kidolgozását; így saját magamra voltam utalva munkámban. Ez természetesen nem akadályozott meg abban, hogy megtegyek mindent kiküldetésem céljának elérésére, s egy az UNCTAD és az ITC által végrehajtható, a kereskedelmi szektor fejlesztését szolgáló teljes programmal tértem vissza New Yorkba.

Ekkor kezdődött kiküldetésem legérdekesebb, és mondhatnám kalandos szakasza. A tervek szerint N'Djaménából először a kameruni N'Gauundérébe kellett mennem, ahol a Csádba importált vagy onnan exportált árukat átrakodták a vonatról teherautókra, hogy megvizsgáljam vajon a meglévő infrastruktúra megfelel-e a követelményeknek és vannak-e lehetőségek jövőbeni fejlesztésre. Ezután Garuából a nagy kikötőbe Doualába kellett volna repülnöm, melyen keresztül bonyolódott le Csád külkereskedelme, hogy ott is kiértékeljem a helyzetet a csádi külkereskedelelem szempontjából. Csak N'Djaménában értesültem arról, hogy Ngaoundéré már nem játszik semmi szerepet a csádi külkereskedelemben s ezért semmi értelme nem lenne odamenni, mert csak időmet vesztegetném. Meg kell jegyeznem, hogy ezekben az években nagy volt a feszültség Csád és Kamerun között, mert a csádi kormány meg volt győződve, hogy azok a felkelők, melyek a hadsereg határvédő állásait támadják, a környező kameruni vidékeken állomásoznak, s onnan indulnak támadásra. Így, az UNDPvel egyetértve, úgy döntöttem, hogy egyenesen Doualába megyek. De nem voltak repülők N'Djaménából Doualába, ezért autón kellett a Kamerun északi részén fekvő Marouáig menni, s ott elérni egy járatot. Az UNDP rendelkezésemre bocsátott egy kocsit erre az útra.

De a politikai problémák miatti katonai intézkedések már elindulásomat is megnehezítették. Az Oubangui-Chari folyón való átkelés, mely a Csád és Kamerun közötti határt képezi, meg volt tiltva, mert a hatóságok a felkelők egy új támadását várták. Végül is tudtam beszélni azzal az ezredessel, aki a folyón lévő átkelőhelyeket őrző francia csapatok parancsnoka volt, s ő engedélyt adott, hogy kocsimat egy francia katonai komp átvigye az Oubangui-Chari másik oldalára. Az átkelés után sofőröm nagy sebességgel indult Maroua felé, mert legalább két órát veszítettünk az átkeléssel kapcsolatos tárgyalásokkal. Bár a homokos út nem volt nagyon rossz, amikor láttam, hogy a sofőr 120 kilométeres sebességgel száguld, hogy behozza a késést, mégis arra kértem, hogy lassítson le egy kicsit, mert szeretném még látni a feleségemet New Yorkban. És már így is, úgy is késő volt, mert Marouához közeledve láttuk az egyetlen repülőgépet felszállni a kis repülőtérrel az ország déli része felé. Balszerencsém érzete még inkább fokozódott, amikor megtudtam a repülőtérrel, hogy a következő járat csak két nap múlva indul Douala felé. Semmit nem tudtam tenni, be le kellett nyugodni a változhatatlanba. Lefoglaltam egy helyet a következő

járaton, s megszálltam Maroua egyetlen kényelmes, modern hoteljében — micsoda szerencsém volt, hogy egy ilyen hotelt találtam Afrikának ebben az Isten háta mögötti sarkában — s elkezdtem írni a kiküldetésről szóló jelentésemet. Türelem, türelem...

Doualában egy újabb csalódás várt. Egy pénteken érkeztem oda, s azonnal tudatták velem, hogy péntektől hétfőig bezárólag egy ünnep van, így minden hatóság és vállalat irodája be van zárva, még a kikötő parancsnoksága is, amellyel mindenáron kapcsolatot kellett volna teremtenem. Tehát keddig kellett volna maradnom, hogy valamit is tehessek. A N'Djaménában kapott hírek szerint viszont Douala is sokat veszített jelentőségéből a csádi külkereskedelem szempontjából a politikai ellentétek kiújulása óta. Így eldöntöttem, hogy felszállok az első Európába induló repülőgépre. De az esetleges kritikák elkerülése miatt telefonáltam New Yorkba Malikának, aki teljesen egyetértett velem, hogy ez a legjobb megoldás. Szombat reggel felszálltam a Párizsba induló gépre.

MALI, GAMBIA ÉS A ZÖLDFOKI SZIGETEK – A VÍZI FORRÁSOK FELTÁRÁSA ÉS MENEDZSELÉSE (1984 NOVEMBERE-1985 MÁRCIUSA)

New Yorkba érkezésem után, amikor végigjártam az ENSZ szervezetek irodáit, régi ismerősöket keresve, fedeztem fel Roger Mégélas barátomat, aki hosszabb ideig az UNCTAD és ITC programjaival foglalkozott az UNDP bamakói irodájában. Roger egy nagyon intelligens valaki, majdnem mindig jó hangulatú, aki nem bürokrataként dolgozik, hanem felhasználja ismereteit és józan eszt munkájának elvégzésében. Pontosan ezek miatt a jó oldalai miatt rengeteg nehézsége volt a nemzetközi bürokrácia dzsungelében. Jól ismerjük feleségét, Brigiztet is, aki szintén a bamakói UNDPben dolgozott. Rogert legutoljára Torinóban láttam, ahol az ENSZ Staff College-jában dolgozott, s ő szervezte az egyesek által kért, ún. 'kívánságoknak megfelelő' kiképzési programokat. 1984-ben az ENSZ Főtitkárság egyik osztályán dolgozott, melynek feladata a fejlesztésre vonatkozó technikai kooperáció elősegítése volt (*Department of Technical Cooperation for Development* — DTCD), s különösképpen a természetes anyagok forrásainak felhasználásával, elsősorban a vízforrások feltárásával és szétosztásával, foglalkozott.

1984 őszén és 1985 első felében egy sor kiküldetést bízott rám ezen a téren. Ezeket foglalom össze ebben a szekcióban, jelezve munkám helyét és idejét minden bekezdés elején.

— *Mali –1984. november.* 1984 októberében Roger arra kért, hogy menjek Maliba – jól tudta, hogy milyen alaposan ismerem ennek az országnak a helyzetét – a következő probléma megoldására: hogyan lehet a víz-felhasználókat bevonni a különféle szervezetek által finanszírozott kútfúrások költségeinek fedezésébe? Ezért kiküldetésem célját a következő lett: 'Megvalósítható-e Maliban a felhasználóknak a földalatti vízrétegek feltárása költségeihez való hozzájárulása?' De ez a kérdés automatikusan egy másik, lényegesebb, kérdéshez vezetett: kinek kell a vízforrások felhasználását irányítani, amikor az UNDP finanszírozza, és a DTCD technikailag elvégzi, a kutak fűrészt?

Ez egy érdekes kiküldetés volt, nemcsak azért, mert visszatérhettem Maliba, ahol barátaim voltak és régi programom még működött, hanem elsősorban azért, mert egy teljesen új tárgyban kellett magamat beledolgozni. Az UNDPnek Maliban – s ez egy természetes volt az egyik szaheli országban – egy hatalmas programja volt a földalatti vizek feltárására tucatnyi autóval és teherautóval, nehéz fűrészi felszerelésekkel, stb. A program kielégítő eredményeket hozott, de a hatóságok el akarták érni, hogy a felhasználók részt vegyenek a kutak és a vízpumpák beszerelésének költségeiben, kivéve az ENSZ által viselt kiadásokat. Sok országos és helyi hatósággal és a faluközösségek képviselőivel is tárgyaltam erről a kérdéstről. Hamarosan világos lett előttem, hogy ez csak akkor lehetséges, ha a faluközösségek a legnagyobb mértékben részt vehetnek a felhasználás irányításában, például, ha ők lesznek felelősök egyrészt a kutak hozzáférhetőségét biztosító terület megmunkálásaért, másrészt a vizet a mélyből felhozó pumpák működtetéséhez szükséges benzin megvásárlásáért, és így tovább. Ennek magvalósítása azonban feltételezte egy helyi, közösségi szerv létrehozását, melynek feladata nemcsak a terhek, hanem, és főképpen, a felhasználható vízmennyiségek szétosztása is az emberek vagy állatok fogyasztására, vagy a kis fözelék termelő kertek locsolására. Ez viszont egy nagyon körülményes feladat volt, már csak azért is, mert sok esetben egy kútnak több faluközösség igényeit is ki kellett elégítenie. Az is nyilvánvaló volt, hogy a vízforrások felhasználásának irányítását csakis a helyi emberek vállalhatják el, és nem a fővárosban székelő hivatalnokok, akiknek fogalmuk sincs a helyi viszonyokról, mert csak a faluközösségek képviselői ismerik pontosan a háztartások, a szövetkezetek, vagy a közszolgáltatási hatóságok (például, egészségügyi rendelők) szükségleteit, mint azokat, akik tudnak fizetni vízfogyasztásukért – ezért a kimondhatatlan kincsért ezen a vidéken. Következésképpen azt javasoltam, hogy a vízfelhasználásért felelős bizottságokat kell létrehozni, melyeknek tagjai az érdekelt faluközösségek képviselői lennének. Azt is javasoltam, hogy a Mali Fejlesztési Bank adjon hitelt ezeknek a bizottságoknak, melynek nagyságát a faluközösségek öntözés révén kapott új jövedelmének alapján kell meghatározni, és amit az előre megállapított feltételek szerint kell visszatéríteni. Másképpen ezeknek a faluközösségekhez tartozó parasztoknak nem lett volna elég jövedelmük, hogy a kezdeti és az állandó, folyó kiadásokat fedezni tudják.

Javaslataim nem tetszettek Bamakóban, mert a központi hatóságok saját kezükben szerették volna tartani az új vízforrások kontrollját. Ugyancsak nem tetszettek New Yorkban (Roger Mégélas kivételével), mert egy mindenféle kalkulációval és más ún. 'tudományos' módszerekkel készített jelentést vártak tőlem, míg én a hangsúlyt a költségek viselésének társadalmi

szempontból kielégítő megoldására helyeztem. Én nem tudtam mesterséges és intellektuálisan szemfényvesztő dolgokról beszélni, amikor a felvetett probléma, egy Szahelben lévő országban, emberek millióinak a sorsára, életbenmaradására vonatkozott.

— *NEW YORK – 1985. JANUÁR.* Roger azt kérte, hogy New Yorkban dolgozzak ki egy általánosan érvényes tanulmányt a felhasználók bevonásáról a kis öntözési rendszerek létrehozása költségeinek viselésében. E munka eredménye lett a következő címet viselő tanulmányom: 'Kis öntözési rendszerek a Szahelben – Egy konceptuális keret' (*Small-scale Irrigation in the Sahel – A Conceptual Framework*).

— *GAMBIA – 1985. FEBRUÁR.* Februárban elrepültem New Yorkból, mint egy a földalatti vízforrások feltárását fejlesztő programot felülvizsgáló, háromoldalú – UNDP/DTCD/Gambia – küldöttség tagja. Feladatom volt a kis öntözési rendszerek gazdasági kihatását a lehetőségekhez képest felmérni. Ez volt az első alkalom, hogy egy közgazdász vett részt egy ilyen kiküldetésben, mert az ENSZ szervei tudni akarták, hogy asszisztenciájuk milyen mértékben rentábilis. Akkoriban ez egy jelszó volt nemzetközi körökben, hogy rentabilizálni kell a technikai együttműködést. A probléma azonban az volt, hogy a nemzetközi szervezetek bürokratái nem tudták, hogy ezt a rentabilitást a kormányok vagy pedig az érdekelt emberek szempontjából kellene-e kiszámítani, hiszen az ő szempontjukból e kettőnek azonosnak kellett lennie. Az én perspektívámban viszont e kettő nagyon ritkán esett egybe. Tevékenységem folytán bizony sokszor láttam hasonló 'mániákat' vagy 'megszállottságot,' mint például, 'menedzsment a célok szerint' vagy 'önmagát fenntartó fejlődés' (*sustainable development*); ez utóbbi napjainkig is megmaradt.

Jelezve egy másik teljesen értelmetlen és érthetetlen dolgot a nemzetközi asszisztencia keretében megemlíttem itt, hogy Banjulban, Gambia fővárosában, találkoztunk egy a gyermekek érdekeit védő szervezet (UNICEF) küldöttségével. Ők azért voltak ott, hogy keressenek egy lehetőséget a költségvetésükben Gambiának szánt, de el nem költött pénz elköltésére, mert ha nem költik el az egész összeget, az avval a rizikóval járt volna a szervezet számára, a világ minden bürokratikus adminisztrációja által elfogadott gyakorlat szerint, hogy a következő évben kevesebbet kapnak költségvetésükben Gambia számára.

Számomra ez a kiküldetés több nehézséggel járt, mert a gambiai kormány egyes képviselői, mint Maliban, másképp látták a dolgokat, mint én, egyébként azonban ez a pár hét nagyon kellemes volt. A küldöttség többi tagjai szimpatikusak voltak; a vezetőnk egy spanyol szakértő volt, kollégáim pedig egy francia és egy cseh. Jól megértettük egymást, s minden este együtt jártunk vacsorázni. Egy Banjulon kívül fekvő hotelben voltunk elszállásolva, s amint visszatértünk a munkából, mind a négyen együtt a tengerben fürödtünk, először a még tűző napsütésben, majd az afrikai alkonyat színeit élvezve. New Yorkba való visszatérésünkkel olyan napsütötte barnák voltunk, hogy senki nem akarta elhinni, hogy hivatalos kiküldetésben voltunk.

— *ZÖLDFOKI SZIGETEK – 1985. MÁRCIUS.* A Zöldfoki Szigetekre egy a Maliban tett kiküldetéshez hasonló céllal mentem, tehát a földalatti vízforrások feltárása költségeinek viselésébe a felhasználókat is bevonni. Ez megint egy nehéz kiküldetés volt. Már rosszul kezdődött az utazás is, mert Dakaron keresztül kellett mennem, ahonnan egy kis, kétmotoros repülőgép, egy rendszeres járat, vitt Praiába, a Zöldfoki Szigetek fővárosába. Az Atlanti Óceánon nagyon erős szél fújt, s a kis repülőgép, annak ellenére, hogy nem magasan, hanem közel a vízhez repült, hogy elkerülje a szélrohamokat, állandóan rázkódott a jobb oldalról a balra hajolva. Minden utas az ülésének a karfájába kapaszkodott, behunyt szemmel – ez volt a legveszélyesebb, legrosszabb utazás, amit valaha is tettem karrierem folyamán.

Déltájt érkeztem meg, s hotelszobám elfoglalása után azonnal az UNDP irodájába mentem, hogy találkozzak az afrikai Beninből származó rezidens képviselővel, és orosz helyettesével. Alig léptem be a rezidens irodájába, azt kérdezte tőlem: „Miért jött? Értesítettük New Yorkot, hogy a kormány nagy elfoglaltsága miatt kérte az ön kiküldetésének egy későbbi időpontra való halasztását.” A telexet persze, mint később kiderült, New Yorkból való elutazásom másnapján küldték, így erről nem tudhattam és Roger nem tudott engem elérni. Azt javasoltam az UNDP képviselőjének, hogy kiküldetésem két hétről egy hétre lerövidítem, s munkámat kiegészítem egy rövid dakari tartózkodással, ahol, tudomásom szerint, több kiegészítő anyagot lehetett találni és egy pár személlyel a kapcsolatot felvenni. Ebbe a rezidens beleegyezett s értesítette New Yorkot a megváltozott programról. Annak ellenére, hogy nem tudtam beszélni a kormány illetékes képviselőivel és felelőseivel s a kormány még nem adta meg egy ilyen kiküldetéshez való hozzájárulását, New York utólag mégis megkért egy pár hónap múlva esedékes, a Zöldfoki Szigetek vízkészletének feltárását és a vízszolgáltatás helyzetének megjavítását célzó tevékenység kiértékelését végző küldöttség programjának elkészítésére is.

Így munkám elsősorban abból állt, hogy átolvastam minden a vízfeltárási és vízszolgáltatási programra vonatkozó ENSZ jelentést és a hivatalos dokumentumokat az egyes szigetek vízzel való ellátásával kapcsolatban, valamint bármely más a témára vonatkozó írást, mint, például, a Zöldfoki Szigeteken előzőleg dolgozó külföldi konzultánsok tanulmányait. Emellett sok időt

töltöttem a DTCD program igazgatójával, aki informált munkájuk minden aspektusáról. Együtt meglátogattuk a Santiago szigetet, hogy lássam a víztározó gátakat, a program által elhelyezett különféle műszereket, s néhány kútfúrást, amelyekből kis motorpumpákkal hozták felszínre a vizet. Ilyen módon számot adhattam magamnak a földalatti vízrétegek keresésének, felmérésének és feltárásának hallatlan nagy nehézségeiről.

Vízellátás szempontjából a Zöldfoki Szigetek államához tartozó kilenc sziget helyzete nehéz, sőt tragikus. Tekintettel a nagyon kevés évi esőre, a földalatti vízrétegek felkutatása, felmérése és feltárása tehát elmaradhatatlan a lakosság életbenmaradásának biztosításához. Emellett két szigeten, Mindelen és Salon, egyáltalán nincs földalatti vízréteg, s az esővizek, ha egyáltalán esik is egy kicsit, nem elégségesek a rettenetes szárazság enyhítésére. Nincs tehát más lehetőség, mint a tengervíz sóatlanítását elvégző, igen drága üzemeket létrehozni. Mindez megmagyarázza, hogy miért oly fontos a vízkészlet feltárását és felhasználását a lehető legrentábilisabbá tenni, vagyis a felhasználást a lakosság szükségleteihez arányosítani, és a földalatti víztükrök tömegét és kihasználását állandóan kontrollálni. A Zöldfoki Szigeteken a vízgazdálkodás a hiánnyal való gazdálkodással egyenlő.

A történelem folyamán ezek a szigetek a tengeri nagyhatalomnak, Portugáliának támaszpontjai voltak, ahonnan az Afrika végén fekvő Cap Horn és az India felé irányuló forgalmat és kereskedelmet kontrollálták, nem volt rajtuk bennszülött népesség s a jelenlegi lakosság azoknak a portugálok által odavitt rabszolgáknak a leszármazottjaiból áll, akik az erősségeket építették s a katonai garnizon mindennapi szükségleteit látták el. Ez a lakosság ma a világ legszegényebb népei közé tartozik. A társadalom szerkezete teljesen különbözik az afrikai földrészen, különösképpen a Szahelben fekvő országokétól, mert nincs közösségi birtok és közösségi élet, hanem kizárólag az Európából behozott magántulajdon rendszere érvényesül, s így egy állandó feszültség van azok között, akiknek van a tulajdonában valami, és akik minden tulajdon nélküli szegények. A függetlenség elnyerése óta, a kormányok próbálnak ezen a helyzeten változtatni, még a külföldön élő tulajdonosok kisajátításán keresztül is, vagy a szövetkezeti élet meghonosításával. De a városiasodás ellenállhatatlan ereje újabb szegényeket teremt, akik kétszeresen is ki vannak szolgáltatva.

Délben láttam az utcán embereket teljesen berúgva – helyileg készített rumot ittak, mely állítólag a legrosszabb minőségű – s ez egy olyan jelenség volt, mely megmutatta egy gyökértelen népesség végső kétségbeesését, hiszen az elképzelhető legnehezebb életfeltételeknek van kitéve. Minden Afrikában és az egész világban szerzett tapasztalataim között, az, amit a Zöldfoki Szigeteken láttam, hagyta bennem a legszomorúbb és legmegdöbbentőbb emléket.

LIVING HISTORY

This column contains two writings:

- **Géza Arday:** *The Valley of Sándor Lénard at the End of the World.* This writing provides a brief but complete remembrance of Sándor Lénard, the Hungarian humanist who spent most of his time in Brazil (from 1951 till his death in 1972). From his 'invisible house' he was curing the local Indian population for free and maintained a correspondence with his world-wide network of humanists in 13 languages. Probably one of his most famous deeds was the translation of Winnie-the-Pooh.
- **Viktor Segesváry:** *Politics, technical Assistance and Tragic Lots.* These pages constitute a pre-release from the author's autobiography he is working on at this moment. He tells a few stories that relate to his work as a senior consultant of the UN in Africa and Asia.

KÖNYVAJÁNLO

CZEGLÉDI, KATALIN : NYELVÉSZETI VÉLEMÉNY UCSIRALTU TANULMÁNYAIHOZ

UCSIRALTU

A hun nyelv szavai

A mongol alapszöveget fordította:

Obrusánszky Borbála

A kínai szövegeket fordította:

Csornai Katalin

NAPKÚT KIADÓ

2008.

Ucsiraltu, mongol nyelvész tanulmány gyűjteményéhez megjegyzéseket dr. Obrusánszky Borbála orientalista megtisztelő kérésére írtam. Jelen véleményem három fő elemet tartalmaz: Ucsiraltu megállapításainak, gondolatainak a megerősítését, kiegészítését és javítását. Az utóbbi nagyon kevés esetet érint.

A földrajzi névi kutatásaim¹már a kezdettől fogva olyan ősi gondolkodásra hívták fel a figyelmemet, amely szerint a népnevek születése másként értelmezendő, mint ahogyan az eddigi szakirodalomból azt megismertük. Már az első pillanatban meglepett, hogy Ucsiraltu pl. a *hun* népnevet a korai kínai források és a korai mongol beszélt nyelv alapján hasonlóképpen magyarázza, mint ahogyan azt én tettem más vizsgálati anyag fényében sok ezer km-re Ucsiraltu-tól mostanáig nem tudva egymás munkájáról.

2. A *hun* népnevet rekonstruálva hangtani oldalról lényeges megállapítás, hogy a *h-* szókezdő nem protetikussal kezdődik, hanem etimologikus hang. Hozzáteszem, eredeti *t-* fejleménye. A név alaktanilag két elemre tagolódik: *hun* < *hu* + *-n* < *hun* + *-nu* < *xiong* + *-nu*. A szó első eleme az abszolút tő, másképpen gyök, a második eleme pedig 'valamivel való ellátottság'-ot, 'valami mellett lévő'-t jelölő grammatikai lexéma, amelynek az alakváltozatai nemcsak további népneveken, hanem számos más szóban, a földrajzi nevekben is gyakori és betérítik Euráziát. Kezdő mássalhangzója az *n-* eredeti *t-* fejleménye. Ami az első elem végső mássalhangzó kapcsolatát (*-ng-*) illeti, szintén fejlemény, amely még tovább változva, esetünkben a *-g* zárhang eltűnt. A magánhangzók egy zártabbá válási folyamat eredményei, mégpedig az *u* < *o* < *ā* labiális

¹ A Volga-Ural vidéke földrajzi neveinek a kutatása tette lehetővé, hogy megírjam az alábbi kommentárt. A vizsgálataim a földrajzi nevek révén több nyelvet és kultúrát érintenek. A mintegy 32 év alatt évente több konferencián tartottam előadást, megjelent mintegy 80 tanulmányom, két könyvem, kéziratban van további három és a földrajzi nevek, valamint a földrajzi neveknek alapul szolgált szavak, nevek szótára.

fejleménye. A források és a nyelvek megőrizte alakváltozatok számba vétele egyrészt rengeteg tanulsággal jár, másrészt a szókezdő mássalhangzójuk szerint alapvetően két csoportba rendeződnek: 1. a *t*- és fejleményei 2. a *k*- és fejleményei. Etimológiailag így két szóval van dolgunk, azonban közszói jelentésüket illetően ugyanazok vagy hasonlóak. Ami a *hun* népnév jelentését illeti, elmondható, hogy a népnevek a földrajzi neveknek, elsősorban a vízneveknek a mintájára születtek. Ugyanis a természet működése szerint a vízforrás, más esetben a mag, az anya utódokat (folyókat, növényeket, állatokat, embereket, mint sarjakat, gyermekeket) hoz létre, más szóval forráshoz, maghoz, anyához tartozókat. Ez utóbbiak kezdetben kisebb, idővel egyre nagyobb összetartozó vér szerinti közösséget, családot, majd nemzetséget, törzset, népet alkotnak. Nem csoda hát, hogy a legősibb keletkezési népnevek 'forráshoz, maghoz, anyához tartozó'-t jelentenek, amelyet a szó (népnév) szerkezeti felépítése is hűen tükröz.

Miután bizonyos magból ember lesz, a szó 'ember' jelentése, de maga az *ember*² szó is idetartozik. Így lehet közös etimológiájú a *hun* népnév és az 'ember' jelentésű mongol *xyn* 'ember, emberek',³ csuv. *šyn* 'ember', sárga ujg. *žin* 'ember', jak. ojr. *d'on*, tuv. hak. *čon* 'emberek, nép', burj. mong. *zon* 'nép, emberek, lakosság', kínai *žen*, *jín* 'ember, emberek'. (JEGOROV 1964)

A rendszert látva hangtani, mondattani, alaktani és jelentéstani szempontból egyaránt olyan névadás logikai ismeretek mutatkoznak meg, amelyek világosan láttatják velünk azt, hogy bizonyos szavak egyszerre tartoznak össze és különböznek. Más szóval, az eredeti komplex jelentéstartalomnak, amely idővel részeire esett, az idevágó jelentés elemét kell megtalálnunk.

Ugyanakkor a mag, az anya nemcsak ő, hanem egyetlen, első is. Nem véletlen, hogy a számnevek tanulmányozásakor is innen kell kiindulni. Az összekötő szál figyelembe vétele mellett azonban a népnevet sohasem azonosíthatjuk a számnévvvel.

A 'valamivel való ellátottság'-ot, a 'valami mellett lévő'-t, 'valamihez való tartozás'-t jelölő második elem korábbi változatának magánhangzója a *hun* népnévben *-n* < *-nu* < *-na* labiális *-ā* hangot tartalmaz. Természetes, hogy ennek a grammatikai lexémának a fejleményei, alakváltozatai több nyelvben ismertek úgy is, mint birtokos esetrag, s idetartozik a magyarban a *-nak* (a), *-nek* (e) is. Eleink a természetben, a természeti környezettel szoros kapcsolatban éltek, a természet működését, alkotó részeinek a tulajdonságait megismerve saját magukat egyértelműen a természet egyik részeként fogták fel, következésképp a természet birtokolta az embert és nem fordítva. Világosan látták, hogy a víz, mint forrás az élet első és egyetlen legfontosabb feltétele. Mag, anya szerepe van, ezért nemcsak a legnagyobb tisztelet övezi, hanem egyetlen, amiben először és legfőképpen hisznek. Nem csoda hát, hogy a mai napig fennmaradt a hunok ún. *bű*, *böge* hite, amellyel összetartozik a magyarban ismert *bű*, *báj*, valamint a *mágia* (*mág-ia*), *mágus* (*mágu-s*) szavak töve, de az *igéz* (*igé-z*) töve is. E szavak bV, bVj, bVgV, ill. mVgV, továbbá VgV szerkezetűek, és mind hangtanilag, mind alaktanilag összetartoznak, ez esetben pedig a hit tulajdonsága révén jelentésanilag függnék össze. 'Valamivel való ellátottság' jelentésű grammatikai lexémával együtt pedig a 'bű hitet valló, bű hitű' jelentésű lesz.

Miután a legnagyobb erő a *mag*-ban van, a mag meghatározza, irányítja, uralja az utódok életét, tulajdonságait. Erről az oldalról megközelítve a 'hit, az erő, a hatalom stb.' jelentés is idekapcsolódik. Közülük a *k*- kezdetű szavak csoportjához tartozik a *kutuq*, s a *t*- illetve fejleményei kezdetűek csoportjába tartozik a *hidu*, *hitu* 'erő, hatalom', amelynek az ÓT.-ben fennmaradt változata az *yduk* 'szent', stb., a magy. *hit*, *hata*(lom) főnév töve, a *hat*- ige stb. A szónak a nemesi rangként való alkalmazása nem csoda, egyenesen természetes, hiszen a maghoz való tartozás a minőség legnagyobb fokát jelentette.

Ami a *h*- és *s*- viszonyát illeti, Ucsiraltu nagyon helyesen látja, hogy a két hang etimologikus és összetartozik. A földrajzi névi kutatásaim eredményeképpen azonban nem a *h*-ból fejlődött az *s*-, hanem az összetartozás oka az, hogy a két hangnak közös az előzménye: *t* > *th*- (*š*) > 1. *h*- 2. *s*-. Feltétlenül tisztázandó kérdés, hogy a mai mongolban meglévő *k*- lehet-e korábbi *h*- zárhangúsodásának eredménye (ilyen a Volga-Ural vidéke földrajzi nevei közt és a magyarban nem mutatható ki), vagy egyszerűen csak arról van szó, hogy az egyik a *k*- kezdetűek csoportjába tartozik, míg a másik változat a *t*- és fejleményeivel kezdődőek közé. Ez vonatkozik a *hulugu*, *ulusz*, ld. magy. *ország* (< *uruszág*) szóra is. Ld. még *hata*, tör. *ata*, magy. *atya*, *tata*, régen *hana*, tör. *ana*, magy. *anya*, továbbá *Anna*, *Hanna* női személynév, ang. *hen* 'tyúk', stb. Az angol, német stb. párhuzamok számos esetben nem külön fejlődés eredményei, hanem annak a jelei, hogy nagyon ősi állapotot őriztek meg az adatok. Fontos feladatunk megtudni, hogy az indoeurópai, altáji és az uráli nyelvcsaládba sorolt nyelveknek hogyan lehet közülük egymáshoz akkor, ha nem lehet szó nyelvi kölcsönzésekről. Természetesen mindig körültekintően kell eljárni azért is, mert a mélyhangú *q*- fejleménye is lehet *h*-, s a kétféle *h*-t eredete szerint el kell különíteni.

A *hun* és a *hit* szavak *h*-jával összetartozik a magyarok *hungar* (*hunga* + *-r*) nevének *h*-ja, továbbá a magy. *Hükiüri-tó* (*Hükü* + *-ri*) *h*- szókezdője, amely az *Üküri-tó*, *Öküri-tó* változatban elenyészett ugyanúgy, mint az ÓT. *yduk*-ban. Ugyanakkor *s*- szókezdő van meg a magy. *szent*, a magyarok *szabir* (*szabi* + *-r*), *szavárd* (*szavá* + *-r* + *-d*) nevében, de a *székely* (*széke* + *-ly*) és a *szaka* szkítákat jelölő népnévben, továbbá magában a *szkita* (*szki* + *-ta*) névben is.

² Vö.: a magyar népnév.

³ Csak abban az esetben, ha a szókezdője bizonyíthatóan nem *k*-, hanem *t*- és fejleményeivel tartozik össze.

A hun nyelvben már megvolt a *h-*, de nemcsak a korai kínaiban és a mai kínaiban maradt meg, és a folyamat nemcsak a mongol ojrát nyelvben követhető nyomon, hanem a magyarban is. Továbbá a baskírban ez a *h-* őrződött meg nagyon gyakran a tatár *s-*szel szemben.

Figyelemre méltó, hogy amíg Ucsiraltu a régi kínai források elemzéséből próbál rájönni a szavak etimológiájára, a Volga-Ural vidéke földrajzi neveinek a vizsgálatai hasonló, gyakran azonos eredményekhez vezettek az esetek nagy többségében mind hangtani, mind alaktani és mind jelentéstani oldalról egyaránt.

A *Wen-na-sha* lehet a *huna-sha* fonetikus átírása, ugyanakkor az sem kizárt, hogy a *hun-na* és a *Wen-na* úgy kötődnek egymáshoz, mint a magyarok *hungar* (*hunga-r*) és a *venger* (*venge-r*) neve, ahol a szókezdő *v-* előzménye *w-*, s a név nem lehet a szláv nyelvekből való kölcsönzés.

Egyet értve Ucsiraltu-val abban is, hogy a mongol ojrát és csahar nyelvjárások korábbi hangállapotokat őriznek, hiszen ismerik a mai teljes képzésű magánhangzóknak a diftongus előzményét.

A szerző helyesen jár el akkor is, amikor az egyes szavak rekonstrukciója során az eredeti komplex jelentéstartalom részjelentéseinek az önállósodásával keletkezett újabb szavakat nem tartja összekeverhetőnek. Hozzáteszem, a tör. *on* 'tíz' mint alapszám végső soron összetartozik nemcsak az 'egy'-gyel, vö.: ang. *one*. A mong. *uni* 'liszt' jelentés sem véletlen, kötődik a *mag*-hoz, amely egyben örök is, vö.: a törökségben ismert *mängü*, mong. *mönx* 'örök', s a mong. *üni* nemcsak a *hun* népnévvel függ össze, hanem természetes, hogy 'állam' jelentése is van.

Nemcsak a *hun* népnévnek van magyar szempontból is nagy jelentősége, hanem a Mongolok Titkos Történetében és a kínai forrásokban lévő törzsneveknek is. Lévén, hogy a földrajzi nevek fényében az eddigiektől eltérően ítélem meg a magyar törzsneveket (*Nyék, Megyer, Kürt-Gyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi*), Ucsiraltu munkája azért is fontos, mert a keleti hagyományok igazolhatnak vagy ellentmondhatnak. Ebből az is következik, hogy a Mongolok Titkos Történetében és a kínai forrásokban szereplő törzsnevek, amelyek az északi népekkel kapcsolatos feljegyzéseket is tartalmaznak, nemcsak mongol, hanem a magyarság korai történetének kutatása szempontjából is fontosak. Megállapításaim szerint a magyar törzsnevek valójában személynevek, és nem, mint törzsnevek viselkednek tulajdonnévként.

Ucsiraltu felhívja a figyelmet arra, hogy bizonyos törzsek nevei egyes és többes számban egyaránt előfordulnak. Ennek az a magyarázata, hogy tartalmazzák a 'valamivel való ellátottság'-ot jelölő grammatikai lexémát, amely nemcsak a birtokos eset ragjának, de a többes számú jelentésnek is alapul szolgált.

Eleink szemléletéből, gondolkodásából végső soron a természettel való kapcsolatából, annak megismeréséből fakad az a tény, hogy egyaránt eredeti komplex jelentés tartalom részeként önállósodott a népnév, a nemesi méltóságnév valamint a törzsi elnevezés is.

A már Kr. e. 8. századból ismert *ongut* (*ongu* + *-t*) név teljesebb alakja az *öngütei* (*öngü* + *-tei*), *ongutai* (*ongu* + *-tai*), ahol a második elem (*-t*, *-tai*, *-tei*) 'valamihez tartozó, valamivel ellátottság, valami mellett lévő' jelentésű grammatikai lexéma. A mély és magas hangrendű változatok létének okát minden esetben tisztázni kell. Nem mindegy ugyanis, hogy ősi, eredendő kettősségről van-e szó (vö.: magy. *karika, kerék, kör*), vagy valamely nyelvben hanghelyettesítés történt, mert nem tudták ejteni a labiális palatális magánhangzót.

Ami a földrajzi neveket illeti, nem tartom valószínűnek, hogy az *Ongut-hágó* pl. a rajta átvándorolt *ongut* törzsről kapta a nevét. A hágó neve rokon a magy. *Dömör-kapu, Vas-kapu* ill. *Szoros* (< *Szoro* + *-s*: képző) elnevezésekkel, jelentésük 'szűk átjáró', amelyet keletkezésük módja és formájuk ill. ebből következően funkciójuk okán neveztek el. Az *Ongut* (*Ongu-t*), *Dömör* (*Dömör-r*), *Vas* (*Va-s*) valamint a *Szoros* < *Szoro* (*Szo* + *-ro*) + *-s*) töve hangtanilag és szerkezetileg is összetartoznak.

Az *ongut* szó más megközelítésből a mongolság *böge* hitével nem csoda, hogy kapcsolatos lehet, hiszen az *öngüt* (*öngü-t*) első eleme és a *böge* egyaránt ugyanarra az ősi szóra vezetnek vissza. Lényeges, hogy nem egymásnak szolgáltak alapul.

A *bajagut* (*bajagu-t*) törzsbeli neve összetartozik a mong. *bajan* 'gazdag', csuv. *pujan* 'ua.' szavakkal, de idetartozik a magyar *buja* 'dús, gazdag növényzet stb.' és a *Bajót* helynév is, sőt az ÓT. *bajat* 'a türkmén-oguzok kilencedik nemzetsége'. Ezeknek a szavaknak, neveknek közös az ősiük a földrajzi névi kutatások fényében is.

A *Tüdüin* törzs nevének előfordulása a kínai forrásokban szereplő hunoknál, a vele összetartozó, az orkhoni feliratokban és a Mongolok Titkos Történetében előforduló *Tüdüin* jelentősége magyar szempontból is igen nagy. A Volga-Ural vidéke földrajzi neveinek fényében a *Tüdüin* tagolása *Tü-dün*, amelyet megtámogat Ucsiraltu megállapítása, mely szerint „Ennek hangzása a közép-kínai nyelvben *t'u(k) dung* lehetett.” A Földrajzi nevek között szerepel csuv. *Turun* (*Tu-run*), *Tärän* (*Tä-rän*) forma, amely az oroszban *Turunovo* ← nem or. *Turun* + or. *-ov*: birtokos melléknév-képző + or. *-o*. Ezekben a formákban az *-r*-fejlemény: *-t* > *1*. *-d* > *2*. *-δ* > *-r*-.

Nem csoda, hogy foglalkozás neveként is előfordul a *tüdüin* (*tü-dün*), hiszen a második elem alapul szolgált a foglalkozásnév képzőnek is.

A *Menen-Tudun*, *Manan-Tudun* első tagja jelenthet 'nagy'-ot, hiszen összetartozik vele a csuv. *man*, *mană* 'nagy', de a lat. *magna* (*mag-na*) 'ua.' is. A *Tudun* (*Tu-dun*) első elemével pedig rokonok, pl. a magy. *tő*, *töv-*, *tőke*, *tönkő* alakváltozatok ugyanazon jelentésben. A *Tudun* 'töves, tövel ellátott' jelentésű szó, amelynek szinonim jelentése a magos, maggal ellátott, maghoz tartozó' jelentés. A *Tudun* párhuzama az *öngüt* és a *hun* szavaknak.

Mint hun nemesi rangok egyrészt a *szeccsen*, *ongut*, *hitü* és a *bicsigecsi* (*bicsige -csi*) 'betüs', 'aki betűvel foglalkozik' tartoznak össze. A *kutugu* másik csoportot képvisel, mégpedig a *k-* kezdetűeket.

Nagyon fontos a népnevek, személynévek, törzsnevek, címnevek egymáshoz való viszonyát megvizsgálni, mert nem mindegy, hogy azoknak külön-külön milyen szó szolgált alapul. A névalkotás módja pedig miután történetileg hagyományozódik, nem lehet spontán jelenség, a népek gondolkodás módjára utal, kultúrájának nagyon fontos jellemzője. A kínai adatok azért is figyelemre méltóak, mert korabeli hun állapotokat konzerválva őriztek meg a mai napig.

A *Tudun* és a *szeccsen* (*sze-csen*) kapcsolata pedig azért érdekes, mert egyrészt a Volga-Ural vidéke földrajzi neveinek hangtanát megtámogatja, mely szerint *t- > th-* (*ǰ*) *> s-*, ill. *t- > t'- > č-* változás egyaránt végbe mehetett.

Ami a *szeccsen* (*sze-csen*) és a *tegin* (*tegi-n*) összetartozását illeti, létfontosságú a szavaknak az elemekre bontása és a mássalhangzók egymásnak való megfeleltetése. Ez azt is jelenti, hogy a *tudun* szónak a *tu*, a *szeccsen* szónak a *sze*, valamint a *tegin* szónak a *tegi* első elemei tartoznak össze. A második elemek (*dun*, *csen*, *-n*) pedig bár valamikor önálló szavak voltak, a fenti szavakban 'valamivel való ellátottság' jelentésű grammatikai lexéma szerepet töltenek be.

A törzsnevekről szólva egyelőre semmi nem igazolja, hogy azoknak társadalmi címnév szolgált volna alapul.

A *kereid* (*kerei-d*), *kereit* (*kerei-t*), *kereitek* (*kerei-tek*) első eleme és maga a *keri* összefügg a magy. *Kér* törzsnévvél.

A forrásban szereplő *ötügü*, *etügü* 'régi, ősi' szavak a magyar *öreg* szóval valamint az *idős* (*idő* + *-s*) tövével tartoznak össze egyrészt. Másrészt, mivel a szó az ősi hitvilágban gyökerezik, a magy. *hit* szóval is összefügg. Mint anyai minőséget mutató pedig szorosan kapcsolódik nevében és hagyományában az *Ötüken erdő* megnevezéshez, amely a türk feliratokból is ismert helynév.

A hunokon belüli, *he li*, *he lan* ill. *he ruo* törzsek neveit vizsgálva a szókezdő mássalhangzó *h-* eredete (*h- < k-*), ill. az *l-* és az *r-* léte nem léte valamint összetartozása lényeges kérdés. A kínai részéről az *l-* lehet az *r-* helyettesítése, ugyanakkor ezt kizáró esetekben az *l-* ugyanúgy előfordulhat, mint az *r-*, mindkettő közös előzményre (*δ-*: interdentalis zöngés spiráns) vezethető vissza, vö.: *t- > δ- > l-*. *l-* 2. *r-*. A *heruo* (*he-ruo*) 'egyenes, becsületes' szó rokona a magyarban is ismert *heroikus* szó töve, amely valószínű, latin és görög előzményekre megy vissza, időben pedig még mélyebbi kapcsolatban van a hunok ismerte *heruo*-val, de az or. *geroj* 'hős' és a magy. *hős* főnév, sőt a *hőzőng* ige is összetartozik vele. A szókezdő mindegyik esetben *k-* ból lett, egyrészt *k- > h-* réshangúsodás, másrészt *k- > g-* zöngésedés útján. A második elem (*-ruo*) kezdő mássalhangzója az *r-* úgy tartozik össze a magy. *hős* (*hő-s*) *-s* mássalhangzójával, hogy más-más irányú fejlődés eredményei, vö.: *t- > l-*, *δ- > l-*, *r-*, *z-* 2. *t'- > č-* *> š-*.

A törzs neve és a személynév egybeesése nem lehet véletlen. A magyarban lévő törzsnevek valójában személynévek, s úgy kell felfogni, hogy a személyhez tartozik a törzs.

A kínai forrásokban feljegyzett hun szavak közül a *bölcs*, *palota*, *úr* szavakat, valamint a *-tan*, *-ten* ragot a korai mongol nyelv régi szavainak segítségével rekonstruálta a szerző. A földrajzi névi kutatások fényében mindez a magyar és más nyelvek segítségével megtámogatható. Az eposzok szerint a hun műveltség Eurázsia-szerte létezett. A kínai forrásokban feljegyzett hun szavak, személynévek, törzsnevek, egyéb nevek és földrajzi nevek megnyugtató magyarázatát segítik a Volga-Ural vidéke földrajzi neveinek a kutatásai. Segítségükkel nemcsak hun szavak, nevek, grammatikai lexémák értelmezhetők, hanem a hun nyelv is meghatározható.

A kínaiiban feljegyzett hun szó a *tang-li* összetartozik a türk *teng-ri*-vel, a *tuqi* (xian bölcs) a tunguz *saka*, mong. *čeke*, *seke*, a tör. *sagastex* (*saga-stex*) tövével, továbbá a *füni* (*fü-ni*) (vö. *fou* szakrális edény) a mong. *butung* (*bu-tung*), tunguz *butun* (*bu-tun*), magy. *bödön* (*bő-dön*) 'edény', sőt magával az *edény* (*e-dény*) szóval is.

Ucsiraltu jól gondolja, hogy a rekonstrukcióba be kell vonni az altáji nyelveket is. Sőt, egyrészt ahhoz, hogy a kínai forrásokban szereplő hun szavakat fel lehessen ismerni, „egy olyan nyelvészeti rendszert kell kialakítani, amely alapján elvégezhetjük a szavak alapos és átfogó vizsgálatát.” Másrészt azért is kulcsfontosságú e munka elvégzése, mert a Volga-Ural vidéke földrajzi neveinek grammatikájával (hangtan, mondattan, alaktan, jelentés) össze lehet hasonlítani, s az eredmények alapján a szkíta-hun nyelv sajátosságaira következtethetünk.

A hunok a bölcs *tuqi*-nak nevezték, s a szó nemcsak azért figyelemre méltó, mert a *tan-hu* első elemével tartozik össze, hanem magyar és török szempontból is fontos. Összefügg vele a magy. *okos* (*oko-s*) töve valamint az oszm. *aqyl* (*aqy-l*) 'ész, emlékezet', továbbá a csuv. *tän*, polovec *tyñ* 'ész értelem' stb., a csuv. *tänla* 'figyelmesen hallgatni', ÓT., tat., bask. *tyñla*, ujg. *tinši*, üzb. *tingla*, ojr. *tyñda*, azerb. *dinlä*, kum. *tyngla* 'figyelni, meghallgatni', kirg. *tyñša*, hak. *tyñna* 'ua.'. (JEGOROV 1964), ld. még továbbá or. *um* 'ész, értelem', magy. *emlék* (*em* + *-lék*) töve, sőt idetartozik a magy. *ész*, csuv. *äslä* (*äs* + *-lä*:

névszóképző) 'eszes, ésszel ellátott', *āsla* (*ās* + *-la*: igeképző) 'gondolkodni' stb. Az alakváltozatok között szerepelnek korábbi és későbbi fejlemények, amelyek azért is fontosak, mert segítenek felállítani a változási sort. Az üzb. *tingla* (*ting-la*) első eleme, abszolút szótöve a *ting* az adatok között a legkorábbi állapotot őrzi, amely tovább változva lett egyrészt *tyŋ* > *tyŋ* > *tān*. Ami a magánhangzót illeti, a mélyhangú az eredetibb, ezt a magy. *tanít*, *tanul* töve és a *tud* is alátámasztja a hun *tan-hu* adat mellett. Az *a* labiális változata *ā* > *o* > *u*, az illabiális pedig *a* > *y* változásokon ment keresztül. A mélyhangú *y* magas hangúvá vált számos esetben: *y* > *i*.

További adatok is a szócsaládhoz tartoznak, mint pl. a magy. *tűnődik* 'gondolkodik' töve. A szónak kapcsolatai megvannak az angolban *think* 'gondolni, hinni', s a ném. *denken* (*denke-n*), or. *dumat* (*duma-t*) szavak tövében is. Ez azt is jelenti, hogy olyan abszolút szótöről, gyökről van szó, amelyet Eurázsia-szerte ismernek és használnak ma is. Egymásból való kölcsönzésről nem, azonban közös töről maradt emlékekről lehet szó. A kutatás feladata pedig annak kiderítése, mindez hogyan lehetséges.

Figyelemre méltó az a hagyomány, mely szerint a hunok a közigazgatást jobb- és balszárnnyra osztották fel, ahol a bal kar a tiszteltebb, ezért a baloldali *tuqi* volt a legtiszteltebb rang. Ez arra is utal, hogy miután a balhoz a nőiség társul, a hunok még mindig őrítették azt a legelső, legősibb hagyományt, amely az anyajogú társadalomnak volt a lényege.

Nagyon fontos megállapítás, hogy az "altáji eredetű nyelvek megkülönböztetik az irányt a Nap járása alapján, eszerint a déli irány a mai kelet, a napnyugta iránya pedig az északi oldal, a mai nyugat."

Az a tény hogy a pusztai népek a napfelkeltét tisztelték, arra utal, hogy a nyugat és az észak, másképpen a nőiség valamint a kelet és a dél, másképpen a férfi tulajdonság együttesen fontos, hiszen a termékenység az áldott állapotba kerülést jelzi, amely az élet fennmaradásának is feltétele. Ugyanakkor a kelethez és a déli irányhoz a világos, a fehér szín társul, ezért kaphatta a jobb szárny a keleti ill. a déli hun, másképp a fehér hun elnevezést, míg a nyugati és az északi hun a balszárnnyat alkothatta, s a fekete hun elnevezés társult hozzá. Ilyen alapon születhetett a fehér magyar elnevezés is, közéjük tartozhattak a székelyek.

Ucsiraltu adatai arra is utalnak, hogy a *tang*, *dang* fejleményei nemcsak társadalmi címként, hanem személynévként és gyakran grammatikai lexémaként egyaránt előfordulnak. Ez természetes, hisz a grammatikai lexémák önálló szóból alakultak, s ezek az önálló szavak igen ősiek, szókészletünknek abba a csoportjába tartoznak, amelyek még eredeti komplex jelentéstartalmat hordoztak, s az ezt alkotó részjelentések csak idővel önállósodtak.

A *tang*, *dang*, mong. *tan*, *ten*, *dan*, *den* sokféle változatban maradt fenn a különböző nyelvekben. A komiban pl. *-din* 'hely, ami valamihez tartozik, tő, alap', udm. *diŋ* 'ua.', mari *tüŋ*, mong. *tyŋke* 'alsó rész, fa töve'. (LYTKIN-GULJAJEV 1999). Idetartozik a magy. *tő*, *tőv-*, *tőke*, *tönkö*, a csuv. *šum* 'hely, amely valami mellett található', türk *jan*, ujj., tat. *žan*, kazah, k.kalp. *čan* 'oldal', csuv. *jen* 'oldal', tat., bask. *jan* 'oldal' stb. (JEGOROV 1964). Velük összefügg az or. *bok* 'oldal' is, amely szkíta-hun szubsztrátum nyelvből való átvétel. A fentiek alakváltozata csuv. *-lāx* 'valamivel való ellátottság' -ot jelölő képző, amelynek szintén kiterjedt kapcsolatai vannak Euráziában.

A kutatók további feladatai közé tartozik egyrészt ennek a grammatikai lexéma-rendszernek a feltérképezése a nyelvek bevonásával, másrészt a források ismeretében annak megállapítása, mikor milyen önálló szóként (közszo, tulajdonnév) és mikor grammatikai lexémaként használatos.

A *yutu* (*yu-tu*) szó több szempontból is értékes. Csak megerősíthető Ucsiraltu azon megállapítása, hogy a *yutu* (*yu-tu*) és a mai mongolban ismert *ordu* (*or-du*) 'palota' jelentésű szó összetartozik. Tovább menve a magy. *palota* (*palo-ta*), *jurta* (*jur-ta*), *ország* (*or-szág*), sőt ezeknek a számos más nyelvi megfelelője is idetartozik, pl. csuv. *šurt* 'ház az udvari épületekkel', ÓT., ujj., üzb. *jurt*, kurg. *žurt* 'ország, haza', hak., tuv. *čurt* 'lakóház', bask., tat. *jort* 'ház', jak. *surt* 'épület, ország', oszm. *jurt* 'ország, haza, ház, föld', kumük *jurt* 'település', perzsa *jurt* 'lakóhely' (JEGOROV 1964), csuv. *pürt* 'ház', mari *pört* 'ház', finn *pirtti* 'tyúkól, fürdőház' (JEGOROV 1964), de idetartozik a magyar *porta* 'ház udvarral' stb. is. Továbbá ezeknek nemcsak jelentésbeli párhuzama, hanem hangtani és alaktani megfelelője is a magy. *helység* (*hely-ség*) mint település.

A földrajzi névi kutatások azt is igazolják, hogy az *u* előzménye labiális *ā* volt. Az *ordu* szónak *udvar* (*ud-var*) jelentése természetes, szó szerinti jelentése árokkal, folyóval körülvett hely (vö.: csuv. *var*, *varak*, magy. *árok*).

Kérdés, hogy a hun *aojian* (*ao-jian*), *yujian* (*yu-jian*), *taiti* (*tai-ti*) összetartoznak-e, valamint hogyan viszonyul hozzájuk a *tuqi*.

A *yanda* (*yan-da*) nevű hun állam Belső Ázsiában a *hunnu* (*hun-nu*)-val és eleink *hun* (*hu-n*) nevével összetartozik. Itt említtem meg, hogy a *wang* a kutatásaim fényében a magyarban *fő*, *fej*. A *bán* ugyanis nagyobb valószínűséggel az avarban is ismert *bajan* (*baja-n*), csuv. *pujan* (*puja-n*) szóval tartozik össze. Hangtanilag a szó belseji triftongust (*-aja-*, *-uja-*) a magyarban a hosszú magánhangzó az *-á-* képviseli.

A *tegin*, *tigin* és a *tuqi* címnevek összevetése igen fontos, mert el kell döntenie, hogy lehet-e ugyanannak a szónak az alakváltozatairól szó. A *tegin* (*tegi-n*), *tigin* (*tigi-n*) második eleme ugyanis a grammatikai lexéma kezdő mássalhangzója, ennyi maradt belőle (vö.: *n* < *nV* < *nVn*, *nVk* < *nVn* < *nVnk* < *nVnkV*) a földrajzi névi kutatások fényében. Nem tartom valószínűnek, hogy a *tuqi* (szóvégi mássalhangzó nélkül) a *tegin*, *tigin*-nel tartozik össze, sokkal inkább az első elemével (*tegi*, *tigi*) lehet összefüggésben.

Míg a *tegin* magyar megfelelője megtalálható a *tekintetes* (*tekin* + *-tetes*: összetett képző) szóban, annak az első elemével azonos, a hun párhuzama valóban a *szecsen* (*sze-csen*) ahol a *tegi*, *tigi* fő a *sze* fővel tartozik össze. A *szecsen* tagolását a mongol párhuzamok is segíthetik eldönteni, mert elvileg egyaránt lehetséges a *sze* – *csen* és a *szecse-n* elemekre bontás. A *tegin* – *n*-je minden jel szerint a – *csen* második elemmel rokon, amely grammatikai lexéma mindkét (*-n*, *-csen*) formában.

A magy. *bölcs* (*böl* + *-cs*) szó egyébként az *elmés* (*elmé* + *-s*), vö.: tör. *bilmek* (*bil-mek*) 'tudni), csuv. *pěl-* 'tudni, képesnek lenni valamire', ÓT. *bil*, tat. bask. *bel* 'ua.' stb. (JEGOROV 1964) szavakkal rokon.

A *chiqin*, *tiqin* összetartozása lehetséges. Ucsiraltu vizsgálatai támogatják azokat a földrajzi nevek kutatásai nyomán tett megállapításokat, melyek szerint az ősből, talán a legősibb változat is fennmaradt a nyelvekben, különösen a nyelvjárásokban még ma is. A nyelv tehát a régít megőrizve változott, fejlődött. Így jöttek létre a különböző formák, amelyek közül az egyik megőrizte az eredeti komplex jelentésből az egyik részt, a másikhoz pedig másik részjelentés társult és így tovább.

A mongol alakváltozatok azért is fontosak, mert tartalmazzák az eredetibb szókezdő *d*-t (*decsin*), s a későbbi – *cs*- mellett a – *c*-t is. A szerző nagyon helyesen felhívja a figyelmet arra, hogy a mongol nyelvjárások gyakran megőrizték „az eredeti hun hangzást”. Kutatásuk ezért is igen fontos.

A Volga-Ural vidéke földrajzi neveinek kutatása fényében az *n* viselkedéséről elmondható, hogy valamely mássalhangzó kapcsolatában ill. szó végén denazalizációs folyamatban eltűnhet. Azokban az esetekben azonban, amikor összetett szó utótagjából csak az – *n* maradt meg, vagyis a szónak nem első elemként, hanem utótagjaként vagy grammatikai lexémaként viselkedik, sohasem tűnik el. Amennyiben a *xian* szó 'bölcse'-nek fordítható, abban az esetben a *x-* a *xiung-nu*, *hun-nu*, *hu-n* népnév *h*-jával tartozik össze. A *q-* csak akkor tartozhatna ide, ha kimutathatóan a *t-* eredetű *x-*, *h-* (< *q* < *t*) –val szemben hanghelyettesítéssel viszonylag későn *q*-t használtak.

Fontos a *szecsen* címnév *szecsed* változata egyrészt azért, mert őrizi az – *n* előzményét a – *d*-t, másrészt azért, mert arra utal, hogy a többes szám jelét a – *din* stb. 'valamivel való ellátottság' jelentésű grammatikai lexéma összefüggésében lehet tanulmányozni.

További kutatások feladata eldönteni azt a sorrendet, valóban előbb volt-e a címnév és utána a személynév.

Az *Aojian* (*Ao-jian*) párhuzama a *yinjian* (*yin-jian*) vagy *yinpan* (*yin-pan*), ahol a *pan* a társadalmi címnévben viselhet 'nagy' jelentést is, vö.: magy. *pán* 'nagy', csuv. *măn*, *mănă* 'nagy, öreg, régi'. A *nagy* szó a magyar katonai címekben (vö.: magy. *hadnagy*), de képzett formában is ismert, vö.: magy. *nagyság* mint 'felsőleges úr' jelentésű szó.

A mongol *edzen* (*e-dzen*) 'úr' szó nemcsak az *aojian* (*ao-jian*) szóval tartozik össze, hanem rokona a magyar *úr* (*ú-r*), csuv. *tură* 'isten', jéniszeji *tenri*, KB. *taŋri* 'ég', azerb. *tori* 'isten, ég', csag. *tengra*, ujj. *tāŋri*, *taŋry*, kirg. *tengri* 'isten', k.kalp. *tangri*, oszm. *tanry*, jak. *tangara*, bask. *täre* 'isten, ég', burj. mong. *tengeri*, kalmük *tenger* 'ég', sumer *dingir* 'ég'. (JEGOROV 1964).

Ezeknek a 'gazda' jelentése nem véletlen, hiszen a szó *gaz-da* elemekre bontható, ahol az első elem azonos a magy. *kút*, bask. *kyz* stb. 'forrás, kút' szavakkal, s a második elem pedig a – *da* a már ismert 'valamivel való ellátottság, valami mellett lévő' jelentésű grammatikai lexéma. A *gazda* etimológiailag a *tengri* és az *úr* szavakkal nem tartozik össze a *g-* szókezdője miatt, jelentésében azonban rokon.

Továbbra is olyan hun szavakat értelmez Ucsiraltu, amelyeknek sok más mellett magyar szempontból is nagy jelentőségük van. A *jizi* (*jisü*) tagolása *ji-szü*, jelentése 'lány'. A második tag a *szü* összetartozik a magy. *asszony* (*asz* + *szony* < *ax* + *syn*)⁴ második elemével, s jelentése 'nő'. A *jisü* szókezdőjének döntő jelentősége van, mert a *j-* szókezdő a földrajzi névi kutatások fényében *t-* fejleménye, ezért a tör. *kyz*, csuv. *xěr* 'lány' szóval etimológiailag nem tartozhat össze. A mong. *keüked* (*keü-ken*), *keiken* (*keü-ken*) második elemének a *ked*, *ken* további alakváltozatai a csuv. *xěr* 'lány', ÓT. *kyz*, kirg., kaz., k.kalp., nog., oszm., tat., bask., ujj. üzb. *kyz*, ojr., tuv. *kys*, hak. *xys*, jak. *kyys*, azerb., türkm. *gyz* 'lány'. (JEGOROV 1964)

Ucsiraltu fejtegetéseiből azonban világosan látszik az a probléma, amelyet ő, mint kínai és mongol szakértő tud megoldani. Világosan kell ugyanis azt látni, hogy a kínai mikor alkalmaz hanghelyettesítést, s ezekhez a mongolnak milyen a viszonya. Egy ilyen következtetés, rendszerszerű vizsgálat kiderítheti, hogy mely esetekben beszélhetünk *k-* ill. fejleményei kezdetű, és mely esetekben lehet szó *t-* és fejleményei kezdetű szavakról. Az etimológia elkészítése szempontjából ez alapvető fontosságú.

A szép, piros, lány és a lakoma jelentés összetartozása igen ősi gondolkodás maradványa, amelyet ismerünk a magyarból, a török nyelvekből és az oroszról is. Ez utóbbiban nem szláv, hanem szubsztrátum nyelvi hatásra ismert és maradt meg.

A személynévek kutatása szempontjából is fontos megállapítás, hogy a "mongol emberek saját törzsükről kapták a nevüket, ez hasonlóságot mutat a hunokéval."

⁴ Az *axsyn* (*ax-syn*) előtagja azonos a török nyelvekből ismert *aksakal* (*ak* + *sakal*) szó előtagjával, amelynek jelentése 'úr', és összetartozik a magyar *agg* 'öreg' szóval.

Az egyik idézetben szerepel a *Yi wu* folyónév, amelynek második eleme a *wu* kapcsolatos a komi, udm. *vu* 'víz' szóval és még számos formával, pl. a Sárga folyó *Wu-ding* nevű mellékfolyójával, amelyet a hunokig és azokon túl lehet visszavezetni. Nagy jelentőségű lenne tehát ezeknek a forrásoknak a földrajzi neveit feldolgozni, majd a párhuzamait megtalálni Eurázsia más területein.

A *wugu* mint 'halál' jelentésű szó a magy. *vég*-gel kapcsolatos, mely összetartozik a tör. *–ma*, *–me*, 'nem', *yok* 'nem, nincs' tagadó szavakkal, a magy. *ne*, *nem* stb. és további nyelvek tagadó szavaival.

Ucsiraltu nagyon fontos adatokat hoz a továbbiakban is. A *wugu* korábbi alakja *wVtkV lehetett, ahol a *w*- szókezdőnek (*w* >) 1. *m*- 2. *n*- fejleménye lehetséges. A végső *–k* előfordulásának az a magyarázata, hogy az előtte álló *–t*- valószínűleg *–n*- nazálison keresztül eltűnt. A végső magánhangzó eltűnése is természetes, ám megmaradására a tagadósók esetében is van példa. A végső *–t* megmaradásakor a rákövetkező *–k*- zárhang réshangúsodáson keresztül némult el, vö.: or. *net* 'nem'. Az or. nyelvjárási forma a *netu* 'nem' őrzi a szóvégi magánhangzót. E szavaknak a szláv nyelvi előfordulása szkíta-hun szubsztrátum eredetű. A *–tk*- mássalhangzó kapcsolatnak gyakran felel meg *–m*-, vö.: magy. *nem*, ill. *–n*-, vö.: magy. *nincs* (*nin*-cs), ang. *none* stb.

A hun korban használatos *bügü*, *bükü*, *hükü*, *mügü*, *mögü*, *ükü*, *ögü* változatok igazolhatók nemcsak a földrajzi névi kutatásaim alapján, hanem magyar oldalról is. Idetartoznak a magy. *mágus*, *mágia*, a *bök* 'néz' (vö. oszm. *bakmak* 'nézni'), a magy. *bámul* szó töve, a *bü*, *büv*-, *báj* és az *igéz* (*igé-z*) töve. Minden bizonnyal eredetileg sem csak negatív jelentéstartalommal rendelkezhetett, mint ahogyan ma sem.

A *choki* (< *toki*) változat fejlemény, és összetartozik a magy. *szeg*, *vág* szavakkal.

A hun *bicheqi* szintén jelentős magyar szempontból is. A szó a hun idők *bicsigecsi* (*bicsige* + *–csi*) első elemével azonosítható. Közeli rokona a török. *bitigçi* (*bitig* + *–çi*), magy. *betűs* (*betű* + *–s*) ill. *pecsét* (*pecsé* + *–t*) első eleme, azaz szótöve. A második elem a *–çi*, *–s*, *–t* képzők, azaz foglalkozásnév képző ill. 'valamivel való ellátottság'-ot jelölő képző.

Feltétlenül tisztázni kell, milyen alapon használták a hun méltóságnéveket a középkorban méltóságnévként, személynévként és törzsnévként.

A *gu-dou-hou* méltóságnév a *k*- és fejleményei csoportjába tartozik. Mint ahogyan a *dan-hu* a *teng-ri* címnévvel, a *gudouhou* (< *kut-tuk-tu*) a középkori mongol nyelvi *qu-tuq-tu*, a magy. *király* (*ki-rá-ly*) címnévhez kapcsolódik. A szó eredetileg mély hangrendű, az *a* > *u* változás labiális *ā*-ra utal. Ami a zöngétlen zárhangot a *k*-t illeti, zöngésedési változásnak gyakran ki volt téve (*k* > *g*-), de réshangúsodásnak is, pl.: *k* > *x* > *h*, *k* > *γ*. A *γ*-vel jelölt zöngés réshang több irányban is képes volt változni, köztük *g*-vé zöngésedhetett és zárhangúsodhatott. A réshangúsodás egyrészt a *k* zöngétlenségét megtartva, másrészt zöngésedéssel együtt járó folyamat lehetett. Nem tartom lehetségesnek a *h* > *g* > *k* változási sort még akkor sem, ha a nyelvjárási adatokat vesszük alapul. A *go-dou-hou* végső magánhangzója olyan diftongus eleme, amely mássalhangzó, *k* vagy *t* spirantizációja (*k* > *γ* > *w*) vagy (*t* > *δ* > *w*) majd vokalizáció (*w* > *V*) nyomán keletkezett. Az így létrejött magánhangzó az előző magánhangzóval diftongust alkotott. Ezt követően monoftongizálódás útján jöttek létre a *ko*, *ku*, *go*, *fū*, *tu*, *du* stb. formák. A *tu*, *du* korábbi, teljesebb változatai valóban *tan*, *dan*, *tang*, *dang* lehettek. Mint fent már jeleztem, ez a szó genetikailag összetartozik a többes szám jelével, azonban minden egyes esetben külön meg kell vizsgálni, mikor kell benne a többes jelet látni, mikor foglalkozásnév képzőt, mikor helyhatározó ragot és mikor 'valamivel való ellátottság' jelentésű képzőt, mikor utalhat birtokra, és mikor kell önálló szóként értelmezni. Ennyi lehetőségnek az a magyarázata, hogy az eredetileg önálló szó, mint összetett szó utótagja, azaz második eleme a használat során a gondolkodás fejlődése mellett idővel grammatikai lexémává alakult.

A *dzsong* a magyarban valóban *tej*, de lehet a *zsenge*, *gyenge* szó is. A *dzsong* előzménye a *dong* ill. *tong*. Nem valószínű a *d* > *t* irányú változás, a *t* > *d* zöngésedés azonban igazolható a földrajzi névi kutatások révén mindamellett, hogy sohasem zárható ki másodlagos zöngétlenedés. A *lao* magyar párhuzama a *lé*, *lev*- 'folyadék' szó. A felsorolt alakváltozatok sorába beleillik nemcsak a hun *tun*, magy. *tej*, hanem a csuv. *sēt* 'tej', ujj., kirg., kaz., k.kalp., nog., oszm., gag., alt., tuv. hak. *sūt*, üzb. *sut*, tat. *söt*, bask. *höt*, azerb. *süd*, türkm. *süjt*, kum. *s'ut* 'tej'. (JEGOROV 1964). Genetikailag is idekapcsolódnak csuv. *šyv* 'víz', ÓT. *sub*, polov. *su*, alt. *su*, *sug*, tuv., hak., sor *sug*, üzb., kum., nog., türkm. *suv*, kirg., k.kalp., karacs. *suu*, ujj., azerb., oszm., tat., kaz. *su*, bask. *hyu*, jak. *uu* < *suu* 'víz'. (JEGOROV 1964)

A további hun szavak közül a *goulin*, *gaolin*, *goulong*, *gaolan* formáknak a mai mongolban a szó végén *–m* párhuzamuk is van az *–n* és *–ŋ* mellett. Ez törvényszerű, a korábbi *–nk* > *ng* fejleményei: 1. *–n*, 2. *–g*, 3. *–ŋ*, 4. *–m*. A szó magyar szempontból is érintett, mert a magy. *köz*, ld. még *közép* töve összetartozik vele, de a *kör* is ugyanazon etimológiájú. A szó jelentése onnan van, hogy a *köz*, *kör* egyben *kút*, azaz forrás is, s mindig ez van központi helyen, ugyanakkor a formája *kör*, *kerek*, *görbe*, *karika* stb., mozgása *kerengő*, *karingó*. Az eredeti *–t* nemcsak a magy. *kút* szóban van meg, hanem mint *köz* fennmaradt az osztjákban *kőt* alakban. A *t* zöngésedésének és réshangúsodásának az eredménye a *δ* (*t* > *δ*) interdentalis zöngés spiráns, amely további változásnak volt kitéve: *δ* > 1. *l*, 2. *z*, 3. *r* stb. Az *l* nemcsak a hun közigazgatásban volt ismert, mint *gol* 'közép', hanem fennmaradt, pl. a csuv. *külē* 'tó', bask., tat. *kül*, üzb. *kul*, ujj., azerb., türkm., kum., karacs., kirg., kaz., k.kalp., nog., alt.,

hak. *köl*, tuv. *xöl*, jak. *küöl*, oszm. *göl* 'tó' jelentésben azért, mert a tó a folyók forráshelye is egyben, s mint ilyen, köze van a 'közép' jelentéshez. A hagyomány, mely szerint a központot a *danhu* udvarának írták le, ma is él pl. a magy. *község* szóban, tulajdonképpen jelentése 'hely, ami a köz-höz tartozik', s az *udvar* (*ud* + *var*) jelentéstartalma 'olyan árokkal körülvett hely, amelynek a közepe a víz, forrás, egyben a fő hely, tehát közép stb.'.

A *huluzi* és társai szókezdő *h*-ja figyelmet érdemel ezúttal egyrészt azért, mert a párhuzamos adatok dönthetik el az eredetét, azaz, hogy *t*- vagy *k*- fejleménye-e. Másrészt azért, mert a *h*- elnémulása után a szó magánhangzóval kezdődik, vö.: *ulus*. A hun szó azért is fontos, mert az állam megnevezésére használták. Az sem véletlen, hogy vannak, akik 'ember' jelentésben értelmezik, továbbá, hogy méltóságnévként, személynévként egyaránt használatos.

Figyelemre méltó a *he-qin* 'békeszerződés' szó előfordulása, amelynek a magyarban a megfelelői közé tartozik a *béke*, *nyugalom* (*nyuga* + *-lom*), *nyugát* (*nyuga* + *-t*) töve a *nyuga*-, továbbá a *tanya* és a *tunya* szó is.

A *huluz*, *hulus*, *ulus* (*hulu-z*, *hulu-s*, *ulu-s*) szó összetartozik a magy. *ország* szóval, amelynek korábban volt *uruság* formája is (*uru* + *-szág*). A *tő* (*uru*) összetartozik a *hulu*, *ulu* tövvel, a *-szág* pedig az *-s*-szel, genetikailag ugyanaz, jelentésük 'valami mellett lévő, valamivel ellátott'.

A törzsnevek kutatása szempontjából is nagyon fontos megállapítani, hogy "A hun korban a törzsek magukat egy vérből valónak tartották, ezért azok egy őstől való származás alapján alakultak meg, amely a forrásokból is látszik."

A *pu huluzi*, *bu huluzi* első eleme a *pu*, *bu* 'fő, fej' jelentésű szó lehet, amely a földrajzi nevekben előfordul, a csuvasban ismerik *pü* formában vö.: csuv. *ěmpü*⁵ 'velikij knyaz', később 'cár', vö. oszm. *bej*, *bek* 'fő, fej'. (JEGOROV 1964) A *pu*, *bu*, *pü* magyar nyelvjárási megfelelője *fű*.

Ucsiraltu nagyon jól látja, hogy az *ulus* az *ulut*-tal és az *ulud*-dal helyettesíthető, hiszen az *-s* (vö.: a magy. *-szág* az *ország* szóban) végső *-t*-re megy vissza: *-t* > *th*- (-*9*) > 1. *-s*, 2. *-h* (ld. *dan-hu*). A zöngésedés irányában *-t* > 1. *-d* 2. *-ð* (réshangúsodás is) > 1. *-z*, *-l* stb. Ez utóbbi kapcsán tartozik ide a magy. *állam* szó (*ál-lam*), de a *száll* (*szál-l*), *szállás* is stb.

A források szerint tökéletes közigazgatási és hadrendben éltek a hunok. A *yuli* cím a magy. *Gyula*-val tartozik össze, amely ma személynévként ismert nemcsak a magyarban, de pl. a tatárban (vö.: *Julaj*).

Ucsiraltu nagyon figyelmesen, lelkiismeretesen, nagy hozzáértéssel vizsgálja, elemzi a forrásokat, amelyekből mindig kiolvasható az adott történeti állapot is, amely olykor természetes, hogy ellenkezik a hun hagyományokkal. Amikor a bal és jobb szárny szétesett, és a fejetlenség lett úrrá, a hun hagyományokkal nem egyezőnek tűnik az irány. Ennek az lehet a magyarázata, hogy a hunok szerinti - valójában déli is - keleti, azaz jobb szárny szétesése után egy rész nyugatra mehetett, innentől kezdve a déli hadvezér természetes, hogy nyugati irányt mutat. A hunok gondolkodása a hagyományok szerint is világos. Nagyon ősi hagyomány szerint már minden magyar gyerek tudja, ha a sarkcsillaggal szembe állunk, elmondhatjuk: előttem van észak, hátam mögött dél, balra a nap nyugszik, jobbra pedig kél. Oka van annak, hogy a Kelet (olykor (Dél is) a jobb szárny, a Nyugat (olykor az Észak is) a bal. Minthogy a jobb szárny eredendően a keleti volt, a balszárny pedig a nyugati, csak a történelem sodrában a helyzet módosulásával ill. a megváltozott állapotnak megfelelően a kínaiak nézetének érvényesülésével lett a jobbhöz tartozó a déli és a balhoz tartozó az északi is. Miután a nap délben van a csúcson, az a központi, a fő hely, egyben szent is, amelyhez a fehér szín társul. Nem véletlen, hogy a hunoknál is a központi helyet, a fővárost fehérvárnak is hívják.

Az *Irtisz* és az *Ercsisz* folyónév változatok közül a *-t*-t tartalmazó volt az eredetibb forma, ugyanis a *ti* > *či* változási irány az elfogadható.

Eleink, így a hunok is több számrendszert ismerhettek, amely kiderül egyrészt a kínai és a mongol forrásokból, a mai nyelvek szókészletéből, a földrajzi névi kutatásokból és a belőlük következtethető gondolkodásból. Eszerint az ág (folyóág, faág, anya és gyerek) egyszerre kettő és egy, azaz egy ponthoz (forráshoz, maghoz, anyához) tartozó szár, utód, stb. Az ág maga viseli a kettő, a hozzá tartozók pedig az iker, azaz kettős jelentést. Így fordulhat elő, hogy a kettő valójában egy, ezért az egyike fél (vö.: fél szem) ugyanúgy, mint ahogyan a 0.5 is felet jelent, a tíz pedig egy egészet, teljeset. Az előző a kettes, az utóbbi a tízes számrendszerben gondolkodásra utal, amelynek az alapja az lehetett, hogy az ember egyik kezén is öt ujj van, a másikon is, s a kettő együttesen tartozik egy emberhez, így alkot egészet, teljeset. Nem véletlen, hogy a magyarban az egyik kéz másképpen a fél kéz. A számrendszerek kialakításában a csillagrendszernek, a bolygók rendszerének a megfigyelése, megismerése is komoly szerepet játszott. Így a hetes számrendszernél a Hold játszott szerepet. Egy negyed hét napig alakult, s a négy negyed összesen 28 nap alatt fejlődött teli holddá, azaz kerek egészé, amely egy hónap, azaz hold hónapnyi idő. A hatos számrendszernél a Föld és a Nap mozgásának megfigyelése, lényege játszhatott szerepet. Ezzel lehet kapcsolatos az egy év és az azt kitevő napok száma az idő mérésekor. A hármas számrendszer is nagyon ősi gondolkodás, megfigyelés nyomán születhetett, a termékenységgel, a nő-férfi-utód hármas egységével függhet össze.

⁵ ld. a csuv. *ěm* 'idősebb, öregebb' címszónál.

Ami a *h*, *p*, *b* és az *f* hangok viszonyát illeti, a földrajzi névi kutatások eredményeképpen egy *t* eredetű ($t > th(9) > \varphi$ (bilabiális zöngétlen spiráns) hang az előzménye a *p*-nek és az *f*-nek egyaránt. A *b* lehet a *p* zöngésedésének az eredménye, de eredeti *t*-ből keletkezhetett $t > \delta > w > b$ változás során.

A monoftongusok és a diftongusok viszonya szerteágazó, de lényeges kérdés. A rendszerét ld. CZEGLÉDI 2004-6.

A *t*, *d*, *dzs*, *c*, *č*, *š*, *ś* viszonyában is kiolvasható a rend a földrajzi nevek fényében.

A *wanshi* (*wan-shi*), *manzi* (*man-zi*), *mandzi* (*man-dzi*) úgy függnek össze, hogy az első elem, az abszolút szótő (*wan*, *man*) jelenti a forrást, a magot, az anyát, amely egyúttal ős, nagy, öreg, régi, az egy stb., mint a tő, amelyhez 'valamivel való ellátottság' képző járult. Ez szerepel a *mansi* (*man* + *-si*) népnévben is, amely a vogulok önelnevezése és nem véletlen. De az sem, hogy a *mandzi* 'szarv' jelentésű is, amelynek tökéletes hangtani, alaktani megfelelője a csuv. *mākār*, *vākār*, a magyar *ökör* (ld. *Hüküri-tő*, magyar népnév CZEGLÉDI 2007).

A hun *wuludian* (*wulu-dian*) hangtanilag, szerkezetileg összetartozik az *ulus*-szal. Nem a véletlen műve, hanem egy ősi logika szerint, egy egységes gondolkodási rendszernek megfelelően egy igen ősi, hatalmas nyelvi rendszerré fejlődött, sok utódnyelvet tartalmazó egységnek a része az *urt* (*ur-t*) 'hosszú' szó is, amellyel genetikailag összetartozik a magy. *hosszú* (*hosz-szú*), tör. *uzun* (*uzu-n*). Ami a hun magánhangzó és mássalhangzó rendszer változásait illeti, a korai kínai feljegyzések és a korai mongol ill. mai mongol állapotok ismeretében azokat lehetséges rekonstruálni.

A szavak szerkezeti felépítésének megállapításában a kínai nagy segítséget nyújt azzal, hogy jelzi a tagolást.

Ami a jelentéseket illeti, a címek, nevek különböző szituációkban, jelentésekben való alkalmazása, a mai nyelvekben való fennmaradása és ismerete mind hozzájárul ahhoz, hogy egy-egy szónak megfelelő jelentést tulajdonítsunk, lássuk, a neveknek mely szavak szolgáltak alapul. Mindezt helyesen megítélni komplex feladat, a nyelvészeti ismereteken kívül jórészt az élet minden területén szinte valamennyi tudományágban megkövetel egy bizonyos szintű tájékozottságot, nem utolsósorban nyelvek ismeretét.

Mindezek birtokában, ily módon helyre tehetők a *bű hit* és jellemzői is. Nem csoda, hogy a mong. *böge* 'férfit' jelent, s a magyarban a *biga* 'kis fiú himesszője', a *bök* pedig 'döf, szúr' stb. jelentésű szó, amelyek kötődnek a mongol szóhoz.

3. Összegzés:

Ucsiraltu tanulmány gyűjteménye sok szempontból igen nagy jelentőségű. Néhány közülük:

A témaválasztás, a korai kínai források és a korai valamint a mai mongol nyelv vizsgálata a hun nyelv szavainak, grammatikai lexémáinak a rekonstrukciója céljából, ezeken keresztül pedig a hun nyelv, kultúra és társadalom megismerése.

Módszerében helyes és alapos, tartalmában szakszerű munkát végzett, mellyel követendő példát mutat.

A szavak, szótövek és grammatikai lexémák hangtani, alaktani és jelentéstani szempontú megközelítése helyesnek bizonyult a Volga-Ural vidéke földrajzi neveinek nyelvészeti kutatásai fényében egy-két kivételtől eltekintve.

A hun utódnyelvek felismeréséhez, felsorakoztatásához, továbbá a magyar és a hun kapcsolatok megállapításához nagyban hozzájárul.

A Volga-Ural vidéke földrajzi neveinek a hangtani, mondattani, alaktani és jelentéstani feldolgozásának az eredményei alapjaiban egybeesnek Ucsiraltu eredményeivel. Ez pedig egyértelműen alátámasztja a földrajzi névi kutatásaim azon következtetését, mely szerint a Volga-Ural vidéke földrajzi neveinek alaprétege szkíta-hun nyelvi eredetű, egy másik rétege ezeknek az utódnyelvek nyomát, végül egy harmadik csoport a szkíta-hun szubsztrátum rétegből való szláv nyelvi kölcsönzés emlékét őrzi.

Következésképp, a Volga-Ural vidéke földrajzi neveinek valamint a szkíta-hun utódnyelveknek a kutatásai és Ucsiraltu munkáinak összehasonlító elemzése már most láthatóan nem ellentmondásokat, hanem egymást igazoló, támogató és kiegészítő eredményeket hoz, amely sok tekintetben összhangban van Botalov Sz. G. régész tanulmányában olvashatókkal is (vö.: BOTALOV Sz. G. 2007.).

Mindezek pedig nem igazolják sem a nyelvek családokba sorolásának a helyességét, sem az uráli illetve finnugor és ugor nyelvi egység feltételezésének a jogosságát. Következésképp soha nem található meg a feltételezett uráli, finnugor őshaza, mert olyan nem volt. Ezzel szemben voltak, pl. szkíták és hunok is, azaz konkrét népek és nyelvek, amelyeket kutatni a fentiek értelmében is ésszerű és lehetséges.

Végül ezen egymástól függetlenül született hasonló, számos alap- és részkérdésben is egybehangzó kutatói vélemények remélhetőleg arra indítják a Magyar Tudományos Akadémia és Magyarország egyetemeinek érintett kutatóit, oktatóit és vezetőit, hogy fordítsanak figyelmet egyrészt a Volga-Ural vidéke földrajzi neveinek a kutatásaira, s a már megszületett

eredményekből levont és levonható nyelvészeti valamint őstörténeti következtetésekre, másrészt a korai kínai és mongol források hun elemeinek a tanulmányozására.

4. Rövidítések:

alt.	altáji
ang.	angol
azerb.	azerbajdzsán
bask.	baskír
burj.	burját
csag.	csagatáj
csuv.	csuvas
gag.	gagaúz
hak.	hakasz
ill.	illetve
jak.	jakut
karacs.	karacsáj
kaz.	kazah
kirg.	kirgiz
k.kalp.	karakalpak
Kr.e.	Krisztus előtt
kum.	kumük
lat.	latin
ld.	lásd
magy.	magyar
mong.	mongol
ném.	német
nog.	nogaj
ojr.	ojrot
or.	orosz
oszm.	oszmán
ÓT.	ótörök
pl.	például
stb.	és a többi
tat.	tatár
tör.	török
tuv.	tuvai
türkm.	türkmén
ua.	ugyanaz
udm.	udmurt
ujg.	ujgur
ún.	úgynevezett
üzb.	üzbég
vő.	vesd össze

4. Források:

- JEGOROV 1964 JEGOROV, V. G. 1964: *Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka. Csuvaszskoje Knyizsnoje Izdatelsztvo*. Csebokszari.
- LYTKIN-GULJAJEV 1999 V. I. LYTKIN-J. Sz. GULJAJEV 1999: *Kratkij Etimologicseszkij Szlovár komi jazyka. Komi Knyizsnoje Izdatyelsztvo*. Szyktyvkar.
- TESz. BENKŐ Loránd (főszerk) 1976: *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I-III*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

6. Irodalom:

- BOTALOV Sz. G. – BOTALOV Sz. G., Ázsia nomádjai és az ősugor uráli-szibériai egység 2007. in: *Őstörténeti Füzetek* 6. Az „Eleink – Magyar Őstörténet” folyóirat melléklete, Régészet – Történelem – Nyelvészet 2007.
- CZEGLÉDI 2004-6 – CZEGLÉDI Katalin, A földrajzi nevek összehasonlító hangtana in: *Nyelvészeti őstörténeti füzetek* 1-4, Miskolci Bölcsész Egyesület 2004-6.
- CZEGLÉDI 2006 - CZEGLÉDI Katalin, A földrajzi nevek hangtana www.hunscience.com, CD.
- CZEGLÉDI 2007 - CZEGLÉDI Katalin, A földrajzi nevek mondattana in: *Nyelvészeti őstörténeti füzetek*, Miskolci Bölcsész Egyesület 2007.
- CZEGLÉDI 2007 - CZEGLÉDI Katalin, A keleti magyar szeszerék nyelvi tanulságai, in: *Miskolci Bölcsész Egyesület 2007* (Megjelenés alatt)

SAJTÓKÖZLEMÉNY

Ucsiraltu: *A hun nyelv szavai című könyvhöz*

Szenzációs kiadvány látott napvilágot a hazai könyvpiacon. A tavaly hazánkban is járt belső-mongol nyelvészprofesszornak, *Ucsiraltunak* a Napkút Kiadó megjelentette a kínai történeti forrásokban található hun nyelvi emlékekről (glosszákról) szóló tanulmányait, amely hiánypótló kutatási eredménynek számít nemcsak a hazai, de a nemzetközi tudományos nyelvészeti irodalomban is. A magyar olvasóközönség, de számos tudományos kutató először ismerkedhet meg a régi kínai forrásokban fennmaradt hun szavakkal és kifejezésekkel.

Bár az elmúlt évszázadban az úgynevezett hun nyelvi glosszákból a nemzetközi orientalista szakirodalomban már megjelent néhány elemzés, de azok a hazai tudományos életben csak töredékesen váltak ismertté.

Új elmélet

A könyv jelentősége, hogy a kínai átírásban fennmaradt hun szavakat most először rekonstruálták átfogó nyelvészeti rendszerrel, amelyre eddig nem volt példa a nemzetközi irodalomban. A műben hét tanulmányt olvashatunk, amelyek a Belső Mongóliai Tudományegyetem Tudományos Folyóiratában jelentek meg az 1990-es évek második felétől. A cikkekben találunk néhány nagyon fontos hun műveltségi szót, melynek megvannak a török, mongol, sőt magyar változatai is, ilyen az eddig szláv eredetűnek vélt magyar pecsét, amelyet eddig csak a tabgacs nyelvből mutatott ki a híres mongolista Ligeti Lajos. Ucsiraltu és a kínai nyelvészek a magyar történeti krónikákban szereplő, eddig kazár eredetűnek vélt kadar méltóságnév korai, hun változatát is megtalálni vélték a kínai forrásokban.

Műveltségi szavak

A kínai és a korai altáji hangtörténetet egyaránt elemző nyelvészeti munkában nemcsak pusztán szófejtéseket és azok magyarázatait találjuk meg, hanem megismerkedhetünk a korai belső-ázsiai népek gondolkodásával és különleges hitvilágával, melynek egyes elemei a máig élő természeti „vallásban”, a ma sámánizmusnak nevezett természeti hitben megőrződtek. Sőt, Ucsiraltu kimutatta, hogy az ősi Földanya kultuszt a korai belső-ázsiai sztyeppeit övezetben „hitű”-nek hívhatták, amely

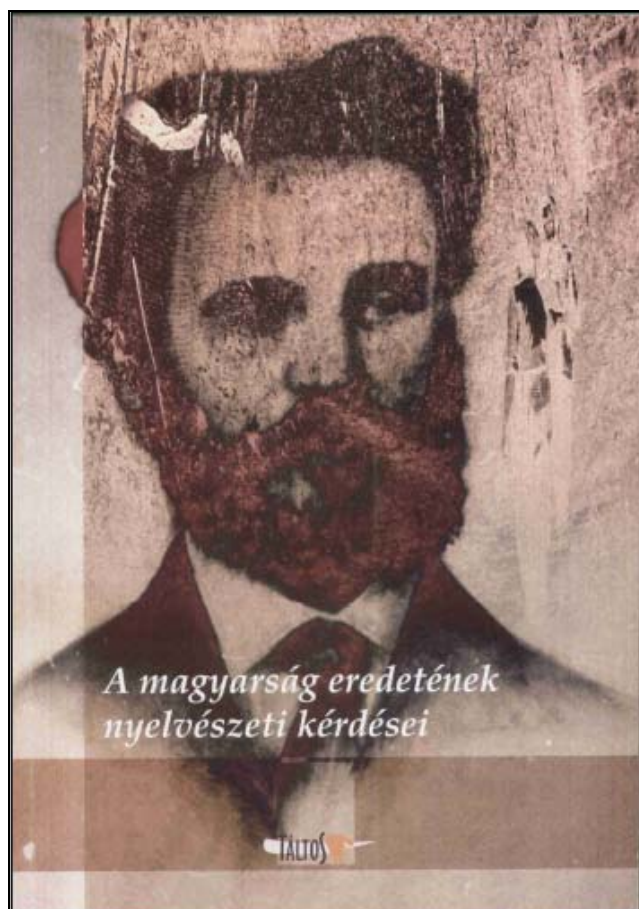
igazolja Vámbéry Ármin és Szentkatolnai Bálint Gábor korábbi elképzelését, és megoldhatja az eddig ismeretlen eredetűnek vélt magyar hit szó etimológiáját.

Nemcsak a nyelvészek találhatnak forradalmian új adatokat a könyvben, hanem a hazai és külföldi történészek számára fontos adatok szerepelnek a hun államszervezetről. Valószínűleg nem a professzor által kínált megoldás az egyedüli lehetőség a hun nyelvi glosszák megfejtésére és értelmezésére, de a munka mindenképpen korszakalkotó lehet a magyar tudományosság életében. Felhívja a figyelmet a hun nyelvi emlékek tanulmányozásának szükségességére, ahogyan erre már több kutató, többek között már Otto Maenchen-Helfen is utalt még az 1960-as években. Ucsiraltu kutatásai megerősítik azon nyugat-európai nyelvészeti álláspontot, akik szerint létezett önálló hun nyelv.

A mongol professzor úttörő munkája és a nemzetközi szakirodalom eredményei jelentősen alapján át kell értékelnünk az ősi belső-ázsiai térség történetét és művelődését, hiszen a rendelkezésre álló történeti, nyelvészeti, régészeti adatok azt mutatják, hogy a pusztai nagyállattartó népek már az ókorban különleges és önálló civilizációt hoztak létre, melyet örökül hagytak a türk és mongol népekre, de ezt az örökséget a keletről érkező honfoglaló magyarok is nagyrészt megőrizték.

~ ~ ~ ~ ~

OBRUSÁNSZKY, BORBÁLA : SZENTKATOLNAI BÁLINT GÁBOR ÚJRAÉRTÉKELÉSE

A magyarság eredetének nyelvészeti kérdései

Szentkatolnai Bálint Gábor emlékkonferencia
kiadványa

Szerk. dr. Obrisánszky Borbála

MIKES INTERNATIONAL
Hága, 2008.

TÁLTOS
Sepsiszentgyörgy, 2007.

2006. december 8-án egy nemzetközi konferenciát tartottunk Budapesten, ahol a résztvevők újraértékeltek a 30 nyelven beszélt nyelvtudós és keletkutató Bálint Gábor életművét. A székely származású tudós emléke 1913-ban bekövetkezett halála után jórészt csak az erdélyi értelmiségiek között maradt fent.

Az elmúlt évtizedekben kevés információt találhattunk róla kézikönyvekben, lexikonokban, ezért életének néhány részlete máig tisztázásra szorul. Önéletrajzi adatokból tudjuk, hogy Bálint a reformkorban született az akkori Orbai-székhez tartozó Szentkatolnán, 1844-ben. Kiváló nyelvtelensége már korán kitűnt, előbb otthon sajátította el a német és latin nyelvet, majd az iskolákban megtanulta az akkori leggyakoribb modern, valamint a klasszikus nyelveket. Mire leérettségizett, már 12 nyelven beszélt. Példaképe, Körösi Csoma Sándor nyomán őt is Ázsia belseje érdekelte, ezért Bécsbe utazott, hogy keleti nyelveket tanuljon. Anyagi fedezet hiányában azonban meg kellett szakítani tanulmányait, így a Pesti Egyetemre iratkozott be. Közben megismerkedett Vámbéry Ármin turkológussal, akitől törökül tanult, majd az egyetemen Fogarasi János, nyelvész-akadémikus vette pártfogásába. Mindkét híres magyar közéleti személyiség felfigyelt Bálint Gábor kivételes tehetségére, így amikor a Magyar Akadémia keresett egy fiatal kutatót, hogy kiküldje a mongol nyelv tanulmányozására, Bálintra esett a választás. Bálint mintegy négy évet töltött a mongol népek között, előbb a kalmukok között élt és gyűjtött, majd elutazott Urgába, a mai Ulánbátorba, hogy ott megismerje a többi mongol nép nyelvét is. Költségeit az Akadémia fedezte, a szerény összeget Fogarasi János egészítette ki. Bálint a helyszínen nagyon termékeny munkát végzett: megtanult mongolul, törökül, finnül és számos kisebb nép, mint a cseremiszek nyelvét is elsajátította. A konferencián kalmuk gyűjtéséről Birtalan Ágnes, az ELTE Belső-Ázsiai Tanszékének vezetője számolt be, aki szerint Bálint Gábor nagyon pontosan és precízen jegyezte fel a kalmukok nyelvét, sőt népköltési gyűjteménye a kalmuk irodalom páratlan remekei közé tartozik. Ezt erősítette meg Seres István is, aki a kazáni tatár gyűjtését elemezte. Mindketten megállapították, hogy Bálint úttörő módszer alapján tanulta meg a nyelveket: nem a régi irodalmi szövegeket tanulmányozta, hanem a népnyelvet tanulta meg, és nem irodalmi szövegeket vizsgált, hanem népköltési gyűjteménnyel foglalkozott. Bálint azért ismerte az irodalmi alkotásokat is. Az Erdélyi Múzeumban megjelent tanulmányai azt mutatják, hogy elolvasta a mongolok két leghíresebb irodalmi alkotását, a Mongolok titkos történetét és a Geszer-történetet, melyekből sokat fordított is.

Bálint útja során folyamatosan beszámolt az akadémiának és mentorának, Fogarasi Jánosnak. A levelezéseket 2005-ben Zágonyi Jenő, a Baptista Levéltár munkatársa tette közzé egy könyvben, ezzel felhívta a magyar kutatók figyelmét Bálint Gábor kutatásának fontosságára. Valójában a konferencia megszervezése, és Bálint Gábor újraértékelése is jelen könyv alapján indult meg.

Bálint Gábor 1875-ben érkezett haza. Ugyanabban az évben az akadémián felolvasta a „Mandzsuk szertartásos könyve” című előadását, amelyben a régi kultuszok fontosságára hívta fel a figyelmet. Későbbi tanulmányában már a nyelvészetre koncentrált, és az északi-burját nyelvről írt egy meghatározó jelentőségű tanulmányt a Nyelvtudományi Közönyben. Bálint nyelvészeti tanulmánya nagyon alapos volt, és máig használható, mondta el a konferencián Somfai-Kara Dávid, orientalista, a Néprajzi Kutatóintézet fiatal kutatója. Bálint olyan jelentős sikert ért el, hogy Hunfalvy Pál, Vámbéry Ármin és Ballagi Mór akadémiai levelező tagnak ajánlották 1876 tavaszán. Akkoriban a Budapesti Egyetem magántanára volt, ahol mongol és mandzsuk nyelvet tanított.

Bálint Gábor felfelé ívelő pályáját azonban több tényező is akadályozta. Egyrészt az, hogy összetűzésbe került Budenz Józseffel, aki szintén foglalkozott török és finn nyelvekkel. A vita alapja állítólag az volt, hogy Budenz cseremiszk anyagát Bálint Gábor elvitte a cseremiszekhez, akik azt nem értették meg. Budenz volt az, aki elvágta Bálint pályáját azzal, hogy nem javasolta egyetemi tanári kinevezését, arra való hivatkozással, hogy nincs értelme külön mongolisztikai tanszék felállításának, mivel nincs a mongol népeknek olyan szerteágazó irodalma. Marác László, nyelvész szerint viszont Bálintnak Hunfalvyval volt vitája, és a két fél között eltérő nyelvészeti álláspont volt a vita tárgya. Bálint ugyanis a reformkorban kidolgozott gyökkutatás továbbfejlesztését vélte helyes nyelvészeti eljárásnak, míg Hunfalvy egy új, nyugati nyelvészeti irányvonalat akart meghonosítani. Angela Marcantonio nyelvész elmondta, hogy újra kell gondolni a finnugor nyelvészeti elméletet, szerinte a mai tudományos álláspont nem igazolja Hunfalvy és Budenz nézeteit. Ezért fontos Bálint Gábor munkáinak újbóli értelmezése. Nyelvészeti szempontból Czeglédi Katalin is értékelte Bálint kazáni tatár gyűjtését, és számos olyan elemet fedezett fel benne, amelyet csak most igazoltak az általános nyelvészeti kutatások.

A különböző nyelvészeti álláspontok miatt Arany János szavaival élve a „vasfejű székely” Bálint valószínűleg összetűzésbe keveredett Budenz mellett Hunfalvyval is, amely megpecsételte karrierjét. A két fél közti vita tovább mérgesedett az ún. ugor-török háborúban. Itt azonban ki kell emelni, hogy Bálint egyik féllel sem értett egyet, ő egyaránt elítélte mind a török, mind a finn tábor elméletét, szerinte ugyanis a magyar egy nagyobb közösség, a turáni nyelvcsalád része volt. Vitáirában, a „Párhuzamok a magyar és a mongol nyelv terén” című művében azt írta, hogy a magyar és a mongol, valamint a mandzsuk szavak között azért van olyan sok hasonlóság, mert mindegyiknek a hun volt az alapja. Az elmérgesedett vitában végül is Bálint volt a legnagyobb vesztes: kikerült az akadémiai körökből.

1879-től egészen 1890-ig Bálint Gábor ismét útnak indult, és az Oszmán birodalom közel-keleti térségében kamatoztatta páratlan tehetségét. Útja során megtanult arabul is. Amikor a tudományos körök hírt kaptak róla, akkor már az Athéni Egyetemen tanított arab nyelvet.

Bálint Gábor végül is megtalálta helyét a hazai tudományosságban, hiszen 1892-től a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem urál-altáji tanszékének vezetője lett. 1912-ig olyan nyelveket tanított, amelyre nem volt példa még a világ leghíresebb egyetemein sem. Ezek közé sorolható a kaukázusi kabard, és a japán, de a mongolisztika sem volt elterjedt akkoriban Európában. Bálint Kolozsváron adta ki legnagyobb műveit: a kabard-latin-magyar szótárat, és a cserkesz szótárat, amely Veres Péter etnográfus szerint minden idők legjobb kaukazológiai szótára. 1901-ben pedig megjelentette „A honfoglalás revíziója” című művét, melyben újraértelmezte a korabeli antik forrásokat. Ebben tett néhány olyan úttörő megállapítást, melynek igazára csak most, a fellendülő nemzetközi hun kutatás eredményei után döbbsenünk rá. Ő volt az egyik európai kutatók közül, aki a kínai forrásokban xiong-nu (hsziung-nu) nevet hunnak azonosította, mert tanulmányai során rájött arra, hogy a kínai jelek fonetikus, és nem értelem alapján történt átírást használtak. Bálint már akkor kimutatta, hogy az észak-indiai „huna” alak, sőt a nyugat-tibeti helynevek is mind a hun nevet adják vissza.

A konferencia előadói kijelentették, hogy Bálint Gábor újfajta nyelvészeti és néprajzi gyűjtési módszert alakított ki, melyet a 20. században ismét keletre utazó magyar kutatók használtak, de ugyanezt a módszert használják a néprajzkutatók is. Maradandó, de csak az elmúlt években igazolt érdemeket szerzett a hun filológiai kutatásban, de ami talán a legfontosabb, ő volt a magyarországi mongolisztika megalapítója. Mongol és magyar szópárhuzamai nagy részének helyességét már Budenz József is elismerte, sőt felhasználta Bálint adatait, de azt később sajnálatos módon nem Bálint, hanem Budenz érdemének tekintették. Ligeti Lajos által kimutatott „mongolos jövevényszók” legtöbbje is megtalálható Bálint gyűjteményében, ami szintén a nagy keletkutatót igazolja. Ezért joggal tekinthetjük őt az első magyar mongolistának. Ezt egyébként a magyar szakemberek előtt a Kínában élő mongol kutatók már megállapították, akik 2005-ben kiadott tanulmánykötetükben ezt tényként közölték. A mongol kutatók szintén bemutatták azt, hogy Bálint Gábor az orosz nyelvészek, majd a finn Castréen után a harmadik mongolista volt Európában. Bálint Gábor nyelvészeti munkái azonban további kutatást igényelnek, amelybe valószínűleg már nemcsak európai, hanem távol-keleti, japán, kínai és mongol nyelvészek is bekapcsolódnak, így egy nemzetközi kutatás eldöntheti, hogy helyes volt-e Bálint nagy port felvert, és közel száz évig a tudományosságból kikerült nyelvészeti munkássága.

BOOK REVIEW

In this column we present two book reviews:

1. A real sensation and primer is presented here: Professor Ucsiraltu's *The Words of the Hunnic Language*. This work comprises several treatises that examine the Hunnic aspects of Chinese historic texts. An analytical review is presented here, signed by Katalin Czeglédi, as well as the press release.
2. On 1 April Mikes International published electronically the work entitled 'Linguistic Issues of the Origin of the Hungarians', the proceedings of the international conference held on 8 December 2006 on the memory of Gábor Bálint de Szentkatolna. The book was originally published in traditional book format by the TÁLTOS publishing house in Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe) in 2007. The book was edited by Borbála Obrusánszky.

Gábor Bálint de Szentkatolna (1844-1913) He spoke about 30 tongues and wrote grammars of several eastern languages. Following Alexander Csoma de Körös' footsteps he went to Inner-Asia to search for the origin of the Hungarians. He learned Turkish and Turkic, Chereiss, Finnish, Mongolian, Kalmuk, Manzhou, and Japanese languages. He was founder of the Mongolian Studies in Hungary, and at the same time he was the third Mongolian outstanding Mongolian expert in Europe. He taught the above then exotic languages at Franz Joseph University in Kolozsvár, Transylvania (at present Cluj, Romania), which were almost unknown in other European scholarly institutions. In the 1870s he spent several years near the Caspian-sea, after that he traveled to Mongolia. He did field work in Southern-India and as a member of the Zichy-expedition, he went to the Caucasus area, too. His Tartar, Cabardian and Circassian vocabularies and grammars are used until today.

His talent flourished in Hungary, in spite of the fact, that he was refused Academic membership, because he hasn't accepted the aggressively promulgated Finno-Ugrian theory. He even sharply criticized that theory as unfounded and unjust. Bálint's best monographies and works were printed in Kolozsvár. His essays about the „History of the Mongolian Empire” in the Erdélyi Múzeum Journal are very important basic treatises. He assumed the language of the Huns behind these eastern languages. Unfortunately, his name went into oblivion for decades, and his „cult” was kept alive only by Transylvanian scholars in Kolozsvár. We hope, the papers presented at this conference will indicate and reveal Bálint's superior talent.

GEOSTRATÉGIAI & VILÁGGAZDASÁGI KÖNYVSZEMLE

SEGESVÁRY, VIKTOR : NACIONALIZMUS AZ ÚJ EURÓPÁBAN

NATIONALISM REFRAMED

Nationhood and the National Question in the New Europe

Rogers Brubaker

CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS
Cambridge

1996

ISBN 0-512-57649-0

Rogers Brubaker a kaliforniai egyetem szociológia professzora, akinek kelet-európai kapcsolatait magyar nyelvtudása is bizonyítja, s akinek fő kutatási területei a nacionalizmus, az etnikumok és kisebbségek problémái, valamint a mai népvándorlás – migráció – kérdései. E könyvismertetés tárgyát képező munkájának megjelenése óta a nacionalizmus egyik legkiválóbb szakértőjének tartják az amerikai társadalomtudományokban.

Ebben az ismertetésben nem fogok a Brubaker által részletesebben tárgyalt példákkal foglalkozni, mint a kisebbségek helyzete a Szovjetunióban, a 'nacionalizáló nacionalista' irány a két világháború közötti Lengyelországban, vagy a weimari Németország és a kilencvenes évek Oroszországa német és orosz kisebbségekkel szembeni politikájának összehasonlítása, hanem csak a nacionalizmus jelenségének általa adott elemzését foglalom össze, mely számunkra – magyaroknak – igen fontos perspektívákat nyit fel.

A poszt-kommunista kor kelet-európai nacionalizmusainak Brubaker által való elemzése valóban kitűnő, nagy éleslátásról bizonyítást tevő munka, bár éppen az amerikai társadalomtudományokban szokásos megközelítése, mindig az elméletre, a gondolkodási kategóriákra, az analitikai helyességre való hivatkozás formájában, sokszor azt a benyomást kelti, mintha nem lenne a tárgyalt témában a valóságról, a fájó és megdöbbentő valóságról szó. Elismeri, hogy a nemzetállam nem tűnt el a történelem színpadáról, mint ahogy sok nyugati gondolkodó megjósolta; különösen Európa keleti részén nem, ahol a nemzetállamok a multikulturális – és nem csak több etnikumot, több vallást és több nyelvet magukban foglaló – nagy birodalmak (Romanov, Habsburg, Ottomán) örökségén osztozkodtak. Ezekben a népesség több etnikumból való összetétele vagy a többnyelvűség nem jelentett semmiféle nehézséget, mert a nemzethez való tartozást a társadalmi vagy politikai hovatartozás, tehát bizonyos privilégiumok élvezete, határozta meg. Ez változott meg teljesen az első világháború után a wilsoni nemzeti önrendelkezési jog meghirdetésével:

„Az első világháború utáni politikai elrendeződés, bár hivatalosan a nemzeti önrendelkezés jogának megvalósításán alapult, a valóságban az emberek tíz milliót a saját nemzeti közösségüktől különböző nemzetállamokhoz csatolta, de evvel egyidőben az eddigieket teljesen felülmúló fontosságot tulajdonított személyek és területek nemzeti, vagy nemzetinek hitt voltának” (p. 6; saját fordításom).

A kelet-európai nemzetállamok kialakulását Brubaker egyébként, mint a 'politikai tér nacionalizálását' tekinti. Evvel kapcsolatban fel kell hívni a figyelmet szóhasználatára, mert nála a nacionalizálás nem a gazdasági javak állami tulajdonba való vételét jelenti, mint a mai köznyelvben, hanem a nemzeti eszme és identitás, az etnikai és kulturális összetartozás érzésének uralomra jutását, vagy ezeknek, mint politikai céloknak követését, jelenti. Innen a 'nacionalizáló nacionalizmusok' kifejezés, vagy a

'nacionalizáló többségi nemzet' fogalma, mely utóbbinak eredete a múltban elszenvedett (vagy ilyennek hitt) megaláztatások és elnyomás kompenzálását tűzi ki célul a kisebbséggé vált előző uralkodó nemzet rovására. Így a 'nacionalizáló nacionalizmus' elsősorban a területi (bürokratikus) államra vonatkozik, mert nacionalizmusának alapja egy területi-nemzeti identitás, melyet a többségi nemzet képvisel, s eszközei közé tartoztak gazdasági reformok is, mindenekelőtt a földreform.

A politizált etnikum, amint Brubaker elismeri, a poszt-koloniális Afrikában éppen úgy létezett, mint Európa keleti részén, de a kolonializmus által kialakított határok között, az államilag támogatott 'nacionalizáló nacionalizmus' nem tudott egy többségi etnikumra támaszkodni, oly nagy volt a különféle eredetű népek keveredése. Evvel a helyzettel függ össze a nemzet-építés tematikája, mert a függetlenné vált államok területén egy nemzetet kellett megteremteni, melyet a nemzetállam hordozójának lehetett volna tekinteni. A nemzet-építés a legtöbb esetben egybeesett a felülről erőszakolt nemzeti integrációval. Persze ezek az erőfeszítések általában sikertelenek maradtak, s ez máig is a poszt-koloniális, új államok alapvető problémáját jelenti.

A 'nacionalizáló nacionalizmusok' kategóriájával szemben Brubaker kihangsúlyozza a mai nemzetállamokon kívül fekvő, de azokkal sokszor közös határokkal bíró, s az ottani kisebbségekkel azonos etnikai-kulturális népességet magukban foglaló, ún. 'külső, nemzeti hazák' (*external national homelands*) – anyaországok – fontosságát, melyek a nemzeti kisebbségek érdekeit képviselik (vagy képviselni óhajtják) és azokat védelmezni akarják. A hangsúly tehát a nemzeti közösségen és közös állampolgárságon van, melyek az anyaországnak jogot adnak más államok területén élő honfitársaik ügyeibe való beleszólásra.

A 'nacionalizáló nacionalizmus' és a 'külső nemzeti haza' között helyezkedik el a nemzetállamokban élő nemzeti kisebbség a saját maga nacionalizmusával, mely történelmi identitásán és etnikai-kulturális öntudatán alapul, s bizonyos kollektív, a nemzeti léthez fűződő politikai és kulturális jogok követelésében csúcsosodik ki. A nemzeti kisebbségek szemében az a nemzetállam, melynek területén élnek, egy 'nacionalizáló,' tehát elnyomó állam, amely megtagadja jogos követeléseiket.

A fenti megfogalmazásban (melyet más kortársírók műveiben is megtalálunk) mind a nacionalizáló nacionalista többségi nép, mind a 'haza' vagy a nemzeti kisebbség, nem egy etnikai vagy kulturális, hanem egy politikai kategóriát jelentenek. Az első kettő azért, mert egy politikai alakulatban, vagyis egy államban testesülnek meg, az utóbbi pedig azért, mert egy nacionalizáló állam politikája ellen küzd.

A fentebb mondottakkal szemben teljes ellentétben áll Brubaker koncepciója a nemzettel, a nemzeti léttel kapcsolatban. Nem ismeri el, hogy a nemzet egy történelmi kategória lenne, tagadja a nemzeti közösség valóságos létét, s a nemzet fogalmát egy intellektuálisan kidolgozott, és nem a társadalmi fejlődéshez kapcsolódó jelenségnek tartja. Vagyis a nemzet fogalmát egy új gondolkodási kategóriaként kezeli, melynek eredete a politikai helyzetből származtatható le, – ez azért is szükséges, mert az ő perspektívájában az állam jelenti a társadalmi élet legfelső szintjét, mivel minden kollektivitás felett áll. Ez a felfogása teljesen megnyilvánul a Szovjetunió nemzetiségi politikája analízisének során. Nemzet koncepcióját a következőképpen fogalmazza meg:

„Érvelésem lényege az, hogy a nemzetet, mint egy gyakorlati kategóriát tekintjük, a nemzeti létet (*nationhood*) mint egy intézményesített kulturális és politikai valóságot, a nemzetiséget (*nationness*) pedig mint egy esetleges eseményt vagy történetet, elkerülve a 'nemzetek' analitikusan kétséges fogalmát, mint lényeges és történelmi kollektivitásokat" (p. 21; saját fordításom).

Végül szólni kell a migráció kérdéséről, mely az ókor óta a nagy birodalmak kialakulását és felbomlását kísérte, vagyis mindig velejárója volt a térbeli politikai elrendeződés megújulásának vagy teljes átalakításának. Lord Curzon megfogalmazásában, a nagy, multinacionális birodalmak nemzetállamokká való átalakulása mindig a 'népek szétválasztását' jelentette (p. 152). A két világháború közötti időszakra vonatkozóan Brubaker három esetet tanulmányoz: a Balkánon élő muzulmán népségek kivándorlását az ottomán, a magyarok migrációját a Habsburg birodalom, valamint a német kisebbségek nagyméretű helycseréjét a Kaiserreich felbomlása után. Itt csak a magyaroknak az új nemzetállamokból – Szlovákiából, Romániából és Jugoszláviából – való elköltözését fogom nagy vonalakban ismertetni.

Az 1920-as trianoni béke megfosztotta Magyarországot területének kétharmadától és lakosságának három-ötödétől. Több mint három millió magyar (Brubaker adatai szerint) egyszerre az utódállamok területére került, mint nemzeti kisebbség; 1.7 millió a Romániához csatolt Erdéllyel, 1 millió a Csehszlovákiának juttatott Felvidékkel és Kárpátaljával, és 450.000 a Jugoszlávia részévé vált Vajdasággal. Összehasonlítva a balkáni törökök kivándorlásával az ottomán birodalom szétesése után, sokkal kevesebb magyar hagyta maga mögött a nemzetiségi sorsot, mint az előbbiek. A békekötés utáni első hat évben 424.000-en menekültek el az anyaországba Szlovákiából, Romániából és Jugoszláviából; ezekhez járult egy jóval kisebb méretű kivándorlás a második világháború után, beleértve a Csehszlovákia által követelt népességcserét is. Az 1980-as években volt még egy újabb migrációs hullám (36.000 menekült) Erdélyből Magyarország felé, tehát jóval a Ceausescu rezsim bukása előtt. Végül, az 1991-es balkáni háború után számos magyar menekült el a Vajdaságból és Kelet-Szlavóniából, már csak azért is, mert a Vajdaságban a hatóságok erre ösztökélték őket, hogy helyet csináljanak a jugoszláv utódállamokból menekülő szerb lakosoknak Brubaker kiemeli, hogy Szlovákiából az újabb időkben nem volt magyar kivándorlás, annak ellenére, hogy az etnikai feszültségek megnöttek a többségi nép és a kisebbség között.

A korlátozottabb számú magyar migrációt részben az magyarázta, hogy a magyar kormányok 1921 után igyekeztek visszatartani az elcsatolt területeken élő honfitársaikat a kivándorlástól, meg akarván őrizni a magyar állam jogait egy esetleges területi újjárendezés esetében. Ugyanakkor a menekültek beáramlása fokozta a gazdasági nehézségeket, hiszen még kis számuk is a csonka ország népességének 5 százalékkal való megnövekedését jelentette.

A magyar migrációnak a más nemzetiségű kivándorlókkal való összehasonlításban feltűnő kisebb nagyságrendjének magyarázatát Brubaker elsősorban abban látja, hogy a magyar migráció az értelmiségre és a hivatalnoki osztályra vonatkozott, vagyis egy elit kivándorlás volt, míg a parasztok, ipari munkások és alkalmazottak nem találták szükségesnek szülőföldjük elhagyását, mert nem látták identitásukat és megélhetésüket azonnali veszélyben. Az elit jó része viszont elvesztette állását és megélhetési lehetőségét az utódállamokban, ahol a többségi nemzet tagjai vették át szerepüket. Egy másik fontos tényező a földreform volt, melynek következtében a birtokos családok mindenüket elvesztve menekülni kényszerültek.

Brubaker könyve annál fontosabb a magyar olvasó számára, mert az utóbbi évtized folyamán három kollégájával egy terjedelmes tanulmányt készített *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town* (Princeton, Princeton University Press, 2006) címmel, melyet a MIKES INTERNATIONAL 2008. január-márciusi számában már ismertettünk.

GEOSTRATEGICAL & WORLD ECONOMIC BOOK REVIEW

Viktor Segesváry provides in this book review a critique of the notion of nationhood as worked out by Rogers Brubaker in his book entitled *'Nationalism Reframed — Nationhood and the National Question in the New Europe'*. The book is a theoretically and historically informed study of nationalism in Eastern Europe and the former Soviet Union. Rogers Brubaker develops an original account of the interlocking and opposed nationalism of national minorities, the nationalizing states in which they live, and the external national homelands to which they are linked by external links. He then analyzes contemporary nationalisms in historical and comparative perspective, tracing the parallels between the Eastern European nationalisms of today and those of the interwar period.

ÍGY ÍRTUNK MI

~ Válogatás a XX. századi nyugati magyar emigráció sajtójából ~

Katolikus Szemle

1972.

XXIV. évfolyam 1. szám

ILLYÉS, ELEMÉR :

MAGYAR KULTÚRPROBLÉMÁK ROMÁNIÁBAN

Az erdélyi magyar prózairodalom változatai 1945 után

Nyelvterületünk keleti részein élő nemzetscsoport, az erdélyi, illetve romániai magyarság szellemi életmegnyilvánulásai kisebbségi testvérkultúránk közül a legfejlettebbek, de összefüggéseik a legkevésbé áttekinthetőek. Az ottani magyarnyelvű sajtó¹ hivatalos híradása nem nyújt megbízható és teljes képet a mai Erdélyről. Az események belső, rejtett indítóokait, az elmúlt negyedszázad igazi arcát csak a helyszínen láthatni. Az aránylag rövid ideig tartó « engedményes » időszakot (1968-1971) és viszonylagos stabilizálódást, az elmúlt év közepétől mintha újabb bizonytalanság váltaná fel. Úgy tűnik, hogy Románia, egy esetleges orosz intervenciót elkerülendő, visszatért a stalinisztikus pártideológiához, ami közvetlen, vagy közvetetten, de nagymértékben kihat az erdélyi magyar kisebbség életfunkcióira is. A pártideológia, illetve az állampolitika útja, kezdettől fogva, pontosan követhető és lemérhető a negyedszázados erdélyi magyar szellemi élet mindenfajta megnyilvánulásában.

Az 1945-ös történelmi fordulat gyakorlatilag eltörülte az addig fennálló hagyományos erdélyi magyar kultúrkereteket, megszakította a még létező nemzeti közösséget és megszüntette a nemzetvédő intézményeket. A szellemi élet újrászervezése merőben más feltételek és körülmények között történt, mint 1919 után. Nem egy hirtelen magára maradt nemzettörődék kezdett önálló élethez, mint akkor, hanem a nagymúltú hagyományok talaján már kialakult és negyedszázados múlttal rendelkező sajátos erdélyi magyar kultúra próbálta magát az időbe átmenteni. Az akkori idők szellemi vezetőinek egy része hozzáfogott a még megmaradt kultúrértékek marxista alapon való átminősítéséhez, másrészüket pedig visszavonult a nyilvánosságtól és elhallgatott. A világnézeti türelmetlenség túlbuzgóságából-e, vagy felülről történt nyomás következtében, vagy talán személyi érdekből, nehéz lenne ma megállapítani, miért esett közvetlen a változás utáni idők áldozatául a két világháború közötti erdélyi magyar szellemi élet jó néhány vezetője.

A baloldali mozgalom idősebb vezetői, Gaál Gábor² szerkesztő és irodalomszervező patronátusa alatt, az akkori idők talán egyetlen járhatóbb, de megalkuvóbb útját választották az erdélyi magyar kultúra újfajta *status nascendijének* a megteremtésére. Az előző időszak transzilvánizmusát a nagyon is vitatható és politikai tartalmú « romániaiságra » fogalmazták át, mondván, hogy magyarok nemcsak Erdélyben, de az Ókirályság területén is élnek³. A « romániaiság » képviselői elsősorban a román integrációs politikának⁴ voluntarisztikus hívei és a hagyományos erdélyi kultúrintézmények nem mindig külső nyomásra történt feladásával kapcsolatban bizonyos mértékig elmarasztalandók. Mindjárt az első évek azt mutatták, hogy bizonyos látszat-eredményektől eltekintve, igazi szellemi központok helyett csupán irodalmi gócpontok keletkeztek (Kolozsvár, Marosvásárhely, Bukarest). Olyan nagymúltú magyar kultúrvárosok, mint Nagyvárad, Arad, Nagyenyed, szellemi vezetők nélkül maradtak. Az amúgy is introvertált, hagyományos erdélyi magyar kultúra szétesőben volt és nem támaszkodhatott többé — mint a két világháború között — az egyetemes magyar kultúrára. A szellemi életfunkciók állandó leszűkülése

¹ Az 1919 utáni első öt évben 330 magyar lap és folyóirat és 50 irodalmi sorozat indult Erdélyben. (György Lajos: *Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1919-1924*). Ma körülbelül 30 magyarnyelvű lap és folyóirat jelenik meg Romániában.

² Gaál Gábor 1929 óta a baloldali *Korunk* szerkesztője, 1954-ben halt meg. Irodalmi szemlélete több szempontból kifogásolható, s az erdélyi magyar szellemi életre való befolyása sok vonatkozásban károsnak minősíthető.

³ A « romániaiság » fogalmának egyik régi hirdetője félreértve, vagy félremagyarázva a transzilvánizmus igazi értelmét, azt is felhozta fogalmi értelmezésként, hogy Bukarestben él, *számszerint* (kiemelés I.E.) a legtöbb magyar író. (Méliusz József: *Illúziók kávéháza*. Kriterion. Bukarest 1971).

⁴ A román terminológia eltörülte a « kisebbségi » szót s helyette az « együttélő nemzetiségek » kifejezést használja, ami a « román nemzettel való elszakíthatatlan kapcsolatra utal ». (Mikó Imre: *Nemzet és nemzetiség*. *Korunk*, 1971. 5. sz.)

következtében, elvesztette az egyetemes magyar szellemi életet érintő egykori jelentőségét. A sematizmus évei nemcsak hogy benítolag hatottak az erdélyi magyarság szellemi életének a további fejlődésére, de a még meglevő szellemi hagyaték állományában is mérhetetlen károkat okoztak.

A történelem változataira legérzékenyebben az erdélyi magyar szellemi élet legfontosabb funkciója, a központilag irányított irodalom reagált. A líra kevésbé felelt meg a pártideológia harci modorának, a próza mutatkozott tehát alkalmasabb eszköznek. Minthogy az írók legnagyobb része népi- vagy munkáseredetű, témájukat is a paraszti-, vagy külvárosi életből merítették. Írói szemléletük egyoldalú, elfogult beállítottságú. Írásaik nagyrésze erősen társadalmi célzatú, osztályharcos modorú, publicisztikai-szociográfiai jellegű. Az effajta irodalom, az « eszményített valóság » irodalma, éppen belső tendenciájánál fogva, nem tudott a napi dolgokból, a közélet nyers valóságából művészi szintre emelkedni és jelentős irodalmi értékeket sem tudott létrehozni.

Elsősorban a két világháború közötti baloldali prózaírógárda képviselői (Asztalos István, Nagy István, Kovács György) vonultak be az irodalomba. Az irodalmi folytonosság vállalói (Asztalos István, Kovács György) a hagyományos népi irányzatot követik és Móricz Zsigmond, Petelei István és Tamási Áron örökségét viszik tovább. A munkás-származású Nagy István az orosz realistákat (Gorkij, Solochov, Fagyjev) választja mesterül. Ez időszak leghitelesebb írója, Asztalos István, a móríci szegényember-típus ábrázolója, a két világháború között indul. 1946 után eltér a hagyományos úttól, a munkásmozgalom írójává válik, s ezzel kiapad írásművészete. 1949-ben megírt regénye, a *Szél fúvatlan nem indul*, az Erdélyben élő nemzetiségek egymásrautaltságáról ad hírt, a magyar és román nép megbékülési szándékának a tolmácsolója. Nem nagyígyényű írás, hiányzik belőle az igazi prózai műveket jellemző nagyvonalú, átfogó cselekménybonyolítás. Asztalos később visszatér a pályája kezdetén sikert hozó írásművészetéhez, a humán irodalomhoz, de nem találja meg önmagát. Egyik regényének a címét az ötvenes évek elején háromszor is megváltoztatja. Kovács György 1945 után ugyancsak eltér a népi iránytól és Nagy István oldalán a munkásmozgalom harcos írójává válik. A változás utáni első években megjelent regényeik a sematikus irodalom példaképei maradnak. (Kovács György: *Foggal és körömmel*. Nagy István: *A legmagasabb hőfokon*).

Az 1945-ös történelmi változás után induló fiatal prózaíró-nemzedék⁵ már tudatosan vállalja az irodalom folytonosságát. Nagyrésztük a népi irányzat képviselője, Móricz Zsigmond, Illyés Gyula, Veres Péter és Tamási Áron örökségét adják tovább a következő nemzedéknek. Az erdélyi magyar próza fejlődését ebben az időszakban, egészen 1969-ig, elbeszélésekben és kisregényekben mérhetjük le. Ugyanazzal a jelenséggel találkozunk a fiatal írónemzedéknél, mint idősebb kortársaiknál: amihelyt a politikumnak kötelezik el magukat, megtorpan írásművészetük. Még a leghitelesebbek sem mentesülnek a befolyás alól. Sütő András első írásaiban is határozottan érezhető a sematizmus hatása. A kor szellemétől ha nem is befolyásmentesen, egyet azonban mégis megörökítettek ezek az írások: a történelmi átváltás tragikus pillanatát, a paraszttársadalom differenciálódását, életformájának megváltozását és lassú széthullását. A kor dogmáinak elkötelezett írásmódban is felcsillan az örök emberi értékek tisztelete, a szülőföld szeretete, a veszendőbe menő hagyományok féltése és a szomszéd népekkel való együttélés lehetősége (Sütő András).

Az ötvenes évek közepe-vege felé a sajtó megkongatja az első vészharangot: « Irodalmi életünk bizonyos fajta leszűkülése nagyreszt eltorzította a felszabadulás utáni irodalmunk összképét, másrészt teljesen homályban hagyta a negyvenesztendő romániai magyar irodalom jelentős műveinek egész sorát »⁶. Alig háromnegyed év után, a marosvásárhelyi *Igaz Szó* közöl hasonló témájú írást⁷. Nemcsak a fölöslegesen elvetélt irodalmi örökségről van szó, de egyben szokatlan állásfoglalásról, az előző időszak szektás jellegű, önámító szellemiségével szemben. A prózaírodalom ugyancsak merőben új fordulatot vesz Szabó Gyula jelentkezésével. (*Gondos atyafiság*) A sematizmus kreált típusai már nem érdeklik és nem is kötik az írókat. Csalódottan térnek vissza a népi hagyományok kiapadhatatlannak látszó forrásaihoz. Móricz Zsigmond, Móra Ferenc és Tamási Áron továbbra is tanítómesterek maradnak és már elfogulatlanabb képet kapunk az erdélyi magyar faluról, a paraszti életforma változatairól, mint a megelőző faluregény-rajzokban. Ám Szabó Gyula *Gondos atyafisága* sem mentesül a politikumtól, de szülőföldje sorskérdései is foglalkoztatják, emberi sorsok a történelem forgószelében. Emberféltéssel mérlegeli sorsársai életét a történelmi események összefüggéseiben. Regényében központi helyet foglal el az ember vágya az egyszerű boldogság után s az egyén a fennálló társadalmi renddel kerül összeütközésbe, ha legszemélyesebb jogaiban korlátozzák. Az erkölcsi normáknak mindenekelőtt a humánus szolgálatában kell állniuk.

Megdöbbenően nagy késsedelemmel, csak az ötvenes évek végen és a hatvanas évek elején jelentkezik az az írónemzedék, mely egy idejétmúlt politikai rendszer kényszer-kereteit — most már nyíltan — próbálja szétfeszíteni. A *Forrás* (könyvkiadó sorozat) első-, azaz a háború utáni második prózai írónemzedék⁸ fellépésének az ideje. Nem a « realisták » harcias modorában, hanem szkeptikusan, de bizonyos higgadtsággal, mondhatnám passzív rezisztenciával néznek szembe a problémákkal, melyeket nem analizálnak, de nem is fogadnak el. Ez az első kitörési kísérlet egy devalválódott politikai rendszer dogmatikus

⁵ Sütő András, Hornyák József, Fodor Sándor, Huszár Sándor.

⁶ Méliusz József: *Közelmúltunk irodalma*. Útunk, 1957. márc. sz.

⁷ Marosi Péter: *Sok recenzio-kevés kritika*. Igaz Szó, 1958. I. sz.

⁸ Bálint Tibor, Szilágyi István, Hornyák József, Bodor Ádám, Panek Zoltán.

kötöttségei közé zárt világból. Valami, ami megdönthetetlennek látszott, egyszerre megrendült s az emberben feltámadt a kétség. A próza befelé, a lélek mélyrétegei felé fordul és felszabadultabban kezd fejlődni. A riportszerű, felülről szabott sémaelbeszélést a belső analízis írásművészete váltja fel. Az író rábukkan az emberi lélekre, melyet a rendszer eddig megvont tőle és az anyagi-kategóriák fölé irányítja tekintetét. (Intellektuális, vagy szellemi próza). A humánus hangját elnyomó társadalmi harc után elérkezett az emberhez, az énhez és már tiltakozóan emeli fel szavát az embertelenség ellen: « fárasztó volt elviselni mások örökös gyanakodását » (Hornyák József). Az erőszaknak kiszolgáltatott kisemberek a humánus védőszárnyai alatt keresnek vigasztalást (Bálint Tibor, Szilágyi István). A pártideológia « pozitív » hősenek a helyét az antihősök, a kisemberek foglalják el (Bálint Tibor, Szilágyi István), akik csak a békés emberi együttélés erkölcsi normáinak vetik alá magukat (Panek Zoltán), s a megaláztatásban, az elesettségben is tiszták akarnak maradni (Bálint Tibor). Az egyetemes humánus-eszmény marad tehát az írói érdeklődés központjában és válik a cselekmény mértékadó-jává (Emberközpontú írásművészet). A materializmus még nem jelenti az emberi boldogságot (Bálint Tibor: *Önkéntes rózsák Sodomában*). Deheroizáló, mítoszromboló irodalom, mely az álhumánus leleplezésével az örök emberi értékeket kutatja. Értelme az erőszak, a kiszolgáltatottság ellen való csendes küzdelem. (Bodor Ádám: *A kivégzés*). Szinte groteszkül hatnak az előző időszak eszményített, robot hősei után a dickensi, vagy svejki naívelekű alakok, akik környezetükkel, a külvilág fonákjaival akaratlanul is állandó konfliktusba kerülnek s az ártatlanok jóhiszeműségével mérlegelik az eseményeket (Bajor Andor). Legtöbbször áttételesen, de újra és újra előbukkan az emberi felelősség tudata, mint az írói magatartás alapmotívuma.

És mégis, az erdélyi magyarság szellemi életében csak a IX. pártkongresszus határozatai után, illetve az 1968-as esztendő folyamán állt be érdemleges változás. A megelőző huszonhárom évet, kisebb-nagyobb vívmányai ellenére is, a szellemi- és anyagi visszamaradás, a pusztító létküzdelem időszakának lehetne nevezni. Sajtó, könyvkiadás és irodalom, bár öröndetes eredményeket jelez, mégis csak a hatvanas évek végétől mutatkozik egy általános felfrissülés, az alkotóművészet kedvező légköre, — a szellemi emancipáció. Mintha a honi érdektelenség is erre az időre már feloldódna: egymás után adnak teret a hazai folyóiratok az erdélyi magyar irodalommal foglalkozó írásoknak, s itt-ott már kölcsönös írói kapcsolatok jelei is mutatkoznak. Érdemes egy pillantást vetnünk a számadatokra: az erdélyi magyar szellemi élet egyetlen intézményesített szervezete, a könyvkiadás, melyet a *Kriterion*⁹ könyvkiadó lát el, más gondozók¹⁰ közreműködésével, az 1966-70-es időszakban 1501 könyvet jelentetett meg a Romániában élő különböző nemzetiségek nyelvén. A könyvek 65 %-a magyarnyelvű kiadás. Félreállított, vagy félreállt alkotók folytatják tevékenységüket s felvetődik újból — amit a román kortársírók már egy jó ideje elkezdtek — a második világháború közötti erdélyi magyar irodalom « újraértékelése ». A sematizmus időszakában mellőzött írók¹¹ művei a *Romániai Magyar Írók* sorozatában jelennek meg újra. « Elképzelhetetlen... szépirodalom múltjának a tudata nélkül », írja az Útunk 1969-es évkönyvének a szerkesztője. Kétségtelen, hogy a két világháború közötti erdélyi magyar irodalom képviselői közül sokan ma is még mértékadó befolyással vannak az utolsó negyedszázad irodalmának a jelenségeire. Mégis meglepő, hogy egy 1969-ben megjelent irodalomtörténeti összefoglaló¹² olyan jelentős írókat hallgat el a két világháború közötti erdélyi magyar irodalomból, mint Reményik Sándor és Nyíró József. Egy nemrég megjelent úttörő irodalomtörténeti munka¹³ már liberálisabban tárgyalja a félszázados erdélyi magyar irodalom kérdéseit. Kár, hogy az egyébként kiváló irodalomkritikusok óhatatlanul is az egyoldalú történeti szemlélet hibájába esnek s értékeléseik aránytalanságokat hívnak elő.

A hatvanas évek végén bekövetkezett szellemi emancipáció a líra közvetlen kulminálása után (Lászlóffy Aladár, Kányádi Sándor, Páskándi Géza) legérzékeltetőbben a prózairodalomban mutatkozott meg. Az 1969-es évben, számos elbeszélőgyűjteményen kívül 19 regény került a romániai magyar könyvpiacra. Az előző évtizedekben évenként átlag csak 2-3 regény jelent meg. Sütő András és Bálint Tibor korszakos jelentőségű műveinek a megjelenése, az *Anyám könnyű álmot ígér* és a *Zokogó majom*, az erdélyi magyar próza metamorfózisát, nagykorúvá válását jelzik. Sütő András könyvét (*Anyám könnyű álmot ígér*) a kritika a korabeli magyar irodalom legjobbjai közé sorolja. Az első szépirodalmi mű az 1945-ös történelmi fordulat után, mely az erdélyi falu negyedszázados történetének megközelítően hű korrajzát adja. Ugyanaz a folyamat, ugyanazok a permanensen változó életkörülmények, tragikus konfrontációk, melyek az író pályáján is oly elevenséggel érzékelhetők. Sütő, maga is parasztszármazású író, továbbra is hű marad népi tanítómestereihez, Móricz Zsigmondhoz, Illyés Gyulához, Veres Péterhez és Tamási Áronhoz. Ars poeticája sajátos helyzetérzésből fakad: a szülőföldhöz, a vegyeslakosságú Mezőséghez való ragaszkodásból. Megejtően szép stílusban fogalmazza meg ezt a világot: « Olyannyira visszazoktam e parányi világba, mint az akváriumba ültetett hal... S a mozgás benne néhány szép lendület, szinte óceáni, egészen az üvegfaláig, melyek, miközben azt mímelik, hogy nincsenek, az akadálytalanság látszatával csábítanak örökös újrakezdesre ». Írásművészetének alapeszméje az erkölcsi normákká érlelődött humánus: egymás megbecsülése. Sütő a szociográfia

⁹ A *Kriterion* könyvkiadó az 1970-es év első felében jött létre Bukarestben, az Ifjúsági Könyvkiadó megszüntetése után. A Romániában élő különböző nemzetiségek könyvkiadását gondozza.

¹⁰ Albatros, Ion Creangă, Dacia, Eminescu, Politikai Könyvkiadó, Enciklopédiai Könyvkiadó, Horizont- és Téka sorozat.

¹¹ Szentimrei Jenő, Berde Mária, Dsida Jenő, Kuncz Aladár, Szabédi László, Tompa László, Kós Károly.

¹² Sóni Pál: *A romániai magyar irodalom története*. Bukarest, 1969.

¹³ Kántor Lajos-Láng Gusztáv: *A romániai magyar irodalom. 1945-1970*. Kriterion, Bukarest, 1971.

pontosságával méri fel szülőfaluját, a mezősegi Pusztakamarás helyzetét. Következtet és ítéletet mond. Ő az 1945-ös történelmi fordulat utáni első erdélyi magyar író, aki az ottani magyarság problémáiról ad hírt. Megírta mindazt, amit ma meg lehet írni. Mint irodalompolitikus, írói pályája kiteljesedésén, az erdélyi magyarság szószólójává emelkedett¹⁴. Az egyetemes humánus elemei talán legtömörebben érzékelhetőek Bálint Tibor megrendítő társadalmi-pszichológiai portréjában, a *Zokogó majom*-ban. Bálint az első Forrás-nemzedék « passzív » szemléletű próza írógárdájához tartozik s írói pályája csúcspontján sem változtat hangot. Anti-hősei, a társadalom peremére szorult, megalázott, elesett kisemberei, erkölcsi normaként vallják a tisztánmaradást, minden körülmények között, a szenvedésben, a kiszolgáltatottságban is.

Elegendő volt az erdélyi magyar szellemi élet három-négyéves emancipációja ahhoz, hogy egy újabb, nagytehetségű, kiteljesedésük magaslatára még el nem érkezett, de máris sokat ígérő fiatal írónemzedéknek adjon életet. A hatvanas évek végének a légkörében indul a háború utáni harmadik, azaz a Forrás második prózai írógárdája¹⁵. Szokatlan hangon, máris differenciáltan jelentkeznek. Az első Forrás-nemzedék passzív-kontemplatív szemléletétől eltérően, önkritikus vallomásokkal kérdező-kutató, kereső-elemző, bíráló modorral (Analitikus irodalom). Figyelmüket a valóságra irányítva, nem menekülnek a kor dilemmái elől. Világos képletekben gondolkodnak, látják és érzetik a látszat és valóság közt tátongó ellentmondásokat, amelyeket — az adott körülmények között — nem mindig tudnak kimondani. Ebből vezetendő le az a határtalan lélektani érdeklődés, az örökös vívódás, tépelődés, az erkölcsfilozófiai tételek feszegetése. De a minduntalan fel-felbukkanó kérdésekre — épp azért, mert nem kimondható — elmarad a felelet. Az igazság lázas, szenvedélyes keresése, az igazért vívott harc a megalkuvás ellen, erkölcsi problémaként merül fel, bármilyen társadalmi rendszerben (Pusztai János). A tényeknek nyers, őszinte, szinte szociográfiai kimondása, amire a líra már nem vállalkozhatott, küzdelem egy hamis, képmutató világ ellen: « Csak azt érzem, hogy a lelket nem lehet felöltöztetni », írja a legfiatalabb írónemzedék egyik képviselője, Szabó Zoltán.

Húszévi bezártság után feltör az írók önismereti vágya, a szellemi élet eszmélése. Egy önámító korszak hamis tétéleit vonják kétségbe. Az irodalom új utakat keres és önálló, történelmi szerepet vállal. Írócsoportok járják az ország magyarlakta vidékeit (író-olvasótalálkozók), s kiválóbb képviselőik már Nyugatra is eljutnak. Az ország magyarlakta városaiban egymásután alakulnak az Irodalmi Körök, melyeknek önképző-kulturális jelentősége még amúgy is számottevő, ha nem helyettesíthetik a művelődési intézményeket. Erdély régi nagy szellemi hagyományát, a memoáriródat, sorozatosan megjelenő munkák támasztják fel¹⁶. És minden jel arra mutat, hogy az erdélyi magyarság huszonöt évet késett öneszmélése, önnön létének tudatosabb vállalása — épp hagyomány-élményeinek kialakítása folytán — új fázisba lépett. A közelmúlt hibáiból okulva, az irodalom nagykorúságát vállaló legfiatalabb írónemzedék¹⁷ már nem akar megbékülni a távlatokat leszűkítő, vagy elzáró irodalompolitikával. Nem kerülheti el figyelmünket a mai husz-egynéhány évesek jóhiszemű, de szemrehányó, « keztüüt-dob » hangja: « az iskolai tananyagból hiányoztak írók és életművek, az életrajzokat és a gondosan kartotékolat életműszinopsziseket csak bizonyító anyagként használták az « író társadalombírálatának » az érzékeltetésére. Az irodalom csak « a konkrét ideológiai szolgálatnak az eszköze volt »¹⁸. Az utóbbi egy-két év folyamán olyan tudományágaknak a művelése került előtérbe, mint a néprajz, demográfia, történelem, nyelv-és irodalomtudomány¹⁹, melyek a történelmi tudat megerősítéséhez, a nemzeti önismerethez és a nemzetiségi kérdés fogalmának a tisztázásához járulnak hozzá. Az utolsó huszonöt év alatt ezekről a kérdésekről magyar nyelven nem lehetett írni. Román nyelven is csak az *Analele istoric* 1967-es számában jelenik meg az első írás, mely a nemzetiségi kérdést érinti. Viszont önismeret és helyismeret az elszakadt magyar nyelvterületeken ma létkérdést jelent. « Minden olyan írás, megnyilatkozás, mely nemzetiségi életünk problémáit veti fel, vagy érinti őket, sokáig gyűrűző visszhangot vált ki a romániai magyarság körében », írja a fiatal író-újságíró gárda egyik képviselője²⁰. « Az ország egész területén és a magyar lakosság minden rétegében különlegesen is megnyilvánuló, egyre növekvő és mélyülő általános érdeklődéssel állunk szemben. A közönségünket foglalkoztató történelmi kérdések... abban... megegyeznek egymással, hogy túlnyomóan Erdély múltjából valók, s a magyar nemzetiség történetének sajátos kérdéseivel

¹⁴ Sütő András, Demeter János kolozsvári egyetemi tanárral együtt felszólal a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának 1971. évi márciusi ülésén, a magyar nyelvű iskolák létesítése és a magyar nyelv egyenjogú használatának az érdekében.

¹⁵ Pusztai János, Szabó Zoltán, Bodor Ádám, Vári Attila, Kocsis István.

¹⁶ *Bölöni Farkas Sándor naplója*, Kriterion, Bukarest, 1971. *Bethlen Miklós önéletrajza*, Kriterion, Bukarest, 1970. *Kovács Sándor életrajza*, Kriterion, Bukarest, 1970. *Reteggy György: Emlékezésre méltó dolgok, 1718-1784*, Kriterion, Bukarest, 1970. *Mikó Imre: A bérce eseti fa*. Bölöni Farkas Sándor életregénye. Ifjúsági Kiadó, Bukarest, 1969. *Mikó Imre: Az utolsó erdélyi polihistor*. Brassai Sámuel életregénye. Kriterion, Bukarest, 1970.

¹⁷ A legfiatalabb írónemzedék nagy része a két vidéki napilap, a sepsiszentgyörgyi *Megyei Tükör* (Farkas Árpád, Csiki László, Magyar László) és a Csíkszeredai *Hargita* (Molnos Lajos, Ferencz S. István, Miklós László), köré tömörült. Útindító fórumuk a Forrás-sorozat a negyvenedik kötetnél tart.

¹⁸ Csiki László: *Keztüüt*. Igaz Szó, 1971. 1. sz.

¹⁹ Az erdélyi magyar tudományos eredmények közlésére hiányzik a megfelelő tudományos folyóirat és hiányzanak úgy az anyagi-, mint a jogi alappal rendelkező tudományos intézmények. Egyetlen fórum a félévenként megjelenő *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, a Román Tudományos Akadémia magyar nyelvű szakfolyóirata, amely magyar nyelv- és irodalomtörténet kutatók szakjellegű munkáit közli. A tanulmányok legnagyobb része azonban csupán adat- és szöveggözlő jellegű.

²⁰ Beke György: *Nemcsak az osztályfőnökök, valamennyiünk ügye*. Hargita. 1971. febr.

függnek össze »²¹. De az idősebb nemzedék szociológusai is egyszerre szokatlan hangot ütnek meg, az « újrafogalmazott » nemzetiségi tudat hangját: Megfelel-e a korszerűség követelményeinek az az önismerés, melyet eddig főként íróink és költőink nyújtottak. Nem elég elvont esztétikai témákról írni..., másfajta önrevízióra van ma szükség²². A honi sajtó sem marad visszhang nélkül: « Nem lehet számunkra közömbös, hogy ott (ti. Romániában) mindezekről hogyan vélekednek tudósok, írók, publicisták »²³.

Az erdélyi magyarság problémáit nemcsak romániai vonatkozásban, hanem európai, vagy inkább világviszonylatban, a világáramlatok folyásában kell vizsgálnunk. Az erdélyi magyarság szellemi megnyilvánulásai az egyetemes magyar kultúra egészéhez állnak legközelebb, ennek szerves és oszthatatlan tartozékai és csak másodsorban kiegészítő részei a román, illetve a közép- és keleteurópai népek kultúrájának. Tény, hogy az erdélyi magyar irodalom, az egyetemes nemzeti kultúrától való erőszakos elzárása után — bár saját talajából is tud átmenetileg táplálkozni — csakhamar visszatér történelmi élménytadó forrásához, a közös nemzeti múlthoz²⁴. Ez nem zárja ki a szomszéd román nép kultúrájában való részvételét s annak közvetítését más népek, vagy éppen saját nemzete felé. Hiszen ha a közép-kelet-európai népek közt már századok óta fennálló antagonisztikus viszonyokra gondolunk, akkor éppen ez volna a kisebbségek történelmi hivatása. Ma már a környező népek irodalma az egyetemes magyar irodalom nível áll s az erdélyi magyar irodalom csak gazdagodhat színeiben a román irodalom behatódó megismerésével anélkül, hogy saját jellegéről lemondana. A magyar-román kulturális közeledések kapcsán magyar részről számottevő eredményeket regisztrálhatunk éppen a közelmúltban; az elmúlt húsz év alatt 526 román irodalmi mű jelent meg magyar fordításban, de sajnálatos módon, ezzel szemben elenyészően csekély számú románnyelvű fordítás. A romániai magyarnyelvű lapoknak és folyóiratoknak lényegesen terjedelmesebb, anyagot kell közölniük a román irodalmi élet jelenségeiről, mint egyetemes magyar vonatkozásban. Az egyenrangúság elve alapján maradva, amit a nemzetközi szocializmus hívei is nem egyszer hangsúlyoztak, el kell vetnünk azt az integrációs megfogalmazást, mely az erdélyi magyar irodalom egyik fő feladatát a román hazafiság megtestesítésében jelöli meg²⁵.

Meglepő, milyen szórványosan érintkeznek egymással a szocialista országok irodalmának a művelői, s akkor is csak a hivatalok fórumain. Ezért van az, hogy a kisebbségi irodalmak is csak közvetett-kerülő úton tudnak egymásról. A vezető romániai magyarnyelvű irodalmi-társadalmi folyóiratok, mint a *Korunk*, *Útunk*, *Igaz Szó*, vagy a *Hét*, egyáltalán nem adnak teret a kisebbségi testvér-irodalommal foglalkozó írásoknak. Vajon létre jön-e a « híd », mely testvérek kultúrákat fejlődése további folyamán a szomszéd népeken át Európához köti? Kétségtelen, hogy a mai erdélyi magyar alkotónak hiányzik a nagy alkotásokhoz szükséges légkör. Belső világa, a mindennapi lét apró bajai foglalják le s így nehezen tud távlatokban gondolkodni. És mégis bizalommal várunk az írók európai mondanivalójára. Erdély sajátos és nagy múlttal rendelkező kultúrája jóval életképebb annál, mint amit az elmúlt huszonöt év szellemi tevékenységének az eredményei mutatnak.

²¹ Fakó Zsigmond: *A hazai magyar történetírók szerepe*. Korunk, 1970. 4. sz. 484 l. Jakó Zsigmond Erdélynek ma legkiválóbb történésze.

²² Csorba Csaba: *Történelmi tudat, honismeret a Korunk tükrében*. Alföld, 1971. 1. sz.

²³ Tamási Áron testvéröccsének. Tamási Gáspárnak a könyve, a *Vadon nőtt gyöngyvirág* (Kriterion, Bukarest, 1971) újabb bizonyítéka a népi alkotás lankadatlan erejének.

²⁴ Egymás után látnak napvilágot a történelmi témájú drámák: Veress Dániel: *Mikes, Véres farsang*; Kocsis István: *Bolyai estéje*; Páskándi Géza: *Vendégség*; Sombori Sándor: *Gábor Áron*.

²⁵ Balogh Edgár: *Sajtótudományi feladataink*. Korunk, 1971. 3.

Katolikus Szemle

1972.

XXIV. évfolyam 2. szám

ILLYÉS, ELEMÉR :**A ROMÁNIAI MAGYARSÁG PERMANENS NEVELÉSÉNEK PROBLÉMÁI**

Amit az iskola nem nyújthat, azt az iskolán kívüli népművelés, a közművelődés keretein belül a permanens nevelés hivatott pótolni. A fogyatékos és elnemzetlenítő iskolarendszer következtében a permanens nevelésnek létfontosságú jelentősége van a romániai magyarság életében. Amilyen szinten áll egy népkisebbség kulturális fejlődése, olyan arányban vesz részt a társadalmi vezetésben és a munkamegosztásban.

Az erdélyi magyarság és az ott élő románság egy része az 1918-as hatalomváltás után jóval magasabb szellemi szinten állt, mint az Ókirályság lakossága. Ez a szintkülönbség a rövid idő alatt kétszer egymásután bekövetkezett történelmi fordulat következtében csökkent ugyan, de még a mai napig sem egyenlítődt ki. Kétségtelen, hogy a nivellálódás a magyar kisebbség hátrányára történt. A hatalmas társadalmi eltolódások és differenciálódások lényegesen befolyásolták és jellegében megváltoztatták a romániai magyar kultúra további fejlődésének a feltételeit. A hagyományos kultúrkeretek, a romániai magyarság önvédelmet szolgáló kulturális intézmények megszűntek, a magyarság kultúra- és tudathordozó rétege, a középosztály megsemmisült s az így keletkezett szellemi vákuumba a magyarság kultúrhagyományaitól teljesen eltérő, idegen elemek és a politikum tódult be. Ehhez jött a paraszttársadalom gyökeres megváltozása, szellemi kultúrájának eddig legnagyobb életforma változása.

A falu ősi létformája, patriarchális viszonyai megbomlottak s ezzel egyidejűleg megszűnt gazdasági és egyben kulturális önállósága is. A parasztság 1945 utáni társadalmi megrázkódtatása (kollektizálás) következtében az erdélyi magyar falu jó időre mozdulatlanságba dermedt (I. fázis). Ezt az időszakot követte a lassú differenciálódás (II. fázis) és a falu képletében beálló társadalmi eltolódás (III. fázis). A változás eme három fázisát elsősorban a történelmi fordulat s az ezt követő erőszakos politikai beavatkozás, a robbanásszerűen beálló iparosodás és az ebből következő merőben új demográfiai jelenség, az ingázás, illetve *exodus ruralis* hívták elő. A szinte átmenet nélküli és nem kevés megrázkódtatással járó belső átalakulás a legkedvezőtlenebb viszonyok között történt: a nacionalista államszervek ellenséges magatartásának a légkörében, a romániai magyarság kulturális nevelésének ideiglenes elhalása és a nemzeti kisebbség teljes magáramaradottságának az idején.

A romániai magyarság permanens nevelésének mai problémái érthetetlenek lennének a fenti tények okozati összefüggései nélkül. A Román Kommunista Párt megfogalmazása szerint, a romániai magyarság kultúrája nem önálló nemzeti kultúra, hanem a román nemzeti kultúra tartozéka, annak mintegy kiegészítője. A nép- vagy permanens nevelés, illetve a szocialista terminológia szerint tömegnevelés kérdéseit, mint a szellemi élet egyéb funkcióit is, a központi, sematikus államigazgatás irányítja. A központi séma országos jellegű, tehát már természeténél fogva sem alkalmazható a sajátos jelleggel és hagyományokkal bíró helyi viszonyokra, következésképpen a magyarok vidékekre sem. A népművelés egykori gondozói, az egyházak és a vallásos egyesületek, mint kultúrfunkciók megbénultak, vagy elsatnyulnak. Ezeknek a helyét ma központilag irányított állami szervek, az úgynevezett *Művelődés- és Művészetügyi Bizottság* csúcshintézményének megyei szervezetei vették át, amelyeknek a működését az 1970. július 14-i miniszteri rendelet szabályozza. Egyik ilyen fontos, a permanens nevelés kérdéseivel közvetlenül foglalkozó megyei hivatalos intézmény a *Művelődési Ház*. A Művelődési Házak műsorát az egységes kultúrpolitika irányelvei szerint állítják össze a lakosság nemzetiségi arányszámának a figyelembe vétele nélkül. A kultúrpolitika hierarchikus képződményéből adódik, hogy az alantasabb szervek, mint a Művelődési Házak igazgatói, vagy az úgynevezett *Agitációs Művészeti Brigádok* vezetői, akik mindkét intézménynél legtöbb esetben románok, kötelesek feletteseiknek munkájuk eredményéről időközönként statisztikai beszámolót küldeni. A tényekként elkönyvelendő jelentés csupán a regisztrálásban merül ki, pártideológiai célokat szolgál s ezáltal eltorzítja, vagy egyáltalán nem közvetíti a valóságot és aláássa a permanens nevelés lehetőségeit.

A mai erdélyi magyar falu — hiszen elsősorban a falvakból kikerülő ifjúságot érintik a permanens nevelés kérdései¹ — szellemi fejlődése nagyjában a megyei Művelődési Házak, vagy a falusi kultúrotthonok tevékenységére s azok sugárzási területére van utalva. Ezeken az intézményeken keresztül jut olvasmányához, műkedvelői tevékenységéhez és elsősorban a kívülről érkező kultúra közvetítéséhez. Az erdélyi magyar falu kezdettől fogva ősi hagyományaiból táplálkozott, de egyre csökkenőbb mértékben válik önálló kultúrártékek termelőjévé s itt felvetődik a kérdés: vajon megkapja-e ekvivalenciáját elvesztett szellemi értékei helyett? Ugyanakkor megnövekedett és állandóan növekszik a kívülről közvetített,

¹ Az erdélyi magyarság 68 %-a ma is falun él.

tömegkommunikációs városi kultúra nivelláló és elnemzetlenítő szerepe. A kívülről érkező tömegkultúra művelését és terjesztését a tömegközli szervezetek, az állam által kiépített és irányított művelődési hálózrendszer, a rádió és televízió látják el. Bukarest 1969-ben heti másfélórás magyar nyelvű televíziós műsort engedélyezett, mely nagyjelentőségű kultúrpolitikai tényező szerepét tölthetné be, de az adásoknak nemzetiségi szempontból alig van jelentősége: a kultúrpolitika által megfogalmazott kész programot közvetít, ami nem teszi eléggé vonzóvá a tulajdon nemzeti kultúrát, sőt inkább az asszimiláció útját egyengeti. Hasonló jellegű a bukaresti és kolozsvári rádió « közvéleményalakító » magyar nyelvű adása is. Korszerű művelődési eszköznek számítana a film is, viszont magyar nyelvű filmek alig, vagy egyáltalán nem kerülnek bemutatásra. A nemrégben kezdeményezett « Falusi filmfesztiválok » kultúrértékéről még nem tudunk kialakult véleményt mondani.

Végső összegezésben, az egységesített tömegkultúra közvetítése nemhogy megoldotta volna az állandóan növekvő kultúrigényeket, de sok esetben, mint például a televízió esetében is megnehezíti, sőt veszélyezteti az eredményes kultúrmunkát. Az átlagember lemond az önálló gondolkodásra való törekvéstről, a politikai kontextus teret hódít és kiszorítja az emlékezetből a nemzeti öntudatot. Maradnának tehát a hagyományos művelődési formák és eszközök, a népnevelők kifejtett és irányított kulturális munkája, mint a műkedvelői tevékenység, önképzőköri, dalárdák. Így a permanens nevelés nagyobbára a műkedvelő egyesületek tevékenységére, az intézményes szórakozásra, a szórakozva-nevelő munkára támaszkodik. Sok alkalommal országos jellegű műkedvelői rendezvényekre is sor kerül (Bálványosi ünnepségek, Marosvásárhelyi Népi Együttes). Sok falu őrzi még hagyományait, népművészetét, s meglepő, hogy nemcsak egységes etnikai területeken, mint amilyen a Székelyföld, hanem a románság által körülzárt veszélyzónákban, kisebb diaszpórákban is. A falu újszerű és vonzó kultúrkörnyezetének a megteremtése feltételezi adott esetben a hagyományos művelődési eszközök korszerűsítését olyan mértékben, hogy ellensúlyozhassák a város népi kultúrát romboló, vagy elrománosító kihatásait.

Az erdélyi magyar falvak könyvvél való ellátása egyik szomorú fejezete a közművelődésnek, a permanens nevelésnek. A nemzetiségi könyvkiadó, a bukaresti *Kriterion* és más kiadók magyar nyelvű könyvkiadása az utóbbi két-három év alatt a többszörösére emelkedett ugyan², de a magyar lakta vidékek lakossága mégis nehezen, vagy egyáltalán nem jut könyvhöz. A problémák okai elsősorban a könyvkiadóvállalatok súlyos anyagi és technikai nehézségeire vezethetők vissza, mint például hiányos felszerelés, korlátozott papír-és pénzügyi keret, másodsorban pedig a könyvterjesztés szervezetlenségére. A magyar nyelvű kiadványok a korlátozott példányszámok miatt legtöbbször el sem jutnak a könyvterjesztőhöz, jobbanmondva a könyvkereskedésekbe. A könyvkereskedésekben tilos könyveket félretenni, az előjegyzéseket nem veszik figyelembe s így a vidéki könyvvásárló a postai könyvszolgálatra van utalva (*Cărții noi*), melynek a működése roppant nehézkes és bonyolult. Másrészt az úgynevezett megyei könyvterjesztő, rendszerint könyvkereskedő, csak az előre megszabott pénzügyi keret lehetőségein belül dolgozhat. Ezenkívül, ha a részére kiutalt könyvmennyiség bizonyos idő lejártá után sem kerül eladásra, úgynevezett « fekbér kamatot » kell fizetnie. Erkölcsei felelősségén kívül tehát az anyagiak is a könyvterjesztő személyét terhelik. Vannak falusi könyvtárak, ahova csak évek múltán érkezik egy-egy újabb magyar nyelvű könyv. A román nyelvű kiadványok ezzel szemben rendszeresen jönnek. Hogy a magyar lakta vidékek könyvellátása mennyire elgondolkodtató, erre Kovászna (volt Háromszék) megye példáját hozhatnám fel, mely az egész országban, a kulturálisan amúgy is visszamaradt ókirályságbeli Tulcea megye után a legkevesebb könyvtárral (93) és a legkisebb számú könyvtárral rendelkezik. Pedig a két világháború közötti időszakkal összehasonlítva, ma a romániai magyarság potenciális olvasóinak a száma a többszörösére emelkedett és az írott magyar betű utáni érdeklődés egyre jobban fokozódik. A szocialista művelődéspolitikát olcsóvá és ezáltal könnyen hozzáférhetővé tette ugyan a könyveket, de a könyvellátáson múlik minden s az itt felmerülő problémák okai legtöbb esetben mégis csak a központi kultúrszervek rosszindulatára vezethetők vissza.

A két világháború között, a romániai magyarság önvédelmi szervezkedése, a napi- és időszaki sajtó önálló szellemi táplálékkal látta el a kisebbségi magyarságot, ami aztán a második világháború után lényegesen csökkent, vagy teljesen elmaradt. Közművelődési kérdésekkel az irodalmi és társadalomtudományi folyóiratok (*Korunk*, *Igaz Szó*) foglalkoznak, ezenkívül két periodikus szaklap, a Bukarestben megjelenő *Művelődés* és a *Tanügyi Újság*. Ez utóbbi főként az iskolai oktatással kapcsolatos írásokat hoz. A naptár, a kalendárium, továbbra is az erdélyi magyar falu egyik legfontosabb szellemi ellátója maradt. Igaz, hogy a két világháború között még kapcsolatot jelentett az egyetemes nemzettel s ez ma csak nagyon leszűkített formában él, de így is megtartotta önálló és pótolhatatlan szerepét.

Milyen lehet a mai romániai népnevelő, elsősorban a népszolgálatra hivatott tanár vagy tanító öntevékeny nevelő és továbbképző munkája? A romániai magyar falu eddig soha nem tapasztalt mértékben érdeklődik elsősorban történelmi múltja és a kultúra minden fokú és természetű megnyilvánulásai iránt. Indokolatlannak tűnne minden optimizmus azt állítani, hogy a hivatalos kultúrpolitika intézményei vagy szervei képesek lennének ilyen értelemben támogatást nyújtani. A nehézségek már a

² Az 1970.-ik évben megjelent magyar nyelvű kiadványok: *Politikai könyvkiadó* 18 mű, amelyből 11 Ceausescu beszédgyűjtemény vagy pártideológiai könyv, *Kriterion* 24 prózai mű, 9 versesgyűjtemény, 14 ifjúsági- és gyermekkönyv, 6 fordítás románból, 1 fordítás németből; 12 *Horizont* sorozat (világirodalom), 13 történeti kiadvány és 11 Téka-sorozati kiadvány (különböző); *Albatros* könyvkiadó 8; *Ion Creangă* 20 (főként gyermekmesék); *Eminescu* könyvkiadó 1; *Dacia* könyvkiadó 24, *Argus* 4 és *Enciklopédiai* könyvkiadó 2.

pedagógusképző intézetekben kezdődnek, ahol a jövő népművelői nem részesülnek kellő kiképzésben. A magyarszakos tanárok — hiszen elsősorban rájuk gondolunk — száma az 1959/1059-es selejtező tendenciájú minisztertanácsi határozat után, a több mint kétmillió romániai magyarság számára mérten aggasztóan kevés: összesen 750, melyből 94 % úgynevezett II. fokozatú, általános szakképzettségű tanár és mindössze csak 6 %-nak van különös szakképzettsége. A tanítók számaránya sem sokkal biztatóbb. A számok összefüggéseiből arra lehet következtetni, hogy a pedagógusok menekülnek a katedrától, vagy a felvételi vizsgák nehézségei miatt egyáltalán nem jutnak tanszékhez. A menekülés tünetének az okai elsősorban a szűkös anyagi ellátottságban, megfelelő kultúrintézmények hiányában, vagy a kultúrintézmények korszerűtlen felszerelésében keresendők. A főként vidéki sajtóban megjelenő helyzetfeltáró írások megdöbbentő tényekről adnak hírt.

A permanens nevelés másik súlyos problémája az anyanyelv megőrzése. Az ipari pályák felé tóduló falusi ifjúságnál állandóan fennáll a veszély, hogy a fogyatékos alap, amit az általános iskola nyújt, a későbbi évek folyamán lemorzsolódik. Elsősorban a városi magyar dolgozó tömegek vannak a legnagyobb veszélynek kitéve. Amíg a falu még mindig régi rezerváiból él s a közös kultúra és hagyomány részese, a városokban élő munkásokra a teljes szellemi magukramaradottság vár³. A román nyelvnek már az alsófokú oktatásban aránytalanul nagy a szerepe s ez a túlsúly a felső oktatásnál csak növekszik. A szaklíceumokban, vagy főiskolákba való bejutás kizárólag románnyelvű felvételi vizsgához van kötve, ami különösen megnehezíti, vagy lehetetlenné teszi, főként az ipari pályák felé törekvő ifjúságnál, a magyar anyanyelvű tanulók továbbtanulását.

Nemcsak a népművelési-, de általában a közművelődéspolitikának is gondot okozó problémája az « ingázók » kérdése. A már egyetemes méreteket öltő demográfiai világlajosság, a romániai magyarság társadalmában különösen súlyos aggodalmakra adhat okot, mert veszélyezteti a nemzeti életalapot. A fogalom tisztázására: ingázóknak nevezik azokat a munkástömegeket, akik lakóhelyükről, főként a falvakból, vagy iparilag kevésbé vonzó településekről, naponta járnak munkahelyükre, a legközelebb eső ipari központokba. Tízezrekre megy a naponta fluktuáló magyar nemzetiségű gyári munkások száma, akik ilyenképpen kirekednek a permanens nevelésből. Az iskola csupán alap lehet a nyelvi hovatartozandóság, a nemzeti öntudat kialakítására, de nem elegendő annak további fejlesztésére és megőrzésére. Az iparosítás növekedésével⁴ egyenes arányban nő az ingázók száma, mindaddig, amíg a falvak, vagy azoknak közvetlen környéke nem tud megfelelő munkalehetőséget biztosítani.

~ ~ ~ ~ ~

³ Bukarestben, ahol köztudomású, hogy a magyar munkások tízezrei dolgoznak, csak két évvel ezelőtt nyílt meg az első magyar kultúrotthon (Petőfi Ház). Brassóban, ahol a két világháború között még számos dalegylet működött, csak 1971-ben alakulhatott meg először a Brassói Magyar Dalegylet.

⁴ 1965 óta a romániai városok lakossága az ingázókkal együtt a kétszeresére emelkedett.

Katolikus Szemle

1972.

XXIV. évfolyam 4. szám

ILLYÉS, ELEMÉR :**A GONDOLAT SZABADSÁGA****Mai magyar líra Erdélyben**

« A szabadságot csak gondolataink óvják. »

(Hervay Gizella)

A hazai és határokon kívüli magyarnyelvű sajtó újabban sokat foglalkozik a romániai magyar líra modern irányzataival, a fiatalabb írónemzedék neoavantgardista kísérleteivel. Ugyanakkor szó esik az újfajta lírát művelő írógeneráció költészetének közös jegyeiről, mint amilyen a formabontó kísérlet és formakeresés, jobbanmondva az esztétika klasszikus kettősségének, a formának és a tartalomnak a szétfeszítése, a nyelv struktúrájának a felbontása és nyelvi szertelenség, a gondolatiság térhódítása (intellektualizmus), a történelem felidézése (történelemfilozófia), az általános nyugtalanság, a társadalmi valóság szenvedélyes keresése, humanista-erkölcsi magartartás, prófétai szólam, az etika hirdetése a kor embertelenségeivel szemben, s ugyanakkor korunk ellentmondásokkal és kétségekkel tele problémáinak a megoldására való törekvés.

A romániai magyar líra megújódását az irodalomkritikusok az 1957-58-as évekre, az úgynevezett *első Forrásnemzedék* (Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos, Hervay Gizella, Jancsik Pál, Veress Zoltán, Páll Lajos Fábián Sándor) fellépésének az idejére vezetik vissza. De vajon forradalmi-e ez a líra olyan értelemben, hogy a költők másként írnak vagy írhatnak ma, mint az előző korszakok költői írtak? Adott-e valóban valami újat az 1945 után indult költőnemzedék a hagyománygazdag és sajátos színezetű erdélyi magyar lírának? Ha sorra vesszük a kritériumokat, vagy éppen összegezzük az alkotó elemeket, melyek az új erdélyi lírát « forradalmivá » avatták, akkor ugyanazokat a jelenségeket észlelhetjük, amelyek a világlírában már évtizedekkel ezelőtt lejártszódtak.

Az új költői világnyelv, a világlíra forradalmi szakasza 1908-ban, Ezra Pound első verseskötetével kezdődött és pár évvel utána Apollinaire, Majakovszkij, Ungaretti, T. S. Eliot és Paszternak fellépésével folytatódott. Egymástól függetlenül, de hasonló feladatokkal, közös tudattal és ugyanabban az időben született meg az új költészet. A történelmi tapasztalatok talaján egyfajta költői lelkiismeret alakul ki. Közös magatartás, mely James Joyce-tól a kubista-intellektualista nyelvet, Kafkától és a szürrealistáktól a lélekelemzést, a szimbolizmustól a szavak zeneiségét, Rimbaud-tól az etikát, Rilketől az empirikus világképet, Majakovszkijtól és József Attilától a humanista-szocialista szemléletet és Eliot-tól — már a húszas években — a gondolati lírát és a mély keresztény vallásosságot vette át. A modern világlíra felszámolja a régi konvenciókat, szakítani kíván a hagyományokkal, de ugyanakkor — paradoxként — aggodalommal foglalkozik, a pusztulásnak indult hagyományok megmentésével. Erős kötöttséget érez a szülőföldről (mint például a nyugatnémet líra), mélyen szocialista-humanista tartalmú (szovjet líra) és végül tiltakozó-romboló, kamaszosan nonkonformista (beatnik líra).

Neoavantgardizmus, neodadaizmus, vagy neoszürrealizmus-e tehát, ami forradalmian új az erdélyi magyar lírában? A németnyelvű lírában például már a 30-40-es években jelen vannak a neo-avantgarde irányzatok, a költők szakítanak a társadalmi konvenciókkal és önnön világuk kialakítására törekszenek. Ugyanezek a jelenségek észlelhetők az akkori francia, vagy olasz lírában is.

A keleteurópai országokban a történelmi feltételek merőben más útra terelték az irodalmat. Amíg nyugaton a költők 1945 után a háborúban megtört ember lelki problémáival voltak elfoglalva, a keleteurópai országok tematikáját a politikum sajátította ki. Erdélyben a magyar költők egy része elhallgatott (Bartalis János, Olosz Lajos, Varró Dezső), vagy művészi pályájuk közepén megtorpanak (Tompai László). Azok pedig, akik tovább írtak, vállalták, vagy vállalniuk kellett Gaál Gábor irodalompolitikáját, a pártideológiához való elkötelezettséget (Horváth Imre, Kiss Jenő, Szemplér Ferenc, Szabédi László, Horváth István). A költőnek ki kellett kapcsolnia verséből az « egyéni, személyes » jelleget, hogy jobban « szolgálhasson » és a társadalom « hasznára » válhasson. Hosszú idő telt el, amíg a korszak ideológiával terhelt írói ismét önmagukra találtak.

« S bűnhődöm én, mert agyam ellen hittem én,
nem a saját zeném susogtam. Másokét ».

— írja Szemlér Ferenc, a megrendülés pillanatában. Az ideológia már nem játszik elsődleges szerepet a költészetben, de a közelmúlt hibáiról még korai lenne írni. Így hát elbizonytalanodik, befelé fordul a költő, bölcselkedő aforizmákba, vagy a természeti képek csendes rezignációjába menekül.

Az 1945 utáni első költőnemzedékhez tartozó Kányádi Sándor (1929) egy ideig közvetlen elődjei útját járja. Fiatal idealizmussal lelkesedik az ötvenes évek pártideológiájáért, « agitatív » verseket ír, s aztán csalódottan rezignálódik, hiszen az elnyomást és jogfosztást a szocializmus sem váltotta meg. Mégis helyt kell állni, s a történelem fordulataiban « végezni, amit az idő ránk mér ». Valahogyan minden embernek meg kell találnia helyét a világban, végeznie kell a rá mért feladatokat, elsősorban a szülőföld tájékán, ahonnan csak « indulni lehet, s aki indul visszajöhet », ahol « még a sár is tiszta ». Kányádi az 1945 utáni romániai magyar lírában a hagyományfolytonosság első tudatos továbbvivője. A sokértelmű fogalom, az elkötelezettség, Kányádinál elsősorban szülőföldjéhez, a Székelyföldre és népéhez való kötöttséget, s a kisebbségi lét problémáival való azonosulást jelenti. Ez a mélyenszántó tájélmény ösztönzi a petőfi, népdal hangulatú versek írására is (Bántani én nem akartalak, Lakodalmas). Petőfi mellett Tamási Áronnal és Illyés Gyulával is szoros rokonságban van. Verseibe beleszői a folklór elemeit, a ballada drámaiságát (Epilógus egy balladához). A szülőföld kérlelhetetlenül kemény életkörülményei megtanították, hogy az embernek az állatnál is türelmesebben kell viselnie az elviselhetetlent:

*« a ló, az eb beledöglenék,
az ember beleszokik. »*

De az élni akarás, a léte vetett konok, férfias hit kiérződik a rezignációból:

*« ... megyünk bénán és némán,
ki feltartott, ki lehajtott fővel, de megyünk. »*

Mert a tájat, ahonnan Kányádi érkezik, erős, vihartálló nép lakja:

*« nem, láttam én még fában ennyi
önvédelmet és konokságot,
... melyről a fejsze
még holtában is visszapattan. »*

Annál fájdalmasabb a paraszti életforma lassú, de feltartóztathatatlan pusztulásának a látványa:

*« üres udvar, üres ház,
nyelv nélküli harangok
szomorúsága. »*

E zárt világból, ahol az enyészet tanyát ütött, de ahova erőt méríteni újra meg újra visszatér a költő, messzire tekint és meghúzza a vészharangokat:

*« Dél van. Meghúszom sorra,
hogy tegyek valamit,
közömbös Európa
öblös harangjait. »*

(Harangozó)

A világ közömbössége kiűzi a falu látszólagos csendjéből, szót emel fajtájáért az emberiség nevében, versei megtelnek erővel és drámai feszültséggel, lírája egyszerre szokatlan hangot vált és bekapcsolódik a világlíra magasfeszültségű áramába (*Kikapcsolódás* és a *Függőleges lovak* című kötetek). Apokaliptikus látomásokba, rettenetekbe tömöríti a történelem borzalmaival (Barbár szonettek, Apokrif ének). Vízióit szimbolikus természeti képekben, metaforákban eleveníti meg és hiszi, hogy a rettenet felidézése intelemként szolgálhat az elembertelenedett időben. Kányádi jóhiszemű, pozitív, optimista költő. Hisz az ember anyagföltötti győzelmében, de a józanság arányérzékével mérlegeli a tényeket. A tiszták hitével, bátran, férfiasan, de illúziók nélkül kell szembenézni az « itt és most » problémáival (Kóbor kutya). Hirdetője a megalkuvás nélküli gondolat szabadságának, mely szembe mer szállni az erőszakkal és kiszolgáltatottsággal (Néma, Másolat). De hit és kétely váltogatja egymást Kányádi költészetében, lázadás és önbizalom, kétely és csendes belenyugvás, mert

*« úgysincs már minek örülnünk,
maradék erőnket összeszedve alámerültünk. »*

Hiába jöttek reményt csillogtató sirály seregek,

*« Nem volt köztük egy égre kiáltó bátor
viharmadár. »*

(Sirálytánc)

Éppoly kevésbé hisz a szó erejében:

« Ne szólj, a szavak elrongyolódtak,
 ütött-kopott ószéri limlomok... »

(Ne szólj)

A *Kikapcsolódás* című kötet versei az ember elmagányosodásának a fájdalmas szólamai (Nádszál). Ám az útvesztők közt, baljós időkben, a józan paraszti életosztón az irányítója és egyben *ars poetica*-ja: megmaradni, helytállni, tovább menni, « fától-fáig » haladva (Fától-fáig).

Kányádi költői pályája ugyanazokon az útszakaszokon haladt át, mint erdélyi és európai, jobbanmondva keleteurópai kortársaié. Eredetisége nem abban áll, hogy a lokálist, a hagyatékot szintézisbe hozza a kor egyetemes érzéseivel, sem a gondolatiságban, sem a történelmi emlék újraélésében. Ebben már Illyés Gyula és európai kortársai előtte jártak. Új azonban a hang, *ahogyan* Kányádi a történelem irányváltoztatásaira reagál, arányérzéke, *ahogyan* mondanivalóját megfogalmazza a mindenkor történelmi és társadalmi légkörben, amelyben a romániai magyarság él. Egyetlen erdélyi magyar lírikusnak sem sikerült az utolsó huszonöt év leforgása alatt a provinciálist, ebben az esetben a kisebbségben élő magyarság életmegnyilvánulásait oly konkrétan egyetemes mondanivalóvá emelni, mint Kányádinak.

Szinte külön fejezetben lehetne foglalkozni *Páskándi Géza* (1933) költészetével, mely Kányádi és a Forrásnemzedék lírája között fejlődött a romániai magyar irodalom rendkívül érdekes sajátosságává. Költői pályáját ugyanazok a megállók jelzik, mint az 1945 után induló romániai magyar lírikusokét: a szocialista líra kihatása (József Attila, Majakovszkij) az ötvenes évek pártideológiájához való kötődöttség (*Piros madár*, 1957) és belekapcsolódás a világlíra áramlataiba. A művészetben jelentkező általános nyugtalanság Páskándinál a folytonos kísérletezésben, az abszurd fogalmazásban és a versbravúrok hihetetlen nagy variációiban jut kifejezésre. Lehet, hogy ez a fajta esztétikai magatartás egyetlen mód a gúzsba nem köthető gondolat áttételes kifejezésére. A költői gondolat gátat tör magának, de ha korlátokat érez, búvápatakként keres menedéket —ha szükséges— az abszurdban és a groteszkben. A történelmi rémület permanenssé vált már bennünk s olykor még indokolatlanul is fogva tart « mint a rabot »

« ki körüllesvén szorongva érzi magát szabadnak
 midőn mögötte maradtak a cellák. »

(Hunyorgó rémület)

A történelem igazságtalanságait saját bőrén tapasztaló ember akkor sem hisz szabadságában, amikor a szabadságát megfosztó egykori ok már megszűnt. A társadalmi valóság többé már nem fedi a « valóságos » fogalmát. A kor költőjének a vers határán kívülre kell elkalandoznia, túl a közérthetőségen, hogy megközelítse az objektív valóságot. Nem maradhat tehát a líra konvencionális keretei között hiszen ezeket maga a tartalom, a gondolat súlyossága robbantja szét. Analizál, kutató, elvon, kísérletezik és olyan költői eszközökhöz nyúl, amelyeket legalkalmasabbnak lát gondolatiságának a kifejezésére. Épp ebben rejlik Páskándi költőiségének egyedi ereje és az adja intellektuális költészetének rendkívüli mélységét. Feltárja, szétszedi a nyelv struktúráját, hogy kihasználhassa annak minden lehetőségét, játszik a szavakkal, mintha nem tudna megszabadulni varázstól. Képek, metaforák helyett inkább stílussal fejezi ki mondanivalóját. A nyelvi kifejezés ereje, a költői nyelv szuverén ismerete Páskándit a kortársi erdélyi magyar lírában az első helyre emelte.

Az enyhülőfélben lévő politikai-társadalmi légkör kezdeti szakaszán, az ötvenes évek vége felé — amikor Kányádi lírája még a sematizmus nyomait viselte — jelentkezett az első *Forrásnemzedék*, az 1945 utáni második írógeneráció. A romániai magyar irodalmi közvélemény meghökkenve reagált a kihívó hangra, ami valóban szokatlanul hatott abban az időben, jóllehet a hazai lírában már jóval azelőtt jelen volt az « új hullám ». *Lászlóffy Aladár* (1937) versei mégis fejtörést okoztak az akkor még szellemi elzártságban élő irodalomkritikusoknak, holott az újfajta líra csupán az ötven év előtti avantgarde újabb változata volt. Lászlóffy « rendellenessége », az *enfant terrible*-szerep is meglepően emlékeztet az olasz *Gruppo 63* Balestrini-jére.

Lászlóffy is, mint kortársai, kezdetben mozgalmi verseket ír. Az egyetemes magyar lírából József Attila a fő inspirátora, erdélyi kortársai közül pedig Kányádival rokonítható. Versei a kor hangulatából, az *esprit actuel*-ből és empirikus élményeiből születnek. Költői víziókban, képzettársítások láncolatain keresztül idézi fel a történelmi korokat és hozza szellemi szinkronba napjaink problémáival. Az antik, vagy archaikus világból, a történelemből és művészetekből felidézett alakjai (Pound, Eliot), a jelen eseményeinek résztvevőivé válnak, s e költői tudatosításban, páratlan revelációban, a saját empirikus élménynek a világmindenséggel való szintetizálásában rejlik Lászlóffy tulajdonképpeni alkotóereje. Archaikus jegyekkel, többeseréves mítoszokkal ötvözi versebe a továbbélés gondolatiságát, a történelmi kontinuitást, hogy

« nevíünk feledésbe merüljön,
 de kitudódjon a világ. »

(A csend órái)

Vagy az időtlenség törvényszerűségéből, a pillanat kozmikus zajából dereng fel a továbbélés érzése:

*« Esik: egy hangocska kibújik folyton
a lapuló madarak szárnya alól,
azt hinnéd elázik, elpusztul, elhal —
és ő csak szól »*

Lászlóffynál a végtelen fogalma a teljességre való törekvést jelenti, a konkrét dolgokat az egyetemes, kozmikus összefüggésekből vezeti le. Az előző időszak elszigetelő-elzáró szelleme után féktelen, kalandos kitörése a költői érdeklődésnek az univerzálisba, a kozmoszba, az archaikus és antik történelem úttalan-útjaiba. E szünet nélküli kísérletezésben megfosztja a verset költőiségétől, a lírát csupán a nyers gondolatra redukálja (szabadvers, prózavers), és hogy gondolatiságának nagyobb nyomatókat adjon, elmerészkedik az érthetlenség határáig. Bonyodalmas, nyugtalan költészet, mint a kor, amelynek kifejezője.

Lászlóffy költészetének gondolati alapkoncepciója történelem-filozófiai-etikai jellegű. Témája a történelmi ember, a homo historicus, akit korunk eseményei arra köteleznek, hogy történelmi felelősséget vállaljon, szövetkezzen a kiszolgáltatottság, jogfosztottság és az elkövetett embertelenségek ellen:

*« Szövetkeztem azokkal, akik emberségünkkel
Szövetkeztek. Megértett ellentmondásokkal is
Szövetkeztem és megoldatlan problémákkal. »*

Okulni kell a történelem tévedéseiből és bízni a humanizmus győzelmében:

*« A humanizmus nem a kivégzéseknek
technikai tökéletesítésében működik tovább,
hanem a meghagyott fejekben. »*

(Rotterdami bírák)

A háború emlékei, a kor félelme, a kollektív szorongás — mely a gondolkozás halálát is jelentheti — a költőt állandó védekezésre ösztönzi:

*« Mi megmenthetne engem, mi megmenthetne téged,
valamely láncot kínál: bármilyen szövetséget. »*

(Szövetségek, Lánc)

Együtt, valamilyen nagy emberi unióba összekapcsolódva az egyén kiszabadul a félelem igájából, s akkor akár « háborúk, vagy kihallgatások » is zúdulhatnak rá.

Vajon sikerül-e Lászlóffynak és költőtársainak a provinciálizmusból az egyetemesbe való kitörés, amit már a két világháború közötti erdélyi magyar lírikusok is megkíséreltek? Vagy csak az utánérzések és az elmúlt évtizedek modern irányzatainak a talajából fakadt az új líra? Ami a világlírában lejátszódott, vagy lejátszódik, előbb-utóbb minden nép költőjét büvkörébe vonja. Romániába már másodlagos jelenséggént, szocialista országokon keresztül jutott el a neoavantgardizmus. Az erdélyi magyar lírában Lászlóffy Aladár fogta fel elsőként az Eliot és Rimbaud fogantatású új hullámokat és formálta át sajátos, szokatlan költészetté. Eredetisége éppen abban áll, hogy ő kísérlete meg először az új költői világkép tudatosítását a költészet legmodernebb eszközeivel. Nemzedékéből ő fejezte ki legtisztábban kortársai gondolat- és érzésvilágát (*Szertatás egy nemzedék nevében*).

Lászlóffy költészetével rokonhangú kortársa, Szilágyi Domokos (1938) lírája, csakhogy Szilágyinál a rendhagyás és formabontás még merészebb, még radikálisabb. Az Apollinaire és Eliot fellépése utáni modern lírai kísérleteket sűrítve kapjuk Szilágyi költészetében. Gondolatiságának történelemfilozófiai jellege, a folyamatosság (múlt és jelen) szintézise, az egyéni szenvedésnek az egyetemessel való azonosulása, formaérzék, montázs-technika, a világlírából az elioti, a hazai irodalomból a józsefattilai és szabólőrinci hatás kortársához, Lászlóffyhoz rokonítja. De Szilágyi lírája sajátos alkatánál fogva egyedülálló jelenség a mai romániai magyar irodalomban. Költészetének lényege egyetlen vad tiltakozás és beletörődés, az emberiségbe vetett hit és szkepszis állandó, lázas küzdelme. Verseiben a logikai összefüggések nélkül beépített idézetek, a tudatosan előidézett sztakkátók, a pozitív és negatív ellentételezése, a diszharmónia, gondolatok töredékei, a szavak szóvégi megszakítása és antinómikus szembeállítás, a folytonos ismétlődések, a soha meg nem állás, lázadást és rezignációt, a lét és nemlét örökös harcát sejtetik:

*« Nincs vége, sosincs a pörnek. Fiaink,
unokáink, unokáink mind több
panaszt s mind több reményt
örökölnék. »*

(Harminckét sor a boldogságról)

Szilágyi lírája kifejezetten etikai-humanista tartalmú. Fókusz a emberért való aggodalom és az ember korlátlan szabadságáért való küzdelem. Ő is, mint Lászlóffy és európai kortársai, apokaliptikus képekben idézi fel a század embertelenségeit, a történelem sorozatos tévedéseit. Az emberiség lelkiismeretéhez apellál, az Igét aposztrofálja,

*« hiszen a világnak szüksége van rá,
mert a világ kiszáradt és mert az Ige: Láng. »*

(A próféta)

A világ problémáit a tárgyi, a kitapasztalható valóságból kiindulva közelíti meg, hogy aztán könyörtelen élveboncolással, szkeptikus intellektusával a dolgok mélyére hatoljon és a történelmi analógiákból okulva megfogalmazhassa költői etikáját és felállíthassa saját erkölcsi mércéjét. A bonyodalmas, ellentmondásos problémákat nagy távlatokból, az egyetemesség felől, európai szellemmel kell megközelíteni, s ebben Szilágyinak is, mint nemzedéktársainak, Bartók az új eszményképe:

*« mert csak az igaz, ami végtelen,
minden véges; megalkuvás. »*

(Bartók Amerikában)

De vajon megoldhatók-e a mindinkább elsúlyosbodó « kényes problémák »? A jelszavak, a frazeológia és a megszokottság nem ködösítette el már a szavak eredeti értelmét? Előbukkan mindegyre a morális kétely és az emberiség iránti bizalom és hit kérdésessé válik. Költészete mélyén megjelenik a fájdalmas felismerés, a dilemma és a rettenet. Megrendülnek az erkölcsi alapok. Bizalmatlanná, pesszimizistikussá válik a költő mindazzal szemben, aminek hitelt előlegezett. Verse demitizálódva, illuziórombolóvá, groteszkké vedlik. Felhagy a szóképekkel és metaforákkal, a szavakat megfosztja sallangjuktól, frázisos díszleteiktől, hogy értelmük világosabbá váljék és nagyobb legyen a hitelük:

*« lopd el nyár, lopd ki szájunkból a
metaforákat, vetkeztess le a szavakat... »*

(Ez a nyár)

Elmúlt a sommás felelősségre vonás kora, személyenként, egyedenként vagyunk felelősek az emberiség tetteiért. Vállalni kell a lét problémáit, a felelősséget, az anyaföldbe való gyökerezéssel járó feladatokat és következményeket. A megpróbáltatások méginkább odakötnék a helyhez, a földhöz, amelyen élnünk kell, még akkor is, ha önnön tűzünkben egünk, s így

*« minden fájdást muszáj megfájnóm,
ha szívem leég is tövig —
mert ez a föld a szívem földje. »*

(Hétmérföldes csizma)

A hagyományos verseléstől való szinte teljes elfordulás, a meglévő lírai keretek széttörése, a formabontás, a formai lehetőségek minél teljesebb igénybevétele is csak arra való Szilágyinál, hogy kilépjen a megszokás sablonjából, szembeszálljon a megkövesedett nézetekkel és gondolatainak nagyobb logikai és érzelmi többletet adjon:

*« hogy felrúgjak mindent, ami
— úgy véltem — hét mérfölddel hátra
maradt. »*

(Hétmérföldes csizma)

Vajon a vers dinamikus, barokkos játékosága, a szertelen formabontás nem egyfajta védelem-e, amolyan vészkijárat? Nem a legalkalmasabb eszköz-e az elfojtott sikolyok érzékeltetésére? Vagy csak kiáltás egy emberibb létért, melytől a történelem Szilágyi generációját megfosztotta? A költő maga felel:

*« követelem a nyugalom jogát,
a megnyugvásét; azt, hogy beletörődjem
abba, amibe (nem, hogy nem lehet, de)
szerződésünk nem enged;
a halál jogát, igen, a Halálét
követem, Mester! Mindent követelek,
amitől elestem ezzel az
átkozott szerződéssel! »*

(Napforduló)

Az első Forrásnemzedék csoportjában szólalt meg *Hervay Gizella* (1934) asszonyi lírája is. A háború és következményei, amelyeket elsődleges élményként élt át szülőföldjén, megrázó nyomokat hagytak lelkében. Ebből a valóságélményből fakadtak nagyjából költészete alapérzései is. Akkor kezdte tudatosan érzékelni a világot, amikor « Hazám háborúban volt, apám

katonaszökevény », aztán « megindult a háború vonatain », hogy megismerje a félelmet és elbizonytalanodást (« ami én vagyok, az csupa félelem ») a jogfosztottságot és kiszolgáltatottságot (« szülőföldet, hazát, mindent magamnak kellett / megteremtenem, / míg más beleszületett »), a megaláztatást és megfélemlítést (« Elrejtezik a lélek / megfélemlített népek hallgatnak így »), a szétdúlt, örömtelen hazai tájakat, ahol a « tarisznya egy halom hazai bánat », — az ember magáraulaltságát (« Ember vagy. Egyedül. Kész. Védj magad. »), a gondolat szabadságának a létjogosultságát (« Csak ennyi van, hogy emberek vagyunk / Csak tömondatok vannak, / csak néhány gondolat ») és a túlélést (« A létet kell kibírni. Nem elég sem a hit / sem a jövő ».) De a költőnek sok teendője van a világon, a közösségi munkában, vállalnia kell egy kis részt, ha mást nem, asszonyi teendőket, a köznapok szürke, kényszerű feladatait. Hervay Gizella József Attila lírájának a hatása alatt foglalja költészetbe a napi feladatokat végző asszony puritán, tisztaság után vágyódó életét: «Az ember úgy sóvárog a tisztaságra, hogy bemocskolja magát ».

Hervay Gizella költészete további útján keménnyé, szűkszavúvá, illúziótlanná válik (« egyre nyugtalanabb leszel, elveszíted tegnapi nevetéset ».) Elmaradnak a metaforák, a kifejezési mód leegyszerűsödik, lírája intellektuális jelleget ölt, amelynek a technizáló világban, az atom korszakban lelki egyensúlyát veszített ember lesz a központi gondolata. Témáival egyre hidegebben bánik, hiányzanak a nagyobb emóciók, mint aki csak tényszerűen közölni szeretné, amin ő maga is átmert.

Az első Forrásnemzedék a hagyományos formákat számolta fel, friss vért ömlesztett az ötvenes évek idején megdermedt erdélyi magyar lírába. Sommás ítéletben mondta ki a század bűneit és a történelem tévedéseit. A hatvanas évek vége felé jelentkező második Forrásnemzedék (Király László, Farkas Árpád, Magyar László, Csiki László, Palocsay Zsigmond, Kenéz Ferenc, Molnos Lajos, Balla Zsófia) az első Forrásnemzedéknél differenciáltabb hangú lírával érkezik. A személyes élményt, a saját világot újra elsődleges rangra emelik. Nem tagadják az egyén és a társadalom közötti kölcsönhatást, vallják a társadalmi elkötelezettséget, de ugyanakkor igénylik az egyéni, a személyes szabad fejlődésnek a lehetőségeit. Higgadtan mérlegelnek és ítélnék, mint akit nem terhelnek közvetlenül a múlt hibái. Világosan látják, hogy a társadalom jelszavai, melyek szerint a jelenben élniük kell, még mindig a régi dogmákban gyökereznek, s már régen nem fedik a fogalmak valóságos értelmét. Tudatosan vállalják a nemzetiségi életformát, a nemzeti folytonosságot, leszámoltak az « itt és most » reális lehetőségeivel és élnek a nyugodalmasabb légkörből adódó lehetőségekkel. Elmélyítették a tájélményt s ezáltal az önismeretet, a szülőföldhöz való kötődöttséget és megfogalmazzák a lét posztulátumát: megmaradni a történelem által meghatározott helyen és időn. Experimentalista, gyakran messianisztikus alaphangulatú költészetük skálája a hagyományos magyar vers művelésétől a nonkonformista, beatnik magatartásig ível.

Farkas Árpád (1944) lírája fejezi ki legőszintébben ennek a háború utáni harmadik költőnemzedéknek a lelki alkatát. Akárcsak kortársai, Farkas Árpád is a történelmi hagyományokban keresi az eszményképeket, az adekvát példákat a jelen számára. Az erdélyi magyar kortársi lírából Lászlóffy és Kányádi, a két világháború közötti időből Dsida Jenő volt legnagyobb hatással kezdeti költészetére. Kányádihoz hasonlóan, Farkast is mély gyökerek kötik szülőföldjéhez, a Székelyföldhöz, ahonnan azonban európai távlatokba néz:

*Ácsorgok Európa kivilágított ablakai alatt,
hatalmas huzat kél, hazafújja rólam a holdfényt*

(Európa ablakai alatt)

Vajon meghallják-e a költő szavát a világ zajában? Kihallatszik-e ez a fanyar és rezignált hang egy « befalazott szószekből »?

*«... mit érne, ha mi itt
kongatni kezdenénk
közömbös Európa
közömbös harangjait?*

(A befalazott szószekek)

Közvetlen Kányádi hatása alatt írja Farkas Árpád ezeket a sorokat és Kányádi közvetítésén keresztül veszi át a petőfis hangot is, mely szülőföldjéhez köti:

*« anyaföldem —: minden kincsem
és koloncom! Nosza rajta, ha tudjátok
vámoljátok, vámosok!*

(Határátkelés)

Farkas az egyetemes magyar népi örökség erdélyi szálainak a továbbszövője, Erdély nagyjai hagyatékának a feltámasztója. Erős, tiszta hangú, belső küzdelmekből izzó verseiből kicsendül a pusztulásnak indult paraszti életforma nosztalgikus szólama, s talán éppen ez ösztönzi arra, hogy a « helyénmaradás », a « gyökérverés » hirdetője legyen (Jegenyekör). Nemzedéktársaival, Magyar Lajossal és Csiki Lászlóval együtt a Sepsiszentgyörgyön megjelenő *Megyei Tükör* szerkesztő-író csoportjához tartozik. Rokon hang, közös magatartás és a szűkebb pátria történelmi hagyományai kötik össze a három lírikust. Körükben kezdett újabban meghonosodni az erdélyi magyar népköltészeti kultúra feltámasztása, a történelmi örökség vállalása és

továbbadása. Mint sajátos irodalmi csoport, máris a hazai és romániai magyar irodalmi közvélemény érdeklődési központjába kerültek. Farkas Árpád és Magyar Lajos lírája a népköltészeti gényű eleven forrásához tér vissza, míg Csiki Lászlót a modern lírai kísérletezés, nemzedéke problémáinak a boncolgatása foglalkoztatja. *Magyar Lajos* (1942) a népballada « újraköltője » (Hétarcú ballada) és szülőföldje nagyjainak a megénekölője (Csoma Sándor naplója). A népi kultúra jelképei a tájhoz kötöttséget és a nemzeti hagyományok megőrzését jelentik (Kapuállító). A népköltészet szellemét és egyetemes közérzést ötvöz szintézisbe (Nomádok), mint Illyés Gyula (Apád) és Kányádi Sándor (Barbár szonettek). *Csiki László* (1944) nonkonformisztikus, « keztyűdobó » néha fegyelmezetlenül beatnikes hangon tör pálcát az előtte járó nemzedék fölött. Az illúzióktól megfosztott ifjúság bizalmatlanságával kutat új erkölcsi mércék után.

A második Forrásnemzedékből *Király László* (1943) tört be legerősebben az erdélyi magyar lírába. Költészetében benne van az irodalmi folytonosság: Páskándi Géza, Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár és Hervay Gizella lírájával rokonítható, az egyetemes magyar lírából József Attila, Kassák Lajos és Nagy László volt legnagyobb hatással költői pályájának alakulására. A *Vitorla Ének* című antológiában (1967) tűnt fel először. Otthonról hozott élményei kitágulnak a világ felé, de « egyik oldalán mindig ott áll a szülőföld, a hely, ahonnan jön, s ahova megtér ». Pedig kemény, nyers vidék ez, ahol

« csak a halott vigad
s az élő sehogysem boldogul. »

(Aszály)

Balladásan komor hangulatúak és tömörek Király László versei. Tényközlőek, fegyelmezettek, mint Hervay Gizella « tömอนด์atai ». Mély, belső vívódások, önkínzások, önfeltárások tömörítései. Illúziótlan leszámolás a tényekkel. A történelem fájó emlékei, az emberiség gondolai éppúgy tudatában élnek, mint európai kortársainak, s ez viszi közelebb az emberiséghez is és határozza meg viszonyát a világhoz. Lírájából kiérződik a kisebbségi sors tudatos vállalása. A vers Király Lászlónál egy gondolat közvetítése a világ felé.

A második Forrásnemzedék költői fejlődése még nem zárult le, s az időtávlat sem elegendő ahhoz, hogy kialakult véleményt lehessen mondani. Annyi azonban bizonyos, hogy a gazdag lírai örökséggel, de ugyanolyan nagy teherrel induló fiatalok csoportja határozott utat tört magának a romániai magyar irodalomban. A sok utánérzés és a még mindig nagyon erős józsefattilai hatás ellenére is megtalálták egyéni hangjukat. Költészetük magán viseli a nemzetiségi lét jegyeit, történelmi éleslátásuk közelebb vitte őket az objektív valósághoz. Az egy-két év óta megindult önismereti kutatás a fiatal lírikusokban is elmélyítette a nemzetiségi tudatot és megszilárdította az anyanyelvhez való hűségét.

~ ~ ~ ~ ~

Katolikus Szemle

1974.

XXVI. évfolyam 1. & 2/3. szám

ILLYÉS, ELEMÉR :**A ROMÁNIAI MAGYARSÁG NÉPESEDÉSI PROBLÉMÁI**

Részlet a szerző rövidesen megjelenő az
Új Metamorphosis Transylvaniae című könyvéből.

Erdély, illetve az egész mai Románia területén, a magyar etnikum egy része zárt tömegben, más része meg jól elhatárolható különböző tájegységekben, de már a román néppel vegyesen, ezenkívül szórványokban, városokban, vagy a Kárpátokon túl, az Ókirályság területén él. A következőkben, a rendelkezésemre álló részletfelmérések és retrospektív összehasonítások alapján megkísérlem a romániai magyarság mai, megközelítően pontos létszámát meghatározni. A hivatalos statisztika nem mindig megbízható adatait megkerülve, indirekt úton próbálok következtetéseket vonni a nemzetiségileg egységes, különböző tájegységek népesedési számai segítségével.

A romániai magyarság lélekszáma

A demográfiai fejlődés irányát elsősorban a két világháború politikai-történelmi, és társadalmi megrázkódtatásai határozták meg. Az első világháborút követő években a Romániához csatolt Erdély és részei 1.660.448 magyar nemzetiségű lakosságából több mint 200.000 lélek távozott el, « repatriált », különböző okokból. Ez a tény már egymagában is tekintélyes népszámadást jelentett és ugyanakkor komoly strukturális elváltozást idézett elő. A magyarság népesedésének további kialakulására azonban az 1921 évi nacionalista földreform járt a legsúlyosabb kimenetelű következményekkel. Azáltal, hogy a kisajátított magyar földbirtokok java részét román kézre jutatta, a magyar etnikum évezredes tömörségét lazította meg. Ehhez jött az egyre súlyosbodó közterhek kirovása, az anyanyelv létét fenyegető intézkedések és a magyarság visszaszorítása a közélet minden terén.

A magyarság pontos létszámának a megállapítása az államforduló után, kezdettől fogva nehézségekbe ütközött. Románia volt az egyetlen európai állam, mely közvetlenül az első világháború befejezése után nem tartott nemzetközi előírásoknak megfelelő népszámlálást. Félhivatalos, már régen hitelüket veszített adatok maradtak ránk csupán ebből az időből, amelyeknek megbízhatóságát később a román statisztikai hivatal is kétségbe vonta. Emiatt, viszonyítási bázisként, az 1930 évi népszámlálás adatait használtam fel,¹ habár nemzetiségi szempontból a kimutatások hitelessége itt is erősen vitatható. Az 1930 évi népszámlálás² Erdélyben anyanyelv szerint 1.480.712 magyar nemzetiségű lakost (az össznépesség 26,7%-a, faji, illetve népi eredet (originea etnică) alapján pedig csupán 1.353.276 (24,4%) lelket mulatott ki. Ez a százhuszonhét és félezernyi lélekszámkülönbség a vegyesházasságok hibás kiértékeléseiből, a népi eredet és anyanyelv szerinti besorolás torzításaiból vagy a bevallásnál történő manipulációkból adódik. Vegyesházasságoknál például, ha a férfi román, az egész családot románnak nyilvánították. A vallásfelekezetek alapján történő regisztrálásnál, ha valaki görög katolikus és görög keleti, akkor románnak nyilvánították, akkor is, ha az illető magyar nemzetiségű. Vagy a moldvai csángók esete, akik bár magyar eredetűek és római katolikusok, de mert egy részük anyanyelvét elvesztette, románnak nyilvánították. Minthogy a román népszámlálás a bevallás alapján (ki milyen nemzetiségűnek vallja magát) állítja össze a nemzetiségi kategóriákat, nagyon sok esetben, különösen a vegyes lakosságú vidékeken, a helyi hatóságok, vagy a közvetlen környezet döntő befolyással van az illető megnyilatkozására. Közismert, már a múltból, hogy ha a nemzetiségi hovatartozandóságot a vallásfelekezetek kategóriái szerint vizsgáljuk, ami a többvallású Romániában a legmegbízhatóbb összehasonlítási alapnak bizonyult, akkor a hivatalos statisztikai adatoktól meglehetősen eltérő eredményekre jutunk. Ilyen számítások alapján, 1930-ban, az erdélyi magyar nemzetiségű lakosok száma 1.678.000 lélekre, az összlakosság 30,2 százalékára emelkedik.³ Ez a szám a hivatalos statisztikai számnál nemzetiségi alapon 197 ezerrel nagyobb, a népi eredet alapján megállapított számot pedig 325 ezerrel haladja meg. Hozzá kell tennem, hogy például 1910 és 1930 között a nem román görög katolikusok és görög keletiek száma 136 ezerrel csökkent, mert a statisztika

¹ *Recensământul General al Populației Române din 29 Decembrie 1930*, București, 1938. Dr. Sabin Manuilă publikálása.

² Az adatokat az 1935-36-os *Anuarul Statistic* tartalmazza, mely 1938-ban jelent meg.

³ Dr. Fritz László vallásfelekezeti alapon történt kimutatása szerint 1927-ben 1,724.309 magyar nemzetiségű élt Erdélyben.

románnak minősítette őket. Köztudomású, hogy a román néppel való együttélés folyamán különböző okokból, de főként a két világháború közötti úgynevezett térítések folyamán, elég nagyszámú magyar lakosság tért át a görög katolikus, vagy görög keleti vallásra anélkül, hogy nemzetiségüket feladták volna. Egyedül az 1910 évi magyar statisztikai kimutatás szerint 84.000 magyar nemzetiségű tartozott a görög katolikus valláshoz, 24.000 pedig a görög keletihez. Ez a szám a harmincas években a « térítések », vagy önkényes bejegyzések folytán tetemesen növekedett. Számos olyan községről volt tudomásunk ebben az időben, ahol magyar pap hiányában román papok végezték a temetési szertartást és az elhalálozottak mint görög keleti vallásúak kerültek az anyakönyvekbe.

De a hivatalos statisztikától eltérő eredményre jutunk akkor is, ha az 1920 és 1930 közötti 8,8 ezrelékes erdélyi átlag természetes szaporulati kulcsszámával végzünk számításokat. Egységes magyar nemzeti területek, mint például a székely megyék 10,3 ezrelékes természetes szaporulata magasabb volt az erdélyi átlagnál és jóval magasabb, mint a túlnyomóan román lakosságú erdélyi megyék (Hunyad, Alsó-Fehér, Fogaras) természetes szaporulata (6,8 ‰). Érdekes kép rajzolódik ki tehát az erdélyi megyék természetes szaporulati arányszámainak az összevetéséből az 1920-1939-es időszakból: a románság megyénkénti százalékszámát és természetes szaporulata között fordított arány áll fenn, azaz minél nagyobb a román népelem részesedése a lakosság számából, annál kisebb abban a földrajzi egységben az átlagos természetes szaporulat⁴. Ezek szerint 1930-ban, a tíz évi természetes szaporulatot véve alapul, a tárgyalt időszakban az erdélyi magyar nemzetiségű lakosoknak 128.552 lélekkel kellett volna szaporodnia, ami a hivatalos 1,480.712-es anyanyelv szerinti létszámot máris 1,609.264-re emeli, nem számítva, hogy a repatriáltak közül sokan vissza is tértek Erdély földjére.

Románia egész területén elő magyar nemzetiségű lakosság száma a második világháború kitörésekor hozzávetőlegesen ugyanannyi lehetett mint ma, tehát 2,000.000 lélek, amelyből 1,800.000 Erdély területén élt. A front-és munkaszolgálat, internálótáborok, nacionalista kilengések és újabb repatriálások mintegy 340.000 lélekkel csökkentették ezt a számot. Készségbe kell vonnunk, éppen a már említett nemzetiségi szempontok miatt, az 1948 évi félhivatalos népszámlálás eredményeit is, első népesedési adatainkat a romániai magyarság háború utáni létszámára vonatkozóan. Ez a revansizmus-nacionalizmus légkörében fogant statisztika csupán 1,499.851 magyar nemzetiségű lakost tüntet fel egész Románia területén, ami az ország összlakosságának 9,4 százaléka. Meglepő, hogy nyolc év múlva, 1956-ban, már csak 9,1 százalék a magyar nemzetiség arányszámát. Az 1956 évi, február 21-i népszámlálás, az 1930 évihez hasonlóan, ugyancsak népi eredet (origine etnică) és az anyanyelvi hovatartozandóság alapján történt. Ezek szerint Románia összlakossága 17,489.450, ennek 85,7 százaléka román, 9,1 százaléka magyar és 5,2 százaléka más nemzetiségű, azaz:

	nemzetiség szerint	anyanyelv szerint
román	14,996.114	15,080.686
magyar	1,587.675	1,653.700
más nemzetiségű	905.661	754.864
	17,489.450	17,489.250

Az 1956-és 1966 évi népszámlálás⁵ között a hivatalos adatok szerint Románia népessége 9,2 százalékkal, azaz a románságé 11,7 százalékkal, a magyarságé a nemzetiségi hovatartozás szerint körülbelül 2,0 százalékkal, abszolút számban 31.837 lélekkel növekedett, ugyanakkor anyanyelv szerint 1.869 lélekkel fogyott. Az 1966 évi népszámlálás szerint tehát a romániai magyarság száma nemzetiség szerint 1,619.512, anyanyelv szerint pedig 1,651.873⁶. Végül 1966 és 1971 között a hivatalos számítás szerint Románia összlakossága 1,366.495 lélekkel növekedett s ezzel túlhaladta a húszmillió határt⁷. Ha az eddigi hivatalos nemzetiségi számarány (9,1-9,3) mellett maradunk, akkor a magyar nemzetiségű lakosoknak ebben az időszakban 125-127.000 lélekkel kellett volna gyarapodnia az anyanyelvi kategória szerint, vagyis 1,776.873 főre kellett volna emelkednie. Hatvan év alatt tehát, 1910-től, a hivatalos statisztikák szerint mindössze szerény 116.425 lélek volna a romániai magyarság népesség gyarapodása. Megdöbbentő lenne az eredmény, ha nem ismernők a két világháború okozta veszteségek számát, s ugyanakkor a magyar lakosoknak a tárgyalt időszakra vonatkozó, országos viszonylatban is számottevő természetes szaporulatának a kulcsszámait. A hivatalos statisztikából hiányzó tényleges népességtöbbletet nem annyira a beolvadás lehetőségeiben, mint inkább a megtévesztő statisztikai adatokban kell keresnünk. Tanulmányom további részében, az összkép megrajzolásához szükséges különböző, nagyrészen magyar etnikumú területek népesedési viszonyaival foglalkozom.

⁴ Éppen a magas szaporulati arányszámot felmutató moldvai megyékben a legnagyobb az egy éven aluli gyermekhalandóság.

⁵ Románia tízévenként tart népszámlálást.

⁶ *Republica Socialistă România. Recensământul populației și locuințelor din 15 martie 1966*. Vol. I. Parte I. București 1969 173.1.

⁷ Vasile Cucu: *Orașele României*, București 1970.8.1.

A magyarság Romániában kevés változással megőrizte ősi települési helyeit. Körülbelül hatvan százaléka ma is összefüggő, kompakt etnikumot alkot és a magyar nyelv hatása alatt áll, harminc százaléka erdélyi városokban, azok környékén, vagy szórványokban él. Tíz százaléka pedig a Kárpátokon kívülre sodródott (moldvai csángók, Bukarest, Brăila, Galați, Ploiești és más ókiráltsági városok). Tájegységenként, a számításokkal nyert adatok alapján, hozzávetőlegesen a következőképp oszlik meg:

a magyar-román határ mentén beleértve a volt Partiumot is	684.000	(38 %)
Székelyföld	676.729	(37,5 %)
Kolozsvár térsége Kalotaszeggel	219.464	(12,3 %)
Brassó térsége	100.000	(6 %)
más erdélyi városokban, szórványokban	120.000	(6,9 %)
Kárpátokon túl	200.000	(10 %)

Népmozgalmi adatok Székelyföldről

Összefüggő, homogén tömegben él a romániai magyarság elsősorban a Székelyföldön, a négy székely megye. Udvarhely, Csík, Háromszék és Maros-Torda területén⁸. Az 1966 március 15-i hivatalos népszámlálás szerint a négy, illetve három megye nemzetiségi összetétele:

<i>Hargita</i> (volt Udvarhely és Csík)		<i>Kovácsna</i> (volt Háromszék)		<i>Maros-Torda</i>	
össztlakosság		össztlakosság		össztlakosság	
283.834		177.165		567.532	
magyar	88,1 %	magyar	79,4 %	magyar	44,5 %
román	11,1 %	román	19,3 %	román	49,6 %
német és más	0,1 %	német	10,2 %	német	3,7 %
		más nemz.	1,1 %	más nemz.	2,2 %

Hargita megye természetes szaporulata az 1967 évi adatok szerint 15,5 ezrelék, az erdélyi megyék közt az ötödik, az ország 39 megyéje közül pedig a huszadik helyet foglalja el. Sőt, 1971-ben országos viszonylatban a tizenharmadik helyre kerül. Gyermekhalandósága (egy éven aluli) az 1970-ik évben, 34,7 ezrelékkal, az ország területén a legalacsonyabb (9)⁹. A legutóbbi, 1970 évi adatok szerint, a születések száma 1969-ben több mint a kétszerese volt az elhalálozások számának, azaz 6.469 újszülött 3.013 elhalálozással szemben.

A mai Hargita megye demográfiai mozgalmáról csupán részletadatok állnak rendelkezésemre s ezáltal csak egy-egy tájegység, vagy helyiség felmérésének eredményeiből vonhattam általános következtetéseket. Ötven év távlatából kitűnik, hogy a megye természetes szaporulati indexszáma az erdélyi átlagban a múltban is rangos helyet foglalt el. Sőt olyan periódus is volt, amikor például Csík megye az erdélyi megyék között első helyen állt.

⁸ Az 1968 évi területi átrendezéskor, úgynevezett megyésítés alkalmával, eltörölték a történelmi tartományneveket és az országot 39 megyére osztották fel. Udvarhely és Csík megyét Hargita megye név alatt egyesítették, Háromszék nevét Kovácsna névvel cserélték fel.

⁹ Második helyen Szeben megye 34,8 ezrelékkal, Brassó megye harmadik 38 ezrelékkal. A gyermekhalandóság éppen azokban a megyékben a legmagasabb, ahol a legtöbb a természetes szaporulat. (Moldva megyéi: Bakó, Botoșani, Iași, Neamț és Vaslui).

Hargita megye (volt Udvarhely és Csík)

természetes szaporulata 1920-1971.

1000 lakosra

	1920		1930		1939		1941
Udvarhely	10,9	Udvarhely	12,5	Udvarhely	8,0	Udvarhely	9,0
Csík	12,5	Csík	14,8	Csík	11,0	Csík	12,0
	1942		1967		1971		
Udvarhely	9,6	Hargita	15,5	Hargita	11,5		
Csík	10,1						

Ezzel szemben, 1924-1935-ig az erdélyi átlag 7,6 ezrelék, a romániai 12,4 ezrelék.

Udvarhely megye természetes szaporulati indexe 1920 és 1930 között emelkedő tendenciát mutat, a harmincas évek második felében hirtelen csökken, a háborús évek alatt és közvetlen a háború után stagnál, 1948-tól újból emelkedést jelez, egészen a hetvenes évekig, amikor országszerte csökkenés mutatkozik.

Udvarhely megye természetes szaporulata a múltban is vidékenként nagy eltéréseket mutat. Vannak olyan községek, ahol a természetes szaporulat a húszas évektől kezdve (8-9 %) egészen a hatvanas évekig állandóan csökkenő tendenciát mutat és 2,1 ezrelékkal eléri a mélypontot. Viszont a hetvenes évektől, a csecsemőhalandóság csökkenése által, javulás áll be. (Hodgya, Nagysolymos és Kibéd községek). Hasonló demográfiai grafikont jelző községekben a természetes szaporulat ma a harmincas évek természetes szaporulatának a kétszeresét is elérte. A megye falvainak körülbelül ötven százaléka ebbe a kategóriába tartozik. Más helységek természetes szaporulati indexe a század elejétől kezdve a mai napig állandóan magas számokat jelez általában a kétszeresére emelkedett a harmincas évek természetes szaporulatának (Sófalva, Küsmöd, Lövete, Küküllőkeményfalva, illetve zetelakai járás). Ezekben a községekben igen magas a születések száma, évente eléri a 24-30 százalékot, ugyanakkor az elhalálozás (egy éven aluli gyermekek) a nullára csökkent. A terhesség megszakítása ezeken a vidékeken súlyos véteknek számít. A megye helyiségeinek körülbelül 30-40 százaléka ebbe a csoportba tartozik. Mintegy 15-20 százalék azoknak a községeknek a száma, ahol alacsony a természetes szaporulat, vagy egykézést vezettek be. Ide tartoznak elsősorban a Homorod-menti falvak.

A városi lakosság természetes szaporulata ugyanazokat a demográfiai állomásokat jelzi, mint a megye legtöbb községe. Székelyudvarhely lakossága például az 1910 évi magyar népszámlálás óta a harmincas évekig főként az elvándorlások következtében állandóan apad, a harmincas évek közepétől meglehetősen gyors iramban növekszik: 1935-ben 8.456 lakos, 1941-ben már 11.915 és az 1972 július 1-i adatok szerint 29.763. Újonnan létesült ipara egyre nagyobb tömegeket vonz a városba. A megye összlakossága az 1948 és 1956 évi népszámlálás közötti periódusban 10 százalékkal, az országos átlagnak megfelelő arányszámmal növekedett. 1965 és 1970 között Hargita — tehát Udvarhely és Csík megye — természetes szaporulata abszolút számban 10.649 lelket tesz ki¹⁰.

Csík megye természetes szaporulata nagyobb, mint Udvarhely megyéé a legmagasabb a székely vármegyék között. Lakossága 1920-1941-ig 140.199-ről 171.996 lélekre emelkedett. Az egykézés ezen a tájon szinte ismeretlen. Természetes szaporulata 1920 és 1930 között rohamosan emelkedő tendenciát mutat, a harmincas évek vége felé esik, a háború éveiben stagnál, 1966 után állandóan növekszik¹¹. Az 1967 évi adatok szerint elérte népességtörténete legmagasabb természetes szaporodási számát (15,5 %) és a huszadik helyet foglalja el az ország 39 megyéje között. A harmincas évek második felében és a háborús évek folyamán elszenvedett lakosságvesztést az utolsó négy-öt év pótolja. Ugyancsak nagyon magas a Csík megyéhez tartozó gyimesi csángók természetes szaporulata. Balánbánya egyre fejlődő ipara lekötötte a munkafelesleg egy részét, de ugyanakkor elősegíti a román lakosság betelepődését is. Csík megye városi népessége körülbelül ugyanolyan arányban fejlődött, mint Udvarhely megyében. Csíkszereda lakossága alig néhány ezerről, két-három évtized alatt 21.986 lélekre szökött. (1972. júl. 1-i adatok).

¹⁰ Judejele României Socialiste.

¹¹ Csíkszépízen végzett felmérések.

A mai Kovászna, volt Háromszék megyében már az 1332-33-as évi tizedlajstrom 64 falut említ, 14 falu a XVI. század előtt elpusztult. A XIV. században már 13.780 lakosa van, ami akkor, országos viszonylatban is számottevő volt (12)¹². Az újabb korban a három tiszta székely megye közül a legalacsonyabb a természetes szaporulata. Népszámalakulása egyébként ugyanazt a hullámzást mutatja mint Udvarhely és Csík megyéké. Az 1967 évi statisztikai kimutatások szerint ezrelékével 39 megye közül a huszonkettedik helyen áll, a megye újabbkori történetében az eddig elért legmagasabb indexszám. 1971-ben 11,2 ezrelékkel a tizennegyedik helyre kerül. Az ország urbanizálódásában Kovászna megye a fejlődés arányszámának megfelelően veszi ki részét: 1930-ban 10,3 százalék, 1948-ban 12,5 százalék, 1956-ban 24,9 százalék, 1966-ban 31,3 százalék és 1968-ban már 38 százalék a megye városi lakossága. Az 1972 július 1-i regisztrálások 189.214 lakost mutatnak ki a megyében, amelyből 76.942 városi lakos. A megye székhelye, Sepsiszentgyörgy összlakossága 1910-ben 8.665, 1920-ban 11.189, 1972-ben 27.533 lélek. Kézdivásárhely összlakossága 1910-ben 6.079, az 1920 évi román népszámlálás szerint 4.800, 1972-ben 13.723.

Székely területnek számít Maros-Torda megye is, ahol a magyar népelem részben már vegyesen él a románsággal. A megye természetes szaporulata mindig magas volt, nagyjában a hatodik helyet foglalta el az erdélyi megyék között. 1920 és 1930 között 11,2 ezrelék, 1942-ben 7,2 ezrelék és 1967-ben 16,1 ezrelékkel az ország megye-rangsorán a tizenkilencedik helyen áll. A magyar elem természetes szaporulata 1937-ben 8,8 ezrelékkel az országos átlag (8,1 %) fölött állt. Az egyke nem ismeretlen Maros-Torda megyében. Vannak vidékek, mint például a Nyárad-menti falvak (Lukafalva, Ilencfalva), ahol az egyke bevezetése miatt eléggé alacsony a természetes szaporulat. Az 1971 évi kimutatás szerint a megye 39,5 százaléka városi lakos, szemben az 1930 évi 15,8 százalékkal. Marosvásárhely lakossága az utolsó évtizedek alatt hirtelen fejlődött: 1910-ben még csak 25.517 lakosa van, 1930-ban 38.517 és az 1971 július 1-i adatok szerint már 125.573 lelket számlál.

Az alábbi kimutatás a négy székely megye nemzetiségi összetételének fejlődését szemlélteti az 1920 évi román népszámlálástól az 1966 március 15-i népszámlálásig¹³.

1920 évi népszámlálás¹⁴

megye	összlakosság	magyar	román
Csik	140.199	108.978	28.282
Udvarhely	119.385	111.345	4.677
Háromszék	144.905	114.168	28.965
Maros-Torda	219.051	115.843	87.547

1930 évi népszámlálás¹⁵

megye	összlakosság	magyar	román
Csik	145.806	124.971	18.455
Udvarhely	130.282	123.885	4.888
Háromszék	136.122	117.868	16.748
Maros-Torda	289.546	133.045	131.825

1966 március 15-i népszámlálás¹⁶

megye	összlakosság	magyar	román
Hargita			
(volt Csík és Udv.)	283.834	250.057	31.505
Kovászna (Háromszék)	177.165	140.669	34.192
Maros-Torda	567.532	252.551	280.495

¹² Székely Oklevéltár és Orbán Balázs, *A Székelyföld leírása*.

¹³ Forrásmunkák: *Anuarul Statistic al României*, 1922-1936. București. *Recensământul General al Populației României* din 29 Decembrie 1940. Vol. II., București, 1938. *Republica Soc. România, Recensământul din 15 martie 1966*. Vol. I. Buc. 1969.

¹⁴ Dicționarul Transilvaniei.

¹⁵ *Recensământul General al Populației României din 29 Decembrie 1930*, Publicat de Dr. Sabin Manuilă. Vol. II. București, 1938. A számarányokat az anyanyelvi kategória szerint adtam meg.

¹⁶ *Județele României Socialiste*, Bucuresti, 1969.

Elsősorban ott telepedett be a román lakosság a székely megyékbe, ahol nemesi birtokok voltak, továbbá, a Kárpátok átjáróinál (Gyimes, Ojtoz, Bodza, Békás) és a legújabb időkben alakuló ipari központokban: Udvarhely területén Szentegyházasszalu, Székelyudvarhely, Csikban Balánbánya, Csíkszereda, Kovászna (Háromszék) megyében Kézdivásárhelyen, Sepsiszentgyörgyön. A Kovászna megyei Bodzaforulót (Intorsătura Buzăului) az egykor jelentéktelen kis falut városi rangra emelték, lakossága elérte a 15,934 lelket amelynek nagy része az Ókirályságból betelepített román nemzetiségű. Tekintélyes számban vannak a székely megyék területén közigazgatási tisztviselők, munkások, tanítók, tanárok és az iskolák román tanulói. Már a harmincas évek közepén, főként Udvarhely megyében, nagyszámú római katolikus székely tért görög keleti vallásra az úgynevezett « térítések » idején, a román hangzású neveket pedig « névelemzés » folytán románnak nyilvánították.

Az eddigi adatokból kitűnik, hogy a székely területeken a közelmúltban és ma is a magas természetes szaporulat következtében egy állandó népességnövekedés van folyamatban. Mégis, mi az oka, hogy ennek ellenére a népesség tényleges szaporulatában veszteség mutatkozik, stagnáció, vagy alig emelkedő irányzat? Az ok már közismert: a szaporodásbeli többlet, a munkafölösleg, a köztudatban « székely népfölösleg »-ként ismert, melyet a szegényes föld, vagy a megszűkült élettér már nem tud eltartani, elvándorol, legtöbbjük az Ókirályság városaiba. A kimutatások szerint az elvándorlásra kényszerült kvóta a természetes szaporulat ötven százalékának felel meg. Egy régebbi kimutatás szerint¹⁷ 1880 és 1940 között a Székelyföld — Maros-Torda nélkül — 145.000 lélekkel gyarapodik, ami évi 5 ezrelékes szaporulatnak felel meg, szemben e terület 9-10 ezrelékes szaporulatával. Tehát a 145.000 lélek fele « mozgó elemmé » lett. Az elvándorlások demográfiai következményei is köztudomásúak: az elvándorolt tömegeknek az óromániai városokban való elproletarizálódása, elkallódása. Egy archaikus kötelék lazult meg ezáltal és értékrendszerek módosultak¹⁸. Kétségtelen, hogy az újonnan alakult székelyföldi ipari telepek¹⁹ lekötik a munkafölösleg egy részét, de az újkori agrárproletariátus, ma is a legközelebb fekvő nagyobb ipari központokba vándorol. Ez a mobil népesség, az ingázókat is beleértve, az érintett területek lakosságának 20 százalékát alkotja.

A négy székely megye, a Székelyföld magyar nemzetiségű összlakossága, az 1967 július 1-i kimutatások szerint, 643.729 lélek. Ha 13 ezreléket veszünk a természetes szaporulat utolsó négy évi átlagának, akkor négy év alatt (1967-1971) a négy székely megye magyar népességének 33.729 fővel kellett volna szaporodnia. A tényleges elvándorlás ma már amúgyis tetemesen csökkent, számarányát kiegyenlíti a vallásfelekezetek hibás kiértékelése folytán támadt statisztikai veszteség. Ezek szerint tehát ma hozzávetőlegesen 676.729 magyar nemzetiségű lakos él a Székelyföld területén. Mivel a gyermekhalandóság a legtöbb helyen szinte a nullára csökkent s az egyre fokozódó iparosítás mindinkább lekötö a munkafölösleget, a következő évtizedekben további lakosságnövekedés várható. Ezzel a Székelyföld pótolni tudja egyes magyarlakta vidékek demográfiai veszteségeit.

Brassó magyarsága

A romániai magyar nemzetiség egy elég nagy része Brassó övezetében él és pedig az 1966 március 15-i hivatalos statisztika kimutatása szerint Fogaras megyét is beleszámítva 66.596 lélek, a megye lakosságának 14,8 százaléka. A megye összlakossága 1967-1971-ig 28.726 lakossal növekedett, természetes szaporulata 17,9 ezrelékről (1967) az 1971-es évre 9,1 ezrelékre zuhant. A magyarság számarányáról 1966 óta nincsenek adataink, de több részlettanulmány felhasználásával megállapítható, hogy a magyar elem természetes szaporulata jóval magasabb, mint az együttlakó német lakosságé, és nem alacsonyabb a románokénál. Az egykori Hétfalu 1950 óta Szecseleváros, csángó-magyar falvaiban ma nagy a gyermekáldás. Például Tatrangon, vagy Apácán, 1968 óta megkétszereződött a születések száma. A most Brassó megyéhez tartozó magyar Olthévízen az 1964 évi 6,4 ezrelékes szaporulat 1969-ig 16,6 ezrelékre emelkedett. Ha a hivatalos statisztika 14,8 százalékos arányszámát, mint kulcsszámot vesszük, akkor a magyarság létszáma a megyében a 28.726-os alapon 1966 és 1971 között 4.251 lélekkel gyarapodott, vagyis 1971-ben a magyarság száma Brassó megye területén 70.847 lélek volt. A két utolsó évi 9 ezrelékes átlagos természetes szaporodást és az állandó bevándorlást hozzászámítva, 1973-ra újabb 4-5 ezres gyarapodásra számíthatunk. Ennyi a hivatalos statisztika szerint. Következtetések alapján azonban megállapítható, hogy a magyar elem létszáma a Brassó-Fogaras térségben 100.000 lakoson felül van. Ebből körülbelül 50 százalék Brassóban, illetve a külvárosokban, 20 százalék Brassó környékén, főként Szecselevárosban (volt Hosszufalu 13-14.000), a többi pedig Fogarason és a megye területén, szörványokban él. Brassó új magyar bevándorlóiról, letelepedésük hálózataról és kiterjedéséről, társadalmi helyzetükről még nincsenek pontos felmérések. Egy részük elproletarizálódott, a társadalmi létrán másod- vagy harmadrangra csúszott.

Brassó alig félszázaddal ezelőtt még magyar többségű város volt. Összlakossága az 1910 évi magyar népszámlálás szerint 41.056, ebből magyar 17.831, román 11.786 és német. Az 1920 évi román népszámlálás szerint az összlakosság 40.335,

¹⁷ Magyar Statisztikai Közlemények és Sabin Manuilă: Tendințele mișcării populației în județele Transilvaniei în anii 1920-27. Buletinul Demografic I-VIII.

¹⁸ Az úgynevezett « székely kérdés » már 1902-ben, a csíktusnádi székely kongresszuson is felvetődött.

¹⁹ A régi Udvarhely megyében Székelyudvarhely, Szentkeresztbánya, a régi Csik megyében Balánbánya, Csíkszereda, a régi Háromszék megyében Bárót, Kézdivásárhely és Sepsiszentgyörgy ipara, ahol legújában nagyszabású műszergyár is nyílt.

amelyből 15.139 magyar, 12.183 román és 11.293 német; az 1930-as statisztika az 59.232 lakosból 24.000 magyart és 20.000 román mutat ki. Végül az 1956 évi népszámlálás az összlakosságból (123.834) már csak 22.742 magyart (kevesebbet mint 1930-ban) és 88.000 román lakost regisztrál. Brassó megye ipara az erdélyi vármegyék között Hunyad megye után a második helyen áll, maga a város úgynevezett « municipiummá » fejlődött és lakossága a külvárosok bevonásával 188.675-re duzzadt. A romániai városok közül Brassó fejlődött a leggyorsabban. A város nemzetiségi összetételére vonatkozóan 1956 óta nincsenek adataink, de a megye természetes szaporodásából és a székely elem beáramlásából következően, körülbelül 40-45.000 lélekre tehető a magyarság létszáma. A német elem természetes szaporulata erdélyszerte csökkenő félben van, a megye aránylag magas természetes szaporulata csakis a román és magyar lakosság arányszámából adódhat.

Brassó egyike azoknak az erdélyi megyéknek, amelyekhez az 1968 évi « területi-közigazgatási » átszervezéskor túlnyomó részben románlakta vidékek kerültek: Fogaras megye egészében és a megye déli csücskén jókora terület az Ókirályságból, Predeal egyúttal. Nyilván, hogy ezáltal a nemzetiségek arányszámaiban lényeges eltolódások álltak be, s hogy a román elem mindenütt nyomasztó többségbe került. Az iparosítás, új városok keletkezése (például a Fogaras megyei Victoria) hatalmas román tömegeket vonzott a megye területére. Az egykor — főként Brassó és környékén — domináló német elem a második világháború súlyos megrázkódtatásai következtében másodlagos pozícióba került. Fogaras város lakossága az 1910 évi magyar statisztika szerint 6.579 lakos, ebből 51 százalék, 3.357 magyar. Azóta a város lakossága, ugyancsak a nagyméretű iparosítás következtében, 25.231 lélekre növekedett. Az ott élő magyarság számáról nincsenek adataink.

A Szamos-völgy és Kalotaszeg magyarsága

Összefüggő tájegységekben, de nem zárt tömegben, hanem a területi kontinuitás megszakításával, nagyobb nyelvszigetekben él a Szamos-, Aranyos-, Közép-Maros-menti és kalotaszegi magyarság. Számuk a hivatalos statisztika szerint 219.461 lélek²⁰. Kolozs megye természetes szaporulata az 1967-es évben még 14,4 ezrelék, a következő években azonban az országos tendenciát kísérve állandóan esik, 1971-ben már csak 8,2 ezrelék. A szaporulati kulcs a megye területén élő 26,1 százaléknyi magyarságra is vonatkozik, Kalotaszeg kivételével, ahol a természetes szaporulat egypár helyiséget leszámítva évtizedek óta csökken. Alsó-Fehér és a régi Szolnok-Doboka területén élő magyarság természetes szaporulata szintén megfelel a románság természetes szaporulatának (Alsó-Fehér 13,5 ‰ 1967-ben és 8,7 ‰ 1971-ben), de a vegyes lakosságú vidékeken meglehetősen nagy a beolvadás. A tárgyalt tájegységek városai, Kolozsvár, Dés, Torda, az államfordulatkor magyar többségű városok voltak és a harmincas évek végéig megtartották magyar jellegüket. Az utolsó negyedszázad folyamán azonban csak Kolozsvár maradt meg ötven százalékbán magyarnak, Torda, Dés, Nagyenyed már román többségű városokká váltak. Az 1930-1948-as időszakban Kolozs megye összlakosságának csak 32,7 százaléka volt városi lakos, 1972-ben már több mint 52 százalék. Egyedül Kolozsvár lakossága félszázad alatt közel háromszorosára emelkedett.

Kalotaszeg 33 községében Farnas, Magyarokereke, Gyerőmonostor, Váralmás és Nagypetri kivételével magyar lakosság él. Utolsó megbízható adataink 1941-ből valók (21)²¹, amely szerint Kalotaszeg össznépessége Gyerőmonostor kivételével 32.242 lélek. Ebből 28.326 a 28 magyar többségű községben, 3.916 pedig a négy román többségű községben él. Kalotaszeg népgyarápodásában egyes községenként meglehetősen nagy eltérések mutatkoznak: mérsékeltnek tekinthető népgyarápodástól egészen az egykés önpusztításig. Már a múlt század hetvenes éveiben törés jelentkezik a népesedés kialakulásában, csupán a századvégén mutatkozik némileg öröndetes gyarápodás. A nagy hanyatlás azonban az első világháború után kezdődött s ennek tüneteit leghívebben a statisztikai számok tükrözik: 1930 és 1941 között, rövid tíz év alatt, Kalotaszeg magyar lakossága 3,8 százalékkal csökkent. A szerény gyarápodást felmutató községek alig érik el a szaporodás 3 százalékos kulcsszámát, nagyrésztük létszámalkulása azonban aggályos tüneteket mutat. Mi sem szemlélteti jobban a gondterhes képet, mint az amúgy is visszaesést mutató Kolozs megyei községek 17,23 százalékos népszaporodásának az összevetése a kalotaszegi 1,50-es százalékaival. A népszámfejlődés folyamatos dekadenciája elsősorban a legfőbb vitális tényezőben, a természetes szaporulat csökkenésében keresendő. A természetes szaporodás a magyar községekben 1931-1940-ig az előbbi évtizedeknek a 40 százaléka, a minimális határon alulra zuhant: 10,6 százalékról 4,6 százalékra. Ezzel szemben a román többségű községekben a népszámváltozást jelző indexszám csaknem változatlan maradt. Alig kellett egy emberöltő ahhoz, hogy a magyar és román nemzetiségi arányszámokban hatalmas eltolódások álljanak be. Javulás a második világháború után sem mutatkozik. A hatvanas és hetvenes évek létszámalkulása a legtöbb községben vészesen süllyedő irányzatú. Elég, ha egy részlettanulmány adatait idézem²²: 1839-ben a Kalotaszegen született gyermekek száma 884 volt, 1920-ban már 727-re süllyedt ez a szám és 1935-ben már csak 569 gyermek jött a világra, míg 1960-ban 258-al eléri a mélypontot. Az 1966-os társadalmi-családvédelmi intézkedések alig javítanak a helyzeten. A kalotaszegi népszaporodás fájdalmas hanyatlásának nem az elvándorlás, hanem az egyke a kórokozója. Az egykezésben Daróc és Bokártelke községek vezetnek. Vannak falvak, ahol egy évben egyetlen

²⁰ Ebből 176.856 a mai Kolozs megyében (a régi Szolnok-Doboka és Aranyos-Torda megyék egy része), körülbelül 15.000 a régi Szolnok-Doboka keleti részén, (ma Beszterce-Naszód megye) és 27.605 Alsó-Fehér megye (főként Nagyenyed és környéke) területén él.

²¹ Schneller Károly: *Kalotaszeg népesedési problémái*. Hítel. 1944, 5. sz.

²² Vasas Samu: *Egyke és cifrázkodás*. Korunk, 1971, 9. sz.

gyermek sem születik. Gyermek hiányában az iskolákat bezárják. A kihalt falvakba új telepések költöznek, be, nagyjából a környező román falvakból, s amíg a régi lakosság szaporulata a 2,75 százalékos szinten marad, az új telepéseké 16,25 százalék. Egyelőre sajnos semmi jel sem utal arra, hogy a szaporulati index pozitív irányba fordulna. Kalotaszeg, egyes Nyárad-menti falvak, Temes-, Bega-, Krassó- és a Maros alsó folyása melletti községek ma az egykézés klasszikus területéhez tartoznak.

Sajnos a másik jellegzetesen magyar etnikai sziget, Torockó születési számadatai sem nyújtanak vigasztalóbb képet. A két faluból, Torockóról és Torockószentgyörgyről alig futja iskolás gyermekekre. Az ötvenes években még 35-40 gyermek született évenként, a hatvanas évek vége fele már csak 24-25. Annyiban mégis javult a helyzet Kalotaszeggel szemben, hogy a hetvenes évektől, az átlagos 17 ezrelékkal, a gyermekszaporulat mindkét faluban emelkedő irányzatot mutat. Tudomásunk van arról is, hogy Kolozs megye nagyon sok községében (Lona, Apahida, Gyalu, Szászfenes, a Torda melletti Polyána és mások) magas a magyar lakosság szaporulati száma.

A magyar-román határvidék és Partium magyarsága

A romániai magyarság egy másik igen tekintélyes része él nagyjában homogén területeken a magyar-román határ mentén és a partiumi részeken. Összesen 634.002 magyar nemzetiségű lakost tart nyilván az 1966 március 15-i hivatalos népszámlálás²³. Nem érdektelen, ha retrospektív összehasonlításképpen az elmúlt hatvan év népmozgalmából idézek néhány adatot e területre vonatkozóan. Már az 1910 évi hivatalos magyar statisztika 742.271 magyar nemzetiségű lakost tart nyilván a hét megye 2,563.607 összlakosságából, az 1920 évi román statisztika pedig 524.843 lelket számlál ugyanitt. A román statisztika tehát 217.428 magyar lakossal kevesebbet ad meg, de ezt a hihetetlen nagy számbeli különbséget sem a repatriáltak, sem a magyar nemzetiségű lakossághoz számított magyar anyanyelvű zsidók²⁴ hét megyére felosztott százalékszámának a levonásával kiegyenlíteni nem lehet. Tíz évvel később, 1930-ban, a hivatalos román népszámlálás a hét megye 2,673.722 lakosából 608.603 magyart (22,8 %) mutat ki. Előkerültek tehát azok a magyar nemzetiségű lakosok, akiket az 1920 évi statisztika eltüntetett. Nyolc évvel később, az 1938 évi *Buletinul Demografic al României* közli, hogy a hét megye lakossága 1930 óta 106.721 lélekkel gyarapodott, ami meg is felel az akkori természetes szaporulatnak. Eszerint, ha a magyarság megtartotta százalékarányát, ami természetes szaporulata alapján feltételezhető, akkor nyolc év alatt 634.041-re emelkedett a létszáma. Így tehát lehetetlen, hogy 28 év alatt — tekintetbe véve a háborús veszteségeket is — egyáltalán ne növekedett volna a magyarság létszáma a tárgyalt területen, holott a hét megye összlakossága a 28 éves periódusban 2,780.443-ról 3,101.589-re szaporodott. A magyar lakosságnak becslésszerű számítással nyert adatok alapján arányszámához képest legalább 50.000 lélekkel kellett volna szaporodnia.

Az erdélyi magyarság többi része, körülbelül 120.000 lélek Beszterce-Naszód, Hunyad és Szeben megyékben, városokban, vagy szórványokban él. A Kárpátokon belüli tizenhat megye mindenikében élnek magyarok.

A Kárpátokon túli magyarság

Az Ókirályság területén élő magyar etnikum száma körülbelül 200.000-re tehető. Hogy a hivatalos statisztika adatai mennyire nem egyeznek meg a valósággal, az abból is kitűnik, hogy a Moldvában élő, körülbelül 80.000 főnyi csángó-magyar nemzetiségű lakosból az 1966 évi március 15-i népszámlálás csupán Bakó megye területén említ 5.430 csángó-magyart. A többi moldvai megyékben, igen jelentéktelen százalékban, kimutat a statisztika ugyan « együttélő nemzetiségeket », de a magyarok jelenlétéről nem tesz említést. Az 1930 évi statisztika is csupán 22.000 magyar eredetű és 24.000 magyar anyanyelvű csángót tüntet fel de ugyanakkor 109.953 római katolikus vallású lakost is kimutat. Igaz ugyan, hogy sokan közülük már elvesztették anyanyelvüket, de a román statisztikusok is tudják, hogy magyar eredetűek és katolikus vallásúak.

Gegő Elek (25)²⁵, a múlt század első harmadában, az akkori egyházi összeírások szerint 45-50.000 lélekre becsülte a moldvai csángók számát. A harmincas években, *Domokos Pál Péter*, csángó-kutató, egyedül Bakó megyében 49.217 csángó-magyart regisztrál (26)²⁶. *Mikecs László* ugyanakkor 80.000 moldvai csángóról tesz említést. A legújabb időkből hiányzanak a pontos felmérések, de megbízható híradásokból, szociográfiai riportokból következtethetünk a Moldvában élő csángó-magyarok számára²⁷. A Tatros völgyében, az Aranyosbeszterce mentén, Bakó megye hegyvidéki falvaiban, Román város közelében és kisebb számban Vrancea megyében is élnek. Arról is tudomásunk van, hogy sok csángó faluban, 4-6

²³ Az adatokat a *Județele României Socialiste* (Bukarest 1972) című könyvből vettem. A magyar népesség számbeli megoszlása a hét megye területén: Arad 75.444, Bihar 195.695, Krassó-Szörény 12.158, Temes 79.300, Szilágy 65.642, Szatmár 147.594 és Máramaros 58.169.

²⁴ Az 1910-es magyar statisztika a magyar anyanyelvű zsidókat a magyar lakossághoz számította.

²⁵ *Gegő Elek: A moldvai magyar telepekről*, Budán, 1838.

²⁶ *Domokos Pál Péter: A moldvai magyarság*, Kolozsvár, 1941.

²⁷ *Beke György: Magunk keresése*, Kriterion. Beke György - Farkas Árpád - Fodor Sándor - Kovács György: *Bővizű patakok mentén*, Kriterion, 1972.

gyermek a családonkénti átlag. Számuk tehát, az előző évtizedekhez viszonyítva, az asszimiláció és elvándorlás ellenére sem csökkent, inkább növekedett.

Bukarest magyar lakosságáról nincsenek pontos adataink. Az itt élő magyarok száma amúgy is állandóan változik. A harmincas években volt aki 80-100.000 lélekre becsülte számukat. A kérdéssel foglalkozók ezt a számot ma is megerősítik. A román fővároson kívül főként Ploiești-ben, Galacon és Brăilaban élnek nagyobb számban magyarok, kisebb számban pedig az Ókirályság majdnem minden megyéjében.

Az erdélyi városok történelmi mérlege

Az erdélyi városok lakossága az első világháború befejezésekor magyar többségű volt. Az 1910 évi magyar népszámlálás szerint a városi összlakosságnak (678.423) 64,7 százaléka (438.849) magyar, 17,6 százaléka (119.120) román. Az államfordulat után, 1923-ban pedig a negyven erdélyi város összlakosságából (927.500) 39,77 százalék (369.680) magyar, 30,22 százalék (280.950) pedig román nemzetiségű. Két évre rá, az 1925 évi közigazgatási reform újabb 9 helyiséget — román többségű lakossággal — nyilvánított városnak, s ezáltal a városlakó magyarság száma 39,0 százalékra esik, a románságé pedig 31,1 százalékra emelkedik. Az urbanizálás további folyamata döntő fontosságú kihatásokkal jár. Elsősorban a romániai magyarság népmozgalmi jövőjének a kialakulására gondolok. Nem közömbös, hogy a romániai nemzetiség sorsa a falvakban-e, vagy a városokban dől el. A harmincas években, a falukutatások idején, még az volt az uralkodó felfogás, hogy a városokból egyre kiszoruló magyarságnak a falvakban kell megőriznie biológiai létalapját. Ezt az egyébként egészséges számítást áthúzta a meggyorsuló iparosodás. A falvak munkafőlősége a városba tódul, s az egyirányú területi és társadalmi mobilitás által nemcsak a társadalmi struktúra módosult alapjaiban, de egyben a városok nemzetiségi erőviszonyait is gyökeresen megváltoztatta. Megdőbentő a magyar elem térvesztése a városokban. Kiöregedett, vagy kiszorult. Az újabb, faluból rekrutálódó elemek legfeljebb csak a városok külső pereméig jutnak el, ahol elproletarizálódnak, elkallódnak. Az urbanizáció ütemét az alábbi számok jelzik a legjobban: 1912-ben Románia lakossága még 20 százalékban sem élt városban, 1972-ben már a lakosság 41,6 százaléka városi lakos, a demográfiai előrejelzések szerint pedig 1975-ben eléri a 60, és a század végéig a 80 százalékot. Ezt legjobban az erdélyi városok nemzetiségi adatai tükrözik. Az 1956 évi népszámlálás szerint a 46 erdélyi városban csupán 35,4 százalék a magyar elem. Magyar többségű város még Nagyvárad, Szatmárnémeti, Nagyszalonta, Nagykaroly, Szászrégen és a székely városok: Marosvásárhely, Székelyudvarhely, Gyergyószentmiklós, Csíkszereda, Kézdivásárhely, Kovászna és Sepsiszentgyörgy. Ezzel szemben román többségű Nagybánya, Máramarossziget, Torda, Nagyenyed, Beszterce, Dés, Déva, Vajdahunyad, Gyulafehérvár, Petrozsény, Brassó, Nagyszeben, Fogaras, Lúgos, Temesvár és Arad. Körülbelül egyforma arányszámú városok Kolozsvár, Szilágysomlyó és Zilah. De beszéljenek az alábbi számok, hogy csak egy néhány nagyobb várost említsek.

1910 évi magyar statisztika

	összlakosság	magyar	román
Arad	63.166	46.085	10.279
Temesvár	72.555	28.552	7.566
Brassó	41.056	17.831	11.786
Kolozsvár	60.808	50.704	7.562
Nagyvárad	64.169	58.421	3.604

1930 évi román statisztika

	összlakosság	magyar	román
Arad	77.181	41.000	28.000
Temesvár	91.580	32.500	24.000
Brassó	59.232	24.000	20.000
Kolozsvár	100.844	54.776	34.836
Nagyvárad	82.687	55.000	21.000

1956 évi román statisztika

	összlakosság	magyar	román
Arad	106.460	31.500	58.000
Temesvár	142.257	30.000	76.000
Brassó	123.834	22.742	88.000
Kolozsvár	154.723	74.155	74.033
Nagyvárad	98.950	58.000	35.000

Az iparosodás nemzetiségi struktúra-változtató erejének az erdélyi városok közül talán Brassó a legtipikusabb példája. Tükörképe a jelenlegi folyamat alakulásának. Brassó megyében nem kevesebb mint kilenc új város keletkezett az utóbbi időben és a legtöbb lakás épült. Az iparosodás üteme országos viszonylatban az erdélyi városokra hatott ki a leginkább (97 %), s az iparvárosok lakosságát duzzasztotta fel a legjobban, mint például Vajdahunyad, Resicabánya, Nagybánya, Medgyes, Fogaras, Temesvár, Torda, Kolozsvár és nem utolsósorban Brassó, ahol az ország iparának 6,5 százaléka van. Kolozsvár lakosságát az iparon kívül elsősorban a hivatalnokok, tisztviselők és a főiskolákon tanuló nagyszámú hallgatók növelték. Torda nemzetiségi arculatát nagymértékben fejlődő ipara, Désnek, Dévának, Marosvásárhelynek köztisztviselői és a városokat gyűrűként körülfogó román tenger változtatta meg. Az urbanizáció, az iparosítással jár az ipari központokba elsősorban román vezetőség telepszik. A magyar munkásság tekintélyesebb része a letelepedési lehetőség hiányában ingázó státusban marad.

1956 óta nincsenek adataink a városok nemzetiségi összetételére vonatkozóan. A hivatalos statisztika csupán az egyes megyék nemzetiségi arányszámait tünteti fel s így legfeljebb csak az eddigi fejlődés alapján és a népességnövekedés további irányzatából tudunk következtetni. A számbeli eltolódásokat csak akkor tudjuk kellőképpen kiértékelni, ha a természetes szaporulat százalékszámát összevetjük a lakosságtöbbletet előidéző más tényezők százalékszámával. Ehhez hiányzanak még a felmérések.

További gondok

Románia lakossága az utóbbi évtizedekben átlagosan évente egy százalékkal gyarapodott, de például 1966 között a másfél százalékot is elérte. A demográfiai fejlődés állomásait az utóbbi időben két főtenyező határozza meg: a születések számának a csökkenése és a lakosság korhatárának a kitolódása. Főként az 1957-1966-os időszakban mutat rohamos zuhanást a születési index és mélypontját, 14,3 ezrelékkal, az 1966-os esztendőben éri el. Innen kezdve, de főként az 1966-ban fogantatott jogi- és gazdasági népszaporulati intézkedések²⁸ után, újból emelkedést mutat az élveszülettek száma, s egy év után, 1967-ben csaknem a kétszeresére emelkedik és 27,4 ezrelékkal eléri csúcspontját. Ettől kezdve újra csökkenés áll be, 1972-ben már csak 19 ezrelék. Újabb állami intézkedések, mint az 1971-ben alakult országos demográfiai bizottság és az 1973-as megyei népesedési bizottságok, előreláthatólag hathatósan befolyásolják majd a népesedés alakulását. Egyelőre az ország demográfiai fejlődése továbbra is negatív jeleket mutat. A természetes szaporulat hullámozását 1962 és 1969 között a következő számok érzékeltetik a legjobban²⁹:

	Lakosság ezerben	születések 1000 lakosra	halandóság	természetes szaporulat
1962	18.681	16,2	9,2	7,0
1963	18.813	15,7	8,3	7,4
1964	18.927	15,2	8,1	7,1
1965	19.027	14,6	8,6	6,0
1966	19.141	14,3	8,2	6,1
1967	19.285	27,4	9,3	18,1
1968	19.721	26,7	9,6	17,1
1969	20.010	23,3	10,1	13,2

Az 1970-es évtől ismét megtorpan a természetes szaporulat, 1971-től már a felére csökken az 1967-es évhez viszonyítva. Nem kétséges, hogy a hetvenes évek csökkenésének a hátterében a gyorsuló ütemű iparosodás, illetve urbanizáció áll. Elfoglaltság, kilátásba helyezett jólét és az egykezés, vagy az « egyse », töröl fakadnak, minthogy egykezés, vagy gyermektelenség útját készíti elő az élettagadás és a kilátástalanság is. A falvak egykori nagy vitalitása a városbaözönlés által törést szenvedett s a természetes szaporulat múltbeli rezervoárja a városokat övező ipari telepekre tevődött át. Ez azonban még távolról sem pótolja a falvak egykori többletét. Tovább menve, a születések fokozatos csökkenésének a következménye a demográfiai öregedés, amelynek tünetei már Romániában is mutatkoznak. A *Breviarul Statistic al Republicii Socialiste România* 1970-es kiadásában közölt életkor-csoportok grafikonja figyelmeztetően jelzi a két népszámlálás (1956-1966) közötti életkor-eltolódásokat: a hét éven aluli gyermekek számaránya láthatóan megcsappant a 8-16 évesek számával szemben. Ugyancsak visszaesést mutat a 17-26 évesek száma és ugyanakkor tetemesen gyarapodtak a 35-45 évesek, lényegesen apadt a

²⁸ A népszaporulat javítására hozott rendeletek, mint például a terhesség megszakításának a tilalmát szabályozó 1967-es törvény, a sokgyermekes családok úgynevezett családi pótléka és a gyermekgondozási segély bevezetésére vonatkozó 1967-es törvény.

²⁹ *Breviarul Statistic al Republicii Socialiste România* 1970.

47-50 évesek száma (civilizációs betegségek), ezenfelül viszont általános gyarapodás a legfelsőbb korhatárig. Köztudomású, hogy a népszaporulat biztató fejlődésének a biztosítéka éppen a hat éven aluli gyermekek minél nagyobb száma a 6-12 évesekhez mérten. Egy népközösség életképessége és egyben fennmaradása nemzedékeinek életkorától válik függővé.

Pontos adatok hiányában nehéz feladat hű képet rajzolni a romániai magyarság mostani népmozgalmának belső összefüggéseiről és további alakulásáról. Demográfiájának jelenlegi problémái szorosan összefüggenek a románság népesedési viszonyaival. A magyar lakosság szaporulati indexe is többé-kevésbé a román lakossáéhoz hasonlóan — az általános országos törvényszerűségek szerint alakul. Fenti általános következtetések tehát nagyjában a magyar nemzetiség kategóriájára is vonatkoznak. A háborús körülmények, az egyéni gazdálkodás megszűnése, illetve a föld, a hagyományos létalap családi értékének a megsemmisülése a többségi nemzetet is érintik. Vannak azonban más, igen nagy horderejű tényezők, amelyek a legnagyobb mértékben befolyásolják a népszaporulat alakulását, a népesség változásait, de amelyek előnyeiben nem egyformán részesül kisebbségi és többségi nemzet. Elsősorban gazdasági-társadalmi és politikai tényezőkre gondolok, de nem csekélyebb jelentőségűek a szellemi-lélektani determinánsok, vagy a nemzeti öntudat fokozata sem. Az általános gazdasági-társadalmi hátránynak, a magyarnyelvű iskoláztatás problémáinak elkerülhetetlenek a negatív demográfiai kihatásai. A gazdasági és társadalmi helyzet, mint alapvető tényezők, elsősorban a termékenység és halandóság szintjét befolyásolják. A kisebbségi élet első negyedszázadában, a nacionalista földbirtok-politika a román lakosság részét földhöz juttatta, míg a magyar elszegényedett, élettere megszűkült és elvándorlásra kényszerült. (Székelyföld). A többlet valahol az ország területén meg van ugyan, de elkallódik, beolvad. A mezőgazdaság kollektivizálása átmenetileg helyreállította a magyar és román parasztság között az egyensúlyt, ami azonban a sikertelen birtok-politika következtében nem vált tartóssá. Újabb társadalmi átrétegződés indult folyamatba az iparosítás fokozásával, területi és népesedési mobilitás, amelynek bár magyar és román egyaránt részvevőjévé vált, de a népesedést pozitívan befolyásoló kihatásai nem érvényesülnek egyformán egyes diszkriminatív intézkedések miatt.

Végző konklúzióként megállapítható, hogy országos viszonylatban mérve, Románia magyar népességének az alakulása jelen pillanatban biztató képet mutat. Az iparosodással járó nagy átalakulások azonban az elkövetkezendő évtizedekben lényeges változásokat idéznek majd elő a népességi struktúrában, amelynek demográfiai következményei egyelőre felmérhetetlenek és beláthatatlanok. Sok minden függ attól, hogy az ipari központokba áramló magyar nemzetiségű lakosság meg tudja-e őrizni továbbra is nemzeti tudatát és népi jellegzetességeit.

HIGHLIGHTS FROM THE 20th CENTURY HUNGARIAN PRESS IN THE WEST

In this selection one encounters four writings of Elemér Illyés, all published in the periodical *Catholic Review* (*Katolikus Szemle*). Mr. Illyés focuses his research on the past and present of Transylvania. The writings presented in this selection bear the following titles:

- Problems of Hungarian Culture in Romania
- Problems of the Permanent Education of Hungarians in Romania
- The Freedom of Thought
- Demographic Problems of Hungarians in Romania

